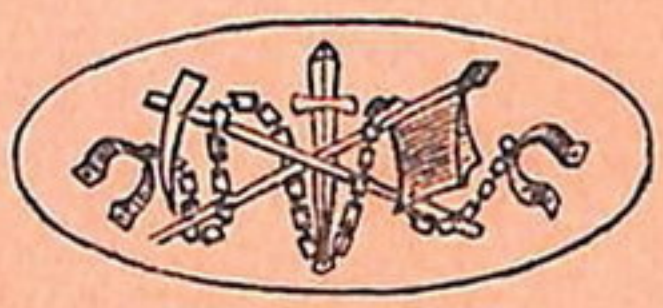
Հրատ.— Սօց. Դէմ. Հնչ. Կուսակց. Ամերիկայի Շրջանի

ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱԿ

(1903–1943)

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-Ի

ՆԻՒ ԵՕՐՔ

1944

493

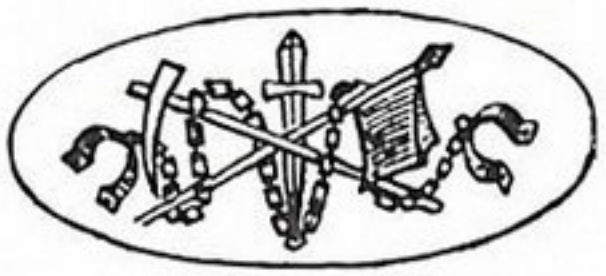
Հրատ.— Սօց. Դէմ. Հնչ. կուսակց. Ամերիկայի Երջանիկ

07(09)[Եղիշյան արխիվ Հայաստան]
Փ - 24

ԲԱՌԱՍՆԱՄԵԱԿ

(1903–1943)

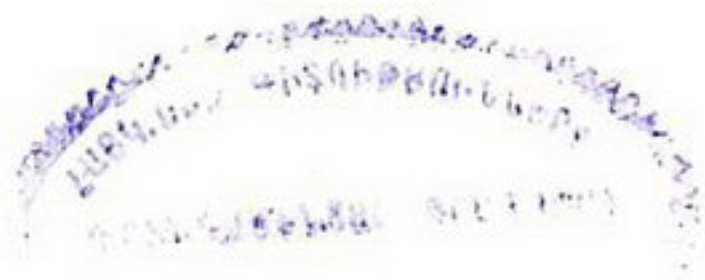
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-Ի

1944
ՆԻՒ ՅՕՐՔ

ՀԱՍՒ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

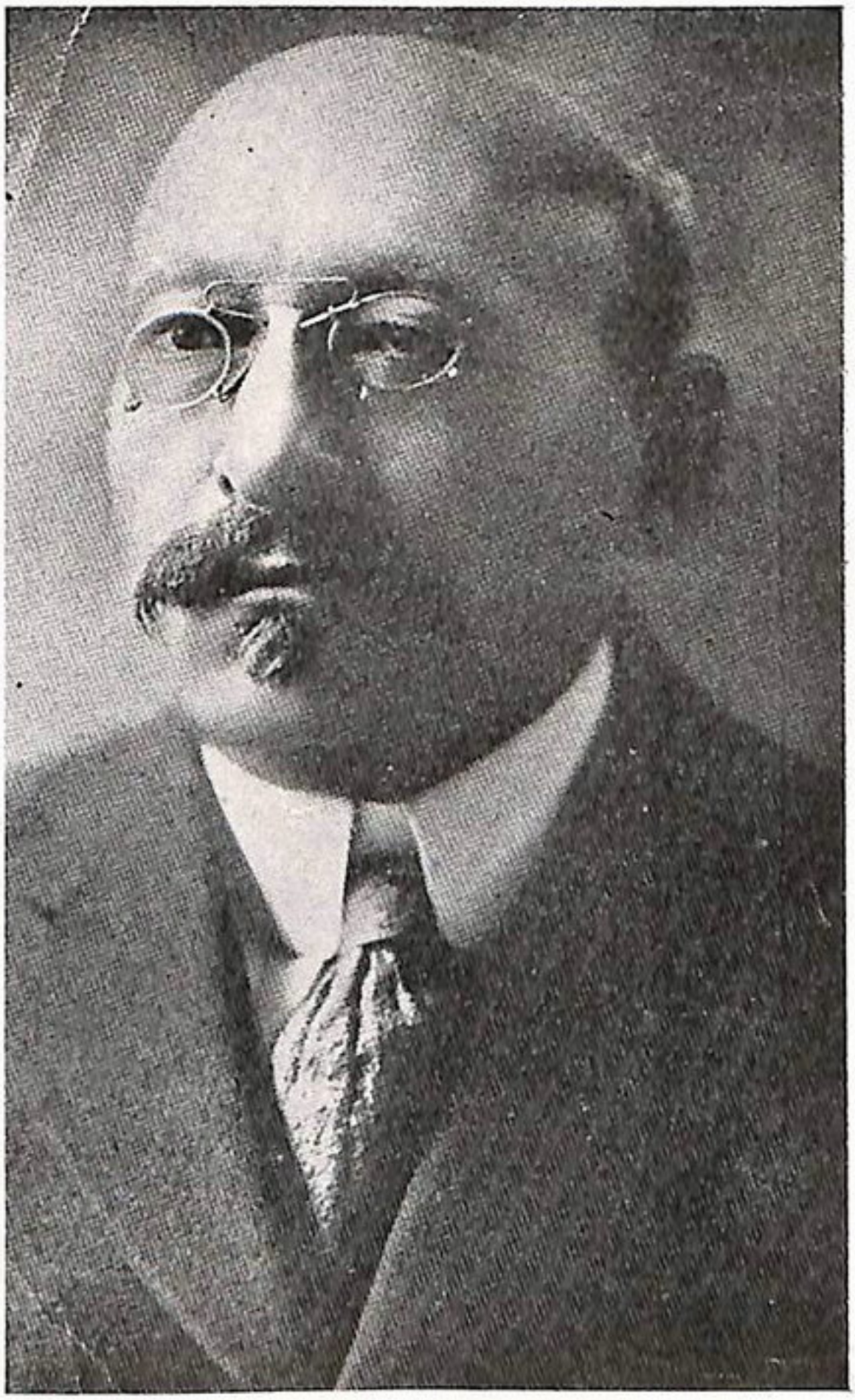

ՍՐՏԱԶՕՆ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի ֆառասնամեակին ևը–ւիրուած սոյն հատորը, որպէս յիշատակութ-եան ու յարգանքի վուէնջ մը, կը ևուիրեևք զայն խմբագրող բո–լոր ընկերևերուն եւ աւագ աշխատակիցներուն, որոնք իրենց մտքով, բարոյական եւ ֆիզիքական կորովով անշեղօրէն ու աներկիւղ ծառայեցուցին իր նպատակին — Հայութ-եան ֆաղաքական եւ տնտեսական անկախու–թ-եանց :

ՍՕՑ · ԴԻՄ · ՀՆՉ · ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԻՆ

Ս · ՍԱՊԱՀ–ԳԻՒԼԵՍՊԻ
Հիմնադիր–խմբագիր «Ե · Հայաստանի»ի

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ծանր եւ ահեղ պատմականօրէն նշանակելի օրերու մէջ է որ կոչ կ՚ընծայենք ամէն հայորդի՝ նուիրուած ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի Քառամեամեակին։

Մտադրուած էր անցեալ տարի հրատարակել զայն, քանի որ անցեալ Մայիսին լրացաւ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի Քառամեամեակը, բայց կամքէ անկախ պատճառներով այս տարի միայն հնարաւոր եղաւ հրատարակել։

Այս առիթ, եւ արդէն խորտակէն ալ յայտնի է որ՝ մեր նպատակէն բոլորովին դուրս է խօսիլ Հնչակեան Կուսակցութեան պատմական եւ յեղափոխական դէմքերու մէկ օրինակը հանդիսացող ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի չորս տասնեակ տարիներու կատարած խոշոր, անջնջելի գործին եւ արժէքին մասին։ Անոր հակայական աշխատանքներուն եւ նուաճումներուն մասնակի պատկերացումը ընթերցողները պիտի գտնեն այս հատորի այլ եւ այլ էջերուն վրայ։

Այսքանը ահեղն կ՚ուզենք նշել որ՝ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ Հայկական Յեղափոխութեան հին եւ ազնուատոհմ մարմիններէն մին՝ եղած է աննահանջ պայքարել մը Հայութեան քաղաքական եւ տնտեսական ապրումներուն ի նպաստ, եղած է Հայ Ազգին, Հայ Մշակոյթի եւ Հայ բնաւորական արժանիքներու եւ պետական աւանդութիւններու ուժեղագոյն պաշտպանը, լոյն մտածողութեան եւ ջինջ հայրենասիրութեան չանմարանը, ճշմարտութեան եւ Արդարութեան ախոյեանը։ Ան եղած է կեդրոնը ամուր՝ զիմակալուծած է մամոնային երկրպագող եւ Հայութեան իրաւանց դաւադրողները՝ ընդվզելին վնասելու դիմել։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ առաջին օրէն իսկ եղած է իր Կուսակցութեան — Հնչակեանութեան մէկ ուժեղ

լուսաւոր վարդապետ Հայոց քաղաքական միտքը խաւարէն դէպի լոյս առաջնորդող: Անիկա քանի 1887 պատմական լուսաշող թուականին գծուած ուղիէն անշեղօրէն եւ անեղկելով, առանց նահանջի, արհամարհելով աջէն ու ձախէն խուժող վտանգներուն ու սպառնալից յաղթանակը մատնչող Հայոց:

Հայաստանի Խորհրդայնացումէն՝ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ի բարոգած, հետապնդած քաղաքական եւ տնտեսական սկզբունքներուն իրականացումն է:

Հնչակեանութեան յաղթանակն է:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ը Հայկական Հարցին մէջ բացառիկ արժէք ու համբաւ ունի՝ մանաւանդ հին յեղափոխական սերունդին համար: Անոր քաղաքական հետամուտ եւ լրտեաս միտքը այսօր ալ նոյն ուժգնութեամբ կը պահէ իր դիրքը եւ կը լուսաւորէ Հայութեան քաղաքական հորիզոնը:

Եւ որպէս այդպիսին՝ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ այսօր պրաւած է սէրը, ջերմ համակրանքը բոլոր այն անկեղծ ու հայրենասէր հոգիներուն՝ մանաւանդ պատ Խոհարի դասին, որոնք Հայութեան ճշմարիտ անկախութիւնը կ'ուզեն, քրոնիկան անոր համար ու այսօր կը հրճուին ի տես հետամտական զմայլելի պայքարին, որ Խորհրդային Հայաստան կը մղէ Խորհրդային Մեծ Միութեան եղբայրական անսահման ուժին յենած:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ այսօր կանգնած իր Քառասնամեայ սեմին վրայ համարձակօրէն կը նայի ետ՝ իր քառասուն տարիներու կտրած ուղիին, ու զմայլած եւ հպարտութեամբ կը դիտէ այն անշեղ եւ լուսաւոր դիծը որ ձգած է իր հետեւ՝ չնորհիւ իր ստրատեգական, անշահախնդիր եւ հայրենասէր խմբագիրներուն, աշխատակիցներուն եւ Հնչակեան պահպանող ընկերներուն:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ կը հրճուի այսօր ի տես հերոս Խորհրդային Հայաստանին, որու իրականացման

համար նիւթական, բարոյական եւ ֆիզիքական անառնման պահպանման մտահոգութիւն։ Այդ հրճուանքին Ան չդիմացած է՛ւ այն անուսան հատորը թէ՝ ի մօտոյ պիտի ազատէ է՛ւ Տաճկահայութեան քաղաքական եւ անհատական տարատութիւնը Սոցիալիստական իտէալիզմով։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ այս հատորովը ծնաւ 1903 Մայիս Մէկին։ Այս հատորովը ապրեցաւ ու քալեց։ Այս հատորովը թրծել սիրեց մը եւ տարատարական պայքարի ասպնջին դնել վրայ տեղատարեց, ամբոխուց պան։

Այդ հատորը ամուր պիտի պահէ Ան տակաւին ու պիտի պայքարի մինչեւ որ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԸ իրականութեան դառնայ բոլոր մարդկութեան մէջ։

Պահե՛ւ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ին։

Պարծա՛նք իր կատակցութեան — ՀՆՉԱԿԵԱՆՈՒԹԵԱՆ։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

(«Երիտասարդ Հայաստան»-ի Առաջին Թիւի Խմբագրականը, 1903, Մայիս)

Կար ժամանակ, երբ Հայ ժողովուրդը ինքն էր վարում իր ճակատագիրը: Նա ունէր Ազատ Հայրենիք, Յաղթական Դրօշ, որի ծալքերի տակ յաճախ ապաստան էին գտնում թշնամիները, ժամանակի հալածուածները: Նա շատ անգամ հարուածեց արտաքին թշնամուն, հարուածուեց երբեմն եւ ինքը՝ բայց միշտ մնաց կանգուն, անմուսաւ, յաղթական:— Դա հոյակապ յիշատակների, իր թերութիւններով հանդերձ ամեն Հայի սրտին միշտ սիրելի, անցեալ կեանքի, անցեալ փառքի Հայաստանն էր՝ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ:

Սակայն եկաւ մի չարաբաստիկ օր էլ, երբ Հայութեան հորիզոնը մռայլուեց, մութ ամպերով ծածկուեց: Բարբարացան քաղաքական ահեղ փոթորիկներ, Հայը անկարող եղաւ դիմադրելու, ուժասպառ եղաւ, ընկաւ, կորցրեց ազատութիւնը, հայրենիքի անկախութիւնը: Եւ երկա՛ր, շատ երկար դարեր, ճնշական ամեն տեսակ հալածանքի, շղթաի ոտքին, ստրկութեան աւուրը պարանոցին, նա տանջուեց, չարչարուեց, վաստակեց, բայց ո՛չ իր՝ այլ շքեղամուս, օտարի, տիրապետողի համար:— Դա արտասուքի, շուառութեան, օտար գահի պատուանդանի տակը տապլտկող, «ՀԱՒԻՏԱՐԻՄ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ» ՀԱՅԱՍՏԱՆՆ էր:

Թէեւ Հայը ընկաւ, թէեւ նա կորցրեց իր անկախութիւնը, բայց փշուր փշուր չեղաւ, անգիտակից քեկորներ չդարձաւ, նա շարունակեց ապրիլ իր հայրենիքի մէջ, միշտ յուսոյ կայծը սրտին: Աշխարհակալի

լուծը անկարող եղաւ ընդարմացնել նրա հոգին, արմատախիլ անել նրանից մարդկային բարձր զգացումները, սպանանել կենսունակութեան կռուանները: Ընդհակառակը՝ բռնութիւնը նրա մէջ ծնեցրեց ազատութեան ոգին, գերութիւնը՝ անկախութեան երազը: Եւ իր տառապանքի օրերին մէջ հալածուած Հայը երգեց իր ցաւերը, մրմնջեց իր թշուառութիւնները, վերյիշեց անցեալ օրերի յիշատակները... ու յղացաւ աւելի յաւ կեանքի, աւելի երջանիկ օրերի պատկերներ: Այսպէս, սերունդներ լացին, սերունդներ երգեցին, սերունդներ յուսացին: Սակայն եկաւ մի սերունդ էլ, Հայ ժողովուրդի անհուն տառապանքից ծնուած սերունդ, որ թողեց լացը, կոծը, շուրջը նայեց, ձեռք առաւ Հայ ժողովուրդի բողոքի կոչը, մարմին տուեց նրա ցաւերին, ոգի նրա փայփայած իղձերին, երազներին, կազմակերպուեց իբրեւ ԿՈՒՈՒՈՂ ՈՅԺ եւ իր կեանքի նպատակը արաւ տալ Հայ ազգին այն, ինչ որ նրա արդար իրաւունքն էր: Եւ ստեղծուեց, յառաջ եկաւ Հայ ժողովուրդի ազատութեան գործը, Ս. գործը: Այդ նոր սերունդը իր մի ձեռքին ունէր կարմիր Դրօշ, միւսին՝ Աբիւնոտ Սուր, եւ սկսեց պայքարը, ազնիւ, վսեմ, Ս. Պայքարը.— Դա Հայութեան յոյսերը, երազները իրականացնել աշխատող Հայաստանն էր՝ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ:

Ի՞նչ էր պահանջում նա:

Որովհետեւ ամեն ազգ մարդկայնութեան մէկ անդամը լինելով, կատարեալ իրաւունք ունի ազատ լինել, իր անկախ հայրենիքը ունենալ եւ իր բաղդը իր ձեռքով տնօրինել, զերծ որ եւ է կաշկանդումից, ուստի «Երիտասարդ Հայաստան»-ն էլ մի եւ նոյն արդար եւ անձեռնմխելի իրաւունքն է պահանջում իր ազգի, իր երկրի համար, մի իրաւունք, սակայն, որ սրբագործել եւ ճանաչել է Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը, մարդկային յառաջդիմութիւնը, ժամանակակից գիտութիւնը:

— Ահա՛ այն սկզբունքը, որ «Երիտասարդ Հայաստան»–ի անմիջական, մօտակայ պահանջն է:

Ազգային անկախութիւնը մի միջոց է, բաղաքական մի ձեւ, աւելի բարձր նպատակների հասնելու համար:

Մի ժողովուրդ միայն այն ժամանակ կատարեալ բարեկեցիկ, ազատ, անկախ կը լինի, տէր իր բաղդին, իր երկրին, երբ նրա միջից կը վերանան դասակարգային խտրութիւնները, ընկերը ընկերոջ շահագործման միջոցները: Երբ աշխատողը տէր կը լինի իր աշխատանքի ամբողջական արդիւնքին, երբ արդիւնաբերութեան բոլոր ադբիւրները, հարստութեան բոլոր միջոցները դրականապէս կը պատկանին արդիւնաբերողներին, աշխատաւորներին: Երբ կը տիրէ համայնական հողատիրութիւնը, արդիւնաբերական հաւասարական ձեւը: Միայն այդ ժամանակն է որ կը տիրէ ընկերային ընդհանուր ներդաշնակութիւնը, այլեւս մարդը մարդի գայլը չի դառնալ եւ Զօրեղը թոյլին ճնշողն ու բոլոր ազգերը եղբայրական կապով իրարու հետ կապուած կը լինին: Իսկ այդ միայն այն ժամանակը կը լինի երբ կ'իրականանան ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ, որոնք դեկավարիչ սկզբունքներն են եւ «Երիտասարդ Հայաստան»–ի ու նրա հետաւոր նպատակը կազմում Հայ կեանքի մէջ:

Սրանք են այն հիմնական սկզբունքները եւ նպատակը, որ իր գոյութեան իրաւունքն է տալ «Երիտասարդ Հայաստան»–ը եւ դրանց հասնելու միակ միջոցը՝ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ:— Սա ծրագիրն է եղել մեր նախորդների, ծրագիրն է մեր, ծրագիրը պիտի լինի ե՛ւ մեր յետնորդների, մինչեւ որ այդ բոլորը իրականութեան մէջ մտնեն:

Ծնունդ Հայ կեանքի, Հայ իտէալների, «Երիտասարդ Հայաստան»–ը պիտի ջանայ այդ կեանքի հարազատ պատկերը լինել, ապրել ժողովուրդի ցաւերով, ժողովրդի հետ, ժողովրդի համար:

Մեծ գաղափարները մեծ ցնցումներ են յառաջացընում, իսկ այդ ցնցումները որոշեալ մի նպատակի հասնելու համար, անցնում են շատ ծանր, փշալից, արիւնոտ ճանապարհներով:

Արեան շաւիղը մեր առաջը արդէն գծուած է, այդ շաւղից մենք կարող ենք յաղթական դուրս գալ միայն մեր ՈՒԺՈՎ, ՄԵՐ ԲԱԶՈՒԿՆԵՐՈՎ, եւ «երիտասարդ Հայաստան»–ը գալիս է այսօր ստուարացնելու, զօրեղացնելու այն բանակը, որ տարիներից ի վեր անվեհեր կերպով ծածանեցնում է ԿԱՐՄԻՐ ԴՐՕՇԸ, Հայի փրկութեան, Հայի ազատութեան Դրօշը:

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»-ԻՆ

(Ջօճ)

Որքան ապիւն, որքան կորով տիւ ու գիշեր տուիր դուն
Դարիր Հայուն, դարիր եղբօր՝ շահագործուող բանուորին.
Ջահակիրը եւ պաշտպանը եղար նրան միշտ արթուն՝
Ոգորումի եւ պայքարի մահու կենաց օրերին:
Յորդեց գետը աւձրեւից եւ փրփրեց ովկիանը... բայց
Նաւիդ դեկը միշտ ուղղեցիր դէպ՝ լուսաշող մի աւօտ:
Երկինքներէն վար բերիր դուն աստուածները· բացէ բաց
Բէակցիօճ տարրերին տալով մահուան վճիռը ցաւոտ:
Իտէալ կեանքի օրէնքը դո՛ւն պարզեցիր մարդկութեան.
Տանջուածներն ատոր համար ճգին օրհնէքներ կուտան:
Ազատութեան պատկերը դո՛ւն էիր որ գծեցիր·
Ստուպատիր շովինիզմի դիմակը դո՛ւն էիր որ պատռեցիր:
Անապատի մեր ճամբուն մէջ մէկը չեղաւ ճգ նման
Բաբքի լինէր, առաջնորդէր անյոյս, փոշոտ մեր ճամբան:
Դուն կանգ չառիր ո՛չ սուինի, ոչ ժայռերի ցցումէն.
Հայ բանուորին երգեր տուիր մեր հայրենեաց ձորերէն:
Աշուղ եղար մի կողմից, խանդավառող, տաքցնող.
Յոյսի ջահերը վառեցիր, առաջնորդող, առինքնող:
Ատոմր եղան ֆո բարոգած սկզբունքները վերէն,
Սատարեցիր Սօցիալիզմի սերմերը՝ կեանքի փշոտ բովերէն.
Տարիր գիծը Մարքսիզմի անշեղ, պայծառ ուղիէն:

Անագորոյն եւ անմկուն պայքարումի լօգուսգով
Նահատակի եւ հերոսի շատ սուղ արժող կեանքերով
Ի՜նչքան կայծեր, ի՜նչքան հրթիռ դուն ցրուեցիր բո–
գեղէն:
Քանի՜ դարեր, քանի՜ երկար մարդկութիւնը պիտ' տա–
ռապէր
Առանց քեզի· բայց դուն՝ լծի տակից լոյս աշխարհի քե–
րիր
Ոմբաձիգներ, ջահակիրներ՝ մի արբազան երդումով՝
Աւետեու բանուրներին փլուզումը՝ փտտած հինցած
կարգերին,
Սրի ծայրին գամուած անգութ, դաժան հին օրէնքնե–
րին:
Նոր կեցցաղի եւ նոր կեանքի նկարներով զարդարուն
Աստղեր փայլուն՝ արեւներ վառ պարգեցիր նոր սե–
րունդին:
Մարտակոչով, դասակարգային գիտակցութեան վառ
լոյսով
Երկաթ կամքեր կոփեցիր, յաղթանական ոգիով:
Անեղ կռուի նահատին՝ անմահանչ ու եռանդուն
Կարգի դրիր յառաջապահ գիւտուրները բանուորական
բանակին:
Իրատեսի, ռազմագէտի դասերովը անմեկնին
Նուաճուածներդ յառաջ տարիր յանուն Ֆո սուրբ խոէա–
լին:
Լենինանման կոթողներդ կանգնեցիր որպէս վկայ, որ–
պէս Ֆուրմ
Մեզ ցոյց տալով դրախտը՝ Սօցիալիզմի տաճարում:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԼՈՒՍԱՇՈՂ 40 ՏԱՐԻՆԵՐԸ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-Ի

Ծնունդը.— Դաստիարակական եւ Հեղափոխական Ակնկալ Բարոգչութիւնները.— Ակներկիւղ եւ Ակռանդիատի Պատմարը Հին եւ Նոր Բարբառ Հանդիպում.— Հոկտեմբերեան Հեղափոխութիւնը.— Մորիրդային Հաստատումը.

ԾՆՈՒՆԴԸ.— 1903 թուի ակրնատարութեան Լճին, Պատանի, Ռատրի, Մրջիւնի, Վայքենի, Փրոմեթէոսի, Նէշատէի, Հերմէսի, Լօխէի եւ նոր Եորքի Հնչակեան Մտաւորականութեան ներկայացուցիչները, Հրքանի Գործադիր Յանձնախումբի խորհուրդով եւ հրաւէրով, Լճին մէջ հաւաքոյթի մը կ'անցնեն վարչ ի մեր ապրուստը ծառայելու մը — շրջաբերականի մը հրատարակութեան — ծրագիրն ալ :

Որքան պիտակ նը, հաւաքոյթին ներկայ կ'ըլլան՝ պաշտօնական հանդամանքով՝ հետեւեալ բնակիչները.— Մ. Մատաս Գիւլեան,

Ե. ՍԻՐՎԱՐԴ

Սարգիս Շամլեանի, Սիմոն Խալիլեանի, Բարսեղ Ռուբինեանի, Յարութիւն Խանիկեանի, Պօղոս Պօղիկեանի, Կարապետ Մարտիկեանի, Ղազարոս Գարակէօզեանի, Մխիթար Պապիկեանի, Թոքատ Քիւրքճեանի, Եփրեմ Կաճարեանի, Ժիրայր Կիւրեղեանի, Յակոբ Բարիջանեանի, Աստուած Մելոնեանի, Սամուէլ Սամուելեանի, Աշոտ Երկեանի, եւայլն:

Զեռնարկի մասին տարակարծիք մարդ կը գտնուի, հետեւաբար երկար վիճաբանութեան տեղի չտանելու: Այլ բոլորի ջանքը կ'ըլլայ թերթի հրատարակութիւնը ապահովել:

Եւ ասիկա ատանկ պատճառի չէր:

Հնչակեանութիւնը մեծ ծառայ, ժողովրդականութեան առագեր էր, բնական եւ բնկերական քարոզչութիւններու բոլորովին անծանօթ էին Հնչակեան ծրագիրը, հետզհետէ զարգանալու ըլլու պատկերացնելու եւ բացատրելու համար: Ասկէ զատ հակակիրթ տարրերու կողմէ Հնչակեանութեան դէմ անարդարօրէն յառաջ տարուող ոգիի պայքարը պահած էր ասկի տարածականութեան առանձնալ եւ առաջ ընդարձակութեան տեղը պրաւել:

Կար նաեւ Հայ աշխատաւոր ժողովուրդի չափի, Ինքնապահական ակրանքներու պաշտպանութեան, Հայ բառապի ազատագրութեան, Հայ Լեռնի եւ Հայ Գաղութներու անոգրաց պահպանութեան նախանձախնդրութիւնը, որոնք գօրաւոր պատճառներ էին խմբագրել՝ վերջով մարմնացնելու այն մտածումը, որուն համար հաւաքուած էին նեղոյժ աշխատանքի մը յատոյ:

Հրատարակչի թերթի անո՞ւնը:

Հաւաքոյթին միաձայն Ընկեր Սարգիս կանուխէն մտածած, արդէն էր անունը, անուն մը խմաստալից, բացատրիչը Հնչակեան գործակցութեան:

Մեր անդրադարձը ընկերոջ մտածումը:

Կապիտալիստական, պրոլետար-դասակարգային

սխտէմը հինցած, գաղափար է, հագած է մաշուան նկարին: Հայաստան թրքական անարդ լուծէն ազատագրուելէ վերջ չի կրնար այդպիսի սխտէմի մը տակ՝ իր գաւակներուն երջանիկ կեանք մը ապահովել: Հարկ էր ոտքի հանել նոր մը, երիտասարդ եւ առոյգ, արդիական եւ մարդկայնական սիստէմ մը:

Այդ նորը ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆՆ է, որ կրնայ գաղափար հասցնել ամէն հայ հիւծած, կտրտրտած դարձած Հայաստանի երակներուն մէջ ներարկել երիտասարդական արիւն, որպէսզի շուտով ուռճանայ ու ազատ հասկը կազդէ: Հայութեան, ինչպէս եւ բոլոր մարդկութեան երջանկութեան բանալին Գիտական Սոցիալիզմը — ՄԱՐՔՍԻԶՄՆ է, որ ճամբայ հասց է արդէն աշխարհին մէկ մասին:

Եւ թերթին հնգամսեայը — Ընկեր Սապահը պիտի կ'անուանէ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, որ համահունչ է ՍՕՑԻԱԼԻՍՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ:

Հրատարակութեան օ՞րը:

Որոշումը կանգ կ'առնէ նոյնքան խորհրդաւոր, եմսոսալիս օրուան մը վրայ — ՄԱՅԻՍ Մէկ-ին, որպէսզի ուժգնագոյն գաղափարէն մըն հանդիսանայ Հընչակեանութեան համայն աշխատաւորութեան երջանկութեան ձգտող գործադրանութեան, ծրագրին:

Ու 1903 թուի ՄԱՅԻՍ Մէկ-ին, երբ համայն աշխարհի պրօլեթարիատը գուրս կուգայ ռօնելու ԻՐ ՕՐԸ, անգամ մ'ալ իր պայքարի ուխտը վերանորոգելու, մխանական ճակատով մղելու ապատագրական կռիւը, ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ իր առաջին թիւը լոյս կ'ընծայէ մխացնելու համար իր ճիչերն ալ այդ յաղթական պայքարի թափօրին...:

* * *

Երիտասարդ Հայաստան *առաջին տարին իր ապրանքատար ճամբորդին պատ պլխաւոր աշխատակիցներ կ'ունենայ Ամերիկայի ընկերներէն Յ. Բարսեղեան,*

Կարապետ Մարտիկեան, Առաքել Մելոնեան, եւ ուրիշներ: Բայց երկարել տարին սկսեալ անոր աշխատակցութեան կը բերեն կարգ մը տաղանդաւոր գրողներ, որոնց մէջ կ'երեւին վիպասաններ՝ Առրպեան, Գրիգոր Եղիկեան եւ Առ, խոհապատմական գործիչներէն Սահեան Շահումեան, Բ. Վարդապատ, Վ. Մարեան, Համլետ Արամեանց, Արծրունի, Տիկ. Բ. Սապահ-Գրիգեան, եւայլն եւայլն:

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԵՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՃԱԿԱՏ:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ինչպէս նկատուց ընթերցողը, առեւտրական կամ չահախնդրական ընկերակցութեան մը նպատակը մտքով հրապարակ չելաւ, այլ Հայկական Յեղափոխութեան — Ընչակեան կուսակցութեան գործերուն ծառայելու եւ Հայութեան չահերը պաշտպանելու ոգին ու մտքկայնական ժամանակով: Եւ որպէս զի այդպիսին անկէ՝ առանց նկատի ունենալու ամրոխային սրամտութիւնները, յետադիմական եւ չահախնդիր տարրերու կսկռոցն ու ընդդիմադիր պայքարները, առաջին օրէն խոկ լրջութեամբ Հայութեան քաղաքական եւ տնտեսական անկախութեանց քարոզչութեան ու տարած անպատ եռանդով մը, արհամարհելով այլն ու ձախէն արձակուած այն բոլոր սլաքներն ու դնդակները, որոնք անընդհատ տեղացին ան եւ դիչեր: Անոր առաջին թիւի համբաւդրակները, կուռ, բովանդակալից ու պատմականօրէն արժէքաւոր, Ընչակեան գաղափարախոսութեան ու կազմակերպ պայքարին խորհրդանչանը կարելի է համարել:

Գաղափարական–մարքսիստական այն արժէքաւոր դրականութիւնը — անունը դոր տուաւ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ իր ընթերցողներուն, Հայ աշխատաւորութեան — տեսակ մը դաստիարակութեան ձեւով — դուրս ընթաց Հայութեան քաղաքական պայքարին, Հայ եւ օտար Սոցիալիստական գրականութեան մէջ աննախըն-

թաց է: ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ իր այս արժէքը կը պարտի իր տալանդաւոր համբաւարարներուն, որ ընկերաբանական եւ տնտեսապետական ճեղքերուն մէջ մնայ եղակի իր ուժով արամաբանութիւն ու դիշումը:

Այլ համբաւարարներն ու յօդուածները, որոնցմէ շատեր անտարակոյս եւ այլապէս ծանծաղուններու տակ դրած է, կ'արժէր լրիւ վերատպել, վասն զի անոնք այսօր խոկ ուսանելի դասեր են հակայեղափոխականներու եւ կարգ մը իրենք իրենք Գիտական Սոցիալիզմի — Մարքսիզմի տեսաբաններ դաւանողներու. բայց որովհետեւ այդ ընել հնարաւոր չէ մեզ, կ'արտայայտենք մի քանի թիւերէն մի քանի պարբերութիւններ միայն, առանց ընտրութեան, ապացուցանելու համար «Երիտասարդ Հայաստան»-ի մեծութիւնը, նաեւ անոր նկարագիրը:

* * *

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՏԱԿԻ ՄԱՍԻՆ.— «...Ամենք կարծում են որ մեր նպատակն է տապալել Տաճկական պետութեան մէջ տիրող ներկայ բէժիմը եւ նրան փոխարինել Եւրոպական երկիրների մէջ տիրող պուրժուա-դեմոկրատական մի բէժիմով: Ոչ, այդպիսի մի միտք չունենք մենք: Մեր միտքն ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ թօթափել այն սոսկալի լուծը, որի տակ հեծում է, տքնում է, ճնշւում է, հարհարւում է Հայ ժողովուրդը դարերից ի վեր. խորտակել այն ամուր շղթաները, որոնցով կապուած են նրա ոտները, եւ վերջապէս ապահովել, բոլոր այժմ, Հայ բնիկը Օսմանեան քաղաքական իշխանութիւնից եւ կազմել, առեղծել մի նոր ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ազատ քաղաքական եւ տնտեսական կապանքներից:»

ԱԶԱՏԱՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ.— «Եթէ անհատական եւ ազգային գոյութեան, անկախութեան իրաւունքը անձեռնմխելի է եւ այդպէս է ճանաչուած քաղաքակրթութեան, մարդկային յառաջխաղութեան

կոչմից: Ապա հարց.— Ի՞նչ պիտի անել այն պարագային, երբ մի անհատ պիտի է ուրիշ անհատների եւ նրանց միջոց, պայման չի տալիս անելու, վայելելու այն՝ ինչ որ նրանց իրաւունքն է: Ի՞նչ պիտի անել այն հաւաքական մարմնի հետ, որ մի ուրիշ հաւաքական մարմնի իր դրծելքն է դարձրել, դրել է նրան իրաւազրկութեան օրէնքի մէջ եւ նրան ոչ յառաջադիմութեան եւ ոչ էլ կառավարչագործելու միջոցներ է տալիս:

«Այդ պարագային իրաւունքը ճանաչելու երկու միջոց կայ: Մին՝ օրինական հզի վրայ կանգնած՝ առնել որ ճնշողը, ուրիշի իրաւունքը յափշտակող անհատը կամ հաւաքական մարմինը ինքը իրմի հանայ իր արածների անպատասխանութիւնը եւ աշխատել տալ, վնասներ անել եւ առնձանական յառաջադիմութեան պայմաններ տալ ենթարկուող իրաւազրկներին, եւ կամ — երբ վտանգավոր այդ ընթացքին նա միշտ բոնի ուժով կը չանայ մնալ իր դիրքի մէջ, կ'աշխատի իր ունեցած տիրապետողի, պրկողի իշխանութիւնը պահել — դիմել միակ եւ վերջին վճռողին միջոցին՝ Ապստամբութեան, Յեղափոխութեան եւ այդ կերպով խորտակել տիրող կարգ ու կանոնը, տապալել արդիլող, խորտ պատնէշները եւ ճանաչեցնել իրաւունքը:»

«Յեղափոխութիւնը ո՛չ ոճիր է, ո՛չ էլ յանցանք, այլ իրաւունքի նուիրագործումն, դի նրա միջոցաւ է որ ապրելու, զարգանալու, կառավարչագործելու վճռողն իրաւունքը գոյութեան մէջ է մտնում եւ վերբում, խորտակում է ճնշողը, հարստահարողի պատմական իրաւունքի արուեստական կապերի հանգոյցը: Յեղափոխութիւնը թէ օրինականութիւնից դուրս է, բայց նա օրինական է, իրաւունք է, որովհետեւ այդ օրինական հանապարհն է որ ամեն գարու մէջ եւ ամեն տեղ, իրաւազուրկը կարողացել է տէր լինել իր

Խրատներին: Մարդկային պատմութիւնը բազմաթիւ հոյակապ օրինակներ ունի հաստատելու թէ յեղափոխութիւնները ինչ մեծ ծառայութիւններ են մատուցել յառաջդիմութեան դործին, թէ նրանց առաջ պատիւը ո՛րքան օգտակար, յարատեւ են եղել: Յեղափոխութիւնը ինքնին մի յառաջդիմութիւն է ազդայնութեանց կեանքի մէջ եւ նրա կենսականութեան առաջին յայտարար նշանը:» (Ա. Տարի, թիւ 3):

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ.— «Ազատութի՛ւն... բառ մի համայքով, որի համար ո՛րքան արիւն, որքան նահատակներ...: Ծնած մարդու հետ՝ բայց մարդը նրան ունենալու համար, ո՛րքան չանք, ո՛րքան պահել է տուել:

«Սակայն ազատութիւնը միջոց չէ միայն նիւթական բարիքներ ձեռք բերելու, այլ կարող է տալ եւ բանական էլ: Ազատութիւն ունենալ՝ կեանքի վայելքներով յագեցնելու, կշտանալու համար,— դա ազատութեան կեղծիքը, խարդախութի՛ւն է:

«Ազատութիւնը մի միջոց է, որով մարդ-անասունը կարող է բարձրանալ մարդ-մտաւորականի, լինել զերծ ամեն կաշկանդումից, եւ ամեն արգելքից, ազատ՝ մտածելու, խորհելու, գրելու, խօսելու, կատարելագործելու եւ յառա՛ջ, մի՛շտ յառա՛ջ երթալու: Դրա համար է որ մարդիկ մեռնում են, ազգեր կռտրւում, ջուծի պէս ազատութեան կրակին են վիժում, որպէսզի միջոց ունենան երկինք երկնից գեկավարելիքը, կատարողը լինելու:

«Մեր դժբախտութիւնը երբեւ ազգ, երբեւ մարդ ազատութեան մէջ սխալ որոնելն է, առանց այլ անհրաժեշտ միջոցի մեզ չենք կարող ո՛չ ապրել եւ ո՛չ էլ դժբախտին ունենալ:» (Ա. Տարի, թիւ 5):

ՈՒԺԻ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ.— «Թոյլ ազգերը, նուաճուող ժողովուրդները դարեր շարունակ կռտրատամ աշխատեցին, արիւն քրտինք մանելով երկնից ան-

բնելեն կ'ելակէսցեն, բայց այդ բոլորից չեսոյ նրանք ապաստանի չէ հասան: Այն ժամանակ մեայն, երբ ըմբռաստութեան վայրկեանները կգան եւ նեղքեն կայծերը սկսուցեն բորբոքուել ու վառուցեն հեն չէնքի հեմքը — մեայն այդ ժամանակ նրանք կարողացան իրենց ապաստութիւնը խլել, պի սերտ այժի դէմ տապալել այժ էին եղեւան բնել:

«Քաղաքակրթութեան քաղաքակրթութեան յաջորդից, մտածմունք մտածմունքի դէմ բաղխեց, սակայն ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ չ'թարգուեցաւ, ապարէկը մնաց ՈՅԺԻ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻՆ:

«Այժն է իրաւունքը, այդ է ժամանակիս բարբարոսական օրէնքը եւ իրաւունքի նոյն այդ հակադարձ կիրառութեամբն է որ Յեղափոխականն էլ այժ է մեռցում, այժին է տարեւնում տապալելու, խորտակելու համար սերտացած կարգադրիչ օրակաները՝ վերահաստատելու նոր կեանքի նոր պայմաններ:

«Քանի որ այժը մի ուղ զօրձիք է անարդարութեան, իսկ մի ուրիչ ուղ պաշտօնեայ արդարութեան, ուրեմն տարաուել ուզող ժողովուրդները, համաձայն իրականութեան, իրենց արդար իրաւունքը պաշտպանելու համար պարտաւոր են դիմել Այժին:» (Ա. Տարի, թիւ 23):

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՍԻՆ.— «Կուսակցութիւնները մի որ եւ է երկրի կտրուկ, կենսունակութեան նեղկայացուցիչ, արտայայտիչներն են, նրանք պատկերացնում են մի երկրի կենսական այժը, որ մի կողմից ուզում է պահել պէտք եղածը. միւս կողմից էլ քանդել անպէտքը, վերստեղծել նորը, յարմարպատշնը: Դա կեանքն է որ մեռնում է, կեանքն է որ ծնւում է, կեանքն է որ շարունակ յառաջադիմում է եւ պարպանում:

«Քաղաքական կուսակցութիւնները անհրաժեշտութիւններ են եւ երեան են գալիս քաղաքականապէս ա-

դաս երկիրներն մէջ: Ժողովուրդն մը կենսունակ ոյժն են նրանք, որ երեան են գալիս հանրային ծառայութեան մէջ:

«Բողոքական կուսակցութիւնները կենդանի ժողովուրդներն քաղաքական հայելիներն են. ժողովուրդները՝ որոնք ապրում են մի կեանքով՝ որից զժգոհ են, — ուզում են ապրել մի կեանքով որ չունեն եւ ունենալ են ցանկանում ու դրա համար էլ կուսակցութիւնների բաժանուած պայքարում են ունեցածներից աւելի լաւը ձեռք բերելու համար: Եւ ահա այդ ընդհանուր պայքարից ծնում յառաջդիմութիւն, ձգտում դէպի մի խոխոջ, ուր այլեւս ոչ մերոնք կը լինի, ոչ մերոնք, ուր ամենքն էլ կ'ունենան մեծագոյն երջանկութիւնները, մեծագոյն պարտականութիւնները: Այդ ժամանակ միայն կը վերանան դասութիւն ունեցող ընկերութեան աննպատակութիւնները, որոնք կրծում են ժողովուրդների կեանքը: Այն ժամանակ ընկերութեան բոլոր անդամների չահերը կը լինի միեւնոյնը, բոլորն էլ կը նկատուեն մի ներդաշնակ համայնքի անդամներ եւ ահա այդ ժամանակն է որ այլեւս կուսակցութիւններ չեն լինել: Իսկ դա կը կատարուի միայն այն օրը, երբ կը տիրէ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ:» (Ա. Տարի, թիւ 30):

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԱՍԻՆ.— «Ժամանակից ապրելի վերածնութեան գործի մէջ ամենամեծ պատասխանատուներից մէկն է եղել Յեղափոխական Մամուլը, նա է վէճ ապառութեան կրակը, նա է հրահրել անթեղուած հին կայծերը, նա է թարմանի եղել նոր խղճերի եւ առաջնորդել դէպի կատարելագործման խորանը:

«Հայերս մանաւանդ պէտք ունէինք հոգածութեան պէտք է ունենանք դէպի Յեղափոխական Մամուլը, մեզ համար նա ամեն ինչ է: Քանի որ գտնուում ենք այնպիսի բնապայմանների մէջ, որ խօսքն, գրչի եւ ո՛չ մի

ապատուքիւն կայ, ուր սիրում է բացարձակ կամայականութիւնը եւ պետական ամբողջ մեքենան ծանրանում է Հայ ժողովրդի վրան: Նրան հալեցէք, նիւթայնէս արմատախիլ անելու նրանից ոգի, նրանից մարդ, հետեւաբար մեր Ոչ-Յեղափոխական Մամուլից ազատելիք շատ բան չունենք, նրա հայհոյանքները պետական սիրող հայհոյանքներից հետ չի կարող անցնել: Յեղափոխական Մամուլը,— ահա մեկ եւ ճշմարիտ օգտակար ազդակը մեր կեանքի: Բայց Յեղափոխական Մամուլը իր վերանորոգիչ դերը կը կատարի երբ նա կը լինի Սոցիալիստ»: (Ա. Տարի, թիւ 33):

ԳՈՐԾԱՒՈՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.— «Ի՞նչ է գործաւորական, աշխատաւորական դրութիւնը այսօր:

«Ընկերային ներկայ կազմակերպութեան մէջ գործաւորը հարկադրուած է միշտ ծախել իր աշխատող ոյժը, որպէսզի այդ միջոցով կարողանայ իր գոյութիւնը մի կերպ պահել: Բայց այս տեղ էլ դիտելիք կէտն այն է որ այդ աշխատող ոյժը ամեն օր չի գնւում, որովհետեւ ծախուող ոյժերի առաջարկը այնքան շատ է, որ գնողների կողմից համապատասխան պահանջ չկայ: Գործաւորը ապրում է օրը օրին անհատատու վիճակի մէջ, ամեն րոպէ պատրաստ թշուառութեան մրրկը քամելու, յաճախ էլ ծխրտելու, մաշելու, նոյնիսկ անօթութիւնից մեռնելու.— այս է իր կեանքի ամենօրեայ տրամադրութիւնը:

«Գործաւորը մարդ է, բայց տանից մարդկային իրաւունքների, նա արտադրութեան գործիք է, բայց ո՛չ իր՝ այլ գործատիրոջ համար, սա է նրա տէրը, նրան կեանքի պայմաններ դնողը:

«Ո՞վ է տեղծողը աշխարհիս վրայ եղած բոլոր հարստութիւնների,— Աշխատաւորը: Բայց նա ուրիշների տիրապետութեան մէջ լուսացնելիս, ինքը հազիւ հազ առանում է միայն այնքան, որ կարողանայ իր գոյութիւնը քարշ տալ:

«Ո՞վ է Էն պիտուր ոտքակը քաղաքակրթութեան, — Աչխատասէրը: Բայց նա բաժին ունի ոգիտութիւնը եւ մնում է այդ բաժնի մէջ, հասկան քաղցրութիւննելը, քաղաքակրթութեան շատ բարիքները նրան անմատչելի են դառնում: Նա կառուցանում է տպարանքներ,— բայց ինքը պրուի պնելու տեղ չունի: Նա պատրաստում է կտաքեր,— բայց ոչ իր համար: Նա է վարում, ցանում, հնձում հացահատիկները — բայց ուտելու հաց չունի:

«Այս անարդարութեան, չարիքի արմատը տրտնոտութեան նեղիակ եղանակն է՝ վարձու աշխատանքի սիստէմը: Այդ սիստէմն է որ մարդկային ոտքին մի դառնակրիկ ժառանգորդութիւն է անում եւ հարստութիւններ կեղրոնացնում մոլբութիւն կապիտալիստների ձեռքը եւ նրանց մէջտեղ տալիս բնակութեան անզամների մեծամասնութեան կեանքի պայմանները իրենց ձեռքի մէջ տանելու:

«Կան մարդկային բնակութիւններ որ մանուկ խնամք են տանում անասունների վրայ, եւ մինչեւ անգամ պատրաստ են նեղմարկել տալիս նրանց հետ անպիտան վարուգներին,— բայց գործատները այդպիսի խնամատար ձեռքեր էլ չունեն, նրանց հետ կարող են լինել անզութ՝ որքան որ կամենան:

«Արանք բոլորը կը վերանան Սոցիալիստական երանելութեան ներքեւ:» (Ա. Տարի, թիւ 33):

ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՆՈՐ ՆՊԱՏԱԿԻ ՄԱՍԻՆ.— Ի՞նչ է պետութիւնը: Սոցիալիստական հասկացողութեամբ պետութիւնը պատկերացնում բաժանման հետեւանքով առեղծուած հատարակական մի ճնշող իշխանութիւն է, որ այժ արտաքինը՝ օրէնքներ, կարգ ու կանոններ է գծում, հարկ հաւաքում եւ նպատակ ունի պատկերացնում գոյութիւնը պահել: Սոցիալիստների կարծիքով Պետութեան գոյութեան խնդիրը անորժանելի կերպով կապուած է պատկերացնում խնդրի գո-

յանձնան հետ, որ ասել է թէ մարդկային մի ընկերութիւնն երբ իր մէջ բովանդակում է զաւակարդիները, ապա այնտեղ կայ եւ պիտի լինի պետութիւն. ընդհակառակը մի ընկերութիւն, երբ չունի իր մէջ զաւակարդիները, այնտեղ էլ չկայ եւ չի էլ կարող լինել Պետութիւն:

«Զաւակութիւնից անդնդանում ենք որ պետութիւնը երեան գայ երբ ընկերութիւնը բաժնուելու գայ նախ զաւակարդիների, մին՝ աշխատող, ծառայող եւ հպատակ, իսկ մեսը՝ ղեկավարող, հրամայող ու կարգադրող: Մինչեւ այս զաւակարդիների երեան գալը պետութիւնը անձանօթ էր, գոյութիւն չունէր: Տէրտր վերջնամանութիւնը իր չունէրի պաշտպանութեան համար պիտուած այժ երեան բերաւ, որպէս մի հնարանութեան մէջ պահէր չարուհակ ոչ-աւանձնաշնորհեալների ու ենթարկուողների:

«Պարզ է ասելին, որ Պետութիւնը երբեւ երեացի եւ կազմակերպութիւն, բացակայում է այն ընկերութեան մէջ, ուր չկայ զաւակարդ: Պետութիւնը, երբեւ ձնուելով ընկերային որոշեալ պայմանների, կը տեւի այնքան ժամանակ, որքան որ այդ պայմանները գոյութիւն ունեն: Իսկ այդ պայմանների չքանալովը պիտի չքանայ եւ Պետութիւնը ինքը:» (Բ. Տարի, Թիւ 21):

ԻՍԿԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ — «Քաղաքակրթութեան ներկայ շրջանի մէջ անխուսափ պատուհասներուն համար չկայ եւ չի էլ կարող լինել: Իսկական պատուհասը այժմ չկայ ինչպէս յետամնաց ազգերի եւ յառաջադէմ կոչուած ժողովուրդների մէջ. ամէն ինչ խաբուսիկ է, եւ եղած տեղը անուանական պատուհասները դարձած է իրաւունք, մինչդ աշխատասէրին բանտարկելու, տուգանելու, նրա աշխատանքի արդիւնքը աւելի վայրապօրէն իր ձեռքից խլելու:

«Իսկական պատուհասը կը լինի այն ժամանակ, երբ ընկերութեան բոլոր անդամները համահաւասար իրաւունքով տէր կը լինեն իրենց աշխատանքի ամբող-

Ջաման ապրելուն, երբ մէկը իր դիւրութեան համար մեսակ նեղութիւն կարող չէր ունենալ, երբ արտադրութեան միջոցները ոչ թէ մէկի կամ մի քանիսի կամ մէկ դասակարգի, այլ ամբողջ ընկերութեան անհատականութիւնը կը դառնան, երբ արտադրութեան բոլոր գործիքները ընկերային կը լինեն, որ ասել է թէ երբ կարող արտադրութիւնը կը լինի այն ժամանակ, երբ կը ասի Սոցիալիզմը։» (Բ. Տարի, թիւ 29)։

ԿՈՒՄԱԿՅԱԿԱՆ ԹԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՍԻՆ.— «Այսօր բարերարդարար մեծ ծաւալ ունի դառած այն կարծիքը, թէ ԿՈՒՄԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ անհրաժեշտ ապրակներ են մեր կեանքի, մեր յառաջդիմութեան, մեր Դարու հետ։ Ընդհանուր համարում է որ առանց կոմակցական գործունէութեան մենք կ'ունենայինք լճացած, տարտամ կեանք։ Քանի որ մի ազգի մէջ կոզք կոզքի կանգնած են ժողովրդային տարբեր շերտեր, տարբեր ըմբռնումներ եւ շահեր, բնական է որ յառաջդային եւ տարբեր գաղափարներ, զեկավարիչ տարբեր սկզբունքներ՝ կեանքի պայքարի եւ նրա հասկացողութեան նկատմամբ։

«Այլեւս իրականութիւն է այն երեւոյթը, որ Հայ կեանքի իրական զեկավարութիւնը բացառապէս գործում է մեր ԿՈՒՄԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ձեռքը, որոնք են առեղծող, շարժող եւ յառաջ վարող մեքենան, նա՝ վառ, ուղիղ՝ սխալ։

«Կոմակցութիւնը, կոմակցական հաստատութիւնը դարձել է մեր կեանքի անհրաժեշտ տարրը, եւ էն էլ սիրուղ, իշխող տարրը։

«Այս այսպէս լինելով, դժբաղդաբար, պետք էլ կը լինի ասել որ մեր մէջ կոմակցութիւնները, որպէս քաղաքական կազմակերպութիւններ, հասել են այն բարձրութեան, որի վրայ որ կանգնած են մեզնից աւելի յառաջադէմ ազգերի մէջ եղող կոմակցական հաստատութիւնները։— Կոմակցականի յարդանքը դէպի հակա-

ակտրդը, հակառակորդի խօսքի եւ գործի արտայայտութեան անհրաժեշտութիւնը մեզ կուսակցականի համար — դեռ որքան լայն ծուռ, քաղաքացիական առաձնին իրաւունք չեն առացել մեր մէջ: Դժբաղդաբար առկաւին մեզմանում կարծողներ կան թէ կուսակցութիւնը մի առհմանական չքմեղ է, որի մէջ մտնողը ամեն անառակէառ պիտի անջառուի, կղկղանայ իր մեզ հակառակորդներից:

«Այս մտածումը սխալ է, վտանգաւոր սխալ, որ պիտի ջանալ ուղիլ: Պէտք է իրարու մօտենալ, ընդունելութեան հարի մրայ կանդնած՝ պաշտպանել համոզմունքները եւ մտքերը լսելու լեզուով, փառասիրի կերպով հերքել հակառակորդի սխալ մտածմունքները: Այս է ամեն կուսակցականի առաջին յառկանիշը, որը միանգամայն անհրաժեշտութիւն է կուսակցական առառկէառով:» (Բ. Տարի, թիւ 32):

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԼԱՅՆԱԽՈՀՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.— «Ինչո՞ւ համար մի կուսակցական չպիտի կարդայ մի այլ կուսակցական թերթը, չպիտի յաճախի եւ ներկայ չպիտի գտնուի մի ուրիշ կուսակցականի հրապարակային, նոյնիսկ Համակրական ժողովներին. ունի՞ այդ առիթը ո եւ է միառ, թէ՞, ընդհակառակը, իր օգուտը, շահը, գործակիցների ընդլայնման անհրաժեշտութիւնը կը պահանջէ որ ամեն առառկ ժողովների երթայ, լսէր, քննադատէր եւ այդպիսով իր համոզումները աւելի պարզ: Գործարքի, մտքի այդ չիուժից իրեն համար աւելի մեծ լոյս չէ՞ր յառաջանալ եւ չէ՞ր նպաստել իր բարձակոպման զարգացմանը ու ինքնաճանաչութեանը:

«Մտածելով, կղկղանալ, յաւերժական անվճառակցօրէն մէկ կուսակցութեան գործունէութիւնը չիառակ ու չինարար նկառել, եւ առանց բաւականաչափ ճանաչած, ուառմնասիրած լինելու ուրիշ մի կուսակցութիւն — մերն առել, դա քաղաքացիական առաքե-

նուիրատուն նշան չէ, այլ ապահովութեան, որ մարդիկ ոչ թէ անպէտական խնդրով են գործում, այլ հետեւելով, կատարելն մէկի յանձնից քաղելով, յաճախ իր անպէտական չահը, իր օգուտը անհատակ տալով:

«Կառավարական լայնախոհութիւնը կառավարութեան ուժեղացման նպաստում է եւ ոչ թէ նոր սկզբունքների» (Բ. Տարի, Թիւ 32. 1904):

* * *

ՊՐՕԼԵՏԱՐԻԱՏԸ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆՈՒՄ.— Հակառակութիւնների մէջ ազգութեան թէ Տաճկաստանի մէջ պրօլետարիատ չկայ, ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ կատարեալ կտրիճացեալ պատասխան մը, որմէ կը քաղենք հետեւեալը.—

«... Տեսնուածն ապացոյց բաւական մեզի համոզում տալու կարգով անհատականութեան, մինչ այն ատենն որ մեզնիններս սովորեցին ընդհանուր ապրելու սէրը դէմ եւ պանդխտութեան մանուկը մեր, ընդունելուն, ընտանեաց ու գալիք հետուն, իր գործակցութեան պատճառ գործադրել նոյնը համագործակցական մեր, աշխատանք պահելու օտարազգի բացակայից պրօլետարիատի չարչարուած:

«Հայ գիւղացին ծանեց իր նիւթը, գործանը, մարդը, հոգին, բոլորը, բոլորը մինչ որ ունէր, պատրաստելու համար, ու ապա իր քայլերն ուղեց դէպի Պօլիս, Տրապիզոն, համալսարան անելու, դէպի Եւրոպա՝ այն տեղ գործատրուելով Ֆիզիքական մեքենայ, որպէսզի իր վերադարձին պատուոյ Տաճիկ հայհատաքներն աննկատելի կերպարանքից...:

«Բազում, Թիֆլիսի, Օտեսայի վերջապէս Ամերիկայի ու Եւրոպայի գործատրուելով գալ կը պատրաստէ Հայաստան Մշոյ, Վանայ, Կարնոյ, Խարբերդի, մի խօսքով Տաճկահայաստանցի բանտարկեալ:

«Մանաւանդ Սուլթանի հարկայն պատկերը քայ-

քայլ կամ ունի շատ արտաքին Հայ գիւղատնտեսութեան ու մանր արհեստների քայքայումը, վաճառք Հայ մեծամասնութիւնը հայրենի հողից, նրանց վերածելով պրոլետարների:

«Կայ պրոլետարիատ Ամերիկայում, այն տարբերութեամբ միայն որ այդ պրոլետարիատը ձարտարարուեստի մեծածաւալ հզօրութեան պատճառաւ զրկուած է ոչ թէ միայն հողից — Ամերիկայում, Աւստրալիայում, Ամերիկայի, Կովկասի եւ մասամբ Եւրոպայի զրկուածներով:

«Մի հանգամանք եւս:

«Շնորհիւ Սուլթանի չարուհակական ձեռնարկների, ձեռնարկներ, որոնք անհաւատալի կերպարանքից անցել են ունի քաղաքականի, Հայ պրոլետարիատի թիւը օրից օր բազմանում է չկշռելով, պերճախօս ապացոյց կարող է ծառայել այն երեւոյթը, որ արանից 15–20 տարի առաջ՝ Ամերիկայում բնակուող Հայ արդարնակչութեան թիւը երեք անգամ աւելի չատ էր նշւում միւս տեղերի բոլոր Հայ գաղթականութեան թուից, մինչդեռ այժմ միայն Ամերիկայում — կովկասում երեսուն Հայերի թիւը հաւասար է Ամերիկայի Հայերի թուին, եթէ չըսենք աւելի է:

«Այդ ո՞ր տարին է որ հարիւրով գաղթում է դէպի արտասահման, եթէ ո՛չ քայքայուած Հայ գիւղացին ու արհեստաւորը,— անդադարձակ, հարուստ Հայը հարիւր է չարժեում իր տեղից եւ կը մնայ մինչ այն ժամանակ, երբ ինքն էլ կը ստանայ աւազինի վիճակին:

«Ամերիկայում ունի պրոլետարիատ, միայն՝ խոշոր արտադրութեան մեծ ծաւալի բացակայութեան պատճառաւ, չի երեւում ամենց աչքին եւ կամ չուենել են ձեւացնում, որովհետեւ մի այդ տեսակ գոյութիւն չատ էլ ախորժելի չէ···:

«Դեռ աւելին: Ոչ միայն Ամերիկահայաստանը ունի

պրօլետարիատ, այլ եւ համարձակօրէն կարելի է ասել որ քան երեսելիին մէջ չերեւցող այդ պրօլետարիատն է եղել մինչեւ այժմ տեղի ունեցող չարժումների առաջատար դառնը եւ մեծագոյն ժամանակ գեհենայրը, այդ իւր պատմական կոչումը լինելով, նա է եղել առաջին ըմբոստացողը Սուլթանական բռնութեան դէմ եւ նա է կրել դարերից առաջացած չարիքները:

«Հայ պրօլետարիատի բացառիկ չուներին պատճառն մեծ կուսակցութիւնը Հայ կեանքի մէջ եղել է Հնչակեանութիւնը, որը չանազատել է եւ չանք է անում ձերբազատելու այդ չարքերը, կրթել նրանց իրենց հերի դիտակցութեամբ, ճանաչեցնել իրենց դերը, դնել իրենց յատուկ չուլի մէջ եւ հասունացնել նրանց որպէսզի ապագայում յաջողութիւնների դէպքում մեծ պատասխանատուութիւնը, ինչպէս պատահել է մինչեւ այժմ դառնալու պետութիւնների յեղափոխութիւնների հետեւեալ օրը, այն պատճառաւ որ այդ տարրը մինչ այդ դուրկ է եղել որեւ կազմակերպութիւն ներկայացնելուց:» (Բ. Տարի, Թիւ 29 եւ 30, 1904):

ՅԱՐՈՅԱՄԸ ԵՒ ՀԱՅ ՊՐՕԼԵՏԱՐԻԱՏԸ.— «Յարոյեան ներքին քաղաքականութիւնը ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ է, է՛ն նեղ, է՛ն մոլեռանդ, է՛ն անհամբերողը: Նա քաջալարժ, հաւատարիմ աշակերտը եղաւ Գերմանիայի. այս վերջինս ինչ ամարդի մէջոցներ որ ձեռք առել էր Սլըսվիգ-Հոլշտէյնի բնակիչներին դէմ, նոյնը Յարը սկսեց մեծ չափերով վոխադրելու իր տարածած գեղերի նկատմամբ:

«Յարական վարմունքը լոկ առերեսութեան արդիւնք չէ, այլ կազմակերպուած, քննուած, վճռուած մի ծրագրի դործադրութիւն: Ամեն քայլ դիտակցական է եւ որոշ նպատակու: Յարը չի բաւականացաւ թուրքի ձեռքով մեզ կոտորելու, այժմ նոյն բանը ինք իր ձեռքովն է անում:

«Պրօլետարիատի չարժումն է, որ այժմ երեւան

է ևիև կոմիտասի մէջ, չարժուածներ, որոնք դրծադրուած են բոլոր ժողովուրդների բանաստեղծների կողմից միաժամանակ, թէ՛ Յուդա, թէ՛ Գեղամանցի, Լեհ, Վրացի, Պարսիկ եւ Հայ,— պիտի յայտնի իր նպատակին մէջ ուշ կամ կանուխ:

«Դրուելներ որ այսօր գոյութիւն ունի Կոմիտասի մէջ, մեզ, յեղափոխականներիս, մեզ, Սոցիալիստներիս համար մեծին ստեղծման նշանաւոր գործոններ են: Յեղափոխական ճշմարիտ ոգի, յեղափոխութեան բուն տարրերն այնտեղ բուռ ինքնան կազմուած են արդէն առաջնակարգ ու պիտանորոշակ Հայ բանաստեղծից: Յարերմի մոտաւոր հարուածների տակ Յուդայ պրոլետարիատը կոչուած է մղելու յեղափոխական կռիւը իր բարեկիցների հետ՝ շուտով կործանելու հոգեւորական վիթխարի գործիքը, որն իր հետևորդին բևեռից խեղդում է ոչ միայն Հայ ժողովրդի մէկ ամբողջ կէսին՝ Յուդայիին, եւ նոյնքան գօրութեամբ ու ճշմարտութեամբ դրծում է Թիւրքահայ դասի պրոլետարիատի դէմ, իրրեւ ազգակից ու քաջ Սուլթանական դարանային քաղաքականութեան, որը դարձած է մի բաժինը, մի ստորադրեալ մասը բուն ցարական քաղաքականութեան: (Ա. Տարի, թիւ 39–41, 1904):

«Այդպիսին ամեն խարուեթիւններից բարձր կանգնելով, մեր ցանկութիւնն է որ Հայ պրոլետարը, Հայ Սոցիալ Դեմոկրատը ամենայն անվերապահութեամբ իր բաղուկը, իր ոգին միացնի Յուդա Սոցիալ Դեմոկրատիային, որի մղած պայքարը, տարած յաղթութիւնները ո՛չ թէ մէկ ազգի, այլ բոլոր ազգերի ճնշուածների համար են:

«Յուդա Սոցիալ Դեմոկրատիան, որ ամբողջութիւնն է հարատահարուած ամեն ազգերի Սոցիալ Դեմոկրատների — կանգնած պատմական մի դժի վրայ, Հնչակ-

ևան կառավարության հետ, իր պայքարի ծայրն ունէր վերջնական յաղթութեան։

«Ապագան պրօլետարիատինն է։

«Կեցցէ՛ Ռուս Սօցիալ Դէմոկրատիան։

«Կեցցէ՛ Հնչակեան Սօցիալ Դէմոկրատ կառավարութիւնը։» (Բ. Տարի, թիւ 38, 1905)։

ՀՆՉԱԿԵԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՊՐՕԼԵՏԱՐԻԱՏԻ ՄԱՍԻՆ.— «Հնչակեան կառավարութիւնը իր ակրնառարութեան օրից՝ բուն ժողովրդային, պրօլետարական հողի վրայ կանգնեցաւ։ Այդ կառավարութիւնը առաջինը եղաւ, որ ոչ միայն պրօլետարական խնդիրը իր դրծը արաւ, այլ իր պայքարը տեղից նրա վրայ եւ նրա համար։ Հնչակեանութիւնը եղաւ էր գոյիս արդիւնք Սօցիալ-Յեղափոխական կառավարութիւն։ Որքան որ Տաճկահայի քաղաքական դրութիւնը նրան ստիպում էր իր գործունէութիւնը կեդրոնացնել բացառապէս Տաճկահայաստանում, այնու ամենայնիւ, նայն իսկ այնտեղ, Սօցիալիստական ծիրերի վրայ կեցաւ։ Եթէ ուրիշ տեղերի պրօլետարներից նա օժանդակ կազմակերպութիւններ էր ունում Տաճկահայ գաղթականութեան համար, այնու ամենայնիւ կռվական նրա կազմակերպութիւնները մնէին Սօցիալիստական դրօշի, ապրում էին Սօցիալիստական գաղափարներով, գործակցում էին այլազգի պրօլետարական կազմակերպութեանց։ Սօցիալիստական գործունէութեան ասպարէզի մէջ կռվական Հնչակեաններս գիտեր եղած է խիստ մեծ։ Եթէ Հնչակեան կառավարութիւնը նախապէս կռվական պրօլետարական մխիթարը ապրած չլինէր Սօցիալիստական գաղափարներով, այսօր մենք չէինք ունենայ ո՛չ Բաքուի, ո՛չ Պաթումի եւ ո՛չ ալ Թիֆլիսի գործաւորական հոյակապ շարժումները։

«Ազգայնականութիւն եւ կապիտալիզմ, մեր հասկացողութեամբ, երկու պատմական ուժեր են, որ ար-

պուած են պրօկեսարխատի սրտին, պատմական այս չրջանի մէջ այդ երկուան էլ իրարու յայտնի աստիճան նեցուկներ եւ օգնողներ են. որքան էլ որ մանրամասնութեանց մէջ վոչքիկ տարաձայնութեանց մէջ մտնեն՝ իրարու վերաբերմամբ:

«Պրօկեսարխատը երբ կը յաղթանակէ, պատմական ոխուր երեւոյթները, որ մարդկային պատմութեան սկիզբներուն էջերն են կազմում, կը վերջանան ընդմիշտ: Պրօկեսարխատի յաղթանակով ապաւում է թէ՛ անհատը եւ թէ՛ հասարակական մարմինը տնտեսական եւ քաղաքական կապանքներից, նա ազատ է խօսելու, գրելու այն լեզուն, ինչ որ իրն է, պահպանելու այն սովորութիւնները, այն յիշատակները, ինչ որ իրեն ցանկալի են: Ձեպագնակատարութիւնն ու ապազնակատարութիւնը պրօկեսարխատի յաղթանակէ օրն իսկ կը մեռնին: (Բ. Տարի, թիւ 40–41–42, 1905):

* * *

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀԱՆԴԷՊ ԹՐՔԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱԳԻԾԻՆ.— Երբ չատ չատեր, յետախոսական կապակցութիւններ Թրքական Սահմանադրութիւնով եւ Բարենորոգումներու նոր նախագծով ոգեւորուեր էին, կապեր էին «Հայ–Թրքական եղբայրակցութիւն»ներ ու Սուլթանի անձն իսկ «անձնանուիրելի» յայտարարելու չափ առաջ գացեր, Երիտասարդ Հայաստանը հաստատեր էր կոչման, յետախոսական աւանդութեան, մարդարէական ներչնչումով մը մտած էր իր դիրքին մէջ, մերկացնելով Թրքական նոր խաղերը, որոնք Հայութեան ոչ միայն օգուտ մը յառաջացնելու բնոյթէն զուրկ էին, այլեւ «նոր փոխարինելի ու նոր վտանգներու» նշաններ էին:

Այո՛ մի քանի ամսուընէ Երիտասարդ Հայաստան–ի այդ պայծառատեսութեան, անմրցելի հայրենասիրութեան մասին:

«Թրքական վիճակը դառնակսկիծ այսօր էլ կանգնած է նույն ոտքերի վրա, ինչ որ էր երէկ: Սահմանադրական կառավարությունը նույն ձևով է խաղացւում: Փոխարտաց ոչ ինչ կայ Թուրքիայի չքնաղ երկրի տակ: Հին մեթոտները շարունակւում են գործադրել եւ այժմ: կանգուն է Սուլթանական եւ ժամկոչական բռնապետութիւնը, իսկ թանկով առած է տարւում համխտամիտի եւ համաթրքութեան պրոպականդը: Պարլամենտը մի գործիք է միայն դառնակսկիծ ներկայացուցչ՝ «Իթթիհատ»ի ձեռքում: Ընդհանուր ընտրութիւնները չեն կարող այսօրուայ պայմանների համար նախապէս յայտնի էր թէ՝ որ–ինչպիսեաններին համար նախատեսւած է որ–«պղտակեր»–ներին, որ Եւրոպական դեսպանութիւնը առաջնորդում է լոկ իր կապիտուլատական շահերով, թէ նա մտահոգւում է միայն իր անհատական թափանցողութեան սահմաններն ընդարձակելու խնդրով: Ներկայ նախագիծն էլ, հետեւաբար, չէր կարող վնասուած ապեզանին լինել:

«Հայկական հարցը մի քայլ առաջ չէ գնաց Ռուսո–Գերմանական նախագծով եւ մենք այսօր էլ գտնում

ենք նոր վտանգների, նոր փոթորիկների նախընթացին։

«Այսօր երբ Երկրի կրկնութիւնն է, պիջամների եւ երկրնտրանքի քաղաքականութիւնը դադարում է իմաստութիւն լինելուց։ Հայ ճնշուած եւ հարստահարուած մասան պէտք է արշալոյի դիրք բռնի. նա պէտք է ցոյց տայ, որ ինքը ցանկանում է ապրել եւ իր տեղը պահել արեւակի տակ։ Իսկ դրա համար, նա պէտք է մի անգամ ընդմիշտ պատռէ յետնատար անտարբերութեան քօղը եւ մխացած իր շահերի ճշմարիտ ախոյեանն՝ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան, հետապնդէ իր այն ուղին, որ Սահմանների պատմութիւնն է դնել։» (Մայիս 10, 1914, Բազմավէպ Երի. Հայաստան)։

«Ինչպէս այժմ նրանումն է, թէ ի՞նչ պիտի անեն յեղափոխականները, մանաւանդ մեր կուսակցութիւնը — ՀՆՉԱԿԵԱՆՈՒԹԻՒՆԸ։

«1908 թուից մինչեւ այսօր անցել են ուրիշ հինգ տարիներ։ Երիտասարդ Թիւրքիայի կատաղութիւնը չարտայայտուեց այն տակէ յոյսերը որ շատեր դրած էին նրա վրայ։ Տաճկաստանի բարեփոխութիւնները մանրամասնութեան մէջ իջան, որի առաջ կը նահանջեն Ազատել Համիտի դործած արհաւիրքները եւ սարսափները։ Քանի որ ներքին եւ արտաքին դաւադրութիւններն չարունակւում են իրենց անվերջ չրջանառութիւններով, Հայ Յեղափոխութիւնը դաչտին պատրաստ պահելու է իր պատեհութիւն, առանց մի կողմ նետելու, պահն տուիքին չորացնելու նպատակով...։

«Մենք չենք հաւատում ներկայումս «չնորհուած» բարենորոգումների ծրագրին եւ նրա դործադրութեան եւ ոչ էլ դրանից սպասուելիք այն բարիքներին, որոնց վրայ յոյս են դրել թէ՛ ներսը եւ թէ՛ դուրսը։ Մեր **minimum** *պահանջն է ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, որ եթէ*

այսօր իրականութիւնն չի դառնայ, վաղը դառնալու է անպատման»: (Բացառիկ Երիտ. Հայաստան, էջ 10–ը, 1914):

* * *

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԵԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՊ.— Հայ Յեղափոխական մամուլին մէջ Երիտասարդ Հայաստան մխիթը եղաւ եւ Մեջլիսպային Սոցիալիստական հրատարակութեանց մէջ առաջիններէն, որ անմիջապէս բմբռնեց, Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան արժէքն ու խորութիւնը ա՛չ միայն Համաշխարհային պրոլետարական շահի տեսակէտով, այլ եւ Հայութեան քաղաքական եւ տնտեսական անկախութեանց տեսակէտով: Մէկ խօսքով Ռուս պրոլետարիատի յաղթանակին մէջ տեսաւ Սոցիալիստ Ինքնավար Հայաստանի իրականացումը: Ձէ՞ որ Հնչակեանութեան դաշնակցական օրէնքն ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ–ը 1903 թուին այսպէս մտրտրէացեր էր.— «Շատով պիտի գայ, վրայ հասնի ՄԵԾ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ, ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԲԱԶՄԱԶԱՐՉԱՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՕՐԸ ՏԱՊԱԼՈՒՄՈՎԸ ՅԱՐԻՉԱՄԻ. եւ թոզ կռիւտն Հայը կռիւ ու պատրաստ գտնուի այդ պատուհանի օրին, իւր պարտքը վճարելու եւ իւր իրաւունքներն ու պատուհանը առնելու Համար»:

Եւ երբ Հոկտեմբերեան Յեղափոխութիւնը ծագեցաւ, առաջու մէջ ծաւալ, Երիտասարդ Հայաստան–ը յայտնեցաւ իր կեցին մէջ.

«...Այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանում Սոցիալիստական պետութիւն է ստեղծուում, երբ դասակարգային կռիւները կուտ գիտակցութեան գալու օրերի մէջ են մտնում. երբ ամէնուր մտրտրութիւնը, նոյն իսկ նրա ժամանակից չափազանց գաղափարը աչքի գցել է դէպի Սոցիալիզմ՝ վերջ գնելու համար մարդկային անձի եղող պատերազմներին. երբ այսպիսի պրոցեսն անցնում երկ՛ը կա-

բնի չէ յուսահատուիլ, ո՛չ մի ուխթ չկայ չի հաշտուելու որ՝ Սօցիալիզմի տիրապետութիւնով՝ արդարութիւնը պիտի խօսի բոլոր ազգերի մէջ։

«Անիկա մեր հաւատքը չէ, այլ համոզումը։ (Երիտ. Հայաստան, Յունիս 8, 1918)։

«Պոլշեւիկները դաւիլ յանդգնութիւնը ունեցան, առանց օրէնք խախ, երբ Ռուսական կառավարութեան գլուխը իրենց ձեռքն առնին, բարձր ի գլուխ յայտարարելու Ռուս պետական չրջանակի մէջ պարփակուած ազգերի ինքնորոշման իրաւունքը։

«Նախկին Ռուսական մարմնի մէջ մտած բոլոր ազգերուն նրանք յայտարարեցին, որ իրենք լիակատար իրաւունք ունին ինքնորոշուելու, անկախ դառնալու, եթէ իրենք ցանկանում են։

«Անոնք իրենց խօսքին մնացուցին դրծը,— աջակցեցին այդ իրաւունքի եւ ակզբունքի իրականացմանը՝ իրենց կարողութեան սահմաններուն մէջ։

«Նրանք պաշտօնապէս յայտարարեցին նաեւ որ Հայերը Ռուսաստանի եւ Թիւրքիայի մէջ իրաւունք ունին պահանջ անկախ ազգ կազմակերպուելու։

«Նրանք պատրաստ էին տալու Հայերին Ռուսաստանի Սօցիալիստ Կառավարութիւններին։

«Պոլշեւիկներուն ծառայութիւնը այս տեսակէտով չատ մեծ է։» (Երիտ. Հայաստան, 1919, Մարտ 26)։

Սոսկ տեսական Ռուսաստանը, Սօցիալիստ Խորհրդ. Հանրապ. Միութիւնը չի ճանաչող կապիտալիստական պետք՝ այլեւս գլուխ է, խորտակուել է, մնացորդները այսօր չէ՝ վաղը ոտիկան, պարտաւորուած են տեսնելու այն «պետական անձանց» ոտիքներն, որոնք «իմաստութիւն» անունը ճանաչելու, իրաւական եւ իրական յարաբերութիւն հաստատելու աշխարհի մէկ վիճակորոշ տարածութիւնն պրաւոր այն Մեծ Պետութեան հետ, որի համար արտեւտ է ամրողջ նոր մարդ-

կութեան սկզբան ու հոգին»: (Երեւ. Հայաստան, 1924, Փետր. 23):

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆԴԷՊ.— «Հայութեան կառավարել ապահովութիւնը երաշխաւորուած է ընդհուպ Հայաստանի խորհրդայնացումով:

«Ամերիկահայ Աշխատաւորութիւնը թող չի կարծէ այլեւս թէ՝ ինք տուն չունի, հայրենիք չունի, ապագայ չունի: Ան ունի այսօր այլ բոլորը: Սովետա Հայաստանն է իր հայրենիքը, իր տունը, իր ապագան:

«Ամերիկահայ Աշխատաւորութիւնը պէտք է պահանջ իր պարտքը կատարել հանդէպ Խորհրդային Հայաստանի»: («Երեւ. Հայաստան», 1921, Մեպտ. 14):

* * *

Ս.յոպէս երբ ամբողջ կոպերատիական աշխատը, արեւմուտ-արդայնական մամուլը անխտիր, մէջն ընկալով եւ կարդ մը սոցիալիստական հրատարակութիւններ, պոլշեւիկեան չարժումը իր սաղմին մէջ խնդել կը ճգնէին, որպէս «հօմնոպլեանան հրէշ», «երիտասարդ Հայաստան»՝ քաղաքական իր հեռատես մըտքով պինուած՝ առաջին օրէն նակ Խորհրդային Հայաստանի, ընդ որս եւ Խորհրդային Մխութեան, պրօպագանդին կը լծուէր իր բոլոր ոյժով, կը հրճուէր Խորհրդային Մեծ Մխութեան մէկ հաւատարմագրի անդամը եղող նորարարի Սոցիալիստ Հայաստանով:

«Երիտասարդ Հայաստան»-ի այդ աշխատանքին արդիւնքը այսօր հրապարակի վրայ է...:

Պարծա՞նք իրեն:

* * *

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԻՐՔԸ ՀԱՆԴԷՊ ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ.— Հարկ կա՞յ այս մասին մէջբերումներու, պրեւարելու համար «երիտասարդ Հայաս-

տան»–ի այն լուսաշող վիմապիծը, յստակ եւ կտրուկ կեցուածքը, որ միայն յաղուկ է Հնչակեան թերթերուն:

«Երիտասարդ Հայաստան» առաջին օրէն Դաշնակցութեան յաղթանակին մէջ տեսաւ Արեւմտեան Հայաստանի յաղթանակը, վտքի ապրելու անկախութիւնը եւ Տաճկահայութեան ազատագրութիւնը:

* * *

Այսօր, քառասուն տարի վերջ, «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» երբ եւս կը նայի, ակնարկ մը կը նետէ իր կտրած ուղիին վրայ, համոզքով եւ հպարտութեամբ կը նշմարէ այն ուղիղ, լուսաճաճանչ եւ հայրենաշէն պիծը զոր իրը եղաւ եւ դեռ ԻՐՍ մնալու տեսմանուած է:

Ընթերցողը անտարակոյս յստակօրէն նշմարեց 1903–էն մինչեւ 1943 թուականը երկարող այն անշեղ պիծը, խմբապրականներով գծուած, որուն վրայ ամէն տառերով արձանագրուած է.

— «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»,—

= Գաղափարական եւ յեղափոխական անոնահանջ դարպեւը Հնչակեանութեան:

= Հայ անդաստանին մէջ Գիտական Սոցիալիզմի սերմնացանը,— ջահակիրը:

= Անպիջոց ախոյեանը Հայութեան պատմական իրաւանց:

= Քաղաքական հեռատես, անվերապահելի միջոցը — ՏԵՍԱՆՈՂԸ:

= Ջինջ եւ անտարակելի հայրենասէրը:

Պատի՛ւ իրեն:

Պարծա՛նք Հնչակեանութեան:

Յաւէտ տարի՛ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏԵՐ·— Ընկեր Սիրվարդ ծնած է Խարբերդ գաւառի Մօրէնիկ գիւղին մէջ, 1890 թուին: Հազիւ լրացուցած նախնական կրթութիւնը նախ գիւղին եւ յետոյ Բէսիրիկի դպրոցներուն մէջ, 1907–ի վերջերը կը մեկնի Ամերիկա: Կ'ապրի տարիներով գործաւորական կեանք: 1910 թուին կը միանայ Հնչակեան կուսակցութեան՝ Ուստրի մէջ: Հնչակեանութիւնը կ'ըլլայ իր բարձրագոյն դպրոցը, իսկ իր ուսուցիչը՝ Հնչակեան Գրականութիւնը:

Հայ Յեղափոխական Հնչակեան լրագրութեան մէջ իր մուտքը կ'ընէ 1909–ին, նախապէս տալով մանր պատմուածքներ աշխատաւորական եւ Հայ դարձի կեանքէն: Այդ թուականէն ի վեր հրապարակի վրայ է քեմով եւ գրչով, վարելով ամենաբարձր պատասխանատու պաշտօններ Հնչակեան կուսակցութեան մէջ: Ունի տպուած եւ անտիպ երկեր:

Լ· ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Ե· ՀԱՅԱՍՏԱՆ–Ի ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

(Հպանցիկ Ակնարկներ)

Պայմաններըը Ե· ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի Հրապարակ Իջնելու Թուականներին·—

Ե· Հայաստան–ը Ամերիկահայ իրականութեան մէջ հրապարակ իջաւ այն ատեն երբ թրքահայ մանրատուժատպխալի ընչեկէս նաեւ կարաւածատերական, առևտրական եւ վաչխառուական կապիտալի ներկայացուցչ մեծատուններըը՝ ուրանք Հայրենասիրական պզտուձներու թորթոքման տարիներուն ամատպանքով խմկաւած էին Հնչակեան Կուսակցութեան մէջ եւ ապա փոթռով Համպուներ էին որ Հնչակեան Կուսակցութիւնը ժողովուրդի յեղափոխական տրամադրութիւնների փոթռական պնդամարտութեան դէմն անցեր էր խաղալ ու տրմատական յեղափոխութիւնը ուռճացնելու աշխատանքին՝ որուն Համբը կը կտրէր աշխատաւոր ժողովուրդի

Լ· ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

անհատական սրտատրոփի հետաքրքիրը — սկզբունքային զարձնականացման խորհրդը Սոցիալ Դեմոկրատիան, այլ համոզում չկրնար մեր երկրի պատկերին տրամաբանական ձգտումը, որ անհատ-ազգ հարաբերութիւնը լուծէ։ Հնչակեան կուսակցութիւնը ծայր տուաւ եւ Հնչակեան կուսակցութիւնը քայքայման եզրին։ «Մանր պետական միութիւն», «դրամական պետութիւն», այս ամէնը կը նշանակէին այլ բան քան ազգային ազատագրական գործ։ Հնչակեան ղեկավարները ոչ միայն ազգային շահերը, այլեւ իրենց կուսակցութեան շահերը զոհեցին։ Ազգային ինքնութիւնը կորսնցնելու վտանգին դիմաց, ազգային ինքնութեան պահպանման խնդիրը ստորադասուեցաւ։ Ազգային ինքնութիւնը կորսնցնելու վտանգին դիմաց, ազգային ինքնութեան պահպանման խնդիրը ստորադասուեցաւ։ Հնչակեան կուսակցութիւնը քայքայման եզրին։ «Մանր պետական միութիւն», «դրամական պետութիւն», այս ամէնը կը նշանակէին այլ բան քան ազգային ազատագրական գործ։ Հնչակեան ղեկավարները ոչ միայն ազգային շահերը, այլեւ իրենց կուսակցութեան շահերը զոհեցին

*տրամաբան դատողները չեն հանդիսած անխոր-
տակելի կարծուած խոչընդոտները եւ ապա չեն վո-
չնչացուցած պահանջ: Ե· Հայաստան՝ Հնչակեան կու-
սակցութեան կիսատաչօռնական օրգանը՝ գիտէր այդ
ճշմարտութիւնը, սակայն համար նա անվախօրէն պատ-
րաստ դարձին: Հնչակեան կուսակցութիւնը, այո՛, ազատ
Հայաստանի մը ծրագիրը դնել էր· ի՞նչպիսի Հայաս-
տան էր սա· մի Հայաստան որ Հայ Թագաւո՞ր
պիտի ունենար, Հայ բանա՞կ, Հայ սահմանադրութի՞ւն,
Հայկական դատարա՞ն· իսկ ժողովո՞ւրդը· ո՛չ, ժո-
ղովուրդի մասին մի հարցնէք, Հայ ժողովուրդը միայն
մէկ սահմանութիւն պիտի ունենար· նա տիրող եւ չ-
խող պիտի բլլար Թիւրք ժողովուրդի վրայ: Հայը ի-
նչ պատ ունենար Թիւրքին դէմ, հոգ չէ թէ իրաւունքը
Թիւրքին կողմն իսկ նզած բլլար, Հայ դատարանը պա-
տր պիտի վճռէր ի նպաստ Հայուն, բնական էր որ
Հայը վատակէր որ Թիւրքը հայհոյեր էր իր խաչին:
«Կեսմուրը կրծնիս հայհոյեց»ի հիմունքով Հայը պա-
տասխանող Թիւրք դատարանը պիտի վերածուէր
«Թիւրքը խաչիս հայհոյեց»ի հիմունքով Թիւրքը պա-
տասխանող Տատասանութեան: Ահեկա մեռալին ապա-
յին երեսն էր, այժմ առնենք նոյն մեռալին սնոե-
սական երեսը: Եթէ Հայ դիւղացին, Հայ մշակը պատ
ունենար Հայ կալուածատիրոջ կամ Հայ սեղանաւորին
դէմ, յուսալով ապահովել իր արդար իրաւունքը, Հայ
դատարանը դատը պիտի վճռէր ի նպաստ կալուածա-
տիրոջ, ի նպաստ Հայ սեղանաւորին:*

*Ի՞նչ հրաշալի երկիր պիտի բլլար այդ Հայաստա-
նը արդարեւ.— Բայց Հնչակեան կուսակցութիւնը մի
այդպիսի Հայաստան ունենալ չէր ծրագրած, նրա ու-
նենալ ծրագրած Հայաստանը Երիտասարդ–Սօցիալիստ
Հայաստան էր· մի երկիր՝ որու դեկավարութիւնը պի-
տի տանձնէր աշխատաւոր ժողովուրդը առանց ազդի
եւ ցեղի խտրականութեան: Թիւրք աշխատաւորը այն-*

քան իրաւունք պիտի ունենար ոտքս Հայաստանի մէջ հետեւիլ բարիքները վայելելու որքան Հայ աշխատասէրը, որքան ատեն որ նա իր քրտինքը կը թափէր Հայաստանի հողին վրայ եւ իր արիւնը, իր կեանքը կը սրամատղէշ այլ եղբօր պաշտպանութեան տալը պարծենը: Թրքահայ պահպանողական մտաւորականները այս մխիթը չեն կրնար մարսել: Անոնք թէ ո՛ւր էր ծածկուած կուսակցութիւնը քայքայել ուզել չեն պիտիր:

Ե. Հայաստան–ը ուրիշ Հնչակեան ծրագրի պահանջները ներկայացնող թերթն էր որ սկսաւ պատմական պայքարը եւ այդ պայքարը նա տարաւ՝ քաղաքական մարդի վրայ պրոպագանդայի համար 40 երկար տարիներու ընթացքին, ու սկսաւ է ասել վերջ է վերջոյ նրա ստրած պայքարը յաջողութեամբ պսակուելու էր Սահմանադրութեան Հաստատմանը, եր Թրքահայ պահպանողական մտաւորականները օրագրներ երկոց գոյութիւնը պահելու համար սկսան լսել երկոց մարքերը եւ այսօր անոնք խոստովանելին յեղափոխական աշխատութեան յաղթական հանդանակու տալէ ձեռնպահ՝ մտաւորականութիւն է որ ի՛նեն. մի տեսակ պէտք՝ որու անհրաժեշտութեան մէջ չեն տեսնար — պահեստ այլ մարդիկ որոշուելին պէտք չեն ունի երեք տարի — յամենայն դէպս այլ պէտք է ձեւականութեան համար խոկ՝ մի պնդասաններ պարտաւոր են մտաւորականի տալու, քանի որ անոնք կը տարերին պաշտպ մտաւորականներ՝ ինչպէս գծով:

Ե. Հայաստան եղեր է Մարքսիզմի պրօպագանդայի օրգանը:—

Այդպէս պատմաբանութեան բացատրութեան թեւանոցներէն սկսած պատասխանելու մ'է մի ուրիշ Հայ կուսակցական երեք այնքան խոր եւ այնքան նեղսիրտ աշխատանք է կատարած Մարքսեան սոցիալիզմի ուսուցման եւ տարածման գծով որքան մի Ե.

Հայաստան–ը : Երեք — կամ չորս — ո՛չ աւելի — Հայ-
ոց խալխալոնները՝ ցան ու ցրիւ մի քանի քաղաքների մէջ,
առանձնացած, կղզիացած եւ իւրաքանչիւրն ինքնին
Մարքսն աւելի Մարքսիստ դարձնելու խնդրում մա-
ծուխն տարուած, մի քանի միամիտ եւ կոյր հետեւող-
ներու կողմից չջանակով առնուած մի փորձեր են համոզ-
ուելու Մարքսեան սկզբունքները կատարելի
պարզապէս ինքնինքին կատարուած ըլլալու համար :
Մասամբ պատ, մասամբ հետեւ, մասամբ-
րէն վեր երկայնին բարձր պլանիներու մէջէն իրենց
պատմական դէմքերը վար թափել ուզեր են ա-
նոնք եւ առանիով պատմութիւն չինել են երկիր ... :
Իրողութիւնը, սակայն, այն եղած է որ այս մարդիկը
իրենց գրածներու մէկայն իրենք եւ իրենց մասի վրայ
համրուած մի քանի համակիրներն են կարդացեր եւ
կրկնարանութիւններէ յոգնած քաշուեր են հրապարա-
կէն : Ե. Հայաստան–ը մնացեր է մասամբ մէջ, մա-
սամբ մօտ, մասամբ հետ. աւիկա վերէն վար նա-
յած չէ, ՎԱՐԻՆ ՎԵՐ ՆԱՅԱԾ է : Մասամբը պա-
տմարանութիւն համար անհիմ նախապէնք եւ պատրան
չէ գործածեր, այլ գրիչ. հրամաններ չէ արձակած,
վերձակեան գործ առած է. անմարդկեր թափուռ փոր-
միւլաներ չէ հարմեր, գործնական կեանքի շուրջ հե-
տազրգրութիւնն առնգել է աշխատեր. հատուածնե-
կան առնան չէ հատուածած, այլ պատմարուեստական
պղպջց բացեր է եւ համրերատար ուսուցչի պէս ա-
ղջկայ մի գործ է եւ առնգեր իրեն մեկ առած չար-
քային բանտարկեալին :

Ե. ՀԱՅԱՍՏԱՆ եղած է մասամբերի հոգեբանու-
թեան հայելին.— Ե. Հայաստան լինելով Հնչակեան
կուսակցութեան կիսապաշտօնական օրգանը, եղած է
նաեւ մասամբերի հոգեբանութեան հայելին. անհա
լայնախոհ կերպով ոչ միայն Հնչակեան շարքայիններու
ակնառու գործերն արտայայտութեանց առն առած է եւ

քաջալերել ուղած է գանոնք, այլեւ ասոնց առաջ է կու-
սակցական շրջանակին դուրս գտնուող Հայ աշխատա-
ւորները պարզուհան գաղափարներու աղտոտութե-
ներէն: Հայաստանի ազատագրութեան կռիւներու գո-
դրոյն ցոլքերը՝ ամանք կարմիր, ամանք նարնջագոյն, ա-
մանք դեղին, ուրիշներ սակեզոյն՝ նա ըսել առաջ է
որ վաղուն իր պետականութեան մէջ, բայց նա չէ յաւա-
գած բոլորին մասն ալեկոծ Մարքսեան արեւէն լոյսը:
Ե. Հայաստան ոչ մէկուն շարքային բանտարկեալն գա-
ղափած է այլեւ օժանդակած՝ ինչ առաջ է այն
ազգանուէրներ կրնասուրդ գրողներէն, որոնք աշակեր-
ուած են Հնչակեան գործին մէջ, անոնք պէտք է գնա-
նան որ Ե. Հայաստան պահէ է կրնայ անոնց եւ կ-
րնայ հասարակական ոյժերի գնահատանքը պատշաճ
կերպով կը հրապարակէ իր յարմարագոյն առնելին:

Ե. Հայաստան եղած է անշեղ ֆիլիսպատ եւ անվե-
հեր պայքարող:—

Ե. Հայաստան կանգնած էլլսով Մարքսիզմի գա-
գափարախոսութեան ուղիղ գծին վրայ, բնականօրէն
գնուած կը կռչուէին՝ գնած էլլսը Հայ բանուորութեան
գասակարգային շահերը: Այս գծով, ա-
հա, նա միշտ էլ մնացեր է կը գերբերին վրայ. նա ար-
համարհեր է հարուածներու բռնկամաութիւնը եւ չէ
ուզած օգտուել նրանց գասակարգին շահու հնա-
ւութեան կապուած շարժուներէն. բանուորնե-
ներէն են քան հարուած գործադրճաններու, գործադ-
ներ են քան հարուած գործադճաններու, գործադ-
նատրերու եւ վաչխատաններու տէրերը: Ե. Հա-
յաստան քննադատած է այն թերթերը, որոնք շա-
հագրգռած Հայ հարուածներն առած են իրենց կուսակ-
ցական պաշտպանութեան տակ եւ վատաբանած են գա-
ղափարները՝ գործադիր գործի սկզբին: Ե. Հայաստան քնն-
նած՝ պարզապէս գործի մէջ կեցած չէ մէկին. նա եղած է ան-
գասի դէմ միշտ կռիւ Հասանքներէ դէմ անխոնջ, գա-
գահեր պայքարող բոլոր հասանքներէ դէմ անխոնջ, գա-

ըր կառավարչութեանց դէմ՝ առանց բացառութեան՝ երբ տեսած է որ Հայ աշխատասիրութիւնը կը չահագործուի, նրա չահերը կ՚առանձնանան, նրա քամակին վերայ անհատներ կոխկրտելով բարձրանալ կ՚ուզեն: Ե. Հայաստանի չէ քաշուած նոյնիսկ պայքարիլ այսպէս կոչուած Ամերիկահայ «կոմունիստներ»ի դէմ: Այս պայքարը բուռ երեսիլին՝ Ե. Հայաստանի–ի գործակատարական ուժերը կը նուազեցնէր յաչս Ֆրանսիկ նորընտրուածներու Քոնգրեսին հետեւորդներուն, բայց երեսութին այն էր որ այդ հանգամանքը բուռ էր Քոնգրեսին՝ Ե. Հայաստանի–ի սկզբունքային հիմունքի հաստատակամ ուժերը աւելի կը բարձրացնէր, որովհետեւ մեր Քոնգրեսը նուիրական սկզբունքներու դիմակին ասակ ծածկուած գայլերն էր զոր կը մերկացնէր, մասնաւորապէս չահագործման առթիւ:

Ե. Հայաստանի–ն եղած է մեր հոգիիդային Հայրենիքին Ամերիկեան Երջանիկ պրօպագանդայի օրգանը:— Այո՛, Ե. Հայաստանի–ը եղած է մեր Ա. Հայաստանին պրօպագանդայի օրգանը: Մեր կ՚ըսենք անոր համար որ կամիսասան Երջանիկ Հնչակեան վերքերուն հին քերքերը կոպէ կոպէի կեցան Բոլշեւիկներուն հետ, քարոզելով եւ արեան ծովերուն հատատարակ՝ Անգլիական իմպերիալիզմի կրճնած Դաշնակցական կառավարութեան սերտակցութիւնը դերեզմանելու եւ Հայ աշխատաւորութեան կառավարութիւնը հաստատ հիմքերու վրայ կառուցելու գործին մէջ:

Փետրուարեան Դաշնակցական հակայեղափոխականն պատճառի վոճրկոտ չքմեղին երբ մի ամն առաջակայ Նժդեհ՝ որուն Դաշնակցութիւնը «Զօրավար» անունն էր տուեր եւ որից այդ անունը ամչնալով յետ վերցուց վերջին՝ առիթ դին վճարելով կառավարական պանձին, այդ առաջ աւազակապետը երբ իր մատնիչի եւ գաւազիրի սիտակ յիշատակներէն չփոցած կը գտնէր Բոլշեւիկներուն երեսին.— «ԹՈՂ ՇԱՏ ԳԱՆ

ՇՈՒՏ ԳԱՆ», երբ Հայաստանի Սոսիդպետին Իշխանութիւնը հազիւ երկու ամսուայ կեանք բոլորած չատերուն աչքին արդէն կորնցուցած կը թուէր ըլլալ իր պետութեան իրաւունքը, քանի որ Մոսկուան հետու էր եւ ամբողջ Յունաստանը տակաւին անկարող էր իր առքերուն վրայ կանգնիլ, երբ նեղքին եւ արտաքին թշնամիները չղթայեր էին պինդը, այո՛, այդ սեւազգի օրերին՝ երբ Ամերիկահայ նորագործ «Կամունիստ» նեղուն քեռացի թուէը չորցեր էր եւ նրանք չէին գիտեր թէ ի՞նչ պիտի ըսէին «առկախօրէն» յայտնուելու գաղտնութեան ի նպաստ, ե· Հայաստանը արտաքին մանեան միակ թերթը եղաւ որ ընդհանուր յուսահատութեան չդիմանալն՝ յայտարարեց հետեւեալը·—

— «Առայժմեան Ժողովներու ամբաստանեալներուն հոգեւորքի հանդիսաններն արձակող կառոյց չունեցող կազմակերպութիւն են, որոնց արձականդները կուտան այսօր Դաշնակ թերթերը: Դաշնակցութիւնը մեռած է Հայաստանի մէջ, որովհետեւ պայն հովանաւորող դասակարգը՝ կովկասեան բուրժուազիան վերջնապէս զերեզմանուած է հոն: Հայաստանի տնտեսական աշխատաւորութիւնը Դաշնակցութեան դեմ կը հոգ խոկ չ'ուար իր հայրենիքին մէջ: Դաշնակցութիւնը պիտի զերեզմանուի արտաքսմանի մէջ, վախճանական կովկասեան բուրժուազիի հանդամանքով: Դաշնակցութիւնը ոչ մի Ժողովուրդ ձեռքով, այլ նոյնիսկ մի երկրի հրեշտակները երբեք օրհնեն, նա Հայաստանի մէջ իշխանութեան դուռ չէ կրնար անցնիլ»:

Ե· Հայաստան խորտակէս համոզուած յառաջացող իրողութենց հետեւանքն բնոյթի արամաբանական երթի մէջ, պիտի որ ինք պիտի չէր իր յայտարարութեան մէջ եւ կեանքը փաստեց որ նա պիտի չէր: Հայաստանին խորհրդայնացումը ոչ միայն տեւական իրականութեան դարձաւ, այլեւ այդ խորհրդայնի իրագործիչ

Հնարէր նա նաև ճարտարապետական արվեստի– տական մի նիկեր, իսկ պատերազմի ներկայ օրերին՝ յորմէ ետեւ պոչատակերը՝ Աղբերդին Մխիթեան Հարմեր Բանակի կոչեին:

Հայաստանեան Հայ Բոլշեւիկ մտաւորականները՝ որոնցմէ են Ա. Յովհաննիսեան, Ա. Կարինեան եւ Հ. Ոսկանեան, անցեալի նեղ օրերը անցնելէ յետոյ երբ Հայ կուսակցութիւնները վերնատառման փորձին ենթարկեցին, Հնչակեանութիւնը դրին մանրադրժեական կուսակցութեանց կարգին: Ե. Հայասատան–ը բնաւ կարեւորութիւն չտուաւ նրանց մխիթարեան եւ կրճատուած գնահատութեանց, նա կեցաւ Աղբերդին իրատակարգի պաշտպանի դերին մէջ սկիզբէն մինչեւ նեղկայ օրերը: Անոնցմէ ամարդար գնահատութիւններ Ե. Հայասատան–ի սկզբունքային ուղիղ դիրքորոշումէ չէին կրնար վոխել եւ չվոխեցին:

Սկսաւ Նոյն–Սոսկիա պատերազմը...: Այն պատճառն՝ երբ Նոյնեանի բանակները արդէն սկսեր էին ձեւ Մոսկուայի պատնէրը, երբ բոլորին համար պլեւա կատարուած իրողութիւն կը համարուէր Սոսկիանութ պարտութիւնն ու վերջնական ջախջախումը, դարձեալ Ե. Հայասատան–ն էր որ դիտակից եւ անխախտ համոզումով կը յայտարարէր.—

— «Եթէ Նացիւնէրը Մոսկուայ գրաւեն իսկ, Խորհրդային Միութեան կարմիր Բանակին վիճակուած է վերջնական յաղթանակը»:

Եւ այսօրուայ իրականութիւնը արդէն հաստատած է Ե. Հայասատան–ի դիտակից հաւատքի արժանաւոր հիմքը:

Ե. Հայասատանի դերը ներկայ շրջանին՝ ապագայ հաւանական իրադարձութեանց ի տես:—

Երկունքային օրեր կ'ապրինք... Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը նման ցնցում տուաւ Բոլշեւիկեան յեղափոխութեան եւ իրականութեան վերածելու

Ազգային հրատարակչի հաստատումը, նախայ պատրաստը ապահովարար ծնունդ պիտի տայ համաշխարհային Բոլշևիկեան պրօպագանդայի ծաւալման, առաջին հերթին՝ Եւրոպական երկիրներու խորհրդայնացման: Աշխարհի մարդկութիւնը եթէ կ'ուզէ երթալ եւ աւելի անտառը պատռտելէ մը ապառիլ, պիտի որդեգրէ Սովիէտական դրութիւնը. արտադրողականութիւնը պիտի դրուի ոչ թէ շահագործման սկզբունքի վրայ, այլ մարդկային պիտոյքները գոհացնելու սկզբունքի վրայ. անհատապաշտութիւնը տեղի պիտի տայ ընկերային կեանքին. մէկը ամէնքին համար, ամէնքը մէկի համար. շահագործող կապիտալի իշխանութեան պիտի յաջորդէ աշխատանքի թագաւորութիւնը. ուրիշ երկի համբայ չկայ ու չկրնար ըլլալ նորագոյն եւ ահեղագոյն պատերազմի մղձաւանջը աշխարհի երեսէն հեռացնելու համար:

Ե. Հայաստան–ի գերը պիտի լինի այժմէն խոր Ազգային հասարակարգը հանգամանօրէն աշխատասիրել ժառանգելի ձանօթացնելու գործը յառաջ տանիլ: Հայ բանտարկեալը կը սիրեն Ազգային Հայաստանը, Ազգային Իշխանութիւնը, բայց նրանք ամենքն չ'գիտեն Ազգային հրատարակչի քաղաքական–ընկերային ու տնտեսական կառուցուածքի էութիւնը իր ընդհանուր եւ մանրամասնական չրջագծով եւ մանրամասն բաժանմունքներով: Պակաս մ'եղած է սա ու Ե. Հայաստան–ը այս պակասը պէտք է լրացնէ ինքնամասնակ աշխատանքով: Ե. Հայաստան–ի այս աշխատանքին, մենք վստահ ենք, պիտի օժանդակեն այն բոլոր հին ընկերները, որոնք այս օրերուս անցած են պատմական նորաձեւութեան հետեւելու բնազդին՝ այնպիսի էմփերիու մէջ, որոնց գոյութիւնը կը վտանգէ աշխատասիրական պանդուխտներու մխիթարական ճակատը գործելու գործը:

Աչքի պէտք է ձեշտել նաեւ ուրիշ աւելի լուրջ

վանդ մը, որուն ամբիւ պէտք է պատուար կանգնի–
ցնել ե· Հայաստանի–ը բանտով Հայ աշխատաւոր դան–
դատարձնելու դասակարգային վճռակցութեան աչքին·
դա Դաշնակցութեան վերջին տարուայ արդիւնք քայլն
է ·— Թրեահայ դատի հետապնդման քայլը : Ջուրերը
երբ պղտորուած են, Դաշնակցութիւնը սկսած է նսեմ–
դիլ իր ստկանը··· :

Ի՞նչ է Դաշնակցութեան քաղաքականութիւնը այս
պահին վրայ : Դաշնակցութիւնը լրտով կռվիասոյ
բուրժուազիի մտրական կառավարութիւնը այս օրերը
պարձեալ հրապարակ կը գայ տալու իր դասակար–
գային իրական դիմագիծը· նա կ'ուզէ կռվիասոյ
վաճառական բուրժուազիի բնկերները հաւաքել Թըր–
քահայաստանի մէջ եւ անոնց ներկայութեան հա–
մար մը քաղաքական չինք կառուցել անոնց անհա–
կան վերականգնումի հրապը յաջողցնելու ծրագրով :
Ներկայիս Հայաստանի կոչերնոտ կ'ուզէ առնչել մի
բուրժուական Հայաստան իր յոյսը դրած իմպերիա–
լիստական պետութեանց 90 տոկոսով հաւանական օ–
ժանդակութեան վրայ : Այո՛, իմպերիալիստական պե–
տութիւնները չպիտի ուզեն Ներկայիս Իշխանութեան
ապրելու ջոկի ընդարձակումը, անոնք պիտի ու–
զեն կամ Թրեքիան ուժեղացնել առնելով պայ–
ներնոց պաշտպանութեան տակ եւ կամ պայն պիտի բա–
նեն Ներկայիս Իշխանութեան հակադիր դիրքերու
վրայ կեցող ընչաններու՝ իրարանցքերուն տալով ա–
ռանձին պաշտպանութեան խոստումներ՝ դէմոկրատիկ
վերաբերմունքի յորդորով : Դաշնակցութիւնն այս օրերուս
իմպերիալիստական պետութեանց ապահով քաղաքա–
կան հետապնդումներու պիտանագիտական դիծն է դար
կ'ուզէ կանխօրօք շահագործման պլանի վրայ դնել ի
նպաստ իր պաշտպանած դասակարգի շահերուն :

Վտանգը մեծ է եւ մըշ : Ե· Հայաստանցի–ը այս վը–
տանգին դէմ հերոսական պիտի պատրաստ մասա–

նները՝ որոնց կարդին կ'իյնան Դաշնակցական շարքային մխամիտ բանւորները: Մեր կուսակցական պրօպագանդան պիտի պահել լուրջ դէմ վրայ, Դաշնակցական շարքայիններու կուռ. մոլեռանդութիւնը դիտակէտ ունենալ պիտի մնալ, առանց նախատալիս բառերու, առանց հայհոյանքի պիտի խօսիլ նրանց հետ որպէս ընկերը, որպէս եղբայր, ջանալով կշռաւոր փաստերով համոզիչ անոնց մեղքի լրակատարութիւնը, որ իրենց առաջնորդները անցեալին մէջ չարտունակ գաւառաններ են Հայ աշխատաւոր ժողովուրդի չահերուն եւ այսօր ալ կը վտանգեն նոյն սխալ գաւառանութիւնը՝ հայրենասիրական դիմակով: Այո՛, Ե. Հայաստանի–ը փաստացիօրէն պիտի համոզէ մտաւորականին, որ այսպէս կոչուած Թրքահայ դատը աւուրցուով Հայկական՝ ազգային հարց է բայց իր էութեամբ բնակերային հարց է, այդ հարցի լուծումը բացարձակապէս անկարելի է ապահովել առանձինն, եւ ապստամբութեամբ. Թրքահայ դատը կը լուծուի միայնականօրէն միայն այն առեն երբ ընկերային ժողովրդական ուժերը իրենց համարումէն վերջ կը յարթեն Մերձաւոր Արեւելքի մէջ եւ Թրքահայաստանը կը դառնայ խորհրդային երկիր՝ միանալով այժմեան Խ. Հայաստանին: Իրերու ընթացքը այդ հեռապատկերը կը պարզէ այժմ: Ահա թէ ինչո՞ւ Ե. Հայաստանի–ը նոր ուրուն պիտի նետուի մեր կուսակցութեան երակներուն մէջ, խորհրդային օրինակութեան Հայ աշխատաւորութեան դանդաւածներուն մարսելի ընել տալու համար:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ ·— Ընկեր Լեւոն Մարտիրոսեան ծնած է 1888 թուի Ապրիլին, Խարբերդ–Մէզրէ: Շրջանաւարտ եղած է Մէզրէի կեդրոնականէն, վարած է տարիներով ուսուցչական պաշտօն: Եղած է աւուրեան Հնչակեան: 1913–ի վերջերը Ամերիկա եկած է մօրը հետ: Իր կեանքի մեծ մասը անցուցած է բանուորութեամբ: Եղած է Հնչակեան գործիչ–հրապարակագիր եւ ուժեղ բեմախօս: Ունի հրատարակած կարգ մը արժէքաւոր գրքեր:

ՏԱՃԿԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐՈՒ ՃԱՆԱՉՈՒՄԸ

«Ժողովրդական համերաշխութիւնը կը յայտարարէ Հայ ժողովուրդին, թէ Ռուսաստանի բանուորները եւ գիւղացիները կատարեալ վստահութեամբ պիտի պաշտպանէ Տաճկահայաստանի Հայերուն իրաւունքը, ապահովէն արտաքին ներքին ճակատագիրը, նոյնիսկ մինչեւ կատարեալ անկախութիւն:»

Լենին

Պ. ՊՈՆՏԱՑԻ

ԿԱՆԱՆՑ ՇԱՐԺՈՒՄՆ ՈՒ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ–Ի ԴԵՐԸ

Նոր չէ կանանց շարժումը եւ ոչ ալ անոնց դերը մարդկային քաղաքակրթութեան մէջ. անկասելի պահէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերը մարդկային կեանքի կազմութեան, բնականին եւ ընկերային ամենաբնական խնդիրներու, քաղաքական ու տնտեսական բոլոր հարցերու, կրօնական ու բարոյական, կրթական ու գիտութեան պատմութեան եւ իրարայաջորդութեան մէջ կինը ունեցած է իր արժէքն ու տեղը, եւ մարդկային ընկերութեան հոլակապ շէնքի կառուցման ու վերակազմութեան մէջ իր համեստ՝ բայց պրակտիկ ու մխիթարական ներդրումը չնայած աչքառուկ չէ, բայց ոչ ալ աննշան. չափազանցութիւն մը չըսած ըլլալու համար կրնայ ըսուիլ՝ «կինը կրնայ համարուիլ մարդկային քաղաքակրթութեան հիմնադիրը:»

Պ. ՊՈՆՏԱՑԻ

Երկար ժամանակ կինը եղած է՝ ծանօթ եւ ան–

Տանօթի ընկերատրաններու եւ պատմատրաններու, ներկայ եւ անցեալ դարերու մեծ ու փոքր, լուրջ կամ անլուրջ պրիչներու քննադատութեանց եւ խծրծանքին առարկայ, յաճախ ննջասրկուելով անկրաւ յարձակմանց եւ անրտրելեխնդ պահպանելու. չատ անգամ նէ նկատուած է հանելուկ մը, որուն դարձը չի կրցին լուծում տալ: Մարդկային ընկերութեան չարիքներուն ու պատուհասներուն անծանօթ պատճառներն ու չարժառիթները կնոջ մէջ փնտռեցին, եւ սակայն անոր մասին արտայայտուած պատմութիւններն ու մտքերը եւ իրեն վերագրուած չարիքներն ու բարիքները յաճախ չափազանցուած էին ու ճշմարտութիւնն ներկայացնել հեռու կը մնային. կինը լաւագոյն հասկնալու եւ ըմբռնելու համար պէտք է կնոջ իրական էջերը թերթատել: Եղիպտացի կինը արդի ասիայի կիներէն չատ աւելի յարգուած եւ հասարակական դրութեան մէջ դեր խաղացեր է. Պերիկլէսի դարուն կինը գործունէութեան մեծ բաժին է ունեցեր՝ ապրելով քաղաքական ու պետական գործերուն: Հռոմայեցի կատոն՝ պատուած կնոջ հոգի ապրեցութիւնէն, բացատրած է՝ «կիներն են որ կը կառավարեն աշխարհը»:

Հայ կինը իր գործառոյթ կամքով, պարկեշտ ու հաստատ գործով կրնայ դերասանցել Եղիպտացի, Յոյն կամ Հռոմայեցի կինը. գործերու հոլովոյթին հետ սակայն կինը իր դիրքը կորսնցնելու վտանգին մէջ գտնուած է. ժամանակի ընթացքին բռնաւոր ուժեր աշխատած են կանանց իրաւունքները կաշկանդել, անոր իրաւասութիւնները ու առանձնաշնորհումները նահանջել:

Հակառակ այդ կաշկանդումներուն սակայն, եղան պահապան ժամանակաշրջաններ՝ երբ կինը սկսաւ պահպանի համար ապրիլ, պահպանի համար պայքարիլ ու պահել. կնոջ գործունէութեան ասպարէզը չըլլան էր այդ. մեծ կռիւն կինը երբեւ մայր ամենէն օգտակար ծա-

ապրելիքներ ժառանգած է ու կը ժառանգանէ սխոլաստիք քաղաքակրթութեան: Նեղկաց գործուն, երբ անհատականութիւնը կը ճնշէ այլ մարդուն ուսերուն վրայ, երբ նա յուսահատութեան ճիրաններուն մէջ կը բրբռատի, կ'ինքնակոչուած օժանդակել անոր, գուցէ կոչուած օժանդակել անոր չըլլանալին, կ'աշխատի առաւօտէն մինչեւ իրիկուն՝ արտէն տառապած գործաւոր եւ կամ ժանտախտաւորուհի:

Ահա՛, հոս է ինչ Հայուն մեծութիւնը, կառուցել իր մարդկային պաշտօնը, եւ ապա օգնել այլ մարդուն, այնքան կառուցել անոր գործը, մանրլուսի աշխատանքը:

Ժանտախտով մեր խօսքը Հայկական իրականութեան չափ չէ, Հայ կինն ալ պարզ գիր եւ աշխատանք է ունեցած՝ գիտակ պարմանութիւն եւ պարտականութեան իսկ. բէչ չեն այն հարուածները Հայ կինոջ, որոնք իրենց հասարակական գործունէութեամբ պատիւ եւ պարծանք են եղած իրենց պատկանած ազգին եւ մասնաւոր գիտակցութեամբ ծառայութիւններ իրենց համայնքին:

Ընկերային մեծամեծ բարիք եւ նախապատրաստութիւններ Հայ կինը մեծ չափով կատարեր են եւ պիտի՝ բանականի չափին գալու գործելու եւ հասարակական իրաւունքներով պարգեւուելէն եւ առանձնաշնորհումէն: Յատուկ է ըսել որ մինչեւ այսօր տակաւին կան այլեր, որոնք Հայ կինոջ կոչումը կը դանեն բանականի չափի չորս պատերուն մէջ առհասարակ եւ ուժ եւ եռեռալ, թաղելու, կարելու, կարկատելու եւ գաւակ մեծցնելու պարտականութիւններով պարփակուած:

Սակայն, ո՛չ, Հայ կինոջ կոչումը այդ չէ մխայն. Հայ պարծանքութեան առաքելութիւնը Հա՛յն չէ լմնցած. ազգային ընկերային ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԷՆ կառուցման մէջ

նէ մեծ պէր ունի կատարելիք, որոշ պարտականութեան ու պատասխանատուութեան բաժին ունի:

Հայ կինը չէ կարող անտէր եւ անտարբեր մնալ՝ քաղաքական ու տնտեսական եւ ընկերային մեր ու վայրումներու եւ յեղաշրջումի այս պերպանցային ճակատագրական օրերուն, պարտականութեան պատնէշին վրայ պիտի կանգնի ան՝ որպէս հերոսուհի անունին, եւ ՆՈՐ ԴԱՂԱՓԱՐԻ պրօյեկտին անհատնիլ, կամքով քաջարի մարտնիներուն հետ կողք կողքի: Ուրիշն խնդասոյզ պատերէն դուրս, մանկան օրօրոցէն անդին, պարապարտնէրէն եւ հացոյքի այլապան հաւաքոյթներէն դուրս՝ ունի իւրջ եւ կենսական պարտականութիւններ կան անոնց համար՝ ի հաշիւ եւ ի նպաստ Ազգային ու Միջազգային ազատագրական մեծ դատին ու արդար գործին: Ծարէրգային Մեծ Մխութեան երկիրներու կանոնց պահպանի օրինակով եւ հայկազն կեանքին ու գործունէութեամբը Թո'ղ խանդավառուն ու վարկեան արտասահմանեան մեր գաղութները, եւ անոնցմէ առանձին ներշնչում եւ ուժ առնեն:

Երկրագնդային նեկայ աշխարհ պատերազմի ընկերատնտեսութեան նախընթաց տարին, օր մը, պատահական առիթով, Ամերիկեան Եպիսկոպոսական Եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւներէն՝ իր ընդանիքին մէջ շատ ոգեկից եւ հեղինակաւոր, յառաջիմական կղերկ մը մէկ քարոզին ներկայ եղայ. ան ձիշտ նոր էր վերադարձած խորհրդային երկիրներէն. ինձ համար խիստ հետաքրքրական էր դանօթանալ վերոյիշեալ կրօնական-ներն՝ Ծարէրգային Մխութիւնէն քաղած իր անձնական տպաւորութեանց պատմութեան: Վարդ դանօթ էր արդէն իր վստահաւոր մտայնութեան, առկայն ուզեցի պինք լսել եկեղեցւոյ այն բեմէն, որուն դառաջնորդ էր մօտաւորապէս քառորդ դար՝ վերջերուն հոգեբանութեամբ, եւ իր պահպանողական ձգտումներուն դիմաց

էր կրօնական այն ապրանքը մխայն, որ անունը սիրած էին պնել. 24 ապրիլին անդնդահար խուճապ Բրխաստի մարդապետութիւնն էր խուճած՝ ի շահ իր պիրքին, պաշտօնին եւ Փիլիբպոսի գոյութեան: «Յուսատանի մէջ կրօնք գոյութիւն չունի, անոնք անաստուածներ են, անհաւատներ...» պատգ ան. ու Պօլշեվիկութիւնը ներկայացուց որպէս վիճակի հրէշ մը, հօմնապլեան պիւ մը՝ մտանդատար, եւ քաղաքակրթութեան վնասակար: Չի պարծցայ իր այլ արտասով եղելին համար. բայց նա այլեսով չի բաւականացաւ, այլ առաւելապէս ծանրացաւ խորտրպային երկիրներու կանոնը պիրքին ու պիրքին վրայ՝ իր ունկնդիր ծուխերին քանի մը մխիթարական մտածութիւն հաճելի երեւելու համար:

Տե՛նք, իր մեղադրանքներէն մի քանին.

«Պօլշեվիկ Յուսատանի մէջ ընտանեկան սրբութիւն գոյութիւն չունի. խլական անոր կործանուցած է իր հինգական համբերը, նրբութիւնը եւ քնքշութիւնը. անոյ սրմնոգիր կիներ՝ որոնք օվերոլի մէջ փաթաթուած կոչտացած ձեռքերով պատ կը հրուսին էրկիր մարդու պէս. անոյ կիներ մերնամարմներ, որոնք ծուխ ու մուրի մէջ թաթխուած ղօղօփօթիկ կը քշեն. անոյ կիներ պատերու մէջ, որոնք թրաքթօր կը վարեն... եւն. եւն.» վերջապէս անոնք էր կիներէ ճարտարապետական ամէն կարգի ծանր եւ Փիլիբպոսի ուժ պահանջող գործերու մէջ եւ հեղնանքով եւ արհամարհանքով էր դիտած եւ վերաբերուած, սակայն իր կրօնասիրութեամբ վարպետուած աչքերը չէին կրցած կանխատեսել այսօրուան փաստերէն երակցութիւնը՝ որ աշխարհը կ'ապշեցնէ, եւ որուն կերտումին մէջ Պօլշեվիկ կիներ իր որոշ դերը, ուղղակի մասնակցութիւնը եւ անվերապահ գործակցութիւնն է ունեցած. այլ կոչտացած ձեռքերով, ցնցոտիներու մէջ վարձած աւիւղաղքը Պօլշեվիկ կիներ, այսօր յաղթանակներու ու-

բազմին է ապահոված, աշխարհի քաղաքակրթութեան վերափոխութեան է մասնակցած՝ ձայնը պահպանելուն գնով. Ռուս կինը իր ֆիզիքականով, բանականութեամբ, պատկառանքով, մտքով, արուեստով, գործով եւ հաւատքով առաջած է պատերազմի յաղթանակին, եւ որով քաղաքակրթութեան հոյակապ ՆՈՐ ՇԷՆՔԻՆ կառուցման:

Յարգա՛նք, պաշտա՛նք, տոպր գոլք Սոցիալիստ Արեւրդային Միութեան կիներուն անձնապահ հերոս կանանց, որոնց գործակից եւ գինակից են նաեւ մեր Արեւրդահայն Հայրենիքի կիները:

Այս բառարդութեան երդութենէն առնդամանօրէն հաստիներ եւ արժանաւոր կերպով բարեկենալու համար պարտինք գիշ մը եւս երթալ եւ պրպտել պատմութեան. անոնչան եւ արդար բլլալու համար պէտք է հասնիլ մէկ՝ Սովիէթական կիներուն կանանց տարած յաղթանակներուն ու ամէն մարդի մէջ կատարած նուաճումներու արդիւնք են՝ երկրի յեղափոխական ու պատմական հերոսական աշխատանքին, անհատ մը պահպանութեան եւ անձնուէր ջանքերուն, որոնց մէջ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան ալ ունեցաւ իր բաժին մասնակցութիւնը:

Այժմ առանձ եւս մասնաւորելով մեր խօսքը, գիշ մասնել մասնանք հայկական երակցութեան. Հայ կինն ալ իր կեանքին ու կոչումին ելեւէջները ունեցաւ՝ մէջտեղի ազգութեան առկ, եւ յաճախ ալ քաղաքական խնամ անհատաւոր պայմաններու հարկադրանքով:

Հայ կինջ, Հայ մօր պատմական առաքելութիւնները անկրկնելի երդութիւններ են. չէ կարելի ուրանալ եւ անտեսել անոր պարտաւորութիւնները՝ հանդէպ իր ընտանիքին ու հրճութեան. իր առաջնորդին հասնիքանդութիւնը՝ հանդէպ ընտանեկան պատասխանատուութեան, չէ կարելի մոռնալ իր հայրենիքը՝ քաղաքական եւ ընտանեկան որբերուն:

բանվոր պահպանությանն ու պաշտպանությանց համար. կարելի չէ չի յիշել նաև ամէն տեսակի պետական ներկայացուցչութիւնը՝ իր ընտանիքին համար, երեխային համար. և ամէն այս բոլոր տեսակներով և տարբերակներով միասին, Հայ կինը երբեմն էր պետ՝ կապուած նախապատերազմի շրջանով և բանտարկուած ընտանիք–բանտերու մէջ՝ ապրելով իր «Տէր–Մեռելն»ին խոստացած «Հնազանդ եմ»ի պատգամով: Ընդհանուր երեսէն այս էր Հայ կնոջ մէջ՝ տարբերակներով:

Մօտաւորապէս երեք քառորդ դար առաջ այդ անբաղձալի դրութիւնը սկսաւ յետաշրջուիլ՝ շնորհիւ Մարքսեան յեղափոխական Շնչակեան կուսակցութեան, որուն Սոցիալ–Դեմոկրատական Մարքսեան վարդապետութիւնը կուտար պնդել կինը իր իսկական կոչումին ու դերին մէջ:

Հայ կնոջ մէջ այդ, առաջին անգամ լլլալով Սոցիալ Դեմոկրատ Շնչակեան կուսակցութիւնն էր, որ խորհրդով բնաջնջման սրտմտեան՝ պարտաւոր նախապաշարմունքը՝ այր եւ կնոջ հաւասար իրաւունքի եւ պարտականութեան սկզբունքը հաշակեց՝ բանալով նոր դարաշրջան մը Հայ իրական անկախ գործունէութեան առջեւ: Հայ պահպանողականութիւնը երկար ժամանակ չարախօսութեանց նիւթ եւ քննադատութեան առարկայ դարձուց կանանց ասպրելակերպի ճաշակման այս պահանջքը՝ որ ոչ թէ միայն Շնչակեան կուսակցութիւնը, այլ կեանքն ալ իւրայատկեցուցած էր:

Շնչակեան կուսակցութիւնը երկի կը պարգեւէր կանանց իրաւունքին համար, եւ այսօր քաղաքակիրթ ժողովրդութիւնը կը ճանչնայ այդ իրաւունքը. դուցէ չափաւոր չափազանցութիւն թուէր նիւթ ըսելնիս թէ՝ «Շնչակեան դաշնակցութիւնը երեք քառորդ դար

ական յառաջադէմ է եղած՝ քան մարդկային ընդհանուր քաղաքակրթութիւնը։»

Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ ասանց վերապահումներու, իր ծննդեան օրէն իսկ յայնօրէն բացաւ իր գործունէութեան դաշտը իսլամեան սեռին առջեւ՝ անոր տալով այրելու համահաւասար իրաւունք եւ պարտաւորութիւններ։ Հնչակեան կուսակցութեան մէջ կանոնց գործակցութիւնը՝ դրական ու չջնջելի գործ է եղած. նոյնիսկ անոր հօթը անմահ հիմնադիրներէն մէկը կին մը եղաւ՝ Օր. Մարիամ Վարդանեան (Մարօ), որուն գործակցութիւնը մեծ դեր կատարեց կուսակցութեան ապրումներուն ու հիմնադրութեան նախնական օրերուն, ինչպէս նաեւ հետագային ընդհանուր գործունէութեան մէջ. հիմնադիր մարմինը՝ որ կը նոյնանար կեդրոնական վարչութիւն անուան հետ, հիմնական պատկերն ու արտայայտումն էր ապագային կազմուած մանամասնելու, վարչութեանց, գերատեսչութեանց ժողովներու եւ հեղինակաւոր մարմիններու, որոնց մէջ կանոնց գործակցութիւնը օրինական երեւոյթ մըն էր, ինչպէս որ կազմական կանոնադրերն ալ կը արտայայտէին գաղափարին հետաքրքրական ընթացքը կուսակցութեան անդամակցութիւնը՝ առանց ՅՑՂԻ, ՍՑՌԻ եւ ԿՐՕՆԻ խորհրդանշանի։

Այս պատմական իրողութիւնը անհերքելի երեւոյթ մըն էր՝ Հայկական իրականութեան ու կեանքին մէջ։ Ամէն կողմ սկսան կազմակերպուիլ Հնչակեան կանոնց ուրոյն մասնաճիւղեր՝ որոնց մասնաճիւղերու անմիջական կոչքին. օրինական թիւը չէ լրացնող շրջաններու մէջ ալ ընկերատիպերը անդամակցեցան որոնց մասնաճիւղերու՝ մասնակցելով կուսակցական ամէն կարգի աշխատանքի եւ գործունէութեան. քիչ չէր նաեւ երկաթե մասնաճիւղերու թիւը։

Անհերքելի անհետաքրքրութիւն մը եւ մեծ անտարբերութիւն մը պիտի ըլլար, եթէ «Երիտասարդ Հայաստան»ի գա-

ռամնամեակին նուիրուած այս համեստ հատորին մէջ դէթ համառօտ տեղեկութիւնը չընէինք Հնչակեան կառոյց գործունէութեան մասին. չեմ կրնար յիշել ու նշել Հնչակեան որեւէ գործառնութիւն, աշխատանք եւ չարժում, որոնց մէջ Հնչակեան կինը իր բաժին–մասնակցութիւնը չէ ունեցած. մեր ազատագրական պայքարին, յեղափոխական կռիւներուն, զրական ու բարոյական գործունէութեան, ապրելու ու մշակոյթային բոլոր գործառնութեանց մէջ իր դէրն ու պարտաւորութիւնը՝ նուիրումով եւ անձնազոհութեամբ, ոչ թէ միայն կատարած է ան լիովին, այլ նաեւ յաճախ գործած անոնց նախընթաց ու չարժիչ ուժն ըլլալով:

Հնչակեան կինը ունեցաւ իր դերապոյն կոչումին լիակատար գիտակցութիւն: Ան գոնէ եկաւ ազատագրական նախատապչարուժի ժանդաոած կապանքներէն. օղնեց այն ձեռքերուն, որոնց ձգտումն ու չանքերը եղան այրել անարդարութիւնը եւ անխնայ քանդել անդրդ եւ անբարեացողներու անիրաւ կարգերն ու ամրութիւնները. ան միացաւ պրօլետարական կարմիր ուժերուն՝ աւերով աւերը խորտակելու, հարով խաղաղութիւնը յաւերժացնելու եւ արցունքով ժպիտը անմահացնելու համար:

Տառապեցաւ նա, չարչարուեցաւ եւ նահատակուեցաւ իր դաղափարական ընկերներուն հետ. աուն ուՀէր աուանց անոնց մնաց, ընտանիք՝ աուանց ջահելի. մայր էր՝ որդեկորոյս դարձաւ. դարերու տրկութեան եւ համառաուած դուրսմի մէջէն դուրս պոռթկաց. ցնցեց եւ հերոսարար ցնցուեցաւ եւ որպէս դարմանի մէջոց Հնչակեանութեան հետ գործակցութեան յանձնառու եղաւ՝ հաւատալով որ հո՛ն էր իր տեղը, ուր դաղափարակուեցաւ Գիտական Սոցիալիզմի չունէին տակ. հոն տրվեցաւ թէ՝ առանձին պարտականութիւններէն դուրս որոշ դեր ունէր ընկերային ու հասարա-

կոկո՛ր բոլոր գործերուն մէջ, եւ պարտականութիւնները՝ ՆՈՐ ՄԱՐԴԿՈՒԹԻՒՆԸ կերտելու համար։

Մեր բնակարաններն՝ մեր մաղուած հերանների են, որոնց մասին շատ քիչ բան պրուած եւ խօսուած է։ յօդուածի մը շատ սահմանափակ էջերը անբաւարար են՝ նոյնիսկ մասնակի կերպով, պատկերացնելու Հնչակեան կիներ մասնաւորապէս, եւ Հայ կիներ ընդհանրապէս ըսած ալիմանօն։

Ա. Գ. Հնչակեան կազմակերպութիւնը՝ իր ստեղծողական անհատական պայքարի ընթացքին, իր շուրջ, իր կողքին, իրեն հետ եւ իր շարքերուն մէջ ունեցած բարդաթիւ Հայ կիներու Քանկարկին ազնիւ գործակցութիւնը։ Հնչակեան յեղափոխական պատմութիւնը հարուստ է կանոնց մասնակցութեան հերոսականի գրուագներով։ ո՞ր մէկը տակաւին կարելի է արձանագրել հոս։ անոնց յիշատակութեան պատուոյ տախտակը իր տեղին տակաւ է՝ անծայր ու անվերջ, որ կարելի չէ ամրոցական լրիւ պատկերը տալ։ Հոն կան Հախտանէնք, Շաքէնք, Մարիամանք, Եսթերնք, Սրբուհինք, Հայկանուշնք, Վերոնէնք, Նիկատրնք, Նապերնիք, եւ դեռ ծանօթ եւ անծանօթ բարձրութիւն Հայ կիներ եւ բնակարաններ, որ ՀՅՍ ՕՐԸ կերտելու մէջ պատուարներ բաժին են ունեցեր՝ դիմադրական ճիգերով ու պահպանութիւններով, եւ որոնց անթառամ յիշատակին կը նուիրենք այս մի քանի շատ պարզ եւ անպաճոյճ տողերը՝ մեր հիացումին, յարգանքին ու պաշտամունքին հետ մխուին, ապագային Թողլով արժանաւոր յիշատակութեան մը տուրքը։

* * *

Նման Հնչակեան ընդհանուր մամուլին ու պրակտիկ Նուիրման տարած աշխատանքին, «Երիտասարդ Հայաստան»ն ալ՝ իր քառամեայ գոյութեան ընթացքին, ահագին ատաստած է կանոնց Հարցին, համապատաս-

կանոնների, առաջնորդող յօդուածներով եւ այլ պրոթէնների ջանացած է վերլուծել եւ շեշտել կանոնց կշռման եւ խոսքային դերերն նշանակութիւնը՝ համաձայն Մաթքսեանական հասկացողութեան, եւ այդ ուղղութեամբ պատրաստել խլակեան տեսի նոր սերունդներ. այս մարդին մէջ կատարած իր պաղեստինական հոգեպէտ աւետարանչութիւնը եղած է արդիւնաւոր. անոր էջերը յաճախ ժամադրավայր են դարձած կիներ դերասներու եւ կանանց արդիական գործունէութեանց:

Սկանակ դերձներ քաջալերուելով թուէք են առած. այդ րոլորին հետ մեռոնին առիթով, «Երեսարդ. Հայաստան» կին դերասներու եւ մեծայուն աշխատակիցներու մեծ բանակ մը էէ ունեցած դժբախտութեան, ինչպէս նաեւ երեսոյթը նոյնն է եղած Հայկական ընդհանուր գրականութեան մէջ. նայելով մինչ այսրայինն պայմաններուն, ընկերային րոլքերու անհատական գաղափարման ու գոյալիճակային պարտականներու, «Երեսարդ. Հայաստան»ի աշխատակցուհիներու խնդիրն ալ արհամարհելի քանակ մը չենք նկատեր. աշխատասիրական գաղափարական թերթի մը գաղափարատանութիւնն ու պատմաբնկերհատկութիւնը եւ նորագոյն վարդապետութեան մը ապրային ու համամարդկային սկզբունքները մատնելն ու արտացոլացնելը շատ ալ դիւրին գործ չէր, որով «Ե. Հայաստան» մատ գաղափարակիր դերին մէջ, պատեհութիւնն առաւ Հայ խլակեան տեսին՝ հրապարակագրական ասպարէզին վրայ՝ ճշդելով թիւրիմացութիւնները եւ արդարացնելով գաղափարական անճշդութիւնները:

Հնչակեան կինը մեծ եւ գրական ժամին կատարեց «Ե. Հայաստան»ի հրատարակութեան ու տեսակցութեան խնդիր ծանր եւ պատասխանատու գործին մէջ. հոգեւին գործակից անոր վրայ, նուիրումներուն անոր համար. չէր խնայեր անձնական որեւէ ջանք եւ պահարկութիւն իր կիսատաշխատանքի օրականին նկատ-

Թեկուզ մասնակցությանը համար. չկայ ընկերություն մը՝ որ այդ տեսիլ բաժին–պատասխանութիւնն մը կատարած չըլլայ, ինչ որ լիովին կ՚ապացուցանէ ներկայ կոչումին դիտակցութիւնը:

«Երիտասարդ Հայաստան» իր ծնունդէն ի վեր վայելեց՝ մեծագոյն թէ պատմական, կրնա՛ կարծել զրկեցնելու աշխատակցութիւնը. անոր քառանամեայ տարեկան պատմական կեանքը զարդարած են ի մէջի այլոց ընկերուհիներ՝ Բերտուզ Սասուն–Գիւլեան, Նուարդ–Սասիա, Նունիկ Տէր Դաւոնդեան, Սիրվարդ Մկրտիչեան, Սրմենուհի Օհանեան, Օր. Մ. Ստեփանեան, եւ դեռ շատ ուրիշներ, որոնց անուններն ձիշտ այս պահուս դժբախտաբար չունիմ անմիջական տրամադրութեանս տակ: կանոնց հարցի մասին յօդուած տարաբաժ է նաեւ Ընկերուհի Սպասնի Թումաճանեան:

Յիշատակութեանց չարքը դեռ կարելի էր երկարել, սակայն ներածութիւնն չկայ այդ ընելու՝ նկատի ունենալով այս քառանամեակի հարցին առիթով նախակ ծաւալը:

Որպէս վերջաբան շատ պիտի ուրախ լինէի տարածութիւնն մը կատարել՝ յիշատակութեանց չարքին յարդանքի իր արժանաւոր տեղը տալով ծանօթ ընկերուհիի մը, որուն աշխատանքն ու դերը մեծ է եղած այս շրջանի կուսակցական գործունէութեան, ինչպէս նաեւ «Ե. Հայաստան»ի վերելքին ու նուաճումներուն մէջ. անարդարութիւն մը պիտի ըլլար, եթէ այս պատմական առիթով լուռ անցնէինք այդ մասին: Շատերէն մէկն է ան՝ նման իր ամուսնոյն, որ գիտցած ու կրցած է արժեցնել իր գործակցական կոչումը. անշահախնդիր գիր ոգիով ծառայած է Հնչակեան Կուսակցութեան եւ գիր ոգիով ծառայած է Հնչակեան Կուսակցութեան եւ անոր մամուլին՝ անոգմուկ եւ առանց որեւէ ակնկալութեան. ան՝ Ընկերուհի Մէյրի Սիրվարդն է, կեանքի արժանաւոր ընկերուհին՝ հարցիս տքնաջան համագործ Ընկեր Սիրվարդին:

Ընկերուհի Սիրվարդը շատ մօտէն զբաղակցած է «Ե. Հայաստան»ի վարչական ու խմբագրական մարմիններուն՝ նոր թերթը Փարիզեան մէջ կը հրատարակուէր. տարիներով աշխատակցած է թերթին, եւ դրած կանացից հարցի եւ շարժումներու մասին Օր. Մ. Ս.Հարոնեան տարաբաղխութեամբ: Եղած է Փարիզեան կանանց Մասնաճիւղի հիմնադիրներէն. բաժին վերցուցած է «Հնչակ» Դեկտեմբերեան Ամսրին մէջ: Եղած է նաեւ Սօց. Յարմր. Հայաստանի Պետական Կարմիր Աջեղն սկզբնական աշխատասիրներէն: Բացի կազմակերպական ու հասարակական աշխատանքէ եւ զոհողութիւններէ, նէ հանդիսացած է սխալար Հայ կինը՝ զբաղելով իր ամուսնոյն սեղմական գործի մէջ, պատահելին տալով անոր առանց մտահոգութեան աւելի եւս նուիրուելու գաղափարական նպատակ աշխատանքի. կինոջական իւրաքանչիւր եւ ամեն տղի. լինել զբաղմունքէն ամուսնոյն եւ հանդիսանալ ներշնչում:

Յարգանքի յիշատակութեան այս քանի մը տողերը կը պատկանին նաեւ բոլոր այն ընկերուհիներուն, որոնք ապրած են ու կ'ապրին կնոջ իսկական կոչումին գիտակցութեամբ:

«Ե. Հայաստան» քառասուն տարիներ այս բարձր գիտակցութեան գործնական ներշնչումն է եղած գաղութահայ կեանքի մէջ. եւ պիտի շարունակէ այդ մխիթարանքով իր արդիական կոչումին գիտակից հնոջ մասնակցութեամբն ու գործակցութեամբը:

Կինը ՀԻՄՆԱԴԻՐՆ է մարդկային քաղաքակրթութեան:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԳԾԵՐ ։— Ընկեր Պետրոս Պոնտացին ծնած է 1888–ին՝ փոքր–Հայքի Հնչակեան հնոցին մէկ փոքրիկ գաւառներէն Նիքսարի մէջ։ Իր նախնական, միջին ու բարձրագոյն ուսումը ստացած է Մարզուանի Ամերիկեան վարժարանին եւ Անթօլիա Գօլէճին մէջ։ Յետ շրջանաւարտութեան նուիրուած է ուսուցչական ասպարէզին՝ որպէս ուսուցիչ եւ տնօրէն երկար տարիներ պաշտօնավարելով Նիքսարի, Եւդոկիոյ եւ կ. Պօլսոյ Ազգ. վարժարաններուն մէջ։

Իր կուսակցական կեանքին ու գաղափարական աշխատանքը շատ կանուխէն կ'սկսի. իր ուսանողական շրջանին կ'անդամակցի Հնչակեան Յեղափոխական Գադտնի կուսակցութեան Մարզուանի մէջ։

ԻՐԻՍ–ի եւ ԳԱՅԼ ԳՆՏ–ի հովիտներուն մէջ կը մասնակցի Հնչակեան բոլոր շարժումներուն. Օսմ. Սահմանադրութենէն առաջ եւ ետքը՝ այդ շրջանին մէջ, կը հիմնէ նոր մասնաճիւղեր եւ կը վերակազմէ կազմալոյծ մասնաճիւղերը։

1909–1910–ին որպէս պատգամաւոր կը մասնակցի Մարզուանի մէջ գումարուած փոքր Հայքի Հնչակեան Պօֆի պատմական Պատգմ. ժողովին, ինչպէս նաեւ Տաճկաստանի շրջանայինի Պատգմ. ժողովներուն։

Եւդոկիոյ մէջ ժամանակ մը կը խմբագրէ ԻՐԻՍ ասնուն գաւառական շաբաթաթերթը, եւ ուր գործօն մասնակցութիւն կ'ունենայ արհեստակցական միութիւններու կազմութեան եւ բանւորական ընդհանուր շարժումներուն մէջ։

1915–ի Հայկական ընդհանուր ջարդերու եւ տեղահանութեանց նախօրեակին, Նահանգային Պատերազմական Ատեանին կողմէ մահուան կը դատապարտուի՝ ի բացակայութեան, սակայն փախստական մնալով, հրաշքով կը խուսափի մահէն։

Ջինւադաղարէն անմիջապէս վերջ ուժ կուտայ Հըն-չակեան շարժումի վերազարթնումին կ. Պոլսոյ մէջ՝ գործակցելով վերապրող ընկերներու ջանքերուն՝ վե-րակազմելով մասնաճիւղերն ու Տաճկաստանի շրջանի Գործադիրը՝ որուն մէկ պատասխանատու անդամը կը մնայ. միեւնոյն կ. Պոլսէն մեկնումը:

Գործօն բաժին կ'ունենայ Հնչակեան ԵՐԿԻՐ օրա-թերթի հրատարակութեան մէջ եւ կ'անդամակցի անոր խմբագրական մարմնին, եւ որուն կուտայ իր աշխա-տակցութիւնը:

1920. Յունիս 1-ին Ամերիկա գալով, շրջան մը կը շրջի որպէս գործիչ:

1923-էն մինչեւ 1928՝ կարճ ընդմիջումներով, կը վարէ «Ե. Հայաստան»ի խմբագրութիւնը:

Ազգային ծածկանուններով աշխատակցած է Հըն-չակեան բազմաթիւ թերթերու եւ ամսագիրներու եւ վարած կուսակցական շատ պատասխանատու պաշտօն-ներ՝ թէ երկիրը եւ թէ Ամերիկայի մէջ:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՒ ԻՐ ԴԵՐԸ

Երիտասարդ Հայաստան–ը՝ *քաղաքական գնոնի վրայ նպատ* գաղափարական այլ խտացումը, այլ տեսլապատկերը, *որուն վիճակուած էր, առաջին օրէն իսկ, ուղեցոյց դառնալ հալածուած Հայ ժողովրդին, օրին մէկն ալ, վերջնականապէս դարմանելու համար անոր դարաւոր վէրքերը:*

Վ. ՁՈՒԳԱՍԸՉԵԱՆ

Երիտասարդ Հայաստան–ի հիմնադրութեան տարիներ *վերջ, երբ այսօր ունենք կենսունակ ու խառամնալից Երկրորդին Հայաստանը, մեր պատերնական ու պատմական վարքեմի աշխարհին մէջ, ուր կ'ապրի ամենայն Հնչակեան կառակցութեան քաղաց բարձր սկզբունքներուն հարատար պահակները՝ թէ՛ պետական կարգ ու սարքով եւ թէ կառուցուածքով, կ'արժէ որ քիչ մը ընդլայնենք, վե՛ր առնենք* Ամերիկայի մեր պաշտօնա-

կան օրկանին նշանակութիւնն ու արժէքը թէ՛ իրրեւ յոյսի, լուսաւորութեան ապրիլը, եւ թէ պատմական մեծ խանգարին անդամոյն՝ պրիմէ կէս գար։

Եփիսապարդ Հայաստանի–ը մկրտուած ըլլալով Հնչակ–ի չունէին ասկ եւ ընդդիմած անոր ոգիին, շատ բնական է որ իր եփիսապարդական անունը, իր հայրենասիրութիւն ու աշխարհին ուժը պիտի ունէր, մ'է թէ բանական, կեսոդիական մ'ին խաւարային ու կրծանուտար սկրսանքներէն, որոնց մաշումէնը արձակուած էր պատմութենէն, մ'յլ, բոլոր ժողովուրդներու քաղաքական, անհատական ապատութիւնը պահպանող ապնալիքի, ապնալ դիմակրանի ճառագայթաթափ պատգամէն, որուն կենդանի շունչուն ասկ, ասկի պիտի կանգնէին բոլոր առնուտրուած, արտուած ապրերն ու պատակարդները, եւ անոնց կորդին նաեւ դիրի ու հայրենատուրի Հայութիւնը, մէկը ամէնէի, ամէնիքը մէկի նշանարանին ասկ, բան մը, որ յատկանշական կը մեանուի այսօր Արեւմտեան Հայաստանի ու Արեւմտեան Մխութեան մէջ, եւ վա՛րը, ա՛նպատճառ պիտի մեանուի ամրողջ աշխարհի մէջ։

Եփիսապարդ Հայաստանի–ի մասին այս լուսարանութիւնը տալ՝ անհրաժեշտ կը նկատենք հոս, նախ՝ անոր համար, որովհետեւ, անոր ուղղութիւնը իր մէջ կը բովանդակէր քաղաքական գիտակցութիւն, խորունկ մխք ու յոյն իմրանութիւն, ուրկէ առանց չեզուելի քալեց այնքան երկար տարիներ։ եւ յետոյ՝ անոր համար, որովհետեւ անոր արեգական պայծառութիւնը նահանջել, քարկոծել փորձեցին ամանք պիտակցարար՝ գիտակցաբար կեղծով, եւ ամանք ալ անգիտակցարար. գոնէ ցայն նոյնի'սկ անբարեխիղճ մարդիկ, որոնք Եփիսապարդ Հայաստանի–ը՝ ընդօրինակութիւնը նկատեցին Եփիսապարդ Թուրքիայի, հակառակ անոր, որ այս երկուքը թէ՛ գաղափարական եւ թէ քաղաքական իմրանութեամբ, կատարելապէս հակասական

Հայ պետի վրայ կանգնած էին. Տակաւին անոր որ
Երիտասարդ Հայաստան–ը կը քալէր ազգասիրի յու–
սահետաւ ճանապարհին, կը պաշտպանէր ապստամբ ին–
դուհւոյն իրաւունքը, մինչ Երիտասարդ Թուրքիան,
իրացուցած սպառնամարտիկներ, կէս նպատակ ըրած
էր, Թուրքիոյ լուծին տակ պահուած բազկացուցիչ ազ–
գութիւնները հալածել, համասարած կոտորածներով
ոչնչացնել, եւ առաջացնել միայն մէկ ազգութիւն,
Թրքութիւն ամուսինի տակ, *բան մը որ այսօր վերջնա–*
կանապէս փաստուած է Հայերու, Յոյներու, Արաբ–
ներու ու Քիւրտերու անպատանութիւնով, ջարդերով,
եւ կը շարունակուի դեռ Հանրապետական Թուրքիային,
պատերազմի մղումով ծածկուած այս հին գաղջն, որը
ատանուելնելուդ պարկն ապրեր, այս ճանապարհին
բնաւ չէ հեռի, որուն բարբարոս աւերմանները կար–
պին, Աւերման Օրհանը, ատանուելուդ պարկն ա–
ռաջ, ատրճանակով, տուրքի վճռարկին քրիստոնեանե–
րուն պահեր է քաղաքին հարթ մանուկներ, եւ պա–
տանդ մահմետական ատրպանքներով թրքացնելով, պա–
տանդարարուց Եհնիչէրիները ատաչացուցեր է, որոնք
Պօլսոյ 1453–ի պատմչին առջ ու վերջը, այնքան
մեծ վտանգ պարզեր են, Թրքութենէ դուրս մեռ ա–
ղէտ ժողովուրդներու պէսին, ամենամեծ պզեցութիւ–
ն ունենալով նոյնիսկ աւերմանները վրայ:

Ընթերցողին մտքին մէջ մուխ կէտ չը թողելու
համար, հոս յիշենք, թէ սպառնամոլ ոգեղութիւն
չունենալուն, եւ սոցիալիզմը պրկեղած ըլլալուն հա–
մար, կարգ մը Հայ տարրեր, նախ Հնչակեան կուսակ–
ցութեան մէջ, եւ յետոյ անկէ դուրս նետուելով, պայ–
քար մղեր են Հնչակ–ի դէմ ամէն հնարաւոր միջոցնե–
րով, բան մը որ յետոյ շարունակուեր է՝ Երիտասարդ
Հայաստան–ի օրով ու Երիտասարդ Հայաստան–ի դէմ
տարիներով, եւ կը շարունակուի դեռ:

Այս ամէն պայքարին մէջ, Երիտասարդ Հայաս–

տան–ի ճանապարհը վարպետներու չէ եղեր, այլ, քարքարտու ու խոչընդոտներով լեցուն, բայց, ան քայլ մը խակ չէ նահանջեր ու իր լոյսի պէնքերով, ամէնամեծ նուաճումը կատարեր է Հայ էրակտութեան մէջ, մէկ կողմէն, ապագիտակութեան թանձուր մթնոլորտի դէմ կռուելով, եւ մեւս կողմէն, Կոմիտաս եւ այլոց պանուած եւ ապխոլխոմի խմաստը խաթարող, կորսը մը խմաստասիրաբար դէմ, որոնք ինքնինքնին օրրնունfu ապխոլխոս ցուցնելու համար ատրուած, կը պաշտպանէին Հնդիատասանի, Էրզրումցի, Ամերիկի ժողովուրդներուն ապատարրութեան, ինքնորոշման գաղափարը, բայց երբ կորսը Հայութեան ու Հայատառին կը պարպ, չենք դիտեր մտքի ինչ այլանդակ ու ապատրպութեան ըմբռնողութեամբ, ապագիտակութեան կը նեատէին, տեսու կը վախէին, եւ երբեմ հարուածը կը պարձրնէին Երիտասարդ Հայաստան–ին, Հնչակեան Կուսակցութեան, որոնց քաղաքական յառակառնութիւնը ո՛չ մեայն չը խանգարուեցաւ, այլ մտքին առաւ ընդհատ Ազատագրական գաղափարը, պատմական վայրկեանին, Արեւմտեան Հայաստանով:

Կուսակցական վարարքանութիւնն կամ անապրծութիւն չէ, երբ ըսենք, թէ Հնչակեան Կուսակցութեան քաղաքական ու տնտեսական թեզը Հայ կեանքի մէջ, ամէնէն կատարելատիպն է եղեր, եւ համապատասխան մեր արդար ու իսկական էրատապահանջին, որուն ամբողջ ծանրութիւնը, ժամանակ առ ժամանակ, կեղրոնացեր է Երիտասարդ Հայաստան–ի ուսերուն վրայ, եւ ան մեակ ապխոլխոս ուժով օրկանն է, որ կը պտնուի այսօր Հայրենիքին դուրս:

Անոնք, որ մեր այս բառածները չեն բաժներ, կրնան երկիլ ու այսօրուան կուսակցական Հայ էրէքերը, պաշտօնական օրկաններէն աչքէ անցնել, որպէս կեդրոնանալու համար, թէ անոնք ո՞ւր էին անցեալին, ո՞ւր

են այս պահուն, եւ ո՞ւր պիտի երթան վաղը իրենց կուսակցական ըմբռնումներով:

Հայ իրականութեան մէջ, արուածքին ու ներքին պայքարները սուղ նաեւ են Հնչակեան Կուսակցութեան ուսերուն վրայ, որոնք անդրադարձեր են մերթ ուղղակի եւ մերթ անուղղակի կերպով նաեւ Երիտասարդ Հայաստան–ին, բայց այս բոլորը մխրճին բերելով, այնքան սուղ չէ նաեւ, որքան Իթթիհատական բռնութիւնները Հայուհեաց հարուածը, որոնց հանդէպ թէ Հնչակեան կուսակցութիւնը, եւ թէ Երիտասարդ Հայաստան–ը պայքար մղեր են սարսին:

Այդ բռնութիւնները հանդէպ, Հնչակեան Կուսակցութիւնը, ինչպէս նաեւ Երիտասարդ Հայաստան–ը, իրենց դաշտերուն, քաղաքական ու անհատական յարաբերութիւնները ներքին Հայաստանով, բայց, ուժեր ու զրկուելը են իրենց շատ մը նեցուկներէն, յոյսերնէն ու մտաւորականներէն, որոնց մեծամասնութիւնը թուրքիա պահելով, կախաղաններով ու կառավարներով պոռը պարձեր է թրքական ապստամբութեան, եւ մենք, ինչ հրաշքներ չէինք կըրնար գործել, եթէ այդ պահերէն, տասնեակ մը ուժեր այսօր մեր կողքին, մեր դէմին վերեւ ունենայինք:

Հնչակեան կուսակցութիւնը, եւ անոր հետ Երիտասարդ Հայաստան–ը կանգնած է սուղ պահի վրայ. ան իրրեւ արուածհմանեան կուսակցական օրէնքն, մերթ սահմանափակուելը ու մերթ ամենածաւալուելը եղեր է:

Ժամանակ մը, Շիպակոյի մէջ 10,000 օրինակ կը սպասէր, չարաթը երեք անգամով, որուն 5,000–ը արտասահման կը զրկուէր, եւ 5,000–ը Ամերիկայի մէջ կը սպասէր, Ընկեր Սապահ–Գիւլեան, իրրեւ անոր անօթեվթեն–խմբագիրը, կը պարտադրէր իր համոզիչ ու արտասովոր ներուժով, որ արուածհման, ի մասնաւորի Կիլիկիա, բոլոր թերթի ծրարները զրկուէին ձրի,

քանի որ, ատոյգրամներ նոր վերադարձով տալու ժամանակ նրանցից ինքնաթռիչքի ուղեգրությունը ժամանակին վճարում ստանալ, ոչխրի տասանոր պետի ըլլար:

Ինչ դժուարություններ կը տեսնեն այդ օրերը պետի խմբագրությունը:

Որո՞ւ մտքին կ'անցնէր, թէ այդ օրերուն, նախանձէ կատղած մարդիկ, Ընչակեան կուսակցութիւնը փետրացիա... բառուն ատուչութեան պիրկը ձգելու համար, մեր կարգ մը ընկերները գործէ գործադրելով, ներքնապէս չարիք ու սրամ պետի ցանկին, Տպարը եւ մի մեքենայութեամբ ու սեւագրութեամբ:

Յայտնի՞ն:

Ո՛չ:

Այլ, երբոր խուզարկուը ընկան, գժրագործաբար, երբոր տեղ գրկելով մեր կարգ մը ընկերները, եւ այսօր, տեղի ոգեկոչական կենսական ապրելին, կը տարբերուին գաղտնիարարական անուշչութեան մէջ:

Մինչ Ընչակեան կուսակցութեան օրգան երիտասարդ Հայաստան–ը, կանգնած անխախտ կերպով իր առաջ սկզբունքներուն գեղեցիկ վրայ, կատարելագործելով նախատեսութեամբ կը նայի, թէ՛ իր, եւ թէ Հայ ժողովրդի պայծառ ապագային:

Երախտագիտական պարտքով, մեր յարգանքները առնք այն ընկերներուն, որոնք, այնքան յաւակտութեամբ հիմնեցին երիտասարդ Հայաստան–ը, կորցնելով կանգնած անոր հուժկու ու անպարտական խմբագիրը Ընկեր Սարգիս–Գիւլիանին, ինչպէս նաեւ այն ընկերները, որոնք երբեւ յաջորդական խմբագիրը, գործէ, թէ չարքային, երանց քրտինքով ու գործունեութեամբ վառ պահեցին երիտասարդ Հայաստան–ի առաջնորդող լոյսը:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏԵՐ ·— Ընկ· վահան Մ· Զուգասըզեան ծնած է Սեբաստիա, 1885 թուին· նախնական կրթութիւնը ստացած է Բաղաճի Ազգ· Թարգմանչաց եւ Արամեան վարժարաններու մէջ, յետոյ ուսումը շարունակած է Ցրանասական Բառասուն Մանկանց Գոլէնին մէջ:

Այցելած է Բերլին, Նարբերդ, Արաբկիր, Մալաթիա եւ իր նեղշնչումները ստացած է հայրենի այդ գեղեցիկ վայրերէն:

Տարիներով զբաղած է առեւտրական և գրական աշխատաւիճներով: Հրապարակագրութեան մէջ իր մուտքը գործած է Պօղոս ԱՐԵՒԵԼՔ թերթով:

1909–ին եկած է Ամերիկա: Ապրած է նախապէս Թրոյ, Սիրաքիւզ, Նիւ Եօրք Բաղաճներու մէջ: 1911–ին պաշտօնապէս Հնչակեան արձանագրուած է: Աշխատակցած է գրեթէ բոլոր Հնչակեան հրատարակութեանց իսկական եւ ծածկանուններով: վարած է ՄԻԱՑԵԱԼ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի խմբագրութիւնը: Ներդած է տարիներով Հնչակեան բարձրագոյն մարմիններու անդամ: Հեղինակն է մէկէ աւելի երկերու:

Ընկերը վահան Զուգասըզեան հասարակական բոլոր աշխատաւիճներու մասնակցած է անսպառ եռանդով ու կորովով: Սիրուած ու յիշատուած բանախօս մըն է վէճերի շրջանին մէջ:

Ս. ՇԱՀԻՆ

ԱՅՍՊԷՍ ՔԱԼԵՑԻՆՔ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ՈՒՂԻԷՆ

1904–ին Մարմարիզի Հայ կեանքը վոխվուած էր։ Երկու անվախ յեղափոխականներ՝ Յարէթ և Յակոբ Հնչակեան յեղափոխական ոգիմոտացիոնեվեան ընթացքին բոլորին բոլոխեր էին Աշուանի պոռոտախոսոնցին հետ. Մօրմէն վանքէն կուռած էին Թրքական կանոնաւոր բանակին դէմ, վերջին վռամվուշը կրակած, ապա անձնատուր եղած և բանտացած էին պլեւոնան վճռո։

Աշուանի և Մօրմէն ապահնուած Թուրքերու կիները «արեան դէմ արիւն» կ'ուզէին։ Թուրք Ազատական Ամսոյ Պէյի և Մէրէի Ֆրանսական պօնսուլի միջնորդութեամբ Մարմարիզի Հայ կիները պատրաստուելու բնոյ ոսկի և արծաթ բոլոր պարզերը նուիրել Թուրք այրիներուն, եթէ անոնք համաձայնէին երկու Հայերու կեանքը բանտարկութեան վճռին։ Բայց ի պա՛ւ։

Ս. ՇԱՀԻՆ

Տխուր օր մը, Յարէթի կրքոտութեան պատասխանն

նիւթ մաս. Փրոֆ. Յովհաննէս Պետիքեանեանը եւ յուշ-ուած՝ յոգնած ձայնով ծանոյց ուսանողութեան թէ՝ «ամօթ պատպտալ է, ամօթ մեզի համար արեւը ծած-կուելը է առանց վարագոյրով: Ոտքի կեցէք եւ ինձի հետ երգեցէք»: Աշակերտութիւնը ոտքի կեցաւ եւ առաջին հետ երգեց. «Ամենայն տեղ մահը մի է, մարդ մի ան-գամ կը մեռնի»: Լացաւ փրոֆէսորը, լացինք բոլորս: Այդ ատեն օրուայ ընթացքին Եփրատ Քօլէճի պարխե-պի պաններէ վտակուեցան: Ոչ ոք դուրս եկաւ: Քօլէճը թողուեր էր խոր ապուշի մէջ:

Մեռած օրը բանն էր՝ ծպտուած 4 դահիճներ մաս-պարծի ապրիլեանով Մէզրէի հրապարակին վրայ դէմա-առած էին յետոյ-յետոյական ձեւաններ Յարէթ-Յակորը:

* * *

Յարէթ-Յակորի մոբրատութիւնը արեւնը խառնած էր Աարրեթին: Եփրատ Քօլէճը պետք չէր խառնէին: Քօլէ-ճի բարձրագոյն կարգերու չափուռտ ուսանողութիւ-նը ինքնին մէջ կ'եռեւեռէր: Կը թուէր թէ՝ Յարէթ-Յակորը լրջին նուռատակութենէն ասոչ ալեկոծ եւ յե-տոյետոյական անդմբ նեռեր էին Եփրատի կոյս տոպե-րան մէջ: Յետոյ մեզի բանն էր՝ Փրոֆ. Ճեման Թէնէ-բէճեան, Փրոֆ. Տօնապետ Լիւլէճեան, Թիլկատենցին, Տիրուհի Վարժուհին ընդունած են նուռատակներու ալ-ցը եւ չրուէրը...:

Աարրեթի Հնչակեան ուժն կեանքում չոպինելէն մինչ ոնոռ Յարութիւնն Սէմէրճեանի մինչոցնելով Յա-կէմ-Յակորը պոպռոտրեր եւ Պէչոպէնց Պաղչաին մէջ անձամբ կռիւներ էին Եփրատ Քօլէճի բարձրագոյն կար-պերէն բուռդոյն խումբ մը: Հնչակեան Առաջին Աուռ-պերն էին՝ Պետրոս Մանուկեան (Տոքթ. Պէն-ի), Աաչատուր Լմիրզեան (Տոքթ. Լմիրզեան), Պետ-րոս Տէվօեան, կարապետ Զոռճեան, Սրապ Տաղտ-եան, Եղուարդ Նահիկեան, Յովհէփ Մալէմէկեան, Վարդան Շուշրպեան, Հաճի Սրճակ Մահտէսեան (Ս-

քարկիլցի), Արմենակ Գալուստեան, Յարկե Պօլօեան, Մխրան Թաշճեան եւ Բարկէյի Սինկլէյրմէ, որոնց մեծ մասը 1906 Յուլիսին աշնան Զարեհի պլոխին թուրք հօճաներու (պետական վոխչոր թուրք ուներնիներու ոգիներ) հետ մտած արիւնոտ կռիւին հետեւանքով, որպէս «ֆոմանզատորներ» աքսորուելան Բօյլէն՝ Եփրատի ներքոտ Տէր. Զօրի վճռռով:

Մնացորդները սակայն, նեղքին վրէժխնդրութեամբ կրկնապատկելին իրենց չանքերը. յետոխոհական համառ սատակօրէն ձուլել աստ պղտոց վերի կորպուն մէջ:

Յետոխոհան մակրճատ վերի կորպէն պարէ մտի կորպերը եւ պատանեկան խումբերու հպարտութիւնը սկսած ձուլել ոչ միայն Եփրատին՝ այլ եւ Ծարեխի ներք պլեսուր պրանոցներու մէջ:

ՄԵՐ ԽՈՒՄԲԻՆ ՕԻՆՏ.— Չի պատմիտրտը ինձ հրամանեց. «Շորեք ցերեկ ժամը 2–ին Շուկայ ներքեւ տղան մը կ'սպանուի, կը կենաս Բօյճի հայի վոտքին առջեւ: Ալ ձեռք ունենալիր մարթ մը. մէկը քիչ պետի բակ. ետեւը, պրիլիզ լրացուր: Հետեւիր իրեն»: Տրուած ցուցմունքով առաջնորդուելով Հնչակեան Անդր–Տաւրոսի Ռամնոպական Բաժնի վարչապետ Յովհաննէս Մալխէմկեանի տունը: Կէս ժամ չանցած՝ ժողովուրդին առաջնորդուելով Աստուր Էլճանեան, Մարտիրոս Գինոսեան, Արտաշէս Յէհրանեան, Արիւնոր Մարտիրեան, Մովսէս Մուրատեան, Գասպարի Սօղոմոնեան, Լուբֆիկ Խաչատրեան, Սամուէլ Մարկոսեանն, եւ ուրիշ մը, որ այժմ Թուրքիա է:

Տան սէտրին վրայ շարուած 10 պատանիները իւրաքանչիւր իրար կը պահէինք յուզումէ՞ն թէ հպարտութենէն անհանգիստ վիճակով: Մէկը չեզոք որ խոհեմ ու խելք ապահովէ իրենք...: Իր սիրտն հանգիստ նեղ մտաւ Յովհէփը, բարեւեց մեզ եւ խօսեց

Հայ յեղափոխութեան վչտա բայց վհատանձ ճանապարհն մտան. «ուրիէ պէտք է ալցնիլ, անմահներ Յաբէթ–Յակոբի յաջորդները, ձեռք բերելու համար Հայ ժողովուրդի ազատութիւնը: կանչուած էք հոս, լինելու մէյմէկ բաջակորով մարտիկ՝ ինչպէս Յաբէթն ու Յակոբն էին»: Յովսէփը նշան լրաւ ոտքի կանգնիլ եւ խոնարհիլ երկու նահատակներու առջեւ յիշատակին:

— Պատրա՞ստ էք ծառայելու Հայ ապրին:

Բոլորս ալ ձեռք վերցուցինք:

Յովսէփը իր մէջքէն քակեց վեց հարուածը եւ պաշտպան: Երկու գործիքները խաչաձեւ դնաին դրաւ. բուրսակի չոքեցաւնք, ոչ ձեռքերնին պէնքին վրայ պնեցուի՝ առնք մեր յեղափոխական խոստումը պերտպոն վեհութեամբ մը, որեն կարելի չէ նկատպրել:

Յուդան քրտինքը կը խեղդէր մեզ. գործանք երկաթակամ եւ մենք գմեզ նուիրեցինք քաջակորով նահատակ Յարէթ–Յակոբի յեղափոխական կռւանակցութեան գաղափարին:

Վարչապետ Յովսէփը Սամուէլ Մարտուկեանը նշեց որպէս մեր խմբապետը: Ծանրացաւ պարտնապահութեան վրայ. մեծարեց մեզ պատգնելով եւ մէկ առ մէկ ձեռք տրաւ, գործելու եւ քալելու Հնչակեան կռւանակցութեան գծած ուղիով:

Մինչեւ լոյս ծրագրուած պարտնի մեջտեղնելով Փարիզի Հնչակեան Մրատրի եւ «Հնչակ»ի ժամանակը, Հնչակեան ուսանողութիւնը կը կարդար եւ ձեռք ձեռք կ'անցընէր «կուկուեանի Արշաւախումբը», Մելինոյի «երկուսիքը», «Շահէ՛ն ի Սիպիր», «Անգլիական նահանգի» եւ Ռաֆֆիի «կայծեր»ը: Գ. Սօլաղեան, Լ. Աջեմեան, Լեւոն Մաթէ եւ մէկ քանիներ կը տարուէն նաեւ Սրուէի Տիւտրի «Սիրանուշ», «Արաբսի», «Մայոտա» ու «Մատամ Էքս» գրքերով:

«Մեր խումբը կոչուեցաւ «կայծ»: Տարին չանցած,

Եփրատ Գօլէճը բնդլրկած էր 11 անջատ խումբեր լրենց համապատասխանով: 1907 Թուականին Հնչակեան պատասխանն ալ եր Տասու Մէրձէն Կեդրոնականը եւ Գերմանական Որբանոցը: Գօլէճի «Բրետոնէական Զանկց Ընկերութեան» այցելու Առաքեալներով (Հնչակեաններ) խումբեր կազմուեցան Խոխ, Խոյլու, Իչմէ, Դաումէմ, Փէռչէնճ, Խուլապխոլ, Գօսրէ, Աչուան եւ Եղեգի: Վարժուցչի տեղ մուն ունեցող Տոքտոր Հրանդ Հնչակեան ուսանողներու Ջանքերով խումբեր հիմնուեցան Զնքուչ, Բալու, Ալարկիր, Մեծկերտ, Մալաթիա, Բզի, Մուշ, Երկտա եւ Տիգրանակերտ:

Հինգ ամսուայ ընթացքին մեր խումբին յաջորդեցին երեք խմբապետներ՝ Սամուէլ Մարգուկեան, Աշխատաւոր Իմիրեան եւ Յարութիւն Շէքէրճեան: «Կայծ» Խումբի անհանգստութեան մէկ պատճառը Գաղնիկին էր, որը փորձանք էր փախուստ տալ պարտիզին եւ նեղիայ ըլլալ Մէրձէն մէջ Հայկին նման թխմաշոճի տղմխինելու կրծքախտացյ պարերուն: Խումբը պայմ կր կոչէր աւիքարոյականութիւն եւ կր պահանջէր Գաղնիկին պատիժը:

Եփրատ Գօլէճի Գրադարանին մէջ կիրակի օր մը խմբական ժողով կար: Լուծիկին փոխարինած էր Սաւէնի Տոքթ. Իհնէչը): Խմբապետ Շէքէրճեանը կշտամբել Գաղնիկը ծանրօրէն: Պատճառն ալ պատահած փորձուած սխալին, իր մեռած մօրը մխակ յիշատակ մեռաքէ թաշկինակը հանել. ծնկչոքելու եւ իր պզտիկ յայտնութենէն՝ այսպէս. «Ես քանկագին գերեզմանին վրայ կ'երդնում մայր, յետ այսու չը շեղիլ սուրբ գաղափարէն եւ առ ի փառս իմ ուխտիս, կը վառեմ յիշատակդ եւ զայն կը շաղեմ զըղջմանս արցունքներս մօրմէդ յիշատակ թաշկինակիս վրայ լիքն հեղեղատա ամպերս նման... Գաղնիկին նեղութեամբ:

Ա.ր ժողովն կեսով երեք ընկերներ կանչուելուն համրոպեսական պաշտօնի։

Ասոնք անդամներն էին՝ Մանուէլ Բէնիէնկեան, Գրիգոր Ալտունի, Զենոբ Աշչիկեան, Սուրէն Ադամեան, Տկլմոզ Զրմայեան, Սարգիս Մինասեան, Սարգիս Յակոբեան (Ալտրիկեցի), Հրանդ Գոնտալեան եւ Հայկակ Իշխանեան։

1907 թուականի Մայիս ամսոյ մէջ ինձ վիճակուեցաւ կազմակերպել Փէշէնճի եւ Ասլլուի Հնչակեան խումբերը։ Նոյն ատեսյ ամսոյ սկզբներն Ալտրիկեր, Մարմիկ եւ Աչտան։ Ալտրիկերի մէջ 12, Մաչիերոի մէջ 7, իսկ Մարմիկոյ մէջ 9 պատանիներու կեղծխոխական ոգեղէն մարմ։

Ասլլուի Հնչակեան խումբը կարճ ժամանակէն կրկնապատկեց իր թիւը յանդուգն ոգեւորմամբ։ Ասլլուի Հնչակեան ուժգնասոնի չկրցին Ամիլ Պէյի դէմ, որը սովորութիւն ունէր Հայ մանուկներու պատուոյն յարձակիլ։ Ասլլուի ոգին՝ «կարգացողը», չէր ուզեր իր անպատրաստական ոգան եօթա բերել։ Հնչակեանները որոշեցին տեսնել ննջասկիլ Ամիլ Պէյը։ Յունիս ամսոյ վերջերը Յակորը եւ Փաշոպը պատահեցին Ամիլ Պէյի ցորենի արտին մէջ եւ դիպուկ մաքրատրծեցին հոգին։ Ամիլի պատանութիւնը ցնցող դէպք եւ արձագանգ կարծութիւն է։

1908 թուականին, Թրքական Սահմանադրութիւնը երբ եկաւ, Ասլլուցը իր ջրջականերով ի՛նդգրկեր մեծ թուով երիտասարդ եւ պատանի Հնչակեան խումբեր, որոնք ցոյսեր էին Յարէթ–Յակորի արեանց վրէժխնդրին։

Սահմանադրութեան նախօրեին՝ Յունիս ամսոյ մէջ, Բզնի մէջ Հասան Զալուչի պատանութեան վտիճը կատաղագոյն բնոյթ չունէր։ Հնչակեան ընկերոջ մը անհասկնալի դարձն էր Հասանի տեսարը, որու հետեւանքը շատ ուժգին հասաւ Բզնի նորակազմ ուժին վրայ։

Աշխատելը մէկ տարի բանտարկուելէն յետոյ, որպէս արձակուելու կարելի բանտէն՝ Սասնոյ հերոս Մեծն Մուրատի մէջնորդութեամբ:

Թրքական Սահմանադրութեան օրով փորձը եղաւ կազմակերպել Աշխատաւորական Միութիւններ եւ օրական աշխատի յաւելման պահանջներ: 1908 Օգոստոս ամսոյ մէջ Մէկիսէի Յանպէրթաճեանց եւ Աթրիսրի Թըքացաց խոտով 15 Փ. Քեռբճեանի մեսաքի պահանջներուն օրական աշխատի յաւելման պահանջով պահել յաջողութեան եւ չհեցան իրենց պահանջքը:

Ընթացքի մէջ Աթրիսրէն գացող Հնչակեան ուսուցիչ Ընկ. Յ. Մեսրոպեանի գնկավարութեամբ կազմի պահանջները պահպանել յաջողութեան: Գործաւէրները թէեւ ունէին մանր չափերով արտադրանք, եւ սակայն բոլոր իրական առումով կը չահագործէին տապախանէի աշխատաւորութիւնը օրական 3–4 դրուշ վճարով: Ընթացքի պահպանելը չահեցաւ աշխատաւորութիւնը, օրականները բարձրացաւ 10–15 դրուշի:

Ընթացքի պահպանելեն յաջողեց Աթրիսրի վրի Թապի տապախանէի պահպանելը: Օրական 3 դրուշ յաւելումով վերադարձաւ պահպանելը:

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ

1908 Սեպտ. ամսոյ մէջ հրահանգուեցայ անցնիլ Տիգրանակերտ: Տիգրանակերտի Հնչակեան խումբը փոքրաքանակ էր եւ կ'բնդգրկէր ընկերներ՝ կարապետ Չրաճեան, Յովհ. Մխիթարեան, Սրապ Տէպապեան, Սկրտիչ Մարտիրոսեան, Յովսէփ Տէպապեան, Յովհաննէս Տօնապետեան, Նազարեթ Պօղոս, Յարութիւն Ա. ճէմեան, Հէնոէն եւ Սէմրիկի Յովհաննէս: Երկու ամիս յետոյ Տիգրանակերտը բնդգրկեց նոր խումբեր: Կառավարութիւնը սկսաւ ծանրել արհեստաւորներու վերան մէջ: Կազմուեցաւ Աշխատակցական Միութիւն եւ բացուեցաւ արհեստաւորներու կեդրոնը — ակումբ: Ընկերներ Ս. Շահէն, կարապետ Չրաճեան եւ Սրապ Տէ-

պոլսան կիրակի օրերը կը դասախօսէին այս ակումբին մէջ։ Պինձապրծնները սիրական դիրք պահեցին արհեստաւորներու կազմակերպութեան մէջ։

Մեսրոպի աշխատասիրութիւնը (Թիլքեաններ) առանց գործադուլի սիրոյցաւ օրավարձի յաւելման։ Պրինձապրծնները, ժապրծնները եւ կօշիկարները առ կը բարձրացուցին, բրուտները նոյնպէս։ Զախոպեանք բամպակ մանող կիներու մասին մէջ։ Տիգրանակերտի լվալիպուի գործատէրը Հնչակեան գործ չէր. մսի ուժեղն Թիլքրուած վտանգաւոր չարախօսութեան մը կը Թուէր արհեստաւորներու դէմ։ Այս պատճառի ցոյցին ծանր հետեւանքը մեզմացուցին մերինները։ Թուէր արհեստաւորներէն լվալիպու չը գնելու մտքը յղացած կը կարդ մը արհիւանդ։

1909 տարուց սկիզբները Սուլթան Համիտ Տահտաւէմտրական տարրերը «Իւրտ Ֆլըդ»ի անուան ներքեւ ապստամբից գործան Տիգրանակերտ մէջ։ Հանրածանօթ աշխրաֆատլու յեղափոխական Մկրտիչ փաշան անգամ անդամակցած կը «Իւրտ Ֆլըդ»ին։ Դաշնակցականները Թիֆլիսի ակումբին մէկ մասը կը կազմէին եւ արդէն Թրքաց հետ բանակցած էին խառնուածի սերտացման։ Հնչակեանները ուժ տալին պետերու եւ սիրոյցան Հայ ժողովուրդի հոգին։ Թիֆլիսահայերը կ'ատէին Հնչակները։

Համիտի յեղաշրջական գործը ձախողեցաւ երիտասարդ սպաներու պետութեան ամրակուռ կերպին շնորհիւ։ Բանակը գործեց յեղափոխութիւնը եւ անոր 15 վեհափառները աքսորեց Պօլիս։ Անկից յետոյ էր, որ կազմուեցաւ Հնչակեան վտանգեալ կեդրոնը, Հնչակեան անուանի օրբէտրան (պահապանութիւնը), Թիֆլիսի եւ Երիտասարդական Մխիթեաններու։ Սկսան հոգալ պատասխանական, վճռարանական ժողովները եւ ներկայացուցիչները։ Գործերը խմորուեցաւ։

Զուր տեղը չէր Համիտի կազմակերպչական գործը։

Կարմակերպության Աթոռին, Սաթուղիկի, Հայ Կղերական Ընչականաց խուժդուժը: Ճամբայ ելայ հետաւոր շրջանները: Հոյնիսկ մէջ Ընչականաց Մատնագրի թիւը բարձրացաւ 87-ի, որու կողքին կարմակերպութեան Արհեստատուներու Մեռելները 70 անդամներով: Այցելեցի Փերան, Շրնուան, Լըճէ, Հոմնով, Հէչմէր եւ Մուֆէրեին: Այս վայրերուն մէջ կարմուհյան Մատնագիրը: Հէչմէրցի Էմօշին հետ ձեռք առինք Սիլիվանի 40,000 Բուսահայութեան կարմակերպչական գործը եւ հասանք մինչեւ Պաթման գետի հունը: Մեռելեանք Եկղեռնները: Բրլոսոս այս ընդարձակ կոյս դաշտին մէջ տեղատուհյան Ընչականաց Կուսակցութիւնը Հայ ազգի ազատութեան անունով: Ամէն տեղ մէջ մեր մեռած էր, պինել Հայութիւնը: Թրքական կեղծ սահմանադրութեան ներքեւ ծածկուած ազգայնական Իթթիհատի հայակիր ոգին ծանօթացնել Թրքահայոց եւ ուրեմն պատրաստուիլ արդար ինքնապաշտպանութեան:

ԵՐԿՈՒ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԲԱՂՁԵՑԱՆ ԻՐԱՐՈՒ.— Իթթիհատէն ազգուած Տէրսիմակերտի Դաշնակցականները վարդէսի հայեացքներով Թրքական Սահմանադրութիւնը կը համարէին Հայ ժողովուրդի Սահմանադրութիւնը եւ ուրեմն գէնքը, պինուելը տեղի պիտի տար կրթութեան եւ գրչին: «Զէ՞նք թէ՝ գրիչ» նշանաբան վիճարանական մեծ ժողովին, Հնչակեան թեկն էր գէնքը, Դաշնակցական թեկն էր գրիչը: Ժողովին կը նախագահէր առաջնորդ Զաւէն Արբապանը (յետոյ դարձաւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք): Վիճաբանութիւնը կը դուզադիպէր Համխոի յետագարձ շարժմանց: Դաշնակցութեան թեկը գրել ուզող առենապետ Մխրան Պատրաճեանը դէմքին մինչեւ ոտքը յենուելու տպատար Իթթիհատին եւ անոր բերած Սահմանադրութեան, «որու ընթացքին այլեւս պէտք է լռէ գէնքը եւ գործէ գրիչը...»: Հնչակեան թեկին վճռատրիկու Շա-

հէնի խօսքը կ'ուտաս ձգել ուղղ առնուպետը չվոխե-
ցաւ ժողովրդական անուկնկալ պատկառանքէն: Աթոռ-
ները չարժուեցան, լամբարները վար եկան, հրացէն-
ները պայթիլ սկսան: Մուխին մէջ պարտուրանքը բռա-
նեց արահը: Ասանց, խնդրեց Զաւէն Սրբազանը: Դաշ-
նակցականները վախան, անյայտացան կարծ մը ին-
թիւտասականներու հետ: Ժողովուրդին հետ մնացին
«խայիւ, խիաւնէր Հնչակները»: Այս բոլոր ընթաց-
քին ամանք վերատարուեցան: Ես առաջայ պաշտին թո-
ղեր տարուած մը անուէն:

ԺՈՂՈՎԸ ԼՐԻՒ ԿԵՐՊՈՎ ԽԱՆԳԱՐՈՒԵՑԱՒ.— Տէրտոնակերա մտան Մուշէն վերադարձող կռվարարնե-
Մուրատը, եւ վանեցի Գևոնդը: Ին թիւտասական-
ները եւ Դաշնակցականները մինչեւ Աբդնի Մատէն պա-
տած էին պահարանի պնդի մէջ կտրած փէտայինները
եւ պանդք հերոսական էին ին թիւտասի ակռան:
Մեռ կերակին Տէրտոնակերտի հոյակապ տաճար Սր.
Սահականնոս Եկեղեցւոյ մէջ պետի խօսէին երկու Դաշ-
նակցական փէտայինները: Տաճարին ներքեւի երկու պա-
տը բաներ էին ին թիւտասական թուրքեր եւ Դաշնակցա-
կան երեւելիները: Եկեղեցին լեցուած էր: Ին «փառա-
հեղ» երեւոյթով առնախօսեց Գևոնդը, հարուածեց
Հնչակեան կուսակցութիւնը եւ ապա պոյն համարեց
«Հայկական երկրագործական աշխատող եւ մարտող մի
ատուած... պնդեւ խօսք եւ տեղ եմ տալիս ոեւէ Հնչակ-
եանի, եթէ նա կը ցանկայ բեմ պալ եւ հակաճառել ա-
ռաջնեղիս»:

Զնդ բարձրացուցի եւ ազատարերի բանել Դաշ-
նակցութեան բեմը առնախօսին հրաւէրով: Հնչակ-
եան ընդդիմախօսութիւնը անհանդուրժողութ եկեղեցւոյ
խորանին առջեւ բարձր ին թիւտասա եւ Դաշնակ չէֆե-
րը: Համբերանքը հատնող Տոքթ. Օսկիանը դուրսանը
բարձրացնելով վրան վազեց եւ ճչաց. «Վար իջիր բեմէն
թէ ոչ պրտիլ կը ջախջախեմ»: Զաւէն Սրբազանը ազդ

Եթե եւ առանց թմբկին. «Նի՛առ տեղը»: Իրարանցումը առաջացաւ: Ամէնքը ընկնց նկնկցին: Դրան մօտ Հնչակեաններն բաղխեցան Դաշնակիներուն: Ժողովը պարապեալ պժոխք: Իթթիհատականները սկսան գոռալ. Մուրատը բնաւ նկատ, գնահատեց Հնչակեան վաստկութիւնը. ցաւ յայտնեց Վեռնոյի չարք մը անպատեհ նշումներուն համար եւ գաղց. ԵաշասըՀ հուրիյէթ, եաշասըՀ ուխուվէթ, եւ ամէն մ'ի գ'ուր, ժողովը լրեւ կնոջով խռնգռուեցաւ:

Քանի մը օր յետոյ անոնք մեկնեցան առանց ապրելնելի:

Ջեմ պիտեր ինչպէ՞ս, իրարանցեան է, որ Ամէնքն բանեցաւ Հնչակեան հերոսներէն Ընկեր Ճանիկ Ճինոյեանը եւ Մշեցի Ընկ. Յովհաննէս Յովհաննէսեանը, «Բօլօյ» մտան Տկրտանակերտ:

Ոչ-պրոպէտ այս երկու անուանի յեղափոխականները մեր չարքերուն վրայ սխտեցին Հնչակեան անցքերու պերպատական պատմութիւնները բննիեանցի հերոս Գալուստ Ալիսանեանին եւ Սասնոյ հերոս Մեծն Մուրատին: Բօլօյը կ'ըսէր. «Աղբրտիֆ, զէ՛նիֆ, զէ՛նիֆ, զէ՛նիֆ, վատ Թուրֆին սատակին հետ իւրա հուրիյէրը իջնի գերեզման»: Մեծն Մուրատ հետ բանակ բանս քշուց Մշեցի Բօլօյը Սասնոյ ըմբռստութեան ընթացքին, հոչակեանաւն քաշտրվի Հնչակեան Մօրուք Գիրքի ալ բարեկին լլլալով՝ Գիրքերն նահատակութիւն չեղայ, անբաժան լծակիցը պարձեր էր Մեծն Մուրատին, ըմպելով Թրքական պարհուրանքներու դառնութիւնը: Ճանիկը Բօլօյէն պակաս չէր: Ճանիկն էլ կը դառնայ Հնչակեան կուսակ ուժերու կոթիճներու կարգին:

Տկրտանակերտի մէջ ուժերակէս ծառայ առնող Հնչակեաններ 1909 Օգոստոսին կ'ընդդիմէր 40 իրարանցեան՝ իրարանչիւրը 10 անդամներով: Հնչակեան ուժին մեծ մասը պնուաց էր: Վարչային կոչնակը-

պը որոչեց դաւադրել Երջանկեան Պատրիարքական ժողով, կազմելու համար Տիրացուներուն Երջանիկ Ընչակեան Գործադիր Մարմինը: Հրաւէր–նամակներ պիտեցան Հայնի, Փերան, Հիւսուան, Հօսնով, Մաճկալեան, Լիճկ, Արդին, Մուշն եւ գաղութի չորեակայ պիտիներ: Եվրատ Բօլճը ուսած երիտ. անգլիան մատուցական ընկերներ կարգապետ Զրաճեան եւ Արտ. Տէրպետեան կը պլուտուէին վարչութիւնը եւ համագումարի ժողովները:

Ընկերը Թովմաս Գահվէճեանը կատակցական սանհանգամի պաշտօնը կը կատարէր գովելի հաւատարմութեամբ:

Պէտք էր մնկնէր Արտիտ: Տիրացուներուն մէջ գիտնոն բանասիրութեան վճիռ սացող յայտնի Ընչակեան Եմաւանի գործակիցներէն Ընկ. Տրպատ Բանասիրեանը (Արտիվիրցի) ատոռ արձակուեցաւ Սանիտան կ. Զրաճեանի մինիստրութեամբ: Բանասէր Ընչակեան Ակռաձրը երիտ. ճանապարհ ցոյցի բնոյթ սուցաւ. խմբագիրներ Արտիս Ներսէսեան, Գէորգ Կիւլեմեան, կարգապետ Ալուչեան, Արտիս Ֆարաճեան, Մկրտիչ Սարգսեանճեան, կարգապետ Գնդրասեան, կարգապետ Յովհաննեան (Եկեղն Պատրօն), Մաթէոս Աստղիկեան, Սեդրաք Մարտիրոսեան, Յոհ. Տօնապետեան, Յովսէփ Տէրտէրեան, Երուանդ Էքմէքճեան, Տիրան Վարժապետեան եւ դեռ շատեր Ընչակեան կեդրոնին մէջ ապրեցին պատուոյ անգամ: Ակռաձրը խոնարհեցաւ ընկերներով: Տրպատը յուզումէն լացաւ, ի տես Տիրացուներուն Ընչակեան ամենէն ուժին:

Օգոստոս 15–ին մնկնեցայ Արդինէ, հիւրը եղայ յայտնի Ընչակեան Պետրոս Կիֆնտիին: կայցաւ Մանճիւղի ժողով: Տեղեկացրեցի Տիրացուներուն կացութիւնը. մնկնեցայ Մուշն: Մուշնի մէջ դիմկընդունեցայ Ընկեր Ագաթիկ Գօլճանի հետ: Մուշնի Արտիտին վարժարանի տնօրէն Ընկեր Գօլճանը սկիզբ

բէն ի վեր յեղափոխական պատանէին վրայ կեցած կը-
րոլի Հնչակեան էր: Հոգեբուժարանի բոլոր կառոյ-
ուածները: Առաջոյ թեղուրեաթիւններ եւ մեռ օրը
մեկնեցայ Յարութիւն: Մտանի մէջ Հնչակեան զոյա-
վորը բաներ էր նոր ակռանդը: Ինձ դիմաւորեց կոյ-
սուս, վառուան երեսաստղութեան մը, ընկեր Գօլ-
ևանի աշակերտները: Տեսայ Ընկ. Եղնիկ Պէրպէրեանը:

Ինձմէն յետոյ Տիգրանակերտ մտած են Սերաստա-
յի Մխրան էֆ. Զուգասրեան, Ատրիկ Գօլճեան, Ա-
հակ Առհակեան, վառուան Նորպանեան եւ ամենէն
վերջը՝ Փարամազը:

Փարամազը կոմիտէկերպչական եւ գաղափարական
հոյակապ աշխատանք տարած է Տիգրանակերտ գաղա-
բի եւ շրջանի Հայ կեանքին մէջ: Փարամազ գրեթէ
ազգասիրի բաներուն տարբեր եւ գրեթէ Թրքահայ
դասի անհանգ սեռային, իր գաղափարներով
հետաքրքիրն գաղափարած է տանձնապէս ակնչակեր
եւ արհամարհոտ գաղափարը: Փարամազը կոմիտէկե-
ռած է Տիգրանակերտի ինքնապաշտպանութեան գա-
դրը յարձակման ենթարկուելու վտանգաւոր օրերու
ընթացքին: Փարամազը երեք տարի երեսի կշռամրած է
տեղւոյն իթթիհատական հայատեաց վարչին ու անոր
տարին գործակից ՏԿՖԹԻրտար Զեա Պէյը: Փարամազը
Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարին եւ ընկերային
հարցերը սովրեցուցած է իր ընկերներուն եւ ա-
նոնցմէն որոշ թիւ մը պատրաստած է գործիչի պա-
տճառին համար: Ընկ. Կարապետ Զրաճեանը հանդիպած
է հանդարտ տեսակ մը Փարամազի մեկնումէն յետոյ:

Նոյն կերպով տպաւորուած է Ընկեր Սրապ Տիգրա-
եանը:

ԽԱՐԲԵՐԴԻ ԽԱՂԱՂԻԿ ԵՐԿՆԱԿԱՄԱՐԸ

1909 Թուականին Թրքական Սահմանադրութեան օ-
րով Խարբերդի երեսփոխանութեան ներքեւ կը տեսէր հան-

պատմեին եւ խոցոտեին: Տէրտանակերտի յեղափոխական եւ հակահայ պոռթկումներէն եւս մէկը նշմարելի էր Կարբերդի վրայ: Իթթիհատականները շատ փնջումեամբ կը սանտրէին Դաշնակցական Հայերու մօտքերը: Թրքական սահմանադրութեան Կարբերդի մէջ ընդունուած հուրիյէթն էր: Ամերիկացիներն ու կուզային Կարբերդի պանդուխտները, տղեր, կամուրջներ կը պնդէին, չէն սուներու սկսանալու մտերիմական մթնոլորտին մասին:

Կարբերդի մէջ գոյանալ սկսեր էին կուսակցական սիւռֆրներ: Կուսակցութիւնները տրտտալով իրենց՝ կը պատրաստուէին Օսմանեան Կոնստիտուցիոնի ընտրութեանց:

Կարբերդի Հայերը կը պատրաստուէր մեծ ընդունելութեամբ ուսուցչութեան պիտու պիտու: Եփրատ Քոլէճի ուսուցչութիւնը կը մոտէր տակաւ թափօր մը կազմել, Կարբերդէն իջնել Մէզրէ, Հուսէյնիկ եւ ցնծագոյն հանդիսութեամբ Սուճակ կամուրջէն Կարպանդի ոլորանի մէջէն ուրիշ կողմակերպուած Հայկական մեծ ցոյցին, որ նմանը չէ ունեցած ոչ մէկ հայաշատ գաւառ: Չէ, որ Արեւտեանի ոգեկոչման արարողութիւնը հանդիսաւոր տարուդարձ մը կրնար ըլլալ: Արեւտեանը եկաւ գնաց առանց օգուտ մը ընծայելու Կարբերդի Հայութեան:

Կարբերդի Ընչաքեան կեանքը հոսուքի պնդ ուժեր էին՝ Յարութիւն Սէմէրճեան, Հուսէյնիկի Ընկեր Թաշճեան, Կարապետի Գրիգոր Կարապետեան, Քոփրէի կրտսեր Բահանայ Տէր Պօղոսը, Յովհէի Մալէմճեան, Լեւոն Մարտիրոսեան, Տոքթ. Պէննէ եւ ուրիշներ:

1909–ին Եփրատ Քոլէճի Ընչաքեան ուժին խմբապետներն էին՝ Մեսրոպ Սահակեան, Մխրան Ճէբէճեան, Արշաւիր Իղնատիոսեան, Առաւել Էլճանեան, Գէորգ Բէնոէյեան, Կարապետ Իշխանեան, Մարտիրոս

Գինոսեան, Բենիամին Ագօեան, Ճուճար Վարժուհի, Եսթեր Վարժուհի, Արտաչէս Ցէրտհեան, Արտաչէս Սահիմեան, Գրիգոր Արտեն եւ Արմենակ Տէր Մարտիրոսեան:

Երբոր Քօլէճի մէջ Հնչակեան խմբակին դրամները կէս եւ կէս չարտոնակուէր եւ ոմանք Թրքական Սահմանադրութեան խորհուրդով, ուժը երեւան էլած եւ խոտված էր պարոյկ տեսչութիւնը: 1909 Յուլի աշխան Քօլէճին մէջ նշմարուեցաւ Դաշնակցական երկու խումբեր, Մխրան Պասթմաճեանի եւ Թորիկեանի առաջնորդութեամբ:

Ամերիկեան միսիոնարութիւնը առանկ կը պժգուհր Հէր կուսակցական առանձնութիւնէ: Քօլէճի Րիկիան վարչութիւնը փոքրիկ դէպքի մը կ'ապատէր, մի քանին արտաքսել եւ ոսկացնել մնացածնելը:

Հոկտ. ամսոյ մէջ Մալաթիոյի Աշէատուր Ադմէլեանը ծանր յանցանքի մը համար առաջաւ արտաքսման վճիռ Քօլէճի Հնչակեան խմբապետութենէն:

Ադմէլեանին արուած կշտամբանքին յաջորդից քանի մը ապտակ: Այս պարագան օգտագործող Տեսչութիւնը պարոյկն արտաքսից Աբշաւիր Իգնատիոսեան, Տէյէմատ Զթաֆեան, Գէորգ Քէնոէրեան եւ Սեդրաք Շահինեան (Շահէն):

Մրաթը պարնմէր մեզ անուանից՝ «Սուրբ Գիրքի հոգիէն տիշարը չըգաւ վնասակար չօչուգլար», բակատարած ապօթից մեր գլխին վրայ եւ պարոյկն վտարից դուրս:

Տէյէմատը եւ Գէորգը Մալաթիա գացին: Աբշաւիրը առանձնից Ատրպէրդի համար չըկուն գործէլէ պաշտօն: Եւ ուղեւորուեցաւ Տարսն, երբ Տաւրոսեան լեռները պատուէր էին ձիւնով:

ՄԵՈՑ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԿՆԱԿԱՄԱՐԸ

1908–1910 թուականներուն Թրքական Սահմանա-

պրոթեսթանը Հայերու կոմսին լրիւ նշանակութեամբ կիրառուած էր Մշոյ Դաշտին վրայ:

Աբտալն վերապրածով յայտնի Հնչակեան Ներսէս Արտահանեան Եպիսկոպոսի Եկեղեցա–ազգային իշխանութեան հաստատած էր Հայկական իշխանութեան: Այլ բռնականներուն Մշոյ Թրքական կառավարութեան դէմ ընթերցանը պատի խոկ չէր: Պարսկաստանէն Մուշ վերադարձած էին Եփրեմ Ծանի գործակիցներէն Ամբարը, Գօմօ Հաճէն, Պօղոս Պնճօն եւ իրենց հետեւորդները: Թաքուստէն գուրս եկած եւ կոմիտէկրտչական գործ յառաջացուցած Արմենան Կաթողիկոսի քարտուղար Տաճատ Վարդապետը, որու Դաշնակցական անունն էր Գարմէն: Պօլիսէն Մուշ մտած էր Ռուսաստանէն ազատ Դաշնակցական Արեւելեան Բիւրօի անդամ եւ Դաշնակցութեան կառավարչութեան հիմնադիրներէն Սիմէօն Զաւարեան: Ընդունակներով, պատրաստներով, ազգային եւ քաղաքական հայեացքներով իրարու նման երկու հակառակ այս երկու յայտնի Դաշնակցականները Մշոյ քաղաքական եւ կրթական գործերը իրենց ափին մէջ առած՝ գործեր էին Տարօնի եւ Սասնոյ ապրակիները, իրարանցիները տարբեր հոգեբանութեամբ:

Գարմէնը տարեալ էր վառամոլութեամբ: Ունէր կռիւներուն մեծ հնձաններու խառնիչ, որոնք Գարմէնի պինուոր թիկնապահներն էին եւ իր հրամանները կը տանէին Դաշտի կռիւներուն: Ծայրահեղութեան չէ ըսել թէ՝ Թրքական Սահմանադրութեան առջին երկու տարիներու ընթացքին Մշոյ մէջ Թրքական կառավարութեան բնութիւնը չէր մնացեր, ամէն ինչ գործ էր Հայոց. Թրքական դատարանը վակուած էր: Բոլոր գատերը կը վարուէին Գարմէնի պրաեննակէն. Թուրքերը անգամ Գարմէնին կուգային:

Գարմէնի ախորակութեան չրջանին քաղաքին եւ գաշտին մէջ գոյացած բարքերէն վախխատուրները

հալել աչխատանքէ քաշուած՝ վերջին պանդուածնե-
րու վերին դարձեր էին մէյմէկ իշխանիկ, անոնք մը
բռնակալ: «Այս ձրիակեր ոչնչութիւններէն ազատելու
է Հայ աչխատասիրութիւնը եւ վերնոք մղելու է երկ-
րագործութեան, եղբայր», ի՛նչէր Չաւարեանը Գար-
մէնին:

Չաւարեանը, որ Մշոյ Ազգային Դպրոցներու Ընդհ. Տեսուչն էր, կը հսկանաւորէր քան 110 դպրոց-
ներ, 140–էն աւելի ուսուցչներով: Մշոյ եւ Սասնոյ
կրթական գործը սկսեր էր այնպիսի թափ մը առնել,
որու նմանը Մուշը երբէք տեսած չէր: Ուսուցչութիւնը
ազգի երեք Ընչակեաններէ, մեսրոպը Դաշնակցական-
ներ էին: Վճռեցի հոգեւոր նուիրուիլ կրթական գոր-
ծին: Չաւարեանը պիտ իր աչխատանոց ընկերացուց:
Գարգանք մուխրմնեք: Դաշնակցականները պիտ կոչէին
«Պարիկ Չաւարեան»: Մէկ քանի ամիս յետոյ Մշոյ
Դաշնակցական կոմիտէն բողոքած էր եւ պահանջած
էր Չաւարեանէն, որ Ընչակեան Շահէնը Տեղական
կեդրոնի գործերէն հեռացուի եւ պիտի հեռաւոր շրջա-
ջան մը ուսուցչութեան: Չաւարեանը մերժեց: Կարա-
խանեան Սրբոցները իր ապրուստը բանեցուց եւ
կառուցուց Գարմէնի մարզոց պզտոր մատենադիւանը:

Չաւարեանը ինձ թելադրեց Մշոյ շրջանի մէջ կազ-
մակերպել Ընչակեան Մատենաճեղքը. «Շահէն, մեկ
կուսակցութիւնը Հայ կեանքումը կ'ապականի, երբէ չը
լինի մի ուրիշը, որ մրցի միւսին դէմ եւ երկուսն էլ
մղուին ժողովուրդին օգտակար գործերով: Դաշնակ-
ցութիւնը Մշոյ մէջ դարձեր է գիւղացիների գլխին մի
ինչ որ տէրէպէյի եւ արդէն ապականուել է», ըսաւ Չա-
ւարեանը:

Գարմէնի եւ Չաւարեանի միջեւ նեղբերն կռիւ կար: Վէճը խորացած էր: Գարմէնը երիտասարդ ազատնեզած
էին: Նեղբերն երեսանցուածը կը չատանար: Եկաւ Աս-
քեռց Վանքի Ռափայէլեան (Դաշնակցական Երջանայեն)

ժողովը, 1910 Յունիսին: Մինչ այդ՝ Մշոյ վոքրաթիւ Հնչակեաններն Ընկեր Փոթիկեանի առաջնորդութեամբ յաչախցան քաղաքի մասնաճիւղին լծակից 12 մասնաճիւղեր ցանցառ թուով ընկերներով: Լաւագոյն Մասնաճիւղերն էին՝ Տէր Գէվանքի, Հաւատոյնիկի եւ Մշոյ Քաղաքի Մասնաճիւղերը, մնացեալները սկսար էին: Ըսենք ինձի թէ՝ Տալուորիկը Մուրատական է, Կէլիէկուզանի եւ Իշխանձորի մէջ կան չարք մը Հնչակեաններ: Յունիս ամսոյ վերջերը Զաւարեանի հետ Սասուն պիտի մեկնէի Սասնոյ չրջանի 13 պլրոցներու ատենաւորի քննութիւններուն համար:

Տարուն Դաշնակցական գործակատարութիւնը պարտուելի չափերով ներքնապէս երթալու բաղխեցան: Այս բաղխումէն յետոյ Բազէշի վարին Մուշ գիտեր եւ Գառնէնի մօտիկ, քաղաքէն պաշտ լինող պողոտային վրայ գան պարկու, նստաւ: Գարմէնը լքեց պատանեակը: Գործերը բարդուեցան: Թիկնապահները սրտնեղեցան, կամխէնու քուէները ի նպաստ Գարմէնին պարձնելու համար պիտերը թափուող Գարմէնի փէտայիները, խանգարեցին նաեւ Զաւարեանի կարմած եւ հովանաւորած ազգային պլրոցներու գործերը: Ուսուցչական պիտերէն քաղաք թափուեցան: Տիրոց բողոք, գիտենալ թոչակներու պահանջք, պօյքօթ, կռիւ եւ խայտառակութիւն: Դաշնակցութիւնը իր ներքին կեանքով սկսաւ կործանիլ Մուշի ազգային կեանքը:

Զաւարեանի հետ բարձրացանք Սասունէն Վանքը, Յայտնական ժողովէն յետոյ պիտի մեկնէինք Սասուն: Վանքը բանիր էին ամէն ձեւի Դաշնակցականներ, նիւթ էին նաեւ վախախառնուր պինուած մարդիկ, գնչամօրուս Դաշնակ ուսուցիչներ ամէն կողմերէն: Գնացէնցի անուն Հրայրին հետը էի եւ ժողովէն մնացի հետու:

Ժողովի երկրորդ օրը ցերեկին Զաւարեանը թիթուած ու պատնացած դէմքով նիւթ ինձ մօտ եւ ծանր շունչներ ներքեւ «Ա՛խ, ա՛խ,» ըսաւ ու քնացաւ կռնակի վրայ:

Եկաւ Գամլի Խօճ, խնդրեց Զաւարեանէն, որ ժողովին երթայ: Զաւարեանը մերժեց եւ մինչ այդ օրն իսկ յոռնեցնեց Սահակ Ճանապարհը:

Մեկը պէտք էր, որ Զաւարեանը իր տրտմին մէջ խոց կորսը դառնութիւնները տարսկէր: Ճամբի ընթացքին յուզումով եւ հառաչանքներով յայտնեց թէ՝ վճռեցի Դաշնակցութիւնն վտարել Գամլէնը եւ մաքրագործել Կուսակցական վտտխտը Տարոնի աշխարհէն: «Ես հէն, ճամբայ թէ՝ ինչպէ՞ս կարելի է այս Ջուլիրին պահել, Վերակրել իր հաշիւներից խուսափելու համար մի ձիու տարեկան ծախսը քսան ոսկի են հաշւում: Էլ մի հարցրու թէ իրենց ծախքը ի՞նչ են հաշւում: Ժողովրդի քամակին վրայ չոքել են տառնեակներով ձիեր եւ ձիաներ մարդիկ: Ինչի՞ տարկել, ձի նառել, արբենալ, անթարմյակտնառել, ահա իրանց տուած Դաշնակցութեան ծառայութիւնը խնդճ Մշեցուն: Սրանք Դաշնակցութիւնը դարձրել են ուտարկների եւ Եչնիչէրների արջ»:

Գիշերեցինք Հաւատարիկ: Հնչակեան Տէրեան Եփեցիանը հիւրասիրեց մեզ: Մեր օրը հասանք Սէմալ: Սէմալի գարոցի քննութիւնը ուտրտեցաւ, անցանք Շէնքը: Ռայտնական ժողովէն վերադարձող Իշխան Մանուկը (Սէմալցի) քրտինքներու մէջ կորած՝ նկաւ Զաւարեանի մօտ եւ երկուքը լնկան շատ ծանր վէճի մէջ: Իշխան Մանուկը յայտնեց թէ՝ Բաղէշէն Թրքական բանակ մը ճամբայ եղած է եւ Մուշ կուգայ: Գարմէնը կը մնէնի Վան. իշխանութիւնը կուսակցութեան ձեռքից կ'երթայ, գարոցները կը քայքայուին, «ուռ, ձեռք կ'իյնամ, նկուր էդ քամպահս վճռից վազ անցիր, Գարմէնը գարձրու իր դարծին», ըսաւ Մանուկը եւ սկսաւ լալ: Երկուքը առանձնացան:

Սէմալցի Իշխան Մանուկը Շէնքլքի մէջ յայտնեցաւ Հակուզցնել Դաշնակցական Սրեւելեան Բիւրօի անդամ

և լսելը Զաւթեանը եւ Թամկնի արտաքսման վճռը ծանուցանելու...:

Մենք չարունակենք մեր ճանապարհը, հասանք Կլխկիւղան եւ հեռ եղանք «Թամկի Թոլ»? Ղափաին:

Ղափաը մեռած հասակով Սասունցի մըն էր: Ղափաը հազուկանան նահատակուէն Շաքէի Բեսին էր: Առնուն եւ լալէ, ամէնուն բայց չափազանց խորհրդաւոր Ղափաը ոչխար մորթեց, հարիւր պարկաւ, պիտի մեծաւորները բերան հերիւրն ներկայացուց եւ Սասնոյ վիճակը հարստահարութեամբ ներկայացուց «պրի մեծերուն», մեկի: Պրն. Զաւթեանը ինձի անհամբերութիւն խնդիր մը ունէր ձեռց եւ հարցաքննութեան ենթարկեց Սասունցիները, իմանալու թէ 1905 թուականի Սասնոյ վերջին ըմբոստութենէն (Անդրանիկի օրով) յետոյ Սասուն պրիւաց ապրի օգնութենէն մարդ պրի որքա՞ն դրամ ստացած է: Սասունցիներուն ատած մարդը եւ ձիշդ հաշիւներէն դուրս նկաւ, որ մարդ պրի 5 եւ 10 պրուչ պրամ բաշխուած է Մշոյ կուսակալական (Դաշնակցական) ատաջնորդներէն, ակնարկելով Թամկին: Զաւթեանը ճմռռնցաւ. ձեռքը ճակտին տարաւ, ու ինքզինքը դուրս նետից հաւաքելէն:

— Պարոնը մեկնի՞ց խռովեցաւ, հարցուց ծերունի մը:

— Չէ, ըսի: Պրն. Զաւթեանը Սասունցիներէն խռովելու պատճառ չունի:

Ղափաը աւելի կիրթով դիս դիտելէն յետոյ, Դաշնակցակա՞ն եմ, հարցուց:

— Հնչակեան եմ, ըսի:

— Չէ ճանըմ. ո՛չ Աստուած քու դուռ չը քակէ, հոգը ես խոր ատեն, չե՛ս ըսեր թէ դու Մուրատական եմ:

Շեղթեցայ, վասնզի չը դիտէի թէ Սասնոյ մէջ Հնչակեան կուսակցութեան «Մուրատական» անունը կուտան: Անոնք Մուրատը սեւած են, Մուրատի նկարները Հնչակեան կուսակցութեան հրատարակները են եւ Հնչակեան կուսակ-

ցաւթիւնը մարմնացուցեր են Մուրատականութեան մէջ։

— Փառք քեզ Աստուած, չը մեռաժէ Մուրատան մը տեսանք մեր աչխարհին մէջ, բաւ ծերութեն Շուտ եւ նոր տաքիտուկ վրէս։

Նոր աչխարհ մը բացուեցաւ աչքերուս առջեւ։ Սատանը մնացեր էր Մուրատին հետ եւ կը վնասէր Մուրատականները զարդարտուր հոգիով։

Կոչտանքը վերջացաւ։ Ղազարին հետ քալեցինք ընկերանալու ճորտակը։ Զատրեանը մատոյց ընկուզենի մը շուքին ներքեւ իննկեր՝ քնացեր էր։

Ղազարին հետ մտերմացանք։ Հակատաչնակ Մուրատականը Սատոյ անցքերը եւ Սատոյ ժողովուրդի հակատաչնակցական ոգիի բոլոր հանդոյցները քակեց պարզաբանելով պատճառները։ Տալտորիկի Իշխանաց Խորհուրդը որոշած էր Դաշնակցականներուն Թայլ չը տալ, որ մտնեն Տալտորիկ։

Մեռ օրը քննարկեցինք Կիլիկի դարտցը, արդիւնքը մէջակ էր, վասնզ ուսուցչէը Սր. Կարապետի վանքէն դուրս նկած պարզ մերացու մըն էր։

Ղազարը հետեւինս, բարձրացանք Անտոքի կատարը։ Դիտեցինք կեղինի եւ Կարտիկի վիճակները, այցելեցինք Շաքէի չորմին. նկարեցինք Սեռար Քարի պատմական դիրքը եւ լչանք Իշխանաց։ Սատունցի քարհան ընող ուիկին մը ըսաւ թէ դիւղը սար բարձրացեր է, վարժապետն էլ հետեւինն։ Աճապարեցինք մեռքը կոխելէն առաջ մտնել Տալտորիկի Փարխ դիւղը։

Փարխը եւ Տալտորիկի մեռ դիւղերը պատմական Սատոնի կամուրջով կը միանային նոյնքան պատմական Ծովատարին։ Արեւնառաչ կռիւներու անվերջ անցքերը Ծովատարը վայ-բաժին ձգած էին Քեռրա քօչարներուն։ Հռչակաւոն Ցլոփը քարէն Ծովատարը պատրաստ արտ ակր Հայը կը Թալուի վիճաւեալ տարածանի պատչելի տեսարանէն։ Մշուշին մէջ Թպրտալու տաճան կանաչորակ այս Ծովատարի բոլոր կտրիճ-

բուն վրայ հանդարտ ծովի ալիքներուն նմանող հարթաւոր ոչխարներու անվերջ շարժն է որ կը տեսնուի, Ֆիւրտեռւն ընծայելով տպաւորութի լաւ պատմութիւնը քան որ Սասունցոյն է: Սասունցի Հայը Ծովահարը ձեռքէ հանած, կտած էր իր կապարներուն, իր հայի անունով Սասունցի Դաւթի Ազատութեան Ոգին ընթացրնելու նուիրական պարտականութեամբ...:

ԻՇԽԱՆԱՅ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ.— Փոխի դպրոցը քարայրի մը մէջ էր: Այդ քարայրը 1893 Թուականի Սասնոյ ըմբոստութեան առեն Անտոքի դիրքը բռնող Հրեշտակեան քաջերու ուսեալ եւ այլ կարիքներու ամբարը եղած է Մեծն Մուրատի կարգադրութեամբ: Ղապարի կարգադրութեամբ աւերմանդակներ դրկուեցան Խութրի, Խլանքի, Բուսանքի եւ Տալուրիկի դիւղերը իշխաններ հրաւիրելու Փոխի: Դպրոցի քննութիւնները տեղին կէս օր: Արդիւնքը լաւ էր:

Գիշերնոցինք քարայրը: Փախաշնարու վրայ քաշուցինք շատ հանգիստ քուն: Մեւս օրը Փոխի հասան Սասունոյ իշխանները: Ժողովը կայացաւ Փոխի դիւղի ծառատանին ներքեւ, ուր խոպոպենիները պլլուած՝ բռնած էին կացնահարու հակայ չարքը պատրաստելու համար:

Գաւառապետ չուխա-չալմաւ, քօղօ-ապարոչ հագած, ոտքերնին սրեխ, ծանրախոհ ծերունիներու չարք մը եկաւ, կարմիր ԻՇԽԱՆԱՅ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ: Ինձ Թուեցաւ թէ՝ ծերացող Սասունցին որպէս յարգանք՝ կ'ատացաւ իշխան անունը: Ղապարը բացաւ ժողովը: Ղապարը ներկայացուց Դաշնակցական մեծաւոր պէն. Զաւարը եանը եւ «Մուրատական» Սեղրաք Շահէնը: Իշխանները իրարու երես նայելցան եւ սկսան վախալ: Ռուսները իրարու հետ խօսելցաւ Զաւարեանը: Ղապարը պայծառացաւ ծածկ Սասնոյ լեռներն եւ հակցուց պարանի մխոքը:

Որպէս պետրոնոս, Զաւարեանը իշխաններուն կը պարզէր Սասնոյ ապջառնիկ անտեսութիւնը բարձրա-

ցնելու կարգ մը մեթոտներ, որոնցմէ են՝ (1) մեզուի վեթակներու արդիականացում. (2) թթատոտներու մշակում (խոտային համար). (3) խոզերի ապնուացում. (4) արդիական գոմերու անհրաժեշտութիւն. (5) Սասնոյ գաղթականներու համար 5 անձերու խնամակալութիւն: Որոշուեցաւ մեզուաբոյծ Բզնունին ուղարկել Սասուն:

Ընծքարի իշխանը ըսաւ թէ՝ եթէ Բզնունին Դաշնակ է, պէտքը չունինք:

Հիւրիյէթի մասին բացատրութիւն ուղեցին իշխաններէն: Այս մասին խօսեցայ ես: Թրքական Սահմանադրութեան վրայ հաւատք չունինք, երբ ըսի՝ Զաւարեանը ընդմիջեց: «Զգուշէ՛ պարոնը» ձայնեց Իշխանձորցի քահանան: Ժողովը լեռնաւոր ակնճի մէջ: Իշխաններէն ոմանք կային թէ՝ իրենց վաւօդը միշտ չոր պիտի մնայ Թրքական հուրրիյէթի ատենը: Հոս եւս Զաւարեանը ցուցակագրեց 1905 թուականին ազգին կողմէն Սասունցուն տրուած օգնութեան չափը: Արդիւնքը նոյն էր, Սասունցուն բաժինը կիսած էին Մշոյ Դաշնակցականները,— Գարմէնի կռիւէն:

Ժողովականները հետաքրքրուեցան Մեծն Մուրատի մասին: Լարուած ուշադրութեամբ խօսքին կ'ունկնդէին Սասնոյ պանծալի հերոս Մուրատէն, որի անունը Սասունցուն հպարտութիւնը եւ փառքը կը կազմէր: Ժողովը վերջացաւ: Մէկ առ մէկ մօտենան համբուրելին վերջացաւ: Անցանք Ազբիւր հրջանը: Իջանք Մեծն Մուրատի ձերբակալուած քարայրը: Նկարեցինք այս պատմական վայրը եւ ձեռք առինք Մշոյ ճանապարհը:

Ուշ ժամանելնուս, մեզի դիմաւորեց Ապտալին Դարոցներու Գանձապահը եւ հարցրեց թէ՝ գաւնը պարպուած է: Տարօնի կլիմայական պայմանները հրաժարած է: Ուսուցիչները մեծ մասով մեկնած են: Դաշնակցական կոմիտէները Զաւարեանի ուսուցութեան համակ են եւ յետ այսու թոյլ չեն տար երեկոյ դիսքերը

կցել Ազգային Տնտեսության: Դարմէնի մարդիկը յաջողեր էին պօյքօթի ենթարկել Զաւարեանը, պայն հեռացնելու համար Տարօնի գաշտէն:

Աւելի վատը հոն էր, որ Թրքական կառավարութեան կողմէն ապստամբուած էր Մշոյ Առաջնորդ Խաբախանեան Սրբազանին թէ՝ Զաւարեանը դպրոցներու աւուրով տուրք կը գանձէ գիւղացիներէն Հայերը զինելու համար: Սա կ'ապացուցանէր, որ Դաշնակցական ներքին կռիւներու սկզբի ընթացքին ընկերը ընկերը պրպտուած էր անհրաժեշտ առընութեամբ...:

Մշոյ կրթական գործը հիմքէն կործանեցին Դաշնակցական ֆէտայիները եւ չքացան ենթարկուելու պատրաստ քաոսի: Բայէշի վալի վարչան Մուշէն մինչեւ գոհունակութեամբ...:

ԵՐԿՈՒ ՀԱՐՍԱՆԻՔՆԵՐ.— Սեմէօն Զաւարեանը ամուսնացաւ ամուսինը 30 տարիներէ ի վեր Պօլիս պանդխտացած Խարբերդի ոսկեմինչ մը, Ազնիւեան հետ: Այս ամուսնութիւնը անհամաձայն եւ ատելութիւն էր: Այս ամուսնութիւնը հակառակութեան նոր ալիք մը մտցուց Զաւարեանի դէմ, «էրկու կնիկ» առնելուն համար:

Դարմէնը ամուսնացաւ Մշոյ ազգկանց դպրոցին տնօրէնի, Պօլսեցի Օր. Խաչատիւնի հետ: Դարմէնէ Հարութիւնեանը կացցաւ Սր. Կարապետի մէջ՝ Առաւաձանդնայ ուխտի երկուշաբթին:

ԵՐԿՈՒ ՄԵԾ ՅՈՅԵՐ ՍՐ. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՄԷՋ.— Զաւարեանի հետ գացինք Սր. Կարապետ: Մոլեռանդութեան ուխտաւորներ բաներ էին վանքին բոլոր մասերը: Մեծ հրապարակին վրայ բեմ չինել տուինք առնախօսութեան համար: Զաւարեանը պիտի բանար, ես պիտի խօսէի: Իմ առնախօսութիւնը ծրագրուած էր երկուքէս: Դարմէնականներուն համար այս պարագան անընդունելի էր: Յարձեցան թէ իրենցմէկը պիտի խօսէր, բայց ի պա՛տ 25,000–30,000 ուխտաւոր Հայ ունէին:

կընդունեմ մարտադէզ ուժգնութեամբ ննջամարիութեան աննկարագրելի խանդավառութեամբ եւ ապա յուզման ալիքը պատեց Հայ ուխտաւորները, երբ նշոյլ յոտակ կիներով Իթթիհատական Թուրքիոյ եւ անոնց ընկերացող շարք մը Հայերու հայամնաս քայլերը, ուրկէ կրնան ծնիլ ապագային ապէտնեը սահմանադրական կարգերու ներքեւ: Տրուած վիկտակ հարուածներէն ամանք բարբարոսութեան, ամանք ուրախացան: Սկսաւ հրապարակաձգութիւնը: Գնդապետները մեր մարերու վերեւէն կ'անցնէին եւ գիտ մեր խօսքերը կը կռնչէին Թրքական Սահմանադրութեամբ մխամոցուած ուխտաւորները: Կոմիտաս կանչ եղեռնագործութիւնը ուսումնասիրած վերջացուն եր-կուքս, տարին Սրբազանին եւ խնդրեցին, որ մեր պըլլին կարգով պահպանիչ...:

Մեւս օրը Գարմէնի հարսանիքը կայացաւ Սբ. Կարապետի Տաճարին մէջ: Երբ հարսն ու փեսան դուրս կուգան եկեղեցիէն, Գարմէնեանի ֆէտայիները ահաւոր կրակոցով կրակ բացին օդին մէջ: Հարսանիքը պարծաւ հանդիսական մը ցոյց, շնորհացնելու համար երկրի հրապարակագրին մեծ ժողովը: Բայց գիտ Զաւարեանին հետ հրաւիրուեցանք Գարմէնի հարսանեաց սեղանին, որը կայացաւ մեծ ընկուզենիի շուքին ներքեւ...:

Զաւարեանին հետ վերադարձանք քաղաք: Ճանապարհին գառնապոյն վշտով նշեց, որ իր գործը վերջացած է Մշոյ մէջ: «Շահէն, ես կ'երթամ Պօլիս, մի այլ չէյան վերցնելու, գու գնա տուն, քեզի կ'ըսամացնեմ երբ ո՞ւր պէտք է հանդիպինք: Լաւ պատեհութիւն է երէկ փորձէք կազմակերպել գործուր Հնչակեանութիւն մը Տարնոյ եւ Սասնոյ մէջ: Հրամայական պահանջք է մի այլ կուսակցութեան, առանձնապէս ձեր կուսակցութեան գոյութիւնը: Մերոնք ապակառնել են Տարօնը»: «Սա էլ ասեմ, որ կեանքը պիտի գայ եւ հասնի սոցիալ դէմօկրատիային: Հնարպային Դաշնակցութիւնն է, որ պիտի գայ ձեզի: Աչխարհը պիտի արդիւնէ սոցիալիզ-

մը, վախնալու չի կայ: Դա հրամայական է եւ պիտի լինի», ավարտեց եղբայրացուց Սիմէօն Զաւարեանը:

* * *

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՏԱՐՕՆԻ ՄԷՋ

Գումարվեցավ Շրջանային Պատգ. ժողով Մշոյ Սբ. Մարմնի թաղի վարժարանի սրահին մէջ: Ընկ. Մխսոք Խարախանեանը առնուազեաց ժողովին: Պատգամաւորներ եկած էին՝ Պալանուսէն, Խնուսէն, Խուլբէն, Տարտրիկէն եւ Մշոյ գաւառի Հնչակեան ցանցառ Մանուճէսիկէն: Բացառիկ պարտադիր մըն էր, որ յաջողուեցաւ մեկ տեղ հաւաքել ցաւցած Դաշնակցականները Զրեց Ռուբէնը եւ կարողացաւ հաւանեցնել, փէթարի իշխան Պետոն, Գասնէցի կախօն, Ալիքնացի Մգօն, որպէսզի առաքելութեամբ դուրս հանուածը ժողովէն: Ժողովին առնուազդերն էր Հաւատարիմի ուսուցիչ Ընկ. Տիգրան Եփէյեանը:

Երկու օրերու խորհրդակցութենէն յետոյ՝ ընտրուեցաւ Գործադիր Իշխանութիւն: Որոշուեցաւ պրել Պօլիս եւ կարմակերպչական գործին համար Տարօն հրաւիրել կամ Փարամազը եւ կամ Գարեգին Կօչինեանը: Առաջնդը պահանջը պրին Մուրատը բերելու: Կէլիկուպանցի Ղազարը եւ Ընձքարցի Իշխան Բարօն, «Մուրա՛, Մուրա՛ա», բանով ուղեւորուեցան Առաւն: Մշոյ Շրջանի Ս. Դ. Հնչակեան Գործադիրի անդամներ ընտրուեցան, վաստարան կարողեա Կ. Խօչինեան, Գասպար Թիւթիւնճեան, Տիգրան Եփէյեան, Սրամ Անդրեասեան, Վահան Շահինեան եւ վաստարան Հրաչեայ Կիւնեան:

Մշոյ «Հայր» Դաշնակցութեան շրջանին մէջ Հնչակեանութիւնը մեկ էլ սկսաւ գործել, 1910 թուին: Պէտք կար նոր պէմքի մը, որ պայն հասցնէր ապառաժ բարձրութեան:

ՔՂԻ ԵՐԿՆԱԿԱՄԱՐԻՆ ՆԵՐԲԵՒ

Զևաք բևրև մև ձև և ուղևորուևցայ տուն, ևրբ մօրուքս ծածկևր կր դուևչս և. ծնոտքս չը կարողացան ճանչնալ ևրևնց «կարուտ» պատակը: Հայրս յուզուևմևն ևնկաւ, մարևցաւ:

Ընչակևաննևրը և. Դաշնակցականննևրը զրևթէ հաւասար ուժ ունէին Քղևի մէջ: Սկրկէվևյի մօրուսաւոր մը Ա.Էմօ անուևնով, զօր տալով իր պևխևրան և. ձևռնևրան, յաջողևր կր Քղևի քաղաքի և. Խուրսի ևրիտասարդուԹևանը Դաշնակցականացնել: Իմ զևւդս, Օտօրի ևրիտասարդուԹևան լաւ տակտը Դաշնակցականացևր էին, որոնց մէացևր էին ևրկու Հօրևղբայրնևրս, Յովհաննէսը և. Մևսրոպը: Քղևի մէջ ևրկու կուսակցուԹևննևրը չատ յաճախ պրպուևցան անպէտք վէճևրով: Թուրքևրը սկսևր էին ապատնալ: ՍահմանադրուԹևան նախատաբննևրու ապևցուԹևնը սկսևր էր հալուիլ և. տէրէպէյինևրը հևտզհևտէ հրապարակ կ'իջնէին: Հարկ էր հաւկացողուԹևան մը ևրկու կուսակցուԹևանց մևջևւ: Ժողովը տևղի ունևցաւ Քաղաքը Ա.Պ. Ա.աջնորդարանի մէջ Պաակ Վարդապետի (Դաշնակցական) նախագահուԹևամբ:

Գլխաւոր հարցևրն էին, (ա) պէնք նևրմուծևլ, (բ) զրամ գտյացնել պէնքի համար, (գ) մխանական գործակցուԹևան գալիք վտանգևնևրու առԹիւ: Անակնկալ հարց էր՝ Թէմրանցի Հնչակևան պատուիրակ Սարգիսևան Գէյլանի այն պահանջքը Թէ՝ մինչեւ ե՞րբ միւլքէգիմևրը պիտի կողոպտեն գիւղացու բերքը աշարի աւուան ևերբեւ: Դաշնակցականննևրը (Քաղաքացի) ընդդիմացան, վտանգի իրևնք Հայ միւլքէգիմևնևրու որդևնևրն էին և. վնասը կը հատևր իրևնց «ազա» պատկառան... զևւզևրու Դաշնակցականննևրը բռնեցին Հնչակևաննևրու կողմը: Ժողովը չը կրցաւ եզրակացուԹևան գալ այս խնդրոյ նկատմամբ:

Կամակևրպուևցաւ Հնչակևան Ա.ատանդևական Մի-

ութիւնը: Թէմրանի ուսուցիչ (գօլէճական) Ընկեր Սարգիս Մարտիրոսեանի հետ ձեռք առնենք այս էական չափումը: Ընկ. Լեւոն Մարտիրոսեանը Զանազնի մէջ ձգեր էր լաւ պրոշմ եւ անցեր էր Խարբերդ: Զանազնի մէջ Հնչակեան հոգը պարապ էր:

1910 Աշնան Սր. Կիրակոս վանքին մէջ Բզնի Հընչակեանները բնիկական ուսումնարանի մը կազմակերպին: Ժողովը տեւեց մինչեւ լոյս: Լուսաբացին մնինեցան ներկայացուցիչները:

1911 Թուականէն սկսեալ Բզնի Օրօր գիւղին մէջ հրատարակուիլ սկսաւ «ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ» անունով համրաւակալ Թերթ մը, իր խմբագրութեամբ: Թերթի ճակատին գրուած էր «Աշխատաւորներ բոլոր ազգերի, միացէ՛ք»:

«ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ»ը կը հրատարակուէր 120 օրինակ, երկու չարտեթը մէկ անգամ: «Վերածնութեան» քանի մը Թուերը կրնայի Թրքերէնով գրութիւններ: Հայ, Թուրք եւ Քիւրտ գիւղացիներուն գիմաց կ'ըլլար, բնիկ մխիթարիստներու կողմնակալութիւնը եւ Բզնի ազատել ցանկը տպագնապէն: «Վերածնութիւն»ը չարունակուեցաւ:

«Վերածնութեան» 1912 Ապրիլի Թիւը Բզնցի Քիւրտ, Թիւրք եւ Հայ աշխատաւորութիւնը կը հրատիրէր կէօղպաշի անունով գեղատեսիլ լճակին բացատը, ոճնակատարելու համար աշխատաւորութեան պատմական ոճ ՄԱՅԻՍ ՄԷԿԸ: Այս միտքը գուրս կուգար Օրօր գիւղի Հնչակեաններէն, որոնց ուսուցիչն էի:

Ճշմարտութիւն է, որ Բզնի Առաջնորդ Պատկ վարդապետը յատուկ կոնդակով Բզնի ժողովուրդին հրահանգ տուաւ ներկայ ըլլալ Օրօրի մէջ կայանալիք աշխատաւորական գնդաժողովին:

Աւելի քան 3,000 հանդիսականներ՝ Հայ, Քիւրտ եւ Թուրք ներկայ եղան այդ պատմական հաւաքոյթին,

որը տեւեց 24 ժամ: Հանդէսը սկսաւ Շարական եղեկոյ, վերջացաւ Կիրակի եղեկոյ: Բոլոր հանդիսականները կերակրուեցան մարմաւոր կովերու մսէն շինուած փլաւով եւ թագաններով: Ցնծասօնին մէջ նշուած էին՝ յուպելեան պարապներուն, յուպելեան նշանաձիրներուն, յուպելեան ձի վազցնողներուն մրցանակները: Ագռաւը, պէյեր, պէյերու տղաներ մրցման մաս պիտացուներու հետ:

Բայց գաշտին մէջ չինուած հսկայ բեմին վրայ ներկայացուեցան 2 արամաներ. մէկը գաւեշտախառն, մեռած պիտակաւ կեանքէ արտաուշ պատկեր մը: Երկուքն ալ՝ եղեր գաղտնի եւ եղեր պարտաւորեալ կը կատարէին նուագախումբը:

Ցնծասօնը անցաւ պղինձ ոգեւորութեամբ: Ոչ մէկ անպատահ դէպք: Ագռաւները եւ ինչպէսները իրենց դիպուածը վերապարձան խորունկ ապաւորութեամբ: Նուէրներէն գոյացաւ 27 պիղին ոսկի՝ յօգուտ Օրօրի պարտիզին:

«Վրաժխուրեան» Յունիս 15–ի թիւը կը կրէր «ԿԱՐՄԻՐ ՀՐԱԽԻՐ» վերնագրով ատրաւական կոչ մը համայն Բզնի պիտացներուն, որ միանան եւ Յունիս 25–ին Թաթուլեն քաղաքը, միլիմիաներ դէմ պիտացեան պայքար բանալու, եւ վտան ազանեան՝ իրաքանչիւր գիւղի երեսը գիւէ ինքը գիւղացին, աման գնով: Թերթը յուսացաւ Բզնի բոլոր պիտերը, Հայ, Թուրք եւ Քիւրտ անկախ գանգուածներու դասին համակիր անձնաւորութեանց եւ Հնչակեան ու Դաշնակցական կազմակերպութեանց:

«Վերածնութեան» այս թիւը (որմէն այժմ օրինակ մը կայ Տօքթ. Աբչուկի հիւանդանոցի մօտ) Բզնի ներկայացուցչական ժողովին չարժման: Գիւղական մեծ խորհուրդ մը կազմուեցաւ Թէմրանի մէջ: Իսկ Շահապոնեանց ժողովը կայացաւ Բաղաքին մէջ: Երկու կազմերուն կը մասնակցէին Հայերը, Թուրքերը եւ Քիւր-

ան: Կամքը սրտեցան: Կախը անխուսափելի էր, վասնզի Քրմի Հնչակեանութիւնը վճռած էր չհամոզուելը հրապարակէն քշել եւ ցրուելի տապնատէն ապատել խնդճ Քրմերին:

Յունիս 25–ին ամէն կամքերէն քարոք Թաղուելան պիտիոյ ներկայացուցիչները: Օրօրցիները հետ հասայ քարոքը: Զարհուրելի էր կառավարութեան չքնաղիծը բանալ պիտացիներու վճռակամութիւնը: Քարոքայի Սահեան Պապօեանը (Դաշնակցական), Մարտիրոս Լվրեանը (չէզոք), Հնչակեան Սահակ Մլոեանին հետ պիտ կը պաշտպանէին, սանձնապէս քարոքայի միլիէիմ Չէյնալ Պէյի կառոյծ ոչանելու յարձակումէն: Գիտելու աշալի (8–էն մէկ ցրուելի տուրք) առուծախը սկսաց մռնեմիկով: Իւրաքանչիւր պիտի պիտացին, պահանջք դրաւ, իրեն Թոյլ աշարը հաճատ դնալ: Ոչնչացումը առաջիկ արտնկեցան: Գնեցրը թարգացան: Գիտելուն կէսը մնաց պիտացիներուն, մնաց դնաց ոչանելուն:

Արտնկած պիտացիութիւնը յարձակեցաւ: Զնոքի զաւոչանները օդին մէջ իրար անցան: Ոստիկանութիւնը սպառնաց կրակ բանալ: Այս Թոհ ու բոհին մէջ ձերբակալուեցայ: Պահակ վարդապետը բոլոքից, բանտէն դուրս նկայ իրիկուանը: Մեա օրը հետապնդելինք կարին եւ պահանջելինք Ընկեր Գաբրիէլին կօղիկեանը: 10 օրէն Ընկեր Գաբրիէլինը ժամանեց Քրմ, որով սկսաւ ՔՂԻԻ ՅՈՐՆԻ ՊԱՅՔԱՐԸ:

ՔՂԻԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐՈՒ ՅՈՐՆԻ ՊԱՅՔԱՐԸ

Որպէս իրողութիւն, արձանագրելու ենք թէ՝ Պահակ վարդապետը ցրուելի պայքարի ընթացքին մնաց չեզոք: Կը Թուի թէ ուներնելու սիրտը չը կտրելու համար, պայքարին չուզից խառնուիլ Հայր Սուրբը:

Այդ ամրան Միացեալ Ընկերութեան առաջ Պրն. Մինասեանի պետութեամբ Քրմ քարոքին մէջ հիմ-

նուած էր ուսուցչութիւն համար ամառնային դասընթացք մը, մանկավարժութեան, հոգեբանութեան եւ գիւղատնտեսութեան ճիւղերու ուսուցման նպատակով: Աարքիզէն Փոֆ. Յովհաննէս Պուճիպանեանը նուիրած էր ուսանելու հոգեբանական ճիւղը: Փոֆ. Մինասեանը կուսակցութենէն հակընդդէմ մարդ ըլլալով՝ իր ուսուցչութենէն արգիլուած էր Գլխի մէջ վրիժած «կուսակցական կռիւներուն»:

Ընկեր Կոզիկեանը Գլխի քարտքին Մր. Յակոբ Թոզի վարժարանին մէջ ասրքնց 12 դասախօսական ժողովներ, որոնց կ'առնուազնէն Հոգեկան բարձր հրճուանքով: Այդ օրերուն անդուռնուած էր Ալէմեան պիրպասանէն ուսուցչուհի Օր. Զապէլեան հետ: Այս աղջիկը յաջողեցաւ կարգ մը օրիորդներ գտնել եւ մեր դասախոսական ժողովները համեմել երգերով եւ արտասանութիւններով:

Կոզիկեանը աշխատասիրական հետաքրքրական էր: Իր դասախոսութիւնները հմայքէն վտանգին Գլխցւոց մտքնութիւնը թէ աշխատասիրական եւ թէ թրքական Սահմանադրութեան արտաքին շարժի մասին:

Գլխի Դաշնակցութիւնը խռովեցաւ եւ կարծեն Գլխի բնիսւ «Յառաջ»ի խմբագիրը Պրն. Սեմէօն վրացեանը:

Հակառակ կատղած համոզմունքեան, Գլխի Դաշնակցութիւնը խզեց իր կապերը եւ Հնչակեաններուն դէմ բացաւ հրապարակային պայքար զոհունակ ընթացքով:

նակցական ուսուցիչ Սամբուլը Պօղոսեանի բողոքը զբաղեցնող անարդար եւ նշեց, որ «մեր ըրածը փախուստ է»... «Զանօնան «նորընծան» (Դաշնակցական) նեռուեցաւ վիճարանական կրկէսը: Պաակ Վարդապետը առաջեց: Կօղիկեանը վտանգաւորութեամբ նշեց, որ Իթթիհատը կ'ընթանայ սխալ ուղղութեամբ եւ պիտի վտանգէ երկիրը եթէ Թուրքիոյ բոլկացուցիչ տարրերու առնչութեան խրատանց անուսման վտանգը չարունակէ:

Թուրքերը մնկնեցան: Յարութիւն Պօղոսեանը յարձակեցաւ Կօղիկեանի վրայ եւ մնկնեցաւ դուրս: Կօղիկեանին մնաց վերջին խօսքը: Մշեցի Սմբուլը արդարացուց Կօղիկեանը: Եւ անկից յետոյ, որ պիտի որ վրացեանը գնաց, յաջորդեց Կօղիկեանը: Որ պիտի որ Կօղիկեանը գնաց, յաջորդեց Վրացեանը: Կօղիկեանը կ'ընթացնէր Բոլի ցօղնի պայքարը, իսկ Վրացեանը կը չեզոքացնէր Բոլի ցօղնի պայքարը:

Բոլի ժողովրդական կեանքը ուժգին կերպով ցնցուած էր նոր մարտական երեսներէն մէկու Հայ քաղաքական կուսակցութիւններէն մէկը պիտի յաղթանակէր, մեսը պիտի պարտուէր: Զանազան բացօթեայ հրապարակային ժողովէն յետոյ քաղաքէն վերադարձողները նամակ մը ընկերն, ուր կը յայտնուէր թէ՝ Բաղաքի արհեստաւոր Դաշնակցականները դիմած են Բաղաքի Հնչակեան Մանուճեանի վարչութեան՝ Սէրկէվէզի վտտարան Թորոսին, Մարտիրոս Ալէմեանին, Մուշեղ Սարգիսեանին, Աբրահամ Իղնատիոսեանին եւ Մըշոեան Սահակին, Սամօեան Յակոբ Ալայեան միջնորդութեամբ եւ հաւանած են լծակցիլ ցօղնի պայքարին:

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿ

Աշխատաւորութեան գաղին յամառ վիճաբանութենէ ընկերը Գ. Կօղիկեանի կարդադրութեամբ Խուբաեցի Ընկերը Դժոխքին հետ անցանք թէրճան: Մէկ չարթուայ

ընթացքին կատմակերպեցինք Թէրճանի ցոլնը թաղել Քղխի այն դիւղերը, որոնց որ աշարը վերցուցած էին միլթէզիմ աղաւնները: Գին պրինք մէկ չուվ (6 օխայ) ցորենին 5 պուռչ: Ջոլիններու, էշերու, եղներու եւ պոմէչներու վրայ բեռցուած ցորենի առաջին կարաւանը ոդոլից Քղխին:

Թէրճանցին չէր մոռնար այն դիւղերը, որոնց որ աշարը վերցուցած էին դիւղացիները: Մշակուած հաստկացողութիւնը այն էր, որ դիւղացիութիւնը պիտի մերժէ պէյ-աղանիներու ցորենը պնել, թէկուզ ծախուի չափը հինգ պուռչի: Դիւղացիութիւնը յայտնաբերեց վըճռական կամեցողութիւն: Կաւասկյանի աւերմանդակներ կ'անցնէին դիւղէ դիւղ եւ Թէրճանցու նորանոր կառաններու ցորենը կ'առաջնորդէին կարիքաւոր շրջաններըը: Այսպէսով Աչրաֆներու ցորենը նոյնութեամբ մնաց ամբարներու մէջ եւ ցորեկի պօյֆօրը պահուեցաւ կառավարել յաղթանակով:

Վրացեանի կուսակցութիւնը չարաչար կերտով պարտուեցաւ:

Աչնան կալ ու կուռը վերջանալէն յետոյ, նամուսաւոր ցորենի կռիւը յաջող ելքի հասցնելէն յետոյ Ընկեր Կոլիկեանը այցելեց Բալու եւ անկից մեկնեցաւ Տրապիզոն: Վրացեանը գնաց կարին:

Ի դէպս է յիշել թէ՝ Տարօնէն Պօլիս երթալու ճանապարհին իր նուիրման ոգիով հիացումը պրուաղ Պոն. Սիմէօն Զաւարեանը անօթութենէն ամլամած եղած էր: Ա՛յսպէս լսեցի Քղխի Դաշնակցականներէն:

* * *

1912 Յուլիսին պատմական աշունը անցաւ: Զմիռը անցաւ: Գարունը իր հետ բերած էր ցորենի ոչխլ, որը ամբողջութեամբ վճարուց Քղխի Հայ, Թիւրք եւ Քիւրտ ազա-էշխէֆ մխլթէկիմներու ամբարած ցորենի ամբողջութիւնը: Ասոր յաջորդից «ունեւորներու» պէհբրըփսին, որու նման կամաւորօֆ եւ անկում է-

բնոյ կեանքին մէջ տեսած չէին Բղխի չափազանցող պատմութիւնը:

Ճիշդ տեղին է նշել թէ՝ Բղխի մէջ գիւղացիութեան դառին դէմ կռուող Դաշնակցական Վրացեանը, հանդուցեալ Մարկն կաժառեանի խմբագրութեամբ վերջերս Տիֆլիսի մէջ լոյս տեսնող «Բղխի Տարեցոյց»ին մէջ կը պրծ թէ՝ «1912 թուականին Հնչակեաններ Բղխի մէջ կ'ընթացնէին մի ինչ որ յիմար պայքար,— ցաւեցի կրնայ...»:

* * *

Դժբախտաբար, Օր. Զապէլ Ալէմեանի հետ ամուսնացայ այնպիսի տանն մը, երբ Բղխի անանկացած ունեւորութիւնը իրենց կրած նիւթական կործանումներու հետեւանքով ինձ դէմ կը տեսնէին պարտուելի թշնամութիւն:

Պատկ Վարդապետը թէեւ մեզ չեղաւ, բայց շատ մը կարեւոր իր գերքը ղրկեցուց մօս եւ մեկնեցաւ Մարսիլիա:

Պատկը Մելբուրնէն ինձ ժամանակ մը դուրս գալ Բղխէն:

1913 Մայիս 30–ին բնիկ ազգականներով ձգեցի Բղխին: Սրտանց կը ցաւիմ, որ Տիկին Զապէլը չուզեց բանտնել իր ծնողքէն:

1913 Օգոստոս ամսի վերջերը ժամանեցի Ամերիկա եւ գործակցեցայ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանին:

Այսպէ՛ս Բալեցիներ Հնչակեան ուղիէն:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԴԺԵՐ.— Ըմկեր Սեդրաք Շահէնը ծնած է 1888 թուականին, Բոլի Օրօր գիւղը: Զաւակն է Գրիգոր եւ Եղսա Շահինեանցներուն:

Մանկութեան շրջանին աշակերտած է Զուլֆայի վարպետ՝ տիրացու Յովհաննիէսին:

Ամերիկա պանդխտացող հօրը ստիպմամբ երկու տարի կ'աշակերտէ Բոլիի Թէմրան գիւղի Բողոքականաց դպրոցը՝ վեր. կարապետ Մելքոնեանի եւ փամբիշ Հոխիսիմէի հոգատարութեամբ: Յետոյ կը յաճախէ Խարբերդ Եփրատ Քոլէճը հօրը օգնութեամբ:

Ինը տարի կ'աշակերտէ Եփրատին: Քոլէճի ընթացքը լրացնելու վերջին տարուդ նախաշրջանին՝ որպէս «Յեղափոխական Հնչակեան» կ'արտաբսուի դպրոցէն, Քոլէճի միսիօնար վարչութեան վճիռով:

Երկրին մէջ պարապած է ուսուցչութեամբ եւ կուսակցական կազմակերպչական գործերով:

1913 թուականին կը պանդխտանայ Ամերիկա ու կը գործակցի Հնչակեան կուսակցութեան:

Կը գրէ աւելի քան 10 թատերգութիւններ. հեղինակըն է՝ «Սասունցի» եւ «Կիլիկիոյ Զախողանքը» գրքերուն:

1915–ին որպէս կամաւոր կ'անցնի կովկաս: 1916 թուականին կը վերադառնայ կովկասէն:

1919 թուականին որպէս գործիչ կը մեկնի Պոլիս, Իզմիր եւ Կիլիկիա: Կիլիկիոյ «Հայկական անկախութեան» ակտի ընթացքին կը ձերբակալուի Ֆրանսական իշխանութեանէն եւ կ'արտաբսուի Կիլիկիայէն:

1922 թուականին Իզմիրի Ռէմալական պաշարումէն դուրս կուգայ, կը ժամանէ Ամերիկա եւ կ'ստանձնէ կուսակցական պատասխանատու աշխատանքը դարձեալ: Այժմ, խմբագիրն է «Երիտասարդ Հայաստան»ին:

Լ. ՆԻՆԻՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԸ ՄԵՐ ԾՐԱԳՐՈՒՄ (*)

Կատակցութեան ծրագրի նախագծում մենք առաջարկել ենք հանրապետութեան պահանջ դէմոկրատիկ տեմոկրատիայի, որ ի մէջի այլոց ապահովում է «այն բոլոր ազգերի ինքնորոշման իրաւունքի ճանաչումը, որոնք մտնում են պետութեան կազմի մէջ»: Այսպիսի ծրագրային պահանջը չափերին թուացել է ոչ բաւականաչափ պարզ, եւ Հայկական ոգեկոչ դէմոկրատների մանրիմասն մասին խօսելիս մենք հետեւել կ'ուզենք բացատրել այդ կէտի նշանակութիւնը: Ազգերի Դէմոկրատիայի մէջ պետի պայքարի բուռն վարժի պէտ: Բայց ինքնորոշման պատուէրի համար պայքարելու իրաւունքի անպայման ճանաչումն ամենեւին չի նշանակում, որ ամեն մի ազգային շարժում պէտք է ձգտի դէպի պետական անկախութիւն: Ընդհակառակը, ազգերի ինքնորոշման իրաւունքի ճանաչումը նշանակում է միայն, որ ազգերի միջեւ յարաբերութիւնները պէտք է հիմնուին ոչ թէ զէնքի ուժի, այլ ազգերի կամքի արտայայտման ազատ ձեւերի վրայ:

(*) ԾԱՆՕԹ. ԽՄԲ.— Անհատ Լենինի ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐԷն Բաղուածաթար կը ներկայացնենք այս խորհրդաւոր յօդուածը, որմէ թէեւ ուշացած, բայց յաւերժական արձագանգ մը մի շարք ԻՆՔՆԱՏԻՊ Հայ «կոմունիստներ»ը, որոնք Մարքսէն աւելի Մարքսիստ եւ Լենինէն աւելի Լենինիստ կ'ուզեն ցոյց տալ իւրզիւրնին, մերթ յայտնի բնաւորութիւններով — անտրամաբանութիւններ — մերթ անկիւնային փրկութիւններով, չանալով մեղադրել Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը, որ ազգային հարցի հետապնդման ուղիին վրայ կեցեր եւ իրենց կարճատես աչքին բուժական կուսակցութեան մը դիրքն է ստացեր:

նեւեն չի պատասխանում մեզ պահպանելու սպառնալիքի ենթարկման ամեն անտանելի պահանջ: Սոցիալ դեմոկրատիան, երբեւ պրոլետարիատի կուսակցութիւն, իր դրական եւ դիմառար խնդիրն է համարում պայքարել ոչ թէ առանձին կէտերի ժողովուրդների եւ ազգերի, այլ ներքաղաքական սպառնալիքի եւ նեղ պրոլետարական ենթարկման: Մենք պէտք է ձգտանք բոլոր սպառնալիքների պրոլետարիատի ամենաստեղն միջոցներով եւ միայն առանձին, բացառիկ դէպքերում կարող ենք առաջադրել եւ ակտիւօրէն պաշտպանել մի պահանջ, որ առնում է դէպի մի նոր դասակարգային պետութեան սահմանը, ուր պետութեան բռնակալական լծակները բռնակալական միութեան յաջորդում է ունել Թոյլ պահնակցային մի միութիւն: Մեր ծրագրի այսպիսի մեկնաբանումը սպառնում հարցի նկատմամբ ճշտական բոլոր է յառաջացրել Լեհական սոցիալդեմոկրատական կուսակցութեան կողմից: «Ռուսաստանեան Սոց· Դեմոկրատիայի վերաբերմունքը դէպի Ազգային հարցը», յօդուածում Այդ թերթը վրդովում է այս «սպրմանալի» մեկնաբանութեամբ եւ մեր «խորհրդատու» ենթարկման «միջազգայնութեամբ» եւ դրանով մեղադրում է մեզ «անազնիւական» հայեացքների մէջ, որպէս թէ մենք ըսել ուզել ենք որ — «բանւորը ուրիշ ոչ մի գործ չպիտի ունենայ բացի կապիտալիզմի խորտակումից, որովհետեւ բերան, սպրանքներ, կուլտուրան եւ նման բաները լոկ բուրժուական մտքի ծնունդ են»: Այս ձեւի անհամապատասխանութիւնը մեզ մի բան էլ է ծաւալում, նա պահպանում է բոլոր չար ազգային գործակալների եւ սոցիալիստների մէջ չար սարսափելի թերահաւատութիւնները սպրանքի վերաբերմամբ:

Մենք չենք կանխատես առհմանափակել մեր միջնորդութեան ձեւական սահմանով: Հարցը ուղղակի չի պիտի այսպէս.— Սոցիալ Դեմոկրատիան արդեօ՞ք

դասակարգային կռիւ չեմ: (*) Հինգ այլ կռիւ չեմ
ճանաչեր մէջ պատահած կռիւը պրօլետարիատի
նոր դէօրեակի վերակազմութեան եւ քաղաքակրթ-
Այգ-ի նր հերքին ցոյց է տալիս թէ ո՛րքան մօտ է
այդ ֆրանկների հետազրին, շանսալով այդ տպաւորով,
ցոյց են տալիս սոցիալ-դեմոկրատների կռւա-
դրեման բարձրացրին բոլորը: Անձնատուր լինելով
նրանց, որոնք հարձակվել եւ հարձակվում անդամ
վրայ են տալիս սոցիալ-դեմոկրատների կռւակ-
ֆրանսիական պրոլետարիատի դէմ՝ Ռուսական սոցիալ-դեմո-
վերակազմութեան, որոնք կանգնել են պատմական նոյն դիր-
վրայ: Յուսամ պարզ է նր այդ աւելին չէ,
քան մի մի բարձրացրին–պէմոկրատական ֆրակ-
ներից, որոնք հարձակվել եւ հարձակվում անդամ
վրայ են տալիս սոցիալ-դեմոկրատների կռւակ-
դրեման բարձրացրին բոլորը: Անձնատուր լինելով
այդ ֆրանկների հետազրին, շանսալով այդ տպաւորով,
Այգ-ի նր հերքին ցոյց է տալիս թէ ո՛րքան մօտ է
նրա դէօրեակի վերակազմութեան եւ քաղաքակրթ-
ճանաչեր մէջ պատահած կռիւը պրօլետարիատի
դասակարգային կռիւ չեմ: (*) Հինգ այլ կռիւ չեմ

(*) Մեր Հայերուս մէջ այսպէս կոչուած Սօցիա-
լիստ· Յեղափոխական կուսակցութեան դիրքն առնող
է եղեր Հայ Յեղ· Դաշնակցութիւնը: Ս ·Դ· Հնչ· կու-
սակցութիւնը իր պատմութեան մէջ բնաւ արձանագրած
չէ բարեփոխական դաշինքի մը ակտը, որ կնքած եղեր է
Դաշնակցութեան հետ: Եւ դա առանց պատճառի չէ ե-
ղած· Դաշնակցութիւնը իր գաղափարախօսութեամբ
լինելով կովկասահայ բուրժուազիայի կուսակցութիւնը
սոցիալիստական փրազաբանութիւնը որդեգրած է եր-
կու բանի համար· առաջին՝ կովկասահայ բանուորները
խաբելու եւ գանոնք իր շարքերուն մէջ պահելու հա-
մար· երկրորդ՝ կովկասահայ բուրժուազիի գլխին որ-
պէս ապահովիք սուր՝ պահելու համար· բայց մէկ գիծ
ճիշդ եղած է եւ ուղիղ·— Դաշնակցութիւնը շարունակ

հերն պէտք է ներքաղիք մեր ազգային ինքնուրոյնան պահանջը: Հինգ այլ պայմանումն է ազգային հարցի մեր առաջադրումի տարրերութիւնը բուրժուական դէմօկրատական առաջադրումին: Բուրժուական դէմօկրատը (նոյնիսկ եւ նրա հետքերով գնացող ժամանակակից սոցիալիստական օտօրանէնիմը) հետեւում է, որ դէմօկրատիան վերացնում է զատակարգային կռիւը, եւ այդ պատճառով իր բոլոր քաղաքական պահանջները առաջադրում է վերացականօրէն, ամրողջովին եւ «անպայմանօրէն», «ամրողջ ժողովրդի» շահերի տեսակէտից համ նոյնիսկ յատկան արտօրիա–սկրուններն տեսակէտից. իսկ սոցիդէմօկրատը անխնայօրէն մերկացնում է այդ բուրժուական մտապատրանքը ամենուրէք եւ միշտ թէ վերացական իդէալիստական վերլուծութեան մէջ եւ

ձգտեր է Հայ ազգային անկախութեան անպայմանական ճանաչումին, պետական պաշտպանութեան տակ առնելով Հայ բուրժուազիայի շահերը: Հայ աշխատաւորութեան վայելելիք իրաւունքը այն ըլլալու էր որ նա գիրցած եւ ազատ մեծփոր Հայ բուրժուազիայի «ազգասիրական» սեղանի փշրանքներովը պիտի սնանէր իսկ Թիւրք եւ Քիւրտ ժողովուրդները լինելու էին ստրուկ: Հայ ժողովուրդի գերակայութեան զգացումը փայփայելով Դաշնակցութիւնը ճգտեր է ընկերային ներքին ուժերու հաւասարակշռութիւնը պահպանել: Հայ բուրժուազիայի սեղանին բոլորտիքը կանգնած աւլօթի Հայը որ ոսկորներ կրծելու ազգային արտօնութիւն պիտի ունենար, աւելի հպարտ պիտի զգար իւիքիւը երբ աւդին՝ մղոններով հեռու կեցեր էր Թիւրքը՝ Հայ գիւղորի սուինին տակ: Ահա թէ ինչո՛ւ Ս. Դ. Հնչ. կուսակցութիւնը բաղաքական գծի վրայ երբէք չէ հաշտուած Դաշնակցութեան հետ:

ԽՄԲ.

թէ ապագային անկախութեան անցքերուն պատանքի ա-
ռաջապահին մէջ:

Եթէ պէտք է դեռ ապացուցել, որ Մարքսիստը չի կարող այլապէս, քան պարզմանական կերպով եւ չէնց վերը յիշուած պարմանով ճանաչել ապագային անկախութեան պատանքները, ապա մէջ կը բերենք այն տեղեկութիւնը, որ պաշտպանել է Մարքսիստական տեսակէտը Լեհաստանի պրօլետարների կողմից առաջարկուած անկախ Լեհաստանի պատանքները: Կարդացէք «Վէրջ Լեհաստանի» մի յօդուածը 1896 թուին.— «Քանի որ Լեհական պրօլետարիատը պիտի պրպտուի Լեհական հարցով, նա չի կարող չառաջարկել յօդուտ Լեհաստանի անկախութեան, նա չի կարող տեսնել չոլչունել ամէն մի քայլ որ ուղղուած է դէպի վերականգնել Լեհաստանի անկախութիւնը, որքան որ այդ պահի մի քայլ առաջադիմական համարուի եւ մի-ջոց հանդիսանայ հասնելու իր նպատակին»:

Եթէ մենք ուշք դարձնենք Լեհական հարցադրութեան Մարքսի եւ Էնգելսի կողմից, ապա մենք կը տեսնենք որ նրանք էլ սկզբից եւ մի հէնց այդպէս էին դնում հարցը: «Նոր ժամանակ» թերթը, գերմանական օրգան. դեմօկրատիայի թէօրիական օրգանը մեծ տեղ է տուել Լեհական հարցին եւ վճռականապէս պատանքել է ոչ միայն Լեհաստանի անկախութիւնը, այլ եւ գերմանական պատերազմը Ռուսաստանի դէմ Լեհաստանի պատճառով: Մարքսը այն առաններն է, որ ունեցել առանձնայատուկ ազդեցութիւն մեր վրայ դրած էր.

—«Լեհաստանը դարձաւ Ռուսաստանի, Աւստրիայի եւ Պրուսիայի յեղափոխական մասը... Նոյնիսկ Լեհական ազնուականութիւնը, որ մի ամսով կանգնած էր դեռ ֆէօդալական տոլի վրայ անձնուիրութեամբ յարել դեմօկրատիկ-պրօլետա-

յին յեղափոխութիւնը: Լեհաստանը Եւրոպական դեմոկրատիայի օճախն էր ասպէն, երբ Գերմանիան դեռևս էր ամենապահպանողական եւ վրան վիլհելմեան խոխօղիայի մէջ: Ինչքան ժամանակ որ մենք՝ Գերմանացիներս օդնենք ճնշելու Լեհաստանին, ինչքան ժամանակ որ մենք պահ պահենք Գերմանիային Լեհաստանի մի մասը, այնքան ժամանակ մենք ինքնիրենս կը մնանք դամուած Ռուսաստանի եւ Ռուսական քաղաքականութեանը. մենք չենք կարող հէնց մեր անձնական օգուտի տեսակէտէն տալ նահապետական-ֆէօդալական միտհեդութիւնից: Դեմոկրատական Լեհաստան ստեղծելը դեմոկրատական Գերմանիայի ստեղծման առաջին պայմանն է»:

Մենք այլևս մանրամասնօրէն մէջ բերինք այս յայտարարութիւնները, որովհետեւ նրանք ակնառու կերպով ցոյց են տալիս, թէ ինչական պատմական պայմաններում է յառաջացել Լեհական հարցի այն ըմբռնումը միջազգային օպպոզիցիա-դեմոկրատիայում, որը պահպանուեց 19-րդ դարի համարեայ ամբողջ վերջին կիսում: Այն ժամանակ յեղափոխական էր հէնց Լեհաստանը ընդհանուր առմամբ, ոչ միայն պետականութեան մասամբ: Յանուն ազգային ազատագրութեան պայքարի արտակարգականներն այնքան ուժեղ էին եւ խոր, որ հայրենիքում պարտութեան կրելուց յետոյ Լեհաստանի լաւագոյն զաւակները դնում էին պաշտպանելու յեղափոխական դասակարգերին ամեն տեղ եւ ամենուրէք: Դամբրովսկու եւ Վրուբլեւսկու յիշատակը անխզելի կերպով կապուած է պրօլետարիատի խոշորագոյն շարժման հետ 19-րդ դարում, վերջին — եւ նոյնիսկ Փարիզեան բանուորների 1871-ի անյաջող ապստամբութեան հետ: Այն ժամանակ դեմոկրատիայի լիակատար յաղթանակը խոչընդոտ էր անկարելի էր առանց Լեհաստանի վերականգնման: Այն

ժամանակ Լենտոնը խիստ քաղաքականության ենթարկեց իր բնակչությանը, դեմոկրատական յառաջադէմ գաղափարները չընդունելու պատճառով։ Այժմ Լենտոնի կառավարող դասակարգերը չընդունում են Գերմանիայում եւ Ամերիկայում, արդիւնաբերական եւ ֆինանսական տուչերը ռեակցիոնական հանգէս են գալու պատրաստ կառավարող դասակարգերի կողմնակիցներ Լենտոնը ճնշող երկիրներում, իսկ Լենտոնի պրօլետարիատի հետ կողք կողքի, որ հերոսաբար պատերազմ է նախկին ցեղափոխական Լենտոնի արտոյկիանները, պայքարում է իր ազատագրման համար Գերմանական եւ Ռուսական պրօլետարիատը։ Այժմ Մարքսիզմի առաջատար ներկայացուցիչները հարձակման երկրում, երբ ուշի ուշով հետեւում են Եւրոպայի բոլշեւիկան պարտադրման եւ համակրանքով լցուած են դէպի Լենտոնների հերոսական պայքարը, այնու ամենայնիւ ուղղակի խոստովանում են, որ «Գեներալները պիտի դարձել է շատ ուժեղ ցեղախոհական կեդրոն քան վարչաւան, Ռուսական ցեղախոհական չարժումն արդէն ուժեղ խոչոր ազգայնական նշանակութիւն ունի քան Լենտականը։ (*) Մերինդը

(*) Լենին այս յօդուածը գրած է 1903–ի Յուլիսին։ Անոր վերլուծողական ոգին չէ մաշեր, չէ հնացեր գլխուող տարիներու եւ փոխուած պայմաններու ոգիին տակ, նա կը պահէ նոյն թարմութիւնը, նոյն կորովը, նոյն աւշեղ գիծը։ Լենին հաւատարիմ իր Մարքսեան սկզբունքներուն՝ յեղափոխութեան յաղթանակէն վերջ՝ նոյնիսկ ռազմական կօմունիզմի շրջանին ՄԻԱՔՋՈՅԼ եւ ԿԵԴՐՈՆԱՅԵՆԼ պրօլետարական պետութեան մը կազմութեան մասին ո՛չ մտածեց ոչ ալ նման փորձ մը ընել ուզեց։ Երէ Լենինի տեղը մեզ ծանօթ չնաշխարհիկ կօմունիստներն ըլլային անոնք պիտի չնչէին բաղկացուցիչ ազգերու սահմանները, «ազգային լեզու», «ազգային կուլտուրա», «ազգերու ինքնորոշում»,

1902 թուին, հետզհետէ Լեհական հարցի էվոլիւցիան 1848 թուէն մինչեւ ներկայ ժամանակը հետեւեալ երկակացութեան հանգեց.

—«Անցել են այն ժամանակները երբ բուրժուական յեղափոխութիւնը կարող էր առնչվել ազատ Լեհաստան. ներկայումս Լեհաստանի ազգատական վերածնունդը հնարաւոր է միայն սոցիալական յեղափոխութեան միջոցով, երբ ժամանակակից պրոլետարիատը կը վշրի իր շղթաները»:

Մենք ամբողջութեամբ առարկում ենք Մերինի այս երկակացութիւնը: Կասկածից դուրս է որ Լե-

---

ասոնց ևման «բուրժուական» ցնցոտիները կարմիր կըրակով պիտի վառէին, հոգ չէր թէ ի՛նչ կ'ըլլար հետեւանքը: Բոլշեւիկների կուսակցութիւնն այդ բանը չըրաւ· նա կազմեց խորհրդային Հանրապետութիւններն ու զանոնք իրարու միացուց դաշնակցային բառականին գօրաւոր կապով: Իսկ այժմ՝ տարիներ անցնելէ վերջ, երբ արդէն խորհրդային Հանրապետութեանց դաշնակցային կապը այնքան հաստացեր եւ ուժեղացեր է ինքնին, Գերագոյն խորհուրդը Մօլոտովի բերնով եկաւ ազատութիւն տալ խորհրդային Հանրապետութեանց իրաւունչիին՝ որ անոնք ազատ ըլլան վարելու իրենց պետական արտաքին եւ ներքին քաղաքականութիւնը, ան ալ՝ պատերազմի ամենատաք շրջանին: Եթէ մենք տարի մը առաջ ևման պահանջի մը փաստարկութեան սկսէինք, անոր թէօրիկական հիմունքները երեւան բերելով, մեր պարոնայք կօմունիստները մեզ պիտի որակէին որպէս «տրօցկիստ», որպէս «հակայեղափոխական», որպէս «յետադիմական»: Այսօր, սակայն, այդ նոյն մարդիկը մեծագոռ յայտարարութիւններով կը փառաբանեն Մօլոտովի դեկլարացիան: Ի՞նչ անուն տալ ասոնց, ընթերցողը ինքը թող որոշէ:

ԽՄԲ·

հակառակ հարցի ներկայ դրությանը հիմնավոր տարբերություն է նրանից, ինչ որ էր առանից 50 տարի առաջ: Բայց ներկայ այդ դրությանը չի կարելի յուրահատուկ համարել: Անհատական է, որ գաղափարապաշտական համոզումներ ունեցող հարցերը այժմ խնամ կեա է մտել երկրորդ պլանի վրայ եւ ամենավերջին տեղը, բայց չի կարելի վճռականապէս պնդել, թէ անհնարին է, որ քաղաքական դրամայի առաջարեմամբ ժամանակաւորապէս երեան գայ այս կամ այն ազգային հարցը: Անհատական է, որ Լեհաստանի վերականգնումը, նախքան կապիտալիզմի անկումը, չափից դուրս անհատական է, բայց չի կարելի ասել, որ բացառական պէս անկարելի լինէր այդ, որ Լեհաստան բուժուլան քաղաքական որոշ դրդապատճառների միջոցին անկախութեան կազմակերպ չգաղափար: Եւ Ռուսաստան ազգային–դեմոկրատական ամենաբեն չի կաշկանդում իր ձեռքերը: Նա հաշուի է առնում նոր նկարագիր, մինչեւ անգամ բոլոր աշխատավոր եղեւակայելի դուգապրոգրամները, երբ մացնում է իր ծրագրի մէջ ազգերի ինքնորոշման ճանաչումը: Այդ ծրագիրն ամենաբեն չի ժխտում այն, որ Լեհաստան պրօլետարիատն իր ազատագրումը պարզեն տալս ու անկախ Լեհաստան հանրապետութիւնը, թէկուզ նոյնիսկ նրա իրականացման հաւանականութիւնը մինչեւ օրերիս մանրամասն չնչին լինի: Այդ ծրագիրը պահանջում է միայն, որ խնդիրն ազգային կուսակցութիւնը չսպասի պրօլետարական դեմոկրատիայի նախաձեռնութեան, չմիջամտի դասակարգային կռիւը, չպայթեցնի բանուր դասակարգի միասնութիւնը ազգային Ֆրանկերով, կորցրը բուրժուական–դեմոկրատական քաղաքական պայքարում պրօլետարիատի ներկայիս քաղաքական պայքարի միանշանակութիւնը: Հենց այս պայմանի մէջն է ամբողջ հարցը եւ այդ պայմանով է միայն, որ մենք կարող ենք ազգային ինքնորոշումը: Ի դէպ է աշխատում Լեհ–օրինակ Ա.Յ–ը դրծը այնպէս պատ–

կերպացնել, երբ մէկ ինք կը բաժնուի Գերմանացի եւ Ռուսական ազգալը–դէմոկրատներից այն բանով, որ այս վերջիններս՝ Գերման եւ Ռուս ազգալ դէմոկրատները ժխտում են ազգային ինքնորոշման իրաւունքը: Իրական խնդիրն այլ էր, սակայն, իրական խնդիրն այն է որ Ա.յգ–ի մոտիւոմ է գաղափարական տարակարծութիւնը, որ մեծապէս չափազանցուած է ներկայացուած, նա պատճառ հանդիսացաւ եւ գաղափարական պայքարի մեծութիւնը, դրա համար ի դէմս նրան չենք տեսնում խնդիրն ազգալ–դէմոկրատական կուսակցութիւն: Այս օրինակ՝ տեսէք մէկ ինչպէս է Ա.յգ–ի մօտ.— «Մենք կարող ենք մեծ քանակութեամբ Ա.յգ–ի մէջ մտնել, մեզ համար կարեւոր չէ նրանց ծրագիրը, մենք Հնչակեան ենք, իսկ ցարիզմի դէմ կռիւը պէտք է տանեն Ռուս բնակիչները...»: Տեսէ՛ք, մէկ ինչպիսի հրէշային հերոսութիւնն է բերում այդ տեսակէտը պրագմատիզմը: Թերեւս անգամ Հնչակեանի մեծութեան ծրագրային պատճառն է սակայն: Ռուս բնակիչները արեւն պիտի քանդեն որ Հնչակեան տարուի, իսկ Հնչակ ազգալ դէմոկրատները ձեռնտու պիտի նոյնն մինչեւ որ Հնչակեանը Ռուս բանւորների մէջ տարածքի եւ գրանով քանդուի ցարիզմը: Դա նշանակում է ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ պատ բերել պրոլետարիատի ամենակնահաւան չափերը ազգային անկախութեան բերդատակութեան դէմոկրատական իմաստը: Բայց գործողին այն է, որ Ա.յգ–ը ինչո՞ւ չի ուզում քայ արտայայտուել, որ մենք ցարիզմը տապալուց յետոյ, երբէք պէտք չունենք Հնչակեանը տալու գործին Ռուսաստանին: (*)

(*) Մեր տաղանդաւոր Հայ կօմունիստները, որոնք կը ճնշուածեն Ս. Դ. Հնչ. կուսակցութիւնը Թիֆլիսի ազատագրութեան հարցի հետապնդումին մէջ, քաղաքական հանգամանք տալով ասոր, արդեօք կրնա՞ն մեզի ըսել թէ ե՞րբ է եղեր որ Թիւրքիան 1903–ի Ռուսաստանի նման գործեր է յեղափոխութեան վառարան.

Թուրանեան թաժան–թաժանումը, որուն ցանկանում է ձգտիլ Այգ–ը՝ ի տարբերութիւն, ինքնակալութիւնը

ե՞րբ է եղեր որ Թիւրք յեղափոխական պրօլետարիատը ասպարէզ է իջեր իսկ Հնչակեան կուսակցութիւնը փոխանակ զինակցելու անոր հետ՝ մնացեր է անջատ եւ առանձին գծով հետապնդեր է ազգային հարցը: Ըստ հանդոյս մի շարք փօրմիւլաներ կրկնելով եւ ազգերու ինքնորոշման իրաւունքը խապտ ժխտելով մէկը 200 տոկոսով կօմունիստ չդառնար, պէտք է ուսումնասիրել եւ հանգամանքները վերլուծել Մարքսիստական հետազօտութեան մեթոտներով տրուած ժամանակի բաղաքական եւ տնտեսական կացութիւնը՝ խնդրոյ առարկայ ազգի մը ազգային պահանջի իրատական հիմունքի սօցիալական բաժինը ճնշարկի ենթարկուած առեն: Մենք կ'ըսենք, Թիւրքիան Հնչակեան կուսակցութեան ծնունդի թուականէն մինչեւ 1908 թուականը, ոչ մէկ առեն ընկերային գծով յեղափոխական շարժում ունեցած չէ, հետեւաբար մեր կուսակցութիւնը Թիւրք ժողովուրդի մէջ զինակից փնտռելու հնարաւորութիւն չէ ունեցեր. 1908–ի բաղաբական յեղաշրջումը միւս կողմից՝ ոչինչով չէր գոհացներ Հայ ժողովուրդի ազգային ինքնորոշման իրաւունքի պահանջը. իսկ վերջին շրջանին՝ Բէմալական յեղաշրջումը — «բաղաքական ջնարակում մը ինքնին — դարձեալ չէր համապատասխաներ մեր ըմբռնած պահանջին: Այժմու Թիւրքիան Նացիական Թիւրքիա է, իսկ Նացիզմը ազգերու ինքնորոշման ազատութեան իրաւունքի գերեզմանափորի դերն է զոր կը կատարէ — ամէն ինչ ենթարկել պետութեան շահերին — դա պետական կապիտալիզմն է, որ աւելի անտանելի լուծ կը պատրաստէ ժողովուրդներու եւ ազգերի համար քան մեզի ծանօթ դէմօկրատիկ կապիտալիզմը:

ԽՄԲ.

տապալելու մեր նպատակից, կայ եւ կը մնայ պատրաստ ձերդ, քանի անհատական գործողությամբ ունեմ անհրաժեշտ կը համարվի մեկնաբանել քաղաքական ամրոցումների տարբերը, քանի դեռ բոլոր երկիրների բարձրագույնն ունի համեմատելին կը մեռնայ իր ընդհանուր ներքին՝ պրոլետարիատի դեմ եւ իր ընդհանուր գաղափարի՝ ցարի կողմը: Իսկ պրոլետարիատի ուժերի չլսումը, որը ստանում է համա այդ ինքնակատարելության ճնշման տակ, անհրաժեշտություն է, ուղղակի հետեւանքն է ԱՅԳ-ի գործած սխալի, ուղղակի հետեւանք նրա՝ բուրժուական-դեմոկրատական ֆրակցիաների առաջ խոնարհելուն: Պրոլետարիատի այդ չլսման առաջ աչքերը փակած լինելու համար ԱՅԳ-ին հարկ է լինում պարտել մինչեւ վերջը եւ չարտոքել Ռուսական-ազգային դեմոկրատական հայեացքները, օրինակ, հետեւեալ կերպով.— «Մենք (Լենացիները) պիտի ստանանք ազգային գործունեություն, իսկ մինչեւ այդ ժամանակ համբերությամբ սանձենք ազգային ճնշումը»: Սա ուղղակի անճոռնի սխալ է: Ոչ միայն Ռուսական ազգային դեմոկրատները նման խորհուրդներ չեն տալ երբեք, այլ ընդհակառակը նրանք երբեք պայքարում են եւ կռիվ են անում ամբողջ Ռուսական պրոլետարիատի պայքարելու ամեն տեսակի ազգային ճնշման դեմ Ռուսաստանում, նրանք իրենց ծրագրում գնում են ոչ միայն լեզուի, ազգության կատարեալ հավասարությունը, այլեւ իրաքանչյուր ազգի իրավունքի ճանաչում՝ ինքը որոշելու իր բախտը: ԱՅԳ-ը նայում է այնպես, որպես թե ազգային հարցը սպառնում է հետեւեալ հակադրությամբ՝ «մենք» (Լենացիները) եւ «նրանք» (Գեմոկրատները, Ռուսները): Իսկ Սոցիալ Դեմոկրատիան առջին տեղն է դնում այս հակադրությունը՝ «մենք» (պրոլետարները) եւ «նրանք» (բուրժուազիան):

Այն, ինչ ասացինք Լեհական հարցի մասին, առաջացնում է նաեւ ամեն մի ուրիշ տղի ազգային հարցի մասին: Ինքնակառավարման անհնարին պատմությունը թողել է մեզ որպէս ժառանգություն այն զանազան ժողովուրդների բանտար պատակարգելի անտանելի խորհրդարանները. ժողովուրդներ, որոնք ճնշում են այդ բանտակարության կողմից: Այդ խորհրդարանը մեծագոյն չարիք է, մեծագոյն խոչընդոտ ինքնակառավարման գէմ մղուող կռուում, եւ մենք չպէտք է օրինակացրնենք այդ չարիքը, արտայայտենք այդ պահանջները կուսակցական առանձնության կամ կուսակցական «ֆետիշիզմի» ոչ մի «սկզբունքով»: Եթէ խորհրդարանից յուսաչարտ վառնդի դիտակցությունն չկայ, եթէ չկայ ցանկությունն, որ ինչ էլ լինի արմատականորէն վերջ տալու այդ խորհրդարանը պրօկլամատական կուսակցության բանակում, այն ժամանակ կարելի չկայ մենչեւ անգամ «ֆետիշացիայի» թերեւս տեսնելի. այն ժամանակ աւելի լաւ է թոյլ տալ որ կեանքն իր վրայ տանի չարժման վորձերը գան համապետութ, թէ անհրաժեշտ է կեղրոնացնել աշխատանք ուղիղ խորհրդարանական պատկերում համար, որից յուսալ այդ պահերում ինքնորոշման սկզբունքը ինքնին վճռում է արդէն, խոտանելով այդ պրօկլամատիան գանգուածների դէմ:

1903 թ. Յուլիս

ՆԻԿՕԼԱ ԼԵՆԻՆ

ՄԱՐԱՋԱԽՏ ԺՕԶԻՖ ՍԹԱԼԻՆ

ՍԹԱԼԻՆԻՆ

Այցի գացի Ապողոնիի եւ հարցուցի խորհուրդը խոր
Թիֆլիչպէս ես գովերգեմ ֆե՛զ, ո՛վ Առաջնորդ իմաստ–
ասացօր,
Ջի՛ կայ, ըսաւ, երկինքին մէջ ֆե՛զ պէս մէկը հանճա–
րապա՛յլ,
Ֆե՛զ պէս բարի եւ մարդասէր, ֆե՛զ պէս անշեղ, դիւ–
ցազնաբայլ:

Ֆի՛ չէ ծնած ֆե՛զ պէս լուսեղ Աստուած մ'ուրիշ գործո–
վագո՛ւք,
Որ վայելէր սէ՛րը մարդուն, որուն կեանքին էր դեռ երէկ
մուք,
Ֆե՛զ պէս չի կայ սիրտ մը ուրիշ արդարութեամբ լու–
սաբաբա՛խ,
Ջարիքին ատող ֆե՛զ պէս ուժգին եւ ֆեզի չափ մէկը խի–
զա՛խ:

Ֆի՛ չեն տեսած երկինք, երկիր ֆե՛զ պէս մէկը փո՛րձ,
վճռակա՛ծ,
Ֆեզ պէս գիտակ տիեզերքի գաղտնիքներուն բարդ,
անսահման,
Ստեղծագործ ֆեզի պէս միտք, արեւներու ուղին գիտ–
ցող,
Գալիքներու ճամբուն վրայ ֆեզ պէս լո՛յս մը անմահա–
շող:

Ջի կայ երբէ՛ք Աստուած մ'ուրիշ, որ ֆեզի չափ մարդ–
կութեան տար

Այսքա՛ն բարիք, ես ու՞րիշ վսեմախո՛հ, վե՛հ
փիլիսոփա,
Որ ես մեկը երջանկաբա՛շխ, երջանկութեան անվե՛րջ
աղբիւր,
Անուանիդ պէս անմա՛հ անուն եւ փառքիդ պէս փա՛ռք
յաւահաւ:

* * *

Այցի գացի Ապողոնիի եւ հարցուցի խորհուրդը խոր
թոիինչ բառերով գովերգեմ ես, ո՛վ Առաջնորդ իմաստ–
նագոլ,
Չի կայ, քան երկիւղին մէջ ես մէկը հանճարա–
փայլ,
Որ ես բարի եւ մարդասէր, ես պէս անշահ, դիւ–
ցազնաբայլ:

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ

Ինչպէս գիտ մը հանճարեղ, արեւ մը յո՛րդ, անծանօթ,
Յայտնութեան մը եզա՛ր ինձ, իմ հայրենի՛ք, իմ կա–
րօ՛տ,
Եւ զգացի սէ՛րդ ես ինչպէս սէրը մայրական,
Ո՛վ սրբասուրբ երկի՛ր իմ, ով պաշտելի՛ Հայաստան:

Գիւտ մը եղար դուն նոյնի՛սկ ես ճանչցայէս յետոյ ալ,
Հայրենական տո՛ւն անուշ, դրախտավայր ոսկեփայլ,
Ո՛, ես չի գտայ բուրմնաւէտ ուրիշ տեղ,
Ու երկիւղիդ պէս պայծա՛ռ ուրիշ երկիւղ մը շեղ:

Եւ անծանօ՛թ կը մնամ նոյնի՛սկ այսօր ես դեռ,
Խորհուրդներուդ մեծասքանչ, գոհչհներուդ անվեհեր,
Չի քանիեր ես վա՛ռ ուղիս հեռուներո՛ւն ոսկեջահ,
Ու կը սուրա՛ս դուն դէպի երանութեան մը անմահ:

Ու դուն յաւէ՛տ ինձ համար յայտնութիւն մը պիտի
ըլլաս,
Գաղափարիդ պէս վսեմ, օրհնութեան պէս լուսահաս,
Խմաստութեան ու սիրոյ ո՛վ տիեզերք անսահման,
Խորհրդաբո՛յր ու չքնաղ իմ արտակից Հայաստա՛ն:

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ.— Յակոբ Գուլումճեան ծնաւ է 1904–ին Մերսինի մէջ: Տեղւոյն ուսումնարանէն յետոյ Ամերիկա ժամանած 1924ին: Հրատարակեց Թէմփլ Եունիվըրսիթիի–ի պատրաստութեան ճիւղին: Հիմնադիրն եւ խմբագիրն Հայ Սիրտ շաբաթաթերթի ֆիլատելֆիոյ մէջ: «Բանուոր»ի եւ «Լրաբեր»ի խմբագրական կազմի անդամ: Հեղինակ պիեսներ՝ «Աչքերս է Ամերիկան», «Փոթորիկ», «Եղեռնաւոր», «Գրիգոր Սիւնի, Եռաժ չաղէկան եւ Մարդը», «Ճակատագրական Մեղքը», «Զոլա Տարևկան Դիկտատորի Մը Պատմութիւնը» եւ այլ բանաստեղծական անտիպ հատորներու: Աշխատակցած է պրեմիէ տոլոր Հայ թերթերու:

Ա.Ր. ՎԱՍԻԼԵԱՆ

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԵՒ ԻՐ ՄԻՍԻՈՆԸ

Քառասուն երկար ու ձիւլ տարիներ, պէրթ մի ա-ուսլ սահնը անցել են այն տխուր ու վոթոքկալից թուականէն, ուր «Երիտասարդ Հայաստան»ը հրապարակ կ'իջնէր Հայ վերադարձի քաղաքական եւ գրական անդաստանին մէջ իր տեղը գրաւելու:

Ա.Ր. ՎԱՍԻԼԵԱՆ

Յախտան մ'ի վտիճ, դոզդոջան մի քայլ էր սա, դեռ նոր այս օտար աշխերուն վրայ ժամանող մի խումբ երիտասարդաց կոչմէն արդարեւ: Ժամանակակից լուրջ ու խոհուն մարդիկ չափազանց ընտիկ էին անոր կեանքին ու յարատեւութեան մասին, գերազանցապէս մի ճախղանք կ'անուանէին պայն ու անոր վարձատ վախճանը կ'երազէին:

Ճիշտ է, Հայ քաղաքական գաղութեան, եւ առաջադիման յուսահատութեան խանձարուրին մէջ վոխ մանկիկ էր «Եր-

ատարկ Հայաստան», երբ ըլլա աչխատիլ եկաւ : Անոր ծնունդը կը զուգադիպէր մեր ժողովուրդի ամենէն պարհաւելի ազգերպական Յուսկանութեան, որ լուցն ու կոծը, ազգն ու կաղանդ ամենուրեք Համատարած մշտաւոր չօշափելի երեւոյթներն էին :

Հոն, մայր Տաղին վրայ Հայ ժողովուրդը պարերաւոտանդի ու ազգութեան բաժակը ցմրուր քամած, մարդավարի մի կեանքի Նորոգութեանն խորհուրդ դրհուած, Թայ աչքերով մի ապագայի եւ քամնելի մեռք սկսած էր սրոճալ, այն էր Թողուլ իր տունն ու տեղը, իր արան ու խոխը, իր մարն ու մկրքը, սակ իր, եւ իրենները պատրը վրկելու Համար, յաւերժաչէն գործ դալ այլ քամրախոհ Հայրենիքին, բոնուն անձնատուր, մեայն օտար Տերիսանները տակը վնասել, իր եւ իրենները պատուհերն ու անպատուհերը :

Այո՛, 1903 Յուսկանութեան Օսմանեան պետութիւն կեղեքուած, պարհաւելի Համերաշխութեանց Հասած էր : Երկրագնդիս վրայ անոր Համանիշը չկար, կարծես Հայ աչխարհի ամէն մէ բոյս, ծառն ու ծաղիկը, լեռն ու բլուրը, լոկ ու մնջիկ այս ապրուսի պատգամը կը մրմնջէին Հայ ժողովուրդին «Փախի՛ր այս անիծուած աչխարհէն լեռ ապրիլ կ'ուզես, մինչեւ քու վերապարձին, մենք կ'երկնանք պահել քու պրչմը անապարա, եւ պահել քու յիշատակները Թանկագին» : Ու այսպէս Տարօնցին ու Վասպուրականցին, Մարմարցին ու Տիգրանակերտցին, Սերաստացին ու Կարնեցին արցունքի լճը երնց աչքերուն, խորտ մերկացած երնց մայրն ու մրքէն, գրասհար ու խոչտանգուած, ուղեկորոյս ու հեծեծալին Դոլոի նման կը վախչէին երնց բնաչխարհէն :

Արդարեւ այդ Յուսկանութեան, արտագաղթը ամերեսեայ մի յուզարկաւորութեան հանդոյն, տարերային ու պանդուռածային էր : Պոլիս, Ռուսաստան, Եգիպտոս, Հե-

առաջ Ամերիկա, նոյնիսկ խառարակուռ Չին ու Մաչին Հայ ժողովուրդին համար Աւետեաց Երկիրները կը հանդիսանային: Կարծես Մայր Հայաստանը, Վայասպուրականն մը վտանգուած, բուռն մխայն կը հերքնկալէր: Հայ պետականութիւնը, հանդիսանալ այս արտաքին առումին, խնդակարոյց ու չմած, անցօր ու տկար, պիտի չի առանձնած էր մխայն: Ահա այսպիսի մը առթապատմական պահուն էր որ «Երիտասարդ Հայաստան»ը լոյս աշխարհ կուգար:

Օտար տպին ու օտար միջավայրին մէջ ծնած «Երիտասարդ Հայաստան»ի առաջին օրէն վճռակամեցաւ պերճուկ, բարձրագոհունակ առաջարկներով ու խոչընդոտներով տալի մարտական, յեղափոխական մի դիմառումին ճանապարհ: Որպէս Ընչական կառավարութեան դաշնակցական օրհան, առաջին օրէն մի կարծիքն մի պատ մի պատասխանի տարբերեցաւ հարեւան Հայ ժամուի ուղղութիւնէն:

Հայ ժողովուրդի ցաւերն ամբերաւ, անոր վիճակագրական եւ անկախութեան գոյապայքարին մէջ, նա ունեցաւ, որոշ ու մեկին ՐԷԱԼ, ՄԱՏԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ, ՄԱՐԴԱՍԻՍՏԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ, ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ:

Յաւէտ խառնուելեցաւ Երդայրն ցնորքներէն, պատրանքներէն, որոց ախտամոլութիւնն դարձած էր Հայ ապրումական ժամուին:

«Երիտասարդ Հայաստան» իր քառասնամեայ չրջանին, մշտնջենապէս սա յատկանիշն եւ դէմքը պատմական մխքն արծարծեց, թէ Հայ ժողովուրդի պատ, թէ ԴԱՂԱՓԱԿԱՆ է եւ թէ՛ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, թէ՛ ընկերային է եւ թէ՛ ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՄԻՆԳԱՄԱՅՆ: Հայաստանի պատասխանութեան դաշնակցութեանը պէտք է ընդգրկէ Օսմանեան սահմանադրութիւնը մէջ ծաւալած հանուր ապրութիւններն անխտիր,

Համայնական եւ համապարծակցական պայքար պէտք է սկսել Օսմանեան սնապարծն ոեժիմին դէմ. պէտք է պլեա վրչ դանել անհատ սեռերուն ու ցոյցերը: Երկրային իմպերիալիստական ընչաքաղց դիւանադիւանագիտութեանց հանդէպ պէտք է լինել չափազանց արթուն եւ պատրաստ, չխարուել անոնց կեղծ խաղաղասիրութեան ու չմխրճուիլ նոքանոր արկածախնդրութեանց մէջ:

Սոցիալիստական այս նոր մտքերն, իրենց նախնիներուն չըլլալին, ոտքի պայքարելու ատիճանին հասած Հայ կիլիկիոյ եւ պահպանողական ապրող Հայ հասարակութեան եւ մամուլին վրայ: Աշխարհաքաղաքական Տասնամեակն եւ մամուլին վրայ: Սակայն Ընչակեան կուսակցութիւնը, որը սխալ մամուլը: Սակայն Ընչակեան կուսակցութիւնը, որը սխալ մամուլը միայն մնաց: Սպարտակ կարմիկեղբայրական ապագային, Տասնեակ մտքին ու պրչի Տարտաճնեղուն ասկ Ջախ-Ջախուճյան Հայ չոմչն իմպրպիներու ծիրան, մանկական մտքերը: Կեանքն ու քաղաքական պերքուանդները յիսդապին ասկաւ ան ասկաւ նկան ապագայութեան, իմ «Երեսատասը Հայաստան»ի ուղղութիւնը չխոսակ կր: Հայ չոմչնիսանները Տասկցան, իմ իրենք քաղաքական եւ պետականական մտքերուն մէջ իսկ ծանծապամիս մտաւորներ կին: Ու կերաւ ետ-պատ մի ժամանակ, Հայ չոմչն իմպրպիները կը վարանէին իրենց իմպրպականները պետու մինչեւ չխարնել «Երեսատասը Հայաստան»ի ապագային ու հայեացքները: Ու այսպէս «Երեսատասը Հայաստան»ը այս վարանոտ ասկերուն վրայ, Հայ քաղաքական եւ սոցիալիստական դաղափարախոհութեանց յուսատու վարսոր դարձաւ: Հայ ժողովուրդի ամենէն յուսահատական եւ ճգնաժամային պայման-

նեսան խոկ, խնդամիտին պարծենց այն միտքը, թէ մօտ է այն յուսալի առաւօտը, որ մենք պիտի ողջունենք ՍԱՍՏ ու անկախ Հայաստանը. միաժամանակ սովրեցուց Հայ բանտարկին, որքան որ ապրումին, քաղաքական ազատագրութեան պայքար ունենք ընդդէմ Թուրք բարբարոս կառավարութեան եւ որուն համար պէտք է յարենք մեր բոլոր ոյժը, առկոյն եւ այնպէս ալ պանդուխտ երկրին մէջ, պէտք է ծանօթանանք մեր ազգային պայմաններուն, որպէս բանտարներ ճանչնանք միով, օգտուիլով ու պաշտպան կանգնինք այն բոլոր բանտարկան կռամակերպութեանդ, որոնք կը նկատին բարեկամ բանտարկան կեանքն այս երկրին մէջ:

Ու այսպէս սորվելու Տարեդլխով, «Երիտասարդ Հայաստան»ը, ընդհէն իր համակրութեան վառանալ Հայ պրական եւ քաղաքական աշխարհին մէջ հանդիսացաւ մի պատճառ, ուր մի շարք նորահաս ընկերներ ու երիտասարդներ պատրաստուեցան եւ կոչուած եղան Հայ յեղափոխական մարդին մէջ առաջացնելու պրտի:

Սակայն այս չէր ամէնը, Օսմանեան Սահմանադրութեան նախօրեակին, երբ ամանք անոր արտաքին շարժին հրապարակով, եւ թուրք վարչամէնքին մէջ մի աճող պրտելու մարմաջին վարակուած դիւրկրնդհանուկեան ու համբերութեան թուրք ինթելիկեսիայի հետ եւ ընդունելին անոր օրինականացման. «Երիտասարդ Հայաստան» մի յեղափոխական ժամով մոլեռին պայքար մղեց անոնց դէմ, անարգանքի խարանը պրծմելով անոնց ճակատին, պանդուխտին ու հայրենիքին պատճառներ յորջորջեց: Մինչ ժամանակ հրաւէր կարդաց բոլանդակ Հայ աշխարհին հետարկել Օսմանեան կնիք Սահմանադրութեան հրապարակին, թուրքը նոյն պայքն է, թէև այս անգամ պայմանին մոլեռին մէջ: Եւ իրաւամբ մի տարի վերջ կնարերի մոլեռին մէջ:

ւիկիան ջարդերն նիան ապացուցանելու թէ՝ «Երեսաս-
ասրիլ Հայաստան»ի պուշակութիւնը ճշմարիտ է, թէ
Թուրքը դեռ մեկնացած չէր իր հայկինչ ծրագրէն:
Եւ յիրաւի Սահմանադրութեան ազդեցութեան ոչ մի բա-
րեփոխում եւ չեզում նշմարեցինք Թուրք եւ Հայ յարա-
բերութեանց մէջեւ: Թուրքը ընդհակառակն Հայուն մնաց նոյն
կատաղի թշնամին, միշտ ատելի կը մնայէր պրծա-
պրելու իր ոճիրներէն, ու այս ատելի ներկայացաւ:
Համաշխարհային առաջին պատերազմին միացած Գեր-
մանի չարագործութեան, Թուրքը իրապրծնց իր դարա-
նային ծրագիրը: Համաշխարհական ապրածութեամբ
վերանալն լայն ու կոծը, սպրն ու կականը չըջապատեց
մեզ: Հայ գեկավարները տեղն ի տեղը չըջապատուե-
ցան, կախաղանի եւ աքսորի ճամբան վրայ սպանուե-
ցան: Հայուն եւ Թուրքին միջեւ պատերազմ յայտա-
րարուած էր: «Երեսաստղ Հայաստան»ը ընդունելով
այս պայմանակը ամէն կողմ հնչեցուց աւազանդը: Ու
Հայութիւնը պանդուխտ ճակատներու Դաշնակից եւ կո-
մատարական բանակներուն մէջ վրէժխնդրութեան ո-
գիով լեցուած, նոյնքան հարուած առաւ Թուրքին,
որքան ինքը սպանաւ: Անգլիական, Ֆրանսական եւ
Ռուսական յաղթանակները Թուրքիոյ մէջ Հայուն յաղ-
թանակներն էին, միայն սա սարսափելիօրէն, չնոր-
հիւ այս սպրելու խմպերիալիստ ճգտումներուն մենք
չկրցինք մեր յաղթանակներուն պտուղները վայելել:
Միայն Ռուս պրոլետարական կարմիր դեղափոխու-
թեան շնորհիւ մենք ազէր պարձանք Արեւելա-Հայաստա-
նին: «Երեսաստղ Հայաստան»ը նահանգային ծավալ-
չականց այս իրողութիւնը, եւ կոչ ըրաւ համայն Հա-
յութեան, բոլորուիլ Սովիէտ Հայաստանի շուրջ, յա-
րիլ եւ ընդունիլ անոր քաղաքական օրինակացիան, ա-
ղեալիզմին մէջ միայն կը կայանայ մեր ապագին վըր-
կութիւնը. ամէն դնով պէտք է պաշտպանենք պայ-
պարկ ամանք անոր պարպացման եւ յառաջդիմութեան,

մխամամանակ յորդորեց Հայ մտուկ դիւանագիտութեան դպրել մուրացկանօրէն Եւրոպական ներդիւանագիտութեան դռները բախելէն, մեր յարաբերութիւնները խափան խլել անոնց հետ: Յետ այսու մեր քայլերը պէտք է ուղղուին դէպի Մոսկուա, անկէ մխոյն ապահով մեր պահանջներու արդար հաստատը: Այո՛, վերջին 26 տարիներու ընթացքին, «Երիտասարդ Հայաստան» անձով ու անուանքով քանի այս ճամբային, որպէս ազանգատ ազգայնական դպրոցի ներկայացուցիչներու, կուրծք տալով յետ դրեց այն բոլոր ներքին ու արտաքին թշնամի ծաւչիանները նկատիները ու դաւադրութիւնները, որոնք կ'ապառնային Արեւմտեան Մեծ Մխութեան եւ Արեւելեան Հայաստանին: Ու այսօր «Երիտասարդ Հայաստան»ի մխիթարը ներկայ Հայ դրական աշխարհին մէջ կը շարունակէ նոյն ուղղութեամբ, առաջին նիկայ Սովիէտ Հայաստանին, եւ համաչխարհային այս աճելի պատերազմին վերջ, նա կը հաւատայ Սովիէտ Մեծ Մխութեան մէջտեղ լուծուած տեսնել տարտղին Հայութեան դատը՝ ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՆԵԼՈՎ զայն իր մայրենի հողին վրայ:

Կեցցէ՛ «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»ի պանծալի քառասնամեակը: Կեցցէ՛ Սովիէտ Մեծ Մխութիւնը եւ անոր հաւատարիմ անդամ ՍՈՎԻԷՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ ·— Ընկեր Ա· Վասիլեան ծնած է Տարօնի կուրաւու գիւղը: 1905 թուի յեղափոխական կռիւներու ընթացքին ծնողքը կորցնելով կը մնայ որբ ու կը տարուի Մուշի Գերման որբանոցը, ուր կ'ստանայ իր նախնական ուսումը, իսկ բարձրագոյնը՝ Խարբերդ–Մէզրէի Գերման վարժարանը:

1914–ի սկիզբը կը մեկնի Պոլիս, յետոյ Տէտէաղաճ, ուր մի քանի ամիս աշխատելէ վերջ կը մեկնի Ամերիկա:

Ընկ· Վասիլեան եղած է բանւոր, այդ պատճառաւ հետաքրքրուած բանւորական կեանքով: ԵՐԻՏ· ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ի մէջ իր յանախակի ստորագրած յօդուածները, բանւորներու ի նպաստ, հետաքրքրական ու պատկերալից եղած են:

Ընկեր Վասիլեան Հօլիվէլի մէջ տարիներով ծառայած է Հայ մանուկներու, սովրեցնելով Հայ լեզուն:

ՆԱՄԱԿ ՄԱՅՐԻԿԻՍ (*)

Սիրելի մայրի՛կ, ընդունի՛ր խնդրե՛մ,
Իմ բարեւները՝ արտագին ու ջերմ.
Եւ ներիր, ներիր որ նամակներիդ
Ես ժամանակին չեմ պատասխանում.
Մարտական ուսման այս գրոհներին
Ազատ ժամանակ ինչ եմ ունենում:

Նամակներիդ մէջ, մա՛յր իմ կարեկից
Ինչո՞ւ անհանգիստ միշտ հարցնում ես ինձ
Թէ ո՞նց եմ ապրում կարմիր Բանակում,
Ու ի՞նչ եմ թէ, լա՛ւ եմ կրակում...

(*) Անցեալ օր արխենիս քրքրած առնն պատահմամբ էր որ գտայ այն անտիպ քերթուածը, որ գրած է Հայաստանի կարմիր Բանակային մի զինուոր, որ մեզ տարի առաջ ուղարկած է գայն ինձի՝ Ամերիկայի Հայ Բներնին մէկուն մէջ հրատարակութեան տրուելու բաղձանքով: Չգիտեմ, ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս ես պահած եմ այդ գոհարը որ ինձի չէր պատկանիր, այլ կը պատկանէր Ամերիկահայ աշխատաւորութեան: Այսօր, երբ յանկարծակի ձեռքս անցաւ ան, անցեալի գառնապատեալ անհոգութեան գարմանիլու աճապարանքով՝ գայն կ'ուղարկեմ Ե. Հայաստանի–ի Բառանամակի աջիմով հրատարակուելիք հատորին մէջ գետեղուելու համար:

ԱՆՏՈՒՆԵԱՆ

Օ՛, մի՞թէ մի՞թէ դեռ չես իմանում
Որ մեր բանակում
Այս մեր միածոյլ աերտ ընտանիքում
Բոլորն էլ ֆաջ են, լաւ են կրակում:
Ո՞ւր է առաջուայ ցրուած ֆո տղէն
Նապաստակի պէս վախկոտ անասունն,
Որ գիտէր միայն երգեր գրել,
Եւ աղջիկների մազերով գերուել:
Չկայ նա արդէն անցաւ ու գնաց
Ինչպէս մանկութեան օրերի մի լաց·
Եւ տեղը հիմա ուրիշն է կանգնած
Մի մարդ որ երկրորդ անգամն է ծնուած···
Նման է հիմա խելահաս մարտի,
Աճել է որպէս գեղ ուղիղ բարտի·
վաո աստղ է խփել գլխարկի ճակտին
Եւ դարձել երկրի պանծալի որդին:
Մարտիկ է դարձել, տոկուն եւ ուժեղ·
Մտքերն պայծառ են, իսկ կամքը՝ անշեղ···
Այնքան դիպուկ եմ հիմա կրակում,
Որ ո՛չ մի ճշաճ ես չեմ վրիպում·
Անգամ սլացող թռչունին օդում,
Ես ցածր եմ բերում մի ակնթարթում···:
Սակայն չկարծես, իմ անուշ պառաւ
Որ ֆնիշքութիւնը արտումս մեռաւ,
Որ ֆեզ մոռացել — դարձել եմ կոպիտ
Որ չունեմ սիրոյ էլ ո՛չ մի ժպիտ:
կարո՞ղ եմ միթէ մոռանալ ես այն
Երբ դու կարիքի, ցաւի յանդիման
կեանքդ դարձրած ինձ համար վահան
Պահում էիր ինձ աչքի լոյսի պէս,
Որ քոյ ֆաշեմ ես·
Եւ միշտ վառ պահած եմ գլխի վերեւ
Մայրական սիրոյ մի պայծառ արեւ·
Տալիս էիր ինձ ե՛ւ ոյժ ե՛ւ թեւեր···:

Օ՛, չեմ մոռացել, սիրում եմ ես ֆեզ
Հիմա, աւելի տաք ու հրակէզ:
Երբ երէկ թերթում
Պատկերդ տեսայ, ջահելացած ժպտուն
Եւ կարդացի թէ հիմա տէֆտիլում
Առաջինն ես դու կտաւ գործելում·
Օ՛, գիտե՞ս որքա՛ն, որքան զգացուեցի,
Որքան պարծեցայ ու սէր զգացի
Ե՛ւ որպէս որդի եւ բաղաքացի···
Եւ բոլոր, բոլոր ընկերներս մօտ
Զգալով մանկական անյագ մի կարօտ
Դէպի նկարդ յուզուած թեռուեցի
Եւ համբուրեցի···:
Բայց սիրուց բացի կայ իմ լայն արտում
Եւ այնքան խորին մի ատելութիւն
Հանդէպ կատաղի թշնամու անէութեան
Որ անվերջ կռուի առիթ է սարքում:
Հէնց ա՛յդ է ահա
Ստիպում ինձ հիմա
Ընկերներիս հետ եռանդով անմար
Մկանով, մտքով տքնել միշտ յամառ
Միշտ կոփուել գալիք մարտերի համար,
Որ երբ շառաչի արճիճէ քամին
Ես կազմ ու պատրաստ հնձեմ նոյն ժամին:

1938 Մայիս·

Լենինական

Ս. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ

(Փրցուած Բաբևկամխս Յուշատետրեն)

Նուէր աւուր, որուն մօտապուտ գալստեանը կը սպասեմ:

Ամառթը անուռով կը ճանչցուէր նոթեի բոլեկամս:

1919-ի գարուան շ... քաղաքին յոյների համակոտորածեն ետք Պլոպին մէջ ծանօթացանք իրարու, եւ ատ՝ ընկերական վերաբերմունքով մը մոտեցաւ ինծի եւ կապուեցանք մեծ եղբոր մը պէս:

Ս. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Քաղաքին պարզ տունէն մինչեւ մեծ պանդոկ, անցած մէկ քանի ամիսներուն մէջ բնակարանին տատանած իր տպաւորութեան հետ կը բնակէր ան: Զախտորոշը պարզ ու համեստ իր արտաքինով, նիհար-բարակ իր ֆիզիքական կազմուածքով եւ միշտ մտածկոտ դէմքով մը, ինծի համար ուրիշ մարդ մը կը թուէր, քան ուրիշները:

կաս իր պիտակային նշանակով այս նիւթատեսակը, համն առած էր քան պարունակութ: Իր գեղատեսակներ մէջ ան արդէն խիտ անցած էր ֆիզիքական եւ տեսական անհատականութեան տատապանքներու րովէն: Տառապանքներ՝ որոնք նեղ ուժգին հարուածներու նման խոցոտած էին իր մխիթը, պատռտներ եւ անկէ դուրս պոռթկալով յայտնապէս ուրշակներ էին իր արուեստին աղբիւրը: Մեղմապէս էր ան. տառապանքներ չ'ճանչցուցնելու համար մեզպրուելու եւ յանդիմանուելու տառճան մեղմապէս:

1915–16–ի ուղտանութեան պրեզրատական տարեներուն, իր ապրելիներու խոչտանգումի ամուր կլսեցիր պոռին, բայդի թէ ճակատագրի մէկ պատահական խաղալիք ապատատնարան էր գտած Մ. Ակիպի գեղանուական կրթական հաստատութեան մը չինքին մէջ, եւ հոն՝ ժամանակ մը ապրելէ վերջ, պէշիր մը հարկադրուեցաւ Տէրսիմի ճամբան էր բռնած, գրամի ուժով ապահովելով իր վերադարձը: Տէրսիմէն անցած էր Էրզինկա, Կոմկաս եւ ապա Կեղրանական Թուրքիա. անկէ ալ Սեպաստիայի գծով Ճարսանիա եւ Կապադովկիոյ լայնատարած չուրերուն վրայէն դէպի Ամերիկա — «պահատանելու» այս նիկերը:

Հ... քաղաքը հասնելէն շատով մը վերջն խոկ, իր բարեկամներու առաջին թելադրանք–խրատը եղած էր լրելն, գրել մր ճարել՝ անօթի չմնալու համար: «Գրամ մր ամէն ինչ է Ամերիկայի մէջ: Բարեկամութիւնը՝ զրամով կը չահուի: Պատիւը՝ գրամէն կը ծնի: Յարգանքը՝ գրամի ուժէն կուգայ»: Բարեկամներու համոզեցուցիչ այս խրատականին համաձայն վճռեցի ըմբռնել խնդիրը, այլեւս պատրաստ էր գործած ֆիզիքական գիտութեան եւ ֆիզիքական չարքաշ աշխատանքի տեսակական անհրաժեշտութիւնը: Եւ ան, զրամի ուժով պատրաստ եւ յարգանքի տվորական կեդրոնացիչ հասնելու համար ճնշք առած էր գործա-

բաններու ճամբան: Գոյն մը ճաշելու իր փորձերը սահ-
կային ձախող վերջաւորութեան մը յանգած էին եւ ան՝
յուսահատ, դադրած էր այլ ու այլ կողմն երթալէ եւ
ժամանակ մը եւս «բնս» եղած էր իր ապրակեց-բարե-
կամներուն վրայ:

Ի... քաղաքին կեդրոնական մասին մէջ բաւակա-
նին չափօրէն կոհտատրուած Հայ քաղաքական կոմի-
կներտութեան մը ֆլըպի տեւական այցելուն էր ան:
Թղթախաղով չէր պրպտիր երկ՛ար: Սեղանին վրայ ան-
խոժռօրէն թափուած օրուան թերթերը աչքէ կ՛անցնէր
չարունակ եւ երբեմն ժամերով կը պրպտէր անոնցմով:
Վիճարանութիւններու չէր մասնակցեր: Աւելի մոխ
կ՛ընէր: Իրեն եղած այս ու այն հարցումներուն սըրտ-
նեղութեամբ կը պատասխանէր մեծն: Լուրջ էր, սա-
կաւախօս եւ մեծ, կարծես աշխարհի վոլթերներուն
երեսից ամէն ուժգնութեամբ իր դէմքին պոյմած ըլ-
լային:

Յարաբերական առաքինական գծով պրպտացած
մը երկուքին մտերմութիւնը մէջս աւելի համարձա-
կութիւն տուաւ ինձ խորհուրդ, քայլ առ քայլ աւելի
թափանցել երիտասարդ բարեկամիս տակաւին ինձմէն
պահած պատկերներուն յաւակը: Յայտնապէս իր
կեանքէն գժգոհ էր ան: Ոեման ծարաւ, ուսում ստա-
նալու մեծագոյն յոյսերով ու ակնկալութիւններով իր
առջեր նետած էր «լայնատարած պատեհութեանց» այս
երկրի առհասարակ նետ, բայց առաջին օրէն իսկ
պղտցած էր դառնապէն յուսախաբութիւն մը: «Իր բա-
րեկիները մեքենական աշխատանքի լծել ուզելն հա-
մար անոնցմէ գործ. մտայնի պարզացումի բարձրա-
գոյն առնչամասին հասնելու համար հրաշալի պա-
տեհութիւն եւ այլ պատեհութիւնը օգտագործել մի-
ջոցներ»: Այդպէս է եղած Ամերիկեան կեանքի պատ-
կերը գրեթէ գիտցող մը համար: Իմ նորիկ բարեկամս
ակաին, կարճ ջրջանկ մը յետոյ, դիւրութեամբ կրցած

էր ըմբռնել չափազանցուած կեղծիքներու չափով դուռնատուած եւ մխիթարական Ամերիկեան կեանքի իրական պատկերը քօղարկող այդ խօսքերուն իմաստը: Գործ մը ճարելու յուսահատ փորձերով, օրն ի բուն պտըծտաններու դռները չափող իր յոգնած սրունքները իրեն համար անրտցատրելի կոպմ ձգած էին այլեւս:

«Ինձի մոխիկ ըրէ՛ք բարեկամս, ըսաւ ան օր մը, չինշոտակի նայելով աչքերուս մէջ: «Կը կասկածիք թէ պատմելիքներ ունիմ տակաւին եւ անոնք ձեզմէն պահելու փորձ կ'ընեմ: Ձեզ պիտեր ո՛ր տեղէն ծագում կ'առնէ ձեր այդ կասկածը, եւ՝ սակայն պիտեմ թէ հոգեբանի մը յստուկ վարպետութեամբ ուսումնասիրած էք պիս: Ճիշտ է, տաեննին ձեզ ներկայացուցի իմ անցեալ կեանքի համառօտ մէկ պատկերը իր սեղմ եւ ընդհանուր գծերով, բայց պահեցի այս մէկը»: Այս ըսելով՝ բարեկամս ձեռքը տարաւ գրպանը եւ բաւականին հինցած, ճմռթկուտած պահարան մը դուրս բերաւ անկէ: «Պահեցի այս մէկը՝ որովհետեւ, չէի բաղձար անձնական վէշտերս ուրիշներու անհետաքրքրութիւնը գրգռել: Պահեցի՝ որովհետեւ վշտի մը ծանրութեան տակ մխացնակ խոկալու, անձայն տառապելու եւ լռութեամբ մաշուելու դերասդն հաճոյք մ'ղգացի: Բայց երկար պահելու պէտքը չեմ տեսներ այլեւս: Զգայացունց դպպանիք մը չէ ան բնա՛ւ, բաւականին հինցած է եւ իրրեւ հինցած ապրանք կը հրամցնեմ ձեզ»:

«Կարդացէք այս նամակը, եւ առանց մէկ բառ աւելցնելու, իր պարզ բովանդակութեամբը անցուցէք ձեր յուշատետրին մէջ, եթէ կը բաղձաք»:

Ինձ ներկայացուած պահարանէն դուրս քաշեցի ճմռթկուտած թուղթի կտոր մը եւ ածուպարանքով մը կարդացի հետեւեալ տողերը.

«Սիրելի....

«Վէրջին նամակս է այս. վերջին խօսքս: Ամիսնե-

ըով ատոպակեցայ, համբերելի եւ անշշուկ մաշեցայ: Ատոմովս, սիրոյ այն խոստումը որ տուինք իրարու ծոխելէն անդին, իմ կոպէկն իր վիրջակէտը կը պոնէ այս քանի մը տողերով: Մի՛ ապասներ որ պրեմ ալլեա: Ծնողքս Տարկոպրեցին, բանտապահեցին ինձ որ, կեանքս կապեմ Տարտարոսը ոտքերնիս ձեռք պարնող խոֆած Տարուսա կարուածոսկրի մը հետ: Նշանուելի ձեռնկան արարողութիւնը կատարուեցաւ այդին: Կը մօտենայ Տարսանիքին օրը: Ծնողքիս քմահաճ կամքը կատրելու այս պահն եւ պատապարտելի ձեր որ բնպահնցի երկար ընդվզումներէ յետոյ միայն, վատահ եղեր որ, պիտի կարճեցնէ իմ կեանքին թելը վճռով մը, որուն պրծպըրումներուն օրն ու ժամանակը այդին որոշած եմ հիմակուընէ: Դրամին ուժը պիտ կրնայ ատենով մինչեւ նոր վճռային բնակարանը. այդքան միայն... Անկէ անդին այլեւս չկամ ես: Համբերէ եւ կ'իմանաս:

«Մինչ քեզ սիրող՝ Պ...»

Այդ չէ ամէնը», անմիջապէս ալեյտոց բարեկամս, «կարդացէ՛ք սեղանի թերթին այս մէկ կտորը»:

«Տիկին Պ.... իր ամուսնական արարողութիւնէն հինգ ժամ յետոյ մեռած գտնուելուս ամուսնոյն բնակարանի ննջասենեակին մէջ: Բժշկական լուրջ քննութիւններ եղեան բերան բերին ակռայ իրարութիւնը, որ՝ Տիկին Պ... ինքնինքը թունաւորած է»:

Այդկան նամակը եւ սեղանի թերթի կտորնին մէջ սեղմուած տողերը կարդալէ վերջ՝ ես լուռ մնացի այլեւս: Փորձեցի մխիթարական քանի մը խօսք արտասանել անմիջապէս, բայց չեմ գիտեր ինչո՛ւ, չկրցի ընել գայթ: Բարեկամս՝ յուսահատէս ըմբռնելով իմ հոգեկան դադարումներս, կանխեց գիս դառն ժպիտով մը, եւ իր կրծքին տակ սմբոլուած դառնութիւնը դուրս թափեց հետեւեալ խօսքերով.

«Ձոհ մը կայ մէջտեղը: Սպաննուած չէ նէ, ինք-

պինդն ապանոած է եւ վերջացաւ: Այլ խօսքով՝ ուրիշ մը պատասխանատու չի կրնար նկատուիլ գործադրուած ոճիրին համար. որովհետեւ նորիկայ օրէնքները վերջ չտեսած խմաամոմն ու տակաւցոզութեամբը, պահը՝ ինքն իր անձին դէմ գործած է մեծագոյն ոճիրը: Հասարակական կարծիք բառաձայնը, որ մինչ այս ատեան ներկայ գտնուիլ վերջ տեսնելու համար հրաւիրուած է իր ակար պատասխանութիւնը, եւ պէտքերը մակերեսային քննութեան մը ենթակայ ընելէ յետոյ առած է իր վճիռը. գերիշխանական ակռան, ոճիրներու ծնունդ առած պատճառները ու պիտուր պատասխանատուները վնասելու ձանձրոյթը չունի առած չէ: Ճիշդ է, եղածը իր առանձին երեւոյթով պարզ ինքնասպանութիւն մըն է. ուրիշի մը կողմէն գանակ խրուած չէ պահն կրծքին: Այսօր ակռան, հարցաքննելու կը հանի այդ պահուն թէեւ, որոնք ինքնասպանութեան երեսէն ձեռնով թէեւ կը տարբերին երեսմէ, բայց՝ ընդհանուր գիծերով կուգան ու կը կապուին, կ'օգակաւորուին մեծ նոյն հետ»:

«Որո՞նք պատասխանատու պիտի բռնել աղջկան ինքնասպանութեան այս պէպքին մէջ: Աղջկան ծնողքը՞ — քիչ մը թեթեւ: Ինքը՝ աղջիկը՞ — երբէք: Պատասխանատուն, պիտուր պատասխանատուն անոնք են, որոնք ներկայ ապականուած կարգերու արդասիքն եղող մամոնան առուծախի սեռակ մը հարկադրիչ օրէնք մէն ինչ լիակ առուծախի սեռակ մը հարկադրիչ օրէնք են պարտուցիք: Դրամով կը սիրեն. դրամով կը կեղծեն. դրամով ապականութիւն կը սերմանեն. դրամով՝ օրէնք կը չեննեն. դրամով արդարութեան չէնքեր եւ առանձներ կը կառուցանեն, անոնց մէջ ճշմարտութիւնն ու անմեղութիւնը խաչելու համար: Դրամի ուժով, աղջկան երկու տարիքն ունեցող կարուածատէր մարդը, երեսէ անցեալ կեանքէն դժգոհ եղող խնդճ ու կրակ աղջկան ծնողքը կրցեր է շլացնել, համոզել եւ

այլպէսով նէրա պէրնդմանի ճամբան է պատրաստել։ Ո՞ւր է նեղկայ կարդերու ապահանութիւննէրը յաւէրժացնել ձգտող օրէնքին բարոյական հասկացողութիւնը։ Իր անկեղծ սէրը ուրիշի մը հետ կապող աղջիկը, որպէս ծախու ապրանք չուկայ է հանուելը։ Գնողը չէ մտածեր բնաւ թէ ծախուած ապրանքը մարանել կրնա՞յ պահել։ Հոպ էֆ, կը բաւէ որ օրուան մը կեանքն ապրի նէրա հետ։ Յետո՞յ։ Նոյն վտիճը կը կատարէ ուրիշի մը վրայ։ Եւ այսպէս պոհերու թիւը հետզհետէ աուելացնել է. ի՞նչ վայթ, դրամի ուժով օրէնքը կ'ապրացնէ ոճիրն ու պատասխանատուննէրը։ Դրամատիրական երկիրներու մէկ օրէնքին հետ կապուած բարոյական հասկացողութիւնն է այս։ Ամերիկան մատնաւորապէս այս տեսակէտէն կրնայ մրցանիշ կոտրել։ Մէջ Ամերիկեան պատասխանատուներէն նէրա եւ պիտի հաստատ որ, օրէնքի եւ արդարութեան անունով հոն կը կատարուին անպատկառ գնդապրութիւններ, կեղծիք ու խաբեբայութիւններ։ Կը տան եւ առնուն դրամի ամէնազօր ուժը կ'արդարացնէ գործերնիք։ Կը գողնան բայց անպարտ կ'արձակուելն յետոյ։ Աղջկան ննջեասպանութեան վիշտը չէ բնաւ որ այս խօսքերը արտասանել կուտայ ինձ։ Ընդհանուր երեւոյթները շատ աւելի խոտան են միշտ, եւ ես այդ երեւոյթներու կենդանի եւ խոր պարտկերը աչքիս առջեւ ունենալով է որ դրամատիրական նեղսած կարգերու հանդէպ կ'արձակեմ դատապարտութեան այս խօսքերը։ Նայեցէք ձեր շուրջը։ Դեռ նոր է վերջացեր դէմոկրատիայի անունով մղուած 1914–ին սկսող համաշխարհային պատերազմը։ Այդ դէմոկրատիան փողոցներն է թափեր հայրենիքին համար կռուելու եւ վիրաւորուելու պինուորներու ջոկատ մը։ Այրուսուի եւ Հացի համար մուրացկանութեամբ կը պարապին անոնք այսօր։ Ամերիկեան լայնատարած ապահասոսկները ազատ ասպարէզ են տուեր անոնց, որպէսզի մուրացկանութեան արհեստը աւելի եւս կա-

պացնեն: Ո՞վ կը հետաքրքրուի այս խնդիրս վիճակով: Դէմոկրատիան փրկեցին. կեցցէ՛ դէմոկրատիան: Այդքանն իսկ հերիք է: Եւ պարտականն հոն է որ, գործատուրական շերտը, աշխատաւորական մասնակիցներն իսկ չափազանց քիչ հետաքրքրուածին ցոյց կուտայ տեսանելի այս երեւոյթներուն նկատմամբ: Ամէն ոք կարծես հաշուած ըլլալ կ'երեւի իր կեանքին եւ մշակոյթին հետ: Աշխատաւորական խաւը չարժման մէջ դնող կազմակերպուած ուժն մը ներկայութիւնը չուենալով տակաւին դժբախտաբար: Ճիշդ է, հոս ու հոն գործադուլային պոռթկումներու արձագանգը կը լսուի յաճախ, բայց յետոյ կը հասկցուի որ չարժման առեւ կեցող մղիչ ուժը կամ չափազանց տկար է եղած, կամ չափազանց անթափքի եւ կամ թէ կազմակերպութեամբ լքած է նոր ոտքի կանգնող չարժումը եւ այսպիսով գօրաւոր կերպով հարուածուած է իր դէմքը հասկնալ ցուցադրող աշխատաւորական դասը»:

«Չէ բարեկամս, իմ ներքին մարդը չկրնար հաշտուիլ բնաւ, այսպիսի ոգեղ երեւոյթներու եւ պայմաններու հետ: Կ'ըմբռնեմ թէ պարտաւորութեան մը տակ եմ: Աշխատաւորական հալածական մասսայի արտադրական դասի յաղթանակին համար գործելու, տառապելու եւ զոհաբերելու պարտաւորութեան տակ: Եւ ասոնց հասնելու համար որոշած եմ դառնալ առեղը, միջավայրը եւ միջոցը»:

«Վաղն իսկ պիտի մեկնիմ այս քաղաքէն: Գործ մը գտնել եւ քչիկ մը ամփոփուիլ իմ առաջին նպատակներէն մին է: Կրնայ պատահիլ որ այլեւս երբէք չհանդիպինք իրարու»:

Երիտասարդ բարեկամիս մեկնելէն ամիս մը վերջը, նա ալ իմ ոտքի փոշին թօթուեցի եւ հեռացայ Շ... քաղաքէն: Անձնական գործի բերումով, հարկադրուեցայ հաստատուիլ Հարաւային Ամերիկայի բազմամարդ քաղաքներէն միսյն մէջ եւ երբ, անկէ յետոյ այլեւս

*Հանգի թէ ո՛ւր է եւ ի՛նչ վիճակ ունի իմ երեսատասը-
բանիսա։*

* * *

*1941 Դեկտեմբեր ամսոյ վերջերը արձակուրդի ա-
ռիթով Հետախոյզին Ամերիկայի Ն... քաղաքին մէջ
տղոց ազգականներուս այցելութիւն մը կատարի։
Փըրլ Հարպըր-ի ծանօթ դէպքը ցնցած է ամբողջ Ամե-
րիկան։ Առանցքի տէրութիւնները արդէն իսկ պատե-
րազմ յայտարարած են Ամերիկայի դէմ։ Զեռնոցը վեր-
ցուած է։ Ընկերոջ մը հետ կէսօրուան ճաշը կ'ուտենք
Հայկական ճաշարանի մը մէջ։ Ուշադրութիւնէս չվեր-
պիր պատէն կախուած մեծադիր յայտարարութիւն մը։
Մերկուսակցական հրատարակչին ժողովի մը յայ-
տարարութիւնն է ան։ Աչքերս արագ պատկեր մը կը կա-
տարեն յայտարարութեան վրայ։ Ստորագրութեան կարգին
կը նշմարեմ եւ Ալամաթքի անունը։ Ալամա՛թքա...։
Զայն տեսնելու անպատրաստ բաղձանքով մը քայլերս կ'ուղ-
ղեմ դէպի ժողովասրահը։ Ծովածաւալ բազմութիւն մը
ինձմէն առաջ արդէն իսկ լեցուցած է սրահը։ Բեմին
ճակատը, անմիջականօրէն աչքի կը զարնեն Խորհըր-
դային Միութեան, Ամերիկայի, Չինաստանի եւ Բրի-
տանիոյ դրօշակները։ Ժողովուրդի տրամադրութիւնը
ընդհանրապէս լաւ է եւ խանդավառ։ Կարմիր բանակը
իր նպաստակաւոր նահանջէն յետոյ՝ Մոսկուայի դժէն
Հակայարձակողականի է անցեր եւ մղոններով յետ է
հրեր նացի հորդաները։*

*Օրուան առենապետին հրաւէրով ծափերու առիթ
կեմ կը բարձրանայ Հայ պահպանողական կուսակցու-
թեան մը ներկայացուցիչը։ Ամբոխավարական յատուկ
եղանակով մը պատերազմին հետ կապուած դէպքերը
վերլուծման կ'ենթարկէ ան, Ամերիկայի սպառնացող
վտանգը կը չեշտէ, եւ դէմոկրատիայի, հինցած, նե-
խաճ պուրժուական դէմոկրատիայի պաշտպանութեան
եւ անոր համար արիւն թափելու պատրաստակամու-*

թևան կը հրաւիրէ ժողովուրդը: Նոր իրաւակարգի մը մասին չի խօսիր ան: Հինգած կարգերու տակ ծնած, մեծցած ու դաստիարակուած այս մարդը, իր կուսակցութեան պէս վախկոտ, տատրտար կը խրտչի խօսիլ պառլամենտի վոճարկումներէն ծնունդ առնող վարուան հաւանականութիւններու մասին: Հաւանականութիւններ՝ որոնք կրնան իրականութեան վերածուիլ պետականութեան համար հին եւ հասուսուելու ատաստող աշխատաւորութեան չափերը պաշտպանող նոր իրաւակարգը: Կարմիր Բանակին հերոսական մարտունակութիւնը տակնուվրայ ընելու համար կը նետուի եւ ընտրութիւն կ'անուանէ անոր դաւաճանութեան կոչը, դաւաճանական հասկացողութեան չափանիշը: Պառլամենտի ճակատին վրայ ուռած աշխատանքներու եւ քաղաքացիութիւններու կատարակցութեամբ Մոսկուայի Մխիթարեանը իրրեւ ամբողջական ինքնուրոյն կ'արհամարհէ եւ այսպիսով Ռուսիան կ'անչափ Հայաստանին, Հայաստանը՝ վրաստանին եւ վրաստանը՝ Ատրպէյճանին: «Ընկերվարական յեղափոխութիւնը տեղ չունի, բայց չկրնար չինել քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ: Դեմոկրատիան պիտի ապրի, դեմոկրատիան պիտի յաղթանակէ, կեցցէ՛ դեմոկրատիան»:

Պահպանողական կուսակցութեան մը առնախօսին բանիւքները կը վերջանան եւ ան բեմէն վար կ'իջնէ ապէս ամրոխի մը ծափերու տարափին տակ:

Բեմ կուգայ Ալամարքս, Հայ ազգայնական կուսակցութեան մը կողմէ, անոր տեսակէտները պարզելու եւ ժողովուրդին անվտանգութիւնը գործնելու համար: Քանի եւ երկու տարիներէ ի վեր տեսած չէի պինքը: Նախկին մելամաղձոտ երեւոյթով լուրջ ու հանդարտ Ալամարքեան է ան: Գլխին մազերը նշմարելի ըլլալու տեղ ճակատին վրայ ճերմկերը են հիմա: Ճակատին վրայ շարուած խոշորները, դէպի ձերութեան առաջնորդող տարիներ կ'ենթադրեն արդէն: Բայց ան կ'ակնարկէ իր աչքերուն կիսքը դրած են արդէն:

ենախօսութիւնը երկտասրդի մը յաւուկ եռանդով ու տրամադրութեամբ։

«Բարեկամնե՛ր ,»

«Համաշխարհային կրթանախարար պատերազմի այս օրերուն , կ՚ըմբռնենք անհրաժեշտութիւնը հայրենասիրութեան դպրոցին։ Ամէն ազգ ժողովուրդ ու իր զաւակները երկնց հասկցած եղանակով պէտք է քաղաքներն , պէտք է պահպանէն եւ պէտք է արհեստին Ճաշակի կատարեալ պարտութեամբը երկնց յաղթանակն ապահովելու համար։ Ճաշակի պարտութեամբը սակայն՝ ամէն ինչ չի վերջանար։ Անոր պարտութեամբը կրծատուր դասակարգը մեծագոյն յաղթանակ մը ապահոված չըլլար եթէ դրամատիրական ներկայ կարգերու անձարժան ոչրոպեութեան վերջակէտը չի դրուի։ Պատերազմի ճակատին վրայ հայրենիքի պաշտպանութեան ի խնդիր կ՚ին վտանգաւոր գծերուն վրայ դրուած են հալած–մաշած աշխատաւորի զաւակները։ Կռուող ուժերու մեծագոյն տոկոսը կը կազմեն։ Ի՞նչ պիտի ստանան անոնք , երբ ճակատէն յաղթական տուն կը վերադառնան վաղը։ Զօրաւոր պատճառներ կա՞ն հաւատալու որ ապրուստի եւ հացի համար կրկին վտղոցները պիտի չթափուին այդ խնդիրը։ Դրամատիրական հինցած կարգերու երկրպագուները բացարձակ լռութիւն կը պահեն այս մասին։ Լռութիւն կը պահեն , որովհետեւ պատասխանը ոսկորին հասած չէ տակաւին։ Կրնայ գալ այդ օրը , կրնայ չգալ այդ օրը , եթէ ներկայ կարգերը յաւերժացնել ձգտող պուրժուական դէմոկրատին իր կեղեքումի եւ մշակութային ոչրոպեութեան ախորժակները չսանձահարէ։ Բոլոր պատերազմները այսպէս թէ այնպէս , արդիւնքի մը կը հասնին , բան մը կը ծնին վերջապէս։ Համաշխարհային թիւ 1 պատերազմը զօրաւոր դասակարգին սչքերը բացաւ Ռուսական պանծալի յեղափոխութեամբը։

Այս պատերազմն ալ, անակնկալներով յղի դէպքեր մը կրնայ պահած ըլլալ իր եռեւ: Բան մը երեւան պիտի գայ. բան մը պիտի ծնի այս պատերազմէն. եւ այդ ծնունդը ապահովապար անհապաղ չի կրնար ըլլալ պատասխանատու պատակարգին համար: Ընկերվարական մաքուր հասարակարգին դէմ մեղադրանքի քար նետողները, դէպքերու նպաստաւոր դաշտորոշմամբ մը, վազը՝ յանկարծ կրնան իյնալ անոր դէմքը: Ընկերվարութիւնը պիտի պայ. թեւեւս քիչ մը ուշ. եւ այդ պատճառն ալ ուժը ապահովապար պիտի հանդիսանայ Մարքսը-դային Մխութիւնը: Այս պատերազմը ցոյց տուաւ աշխատն ի մարդկութեան թէ ընկերվարութեան քաղաքին մէջ թրծուած, հասակ նետող սերունդը ինչ հրաշքներ գործելու ընդունակ է: Զինուելով կարմիր բանակի պատմական նպատակներով դիւանակցօրէն պատերազմի ճակատը վարող հանդամանքը եւ տնտեսական հայրենասիրութեան վերապրել անոր կատարած աքանչելի քաջագործութիւնները, պահպանողական ծիւռած ուղեղները յաւուրմ մատնութիւն է: կարմիր բանակը կրնայ յաղթել եւ պիտի յաղթէ որովհետեւ դիտէ թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչ բանի համար կը կռուի»:

Ալմաստը ցանցառ ծափահարութիւններու տակ լռեցաւ բեմէն: Ժողովը վերջացած էր: Մօտեցայ իրեն: Զեռքի ուժգին սեղմում մը եւ ապա ողջագուրուեցանք: Իմ արտէն խօսեցաւ ըսի, բայց չէ՞ք կարծեր որ պատերազմի եւ քաղաքական նեղկայ պայմաններու անհամապատասխան էին ձեր արտայայտած մտքերը: Չի նկատեցի՞ք որ քիչ ծափահարողներ ունեցաք:

«Նկատեցի: Ծափերը պիտ չէին հետաքրքրեր բնաւ: Ալհեռով պատեհապաշտ ամբոխավարները, չհաւատալով անպատմ իրենց բռած-խօսածներուն, ծափեր խլելու համար, վարժուեր են ժողովուրդի պզացումներու զիջել եւ փոփոխուիլ ծափերով: Ձափահարողները պէտք եւ փոփոխուին: Ձափահարութիւնն պէտք է ամէն տեղ տեսակի մտրացկանութիւն է այդ: Ինծի պանց տպել տեսակի մտրացկանութիւն է այդ: Ինծի

համար, դիտակցական մէկ ծանրհարուածութեան մը, ոչինչ ամբոխէն վրէժս հատար կեցցէներու արժէքն ունի: Բայց պէտք է զատորոշել այդ ամբոխը, պէտք է դաւը քաշել պայն իր այսօրուան խղճալի վիճակէն: Ծանր աշխատանքի հարց է հարկաւ, բայց պիտի ընել այդ արմատական տարբերութիւն համ արմատական ծանրութեան ունեցող կարմակերպութիւններու միջոցով: Ես բաւարարուած կը նկատեմ ինքզինքս որ՝ այդ ուղղութեամբ բաւականին նկատելի ճամբայ կտրած եմ արդէն, անձնական պարտաններ քայքայելու գնով: Ա-նուշ է, կեանքին չափ անուշ զգայարանական գծով ապրիլ, աշխատիլ, տառապիլ եւ մահանալ: Իմ կեանքին կէսը այդ դիակնկի նպատակին յատկացուցի եւ չպիտի բնաւ: Ամէն վերջ իմ ընդդիմած ապարդիկն չեմ-լու թեթեւ արհամարհանքն ալ չեմ կրնար անուշանալ»:

«Գործել առանց աշխատաւորութեան դառն վերջնական յաղթանակին համար իմ կեանքի գլխաւոր նպատակներէն մին եղաւ երբ վտանգաւոր ներկայ կարգերու ծնունդն եղող ապազգակոչ անարդարութիւնները տեսնելու չափ զգայուն ունեցայ: Պիտի քալեմ այդ ճանապարհէն մինչեւ կը ծնի նորագոյն կարգերու — Սոցիալիզմի լուսաշող յաղթանակը»:

Մենք բաժնուեցանք լռութեամբ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ.— Ընկեր Սարգիս Սիմոնեան ծնած է Խարբերդ գաւառի Խույլու գիւղը: Ուսանած է գիւղին դպրոցը եւ ապա Մէզիրէի Գերմանականը: 1919-ին եկած է Ամերիկա: Գրական-հասարակական գործունէութիւնը — Հնչակեանութեան միջոցաւ կ'սկսի այդ թուականէն: Եղած է տարիներով Հնչակեան գործիչ, վերին դեկավարութեանց անդամ: Ուժեղ բեմախօս է: Եղած է խմբագիր Երիտ. Հայաստան-ի: Իր գրութիւնները, մասնաւորապէս գրած խմբագրականները Դուրեան Սրբազանի սպանութեան տարին, կուռ, տրամաբանական եւ խարանող եղած են:

Ա. ԽԱՉԻԿԵԱՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՎԵՐԵԼՔԸ

Սովետական իշխանութեան ժամանակաշրջանում կատարուեցան զեկուցումներ մեծ գործ է կատարել լայն զանգուածների քաղաքական մշակութային դաստիարակութեան ուղղութեամբ: Ստեղծուել են քաղաքական լուսաւորութեան հարիւրաւոր հիմնարկներ: Հաւաքատնեսային աշխատութիւնը մեծահասակների դպրոցների, գիւղական ակումբների, մշակութային տուների, լիկպայանների միջոցով ստացել է զարգացում, ծանօթացել Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի մեծ գիւտարարներին եւ յառաջ, ըմբռնում է պոլշեւիկեան կուսակցութեան ճշմարիտ խօսքը:

Մեծ աշխատանք է կատարուած գրադարանների ցանցը լայնացնելու եւ գիրքային ֆօնդը մեծացնելու ուղղութեամբ. Հայաստանի Պետական Հանրային Գրադարանը հարստացել է հարուստ գրքերով եւ համարուում է Սովետ Միութեան առաջնակարգ գրադարաններից մէկը, որտեղ կայ շուրջ մէկ ու կէս միլիոն կտոր գիրք:

Աճել են շրջանային եւ գիւղական գրադարանները գրքանոցի տրամադրութեամբ: Ընդամենը երեք տասնեակ գրադարանների դիմաց, որ կար նախասովետական շրջանում, այժմ ունինք 1,882 գրադարան, 2,303,000 կտոր գրքային ֆոնդով:

Գրադարանները ըստ տեսակի հետեւեալ պատկերն են ներկայացնում.—

		կտոր գրքով
24	Քաղաքային գրադարաններ	158,000
33	Շրջանային գրադարաններ	70,000
801	Գիւղական հաւաքատնեսային գրադարան	430,000

1019 Դպրոցական մանկ. դրամագլուխ 1,500,000
5 Բարձր. Ուսումն. Հաստատութիւն-
ների 245,000

Այսպիսով Սոչիս Հայաստանը իր 23-ամեայ տարեկան գոյութիւնը վերջացնում է բոլոր կողմերում, ուսումնական ու դիպլոմով ունենալով դրամագլուխների խոստումնով:

Նախադպրոցական դաստիարակութիւնը մեզ մօտ սակաւաթիւ է մեր Սոչիս իշխանութեան օրօք: Այստեղ 193 մանկապարտէզներում ընդգրկուած են 13,738 երեխաներ, իսկ ամառուայ ամիսներին մանկական հրապարակներում ընդգրկուել են շուրջ 72 հազար երեխաներ:

Նախադպրոցական աշխատողների թիւը տարեց տարի աճել է եւ այժմ հասնում է 811-ի: Բացի այդ հասարակական տեղական մարմիններից պատրաստուել են 2,796 աշխատողներ, մանկահրապարակների համար:

Լուսաւորութեան ժող. Կոմիսարիատի ցանցում ձեւել են մշակութային ու դաստիարակչական հաստատութիւններ, կայաններ, թանգարաններ եւ այլն: Ստեղծուել են մի շարք գիտահետազոտական հիմնարկներ, ինչպիսիք են Լուսաւորութեան ժող. Կոմիսարիատի գրքային հաստատութիւնը, Պետական Գրադարանը, Գաւառագիտական բիւրոն, Ցուշարձանների պահպանութեան յանձնախումբը, Տեմիստոկական յանձնախումբը եւ այլն:

Սոչիս իշխանութեան 22 տարիների ընթացքում կառուցուել են հարիւրաւոր քանակութեամբ շէնքեր բարձրագոյն հաստատութիւնների, դպրոցների, մանկապարտէզների ու հանգստեան տների համար: Այնպիսի շէնքեր, ինչպիսիք են Երեւանի Պետական գրադարանի, 26 կոմունարների, Աւետիք Իսահակեանի, Բերիայի, Մաքսիմ Կորքու, Սպանդարեանի, անուան մշակութային դպրոցների շէնքերը: Նոր Պայազիտի, Սոչիսանուանի, Լենինականի թիւ 5, Վաղար-

չոպաոմի, Ախալքալաքի, Սիսիանի, Գորիսի թիւ 1, Ղափանի թիւ 1 եւ նման տաննեակ դպրոցների չէնքեր իրենց մեծութեան, յարմարութեան ու ճոխութեան համար իրաւամբ անուանում են պալատներ:

Ջնայած պատերազմին, Սովետական պետութիւնը հսկայական գումարներ է յատկացնում ժողովրդական լուսաւորութեանը: 1942 թուին Լուսաւորութեան ժող. կոմիսարիատի ցանցի դպրոցների, քաղաքային լուսաւորութեան հիմնարկների, բարձրագոյն հաստատութիւնների, գիտահետազօտական հիմնարկների պահպանութեան համար պետական պիւտճէէն ծախս է թոյլատրուած 22,500,000 րուպլի, իսկ տեղական պիւտճէով 70,450,000 րուպլի:

Ժողովրդական կրթութեան ու լուսաւորութեան ճակատում հսկայական աշխատանքը եւ ճակատում կատարուած հսկայական աշխատանքը ձեռք բերուած նուաճումները խօսում են այն մասին, որ Հայ ժողովրդի մշակոյթը, Սովետ Միութեան եղբայրական ժողովուրդների մշակութային վերելքին համընթաց անընդհատ զարգացել է ու բարգաւաճել: Այդ մշակոյթը աճում ու զարգանում է նաեւ այժմ հայրենական պատերազմի օրերին:

Լուսաւորութեան ճակատի աշխատողները չեն բաւարարում կատարուած աշխատանքով: Բարձրագոյն հաստատութիւններում, դպրոցներում, քաղաքային լուսաւորական հիմնարկներում դեռ եւս հսկայական աշխատանք է մնում կատարելու: Եւ նրանք կը կատարեն բոլոր խնդիրները, ինչքան էլ նրանք դժուար լինեն, որովհետեւ նրանց համար թանկ է երկրամշակ հերոսական աշխատանքով նուաճուած Սովետական մշակոյթը, որը աշխարհս ամենառաջաւոր մշակոյթն է, որովհետեւ նրանց համար կեանքի մեծագոյն խնդիրը — դա Սովետական մեծ հայրենիքի ու դրա հետ միասին Հայկական Սոցիալիստական Սովետական Հանրապետութեան պաշտպանութեան ամրացման, հզօրացման համար տարուող պայքարն է:

Ե. ՊԱՀԼԱՒՈՒՆԻ

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»ԻՆ

«Երիտասարդ Հայաստան»ը, Ֆրանսայի Տարեկան...

Ինչ ապին ու հպարտութիւն, որ քարոզած սոցիալական համապարտին ու համամարդկային դատի վարդապետութեան ու տարածումին առաջ բնկերնեսուդ, ու համակիրնեսուդ համար:

Ե. ՊԱՀԼԱՒՈՒՆԻ

Ինչ վառ, որ անցնող անմահ առաքելնեսուդ, ու ինքնապահ հետեւնեսուդ, մանաւանդ, որ մեծ, ու ախտան հիմնապիրիդ, Հայրենեաց անմոցելի վարպետին, սոցիալիզմի հաւատքին անյողթելի ախոյեանին՝ Մարտիրոս Գիւլխանին, որ մարդասիրական շունչով մը կարծես, թէ անուանած է «Երիտասարդ Հայաստան»:

Հայի՛ւ երեք տարեկան էիր, երբ քեզի ծանօթացայ. քանի ես ծերացայ՝ որ այնքան երիտասարդացար, ու ես ամէն օր աւելի սիրելի քեզ, որքան դուն աւելի ու աւելի մօքս լայս, հոգիս հաւատք բաշխեցիր, ճնշուածներուն, անիրաւուածներուն իրաւուն-

քը անխախտ պաշտպանելիք, գուրումներուն, ու թա-
լանիներուն, կոտրածներուն, ու բռնաբարումներուն
րուն պատճառները ցոյց տուիր անվիճելի ճշմարտու-
թեամբ, եւ ա՛լ ուրիշ քեզի կապուցցայ՝ անբակտելի
կերպով:

Տեսայ ապիկս ու պերպատանիս թալանումը, գու-
լումն, ու կոտրումը, ի միջի այլոց, հօրս ա՛լ մոր-
թուած պրուխը, պայլ ու պապաններէդեն վերաշուած ա-
ձիւնները,— 1895-ի կոտրածին —. տեսայ իմ սիրե-
լի մօրս լացն ու կոծով՝ հայրենիքիս ցրիւ եկած ոսկոր-
ներուն մէ մասին հաւաքելը, եւ թաղիլը «Հայր մեր»ով
մը:

Տեսայ՝ այդ բոլորը, երբ ասոնցնէ ապրելիան էի
եւ անոնց՝ չէի հասկնար թէ՝ ինչ էր մեր յանցանքը,
ինչ էր պատճառը. այդ բոլորը հանելուկ էին ինծի հա-
մար: Ինծի կ'ըսէին՝ «Ասուածոյ աղօթէ, աւետ ողոր-
մութիւնը խնդրէ, Անի օգնութեան պիտի գայ»:

Ի պա՛տ Սուրբ Գրիգոր Նարեկացիի այլ աղօթք-
ներուն տեղ՝ «Հաւատով խոստովանիմ»ը ապագիտան ա-
ռերես արտայ, ու չերմեռանդ հաւատքով կ'արտասա-
նէի պատիկէն առաջ, մայրիկս արտասուահոս աչքերով
ինծի կը հետեւէր, եւ ասկայն, ողորմած Աստուածը
օգնութեան չէր գար...:

Երբէք չեմ մոռնար ահաւոր դիշեր մը, լեռան գա-
գաթին վրայ անգօր նստած, կը տեսնէի մեր տունին
պաշտօնական կողոպտուիլը, կը լսէի մօրս ու քոյրե-
րուս ապիկարչ լացը, քանի՛, քանի անգամներ չերմե-
ռանդութեան թերահաւատութեան վտխուած՝ ինքնի-
րենս հարցուցած եմ. «Արդեօ՞ք Աստուած ալ անգօր
է...»:

Անոանելի ճնշումներ, ի վերջոյ դուրս նետեցին
զիս՝ իմ սիրելի բարձրաբերձ ծննդավայրս նալբէի պըր-
կոն՝ դառն դիպչս, ու Բալահովիտ պղպտատ դաշտէս,

Էր պես նոր էի թեատրոնս կեանքիս երրորդ տա-
նեակը:

Սիրելիներուս, հարեւտաւոր ազգականներուս կո-
րսոր սրտիս, թանասոմներուս մէջտեղն չառնու-
Հանդիսականդ. ոչ մէկը տակաւին չի կրցած Տաճիանո
մէջ քանդակուած տանգամը լուծել, հարցնելու պա-
տասխան տալ:

Հո՞ չի լլլալին էր պատճառը՝ մեր տանջանքին ու
տառապանքին:

Իրա՞ւ մեր մեղքին համար էր, որ Աստուած մեզ
էր պատժէր Թուրքիոյ ձեռամբ, ինչպէս կ'ըսէին մեր
բարեպաշտ նախնիքնեիրէն մանք:

Հապա Թուրքիոյ մեղք չունէ՞ն. այդքա՞ն կոտո-
րած, թալա՞ն, կոխոպուտ, բռնակլկում, տունք մեղք
չէ՞ն:

Հապա մեր տարեկան վոքրիկ Հայ աղջի՞կը,—
1895–ի կոտորածին — ի՞նչ մեղք ունէր ան:

Հապա, տուր Աւետարա՞նը, որուն կոզքի ար-
ձաթեները հանելէն վերջ ապականած էին: Հապա, մեր
Սուրբ կարապետ Եկեղեցի՞ն՝ որուն քարերը այնքա՞ն
ջեմեռանդութեամբ կը համբուրէինք, վառած էին ու
մոխրի վերածած:

Ուրեմն, Աստուած ինչո՞ւ չի պատժեց այդ անօրէն
Թուրքերը:

Շատ մը նման հարցեր էուրիւնս ի'ալէկոծէին, երբ
քեմի հանդիսակցայ «Երիտասարդ Հայաստան»:

Մեր հանդիսատեսի առաջին օրէն իսկ, դու սկսար
լուծել հանելուկը. դու տուիր հարցերուս պատասխա-
նը. դու ցոյց տուիր չարիքին պատճառ, ակն ու աղ-
բիւրը. դու սովրեցուցիր ինծի, ու ինձ նման բազմա-
հարիւրներուն թէ՝ այդ ճնշումն ու հալածանքը, սոսկ
ցեղային ու կրօնական խտրութեան արդիւնք չէ, այլ
գաղափարական դրութեան, արդիւնք կապիտալիստա-
կան սիստեմին:

Վերջապէս դուն անվեհերօրէն քարոզեցիր ու փաստեցիր թէ՝ ազգի բարձունքը, զուարճանքն ու բռնաբարումները, կոտորածներն ու աւերները կը վերանան միայն ու միայն սոցիալիզմի իրականացումովը: Ահա՛ այն օրէն ի վեր ես գործ քու գաղափարիդ համոզուած գիտցայ՝ թէկուզ անհնար:

Ամրագէ քաղաքն երկար տարիներ՝ գաղափարիդ ծոխքերկոտ գաչեին վրայ, մեռ մինակ հարուած սըւիր, ու հարուած առատար, առկայն երբէք չընկրկեցար. երբէք չի վհատեցար, երբէք չի հեղեցար ուղղութենէդ, եւ սոցիալիստական գաղափարիդ գաչը երբէ՛ք չի լքեցիր:

Ախօր, քաղաքն ապրուստ անհատապր գործի դիտայ, նոյն գաչեին վրայ՝ թէկուզեւ թշնամիներէդ մանր գործուած, մանր պարապանքներ բերուեցիր մահէդ, դուն գործեցիր մինա նոյն «երիտասարդ Հայաստան»ը՝ աւելի աւելցուս, աւելի խանդոտ, աւելի եռանդուն:

Ասե՛մն, թոյլ տուր ինձ որ քեզի մը անցեալիդ մասին խօսիմ. թո՛ղ ուրիշներն ալ լսեն, թո՛ղ նոր սերունդն ալ իմանայ եւ գիտնայ թէ՝ ինչ գեր կատարեցիր Հայ կեանքին քաղաքական, ընկերային ու մշակութային մարզերուն մէջ:

Երբ քու քաղաքն ապրուստ կեանքիդ մասին է որ պիտի խօսինք՝ չէ կարելի չի յիշել քեզի ծնող Հնչակեան կազմակերպութիւնը՝ իր Մարքսիստական ծրագրով:

Կա՞յ Հայ մը այսօր, սոցիալիզմի անունով խօսող, կամ խորհրդային սոցիալիստական երկիրներուն համակիր Հայ մը՝ որ առանձին անգամ սոցիալիստական գաղափարին գոնէ մէկ ու բէնը հնչակեաններէն չէ լսած, եւ կամ առաւել կամ նուազ չափով Մարքսիստ գաղափարն գէթ ամպ մը չէ խաղած:

Այս հարցին ճշմարիտ ու արդար պատասխանն է՝ ՈՉ:

Որպէս վառ ապացոյց ՈՉ–ին, մենք պատճէնել կու տանք Պրն. Յ. Մ. Սէթեանի մէկ ամփոփ մէջբերումը կ'ընծեռնէ Գալիֆորնիոյ «Մշակ» թերթին մէջ:

«Որպէս նախկին անդամ, կուզեմ Հայ Օգնութեան Բանտարկեալներու Կոմիտէին պարտքը կ'ըլլամ բերել նորընծեալներուն՝ օգնութիւնը առանձին անդամ «Հնչակ»ի միջոցաւ ներմուծուելու կոմիտասխանատուներէն մէկը ըլլալ մենք սկսանք կազմակերպելու կոմիտէն մէջ, որպէս Հայ Օգնութեան Բանտարկեալներու Կոմիտէն, Հնչակեաններէն ո՛չ մէկուն արդիւնք չեղան մեզի՝ այլ օտարներն մեզի, թէ՛ դրամով եւ թէ՛ դէնքով, որ կազմակերպուինք»:

Քեզի էր վիճակուած Հայ ժողովուրդին քաղաքական, ընկերային ու մշակութային պատմութեան ճամբուն վրայ խնկով անմահ հանճարներուդ ու հերոսներուդ առնդ Թողած դաղափարական ծանրածանր աշխատանքի չարունակութիւնը:

Մեր նահատակներուն Թանձած բասր արեան մասքուր հասիկներէն ծլեցաւ նորկայ Արտրպային Օգնութեան Հայաստանի Հանրապետութիւնը: Եւ չնորհիւ անմահն Լենինի հանճարին ու Մեծն Սթալինի առաջնորդութեան ու խորհրդային մեւս քոյր հանրապետութեանց եղբայրական աջակցութեան նա ծաղկեցաւ եւ հասաւ այսօրուան բարգաւաճ վիճակին ու նայե

պրոնք թագաւորդ թագաւոց անցնելով, ճնշումն ծանրութեան տակ թմրած Հայ ժողովուրդը դիւանագնելէն յետոյ՝ պատուիրեցին «որ ունիցդ դքսակս բարձիդ, եւ որ ոչն ունիցի՝ վաճառեսցէ զձորձս իւր, եւ դնեսցէ իւր սուր», վասնզի դիմում յեղափոխութեամբ՝ «չար ընդ չարեաւ» խորտակելու ժամանակն էր հասած իրենց մարդկային իրաւունքները ոտքերուն տիրանալու համար:

«Երիտասարդ Հայաստան», Հայ կեանքին մէջ մեծն քեզի էր վիճակուած նաեւ մշակութային ճակատին վրայ արիւտար հրապարակ դալ՝ սոցիալիզմի մուրճը ձեռքիդ, գործով չինուած կրօնական ու ցեղային նախապաշարումները ամբարտաւանները քանդելու, կործանարար ազգայնամոլութեան ոտքառաժները փշրելու, եւ հաւասարութեան իրաւունքը յայտարարելու՝ առանց ցեղի, տեսի, կրօնի ու գոյնի խտրութեան: Դուռանոց գիտէի, որ առաքելդ նիստ Հայուն մտքին ամենակէտ էր, որ առաքելդ նիստ Հայուն մտքին ամենամեծ ու նախապաշարեալ ժամանակաշրջանին կռնեյարարել՝ ամէն տեսակի, ձեւի ու անունի կռապաշտութիւնն ու շահագործումներուն դէմ:

«Երիտասարդ Հայաստան», դուն, արհամարհելով բոլոր սրիկաները ու խուճապահները, ի գին վտանգի, քարոզեցիր եւ ուսուցիր թէ՝ չի կայ Հայ ժողովուրդին ապագայութիւն ու փրկութիւն՝ առանց սոցիալիզմի տարածութեան, դուն մինակդ էիր որ բարձրաձայն կը գոչէիր՝ «ՉԻ ԿԱՐԵԼԻ ՆՈՐԸ ՇԻՆԵԼ, ԱՌԱՆՑ ՀԻՆԸ ՔԱՆԴԵԼՈՒ»:

Դուն՝ վառած քու գաղափարիդ վերջնական յաղթանակին, գլուխդ վեր բռնած, կուրծքդ դուրս ցցած՝ որպէս հերոս աննուաճ քալեցիր, քալեցիր աներկիւղ զօրէն՝ առանց ակնկալելու սին փառք ու գիրք, առանց ակնկալելու վարկ ու գովասանք, առանց ակնկալելու պետէ տեսակի վարձք ու հատուցում:

Բալեցիք սոսկ ոտքին ու մտքին պատանեկան թեւերն կառչելու նախանձախնդրութեամբ, բալեցիք ընդարձակութեան ու ազատութեան ցօղուցած մոխրակինեսուն մէջէն:

Բալեցիք, դէպի քա՛ւ լուսաշող ու լուսապծած նպատակակէտ՝ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, եւ քա՛ւ ՅԱՂԹՅԻՐ:

Ապրի՛ ու քալի՛, «Երիտասարդ Հայաստան», քանի դեռ կան Սօցիալիստական Հայաստանի թշնամիներ:

Ապրի՛ ու քալի՛, դեռ կան պատնէշներ, ուրանք անպարզութեան մշուշին մէջ կը դիզուին:

Իսկ մենք, հաւատարմութիւնը քա՛ւ ապագային ու մարդասիրական գաղափարին, քեզի հետ պիտի լլանք, քեզի պիտի հետեւինք՝ մինչեւ մեր կեանքին վերջը, ապագային՝ ոտքաննա՛, քա՛ւ անմահ հետապնդուած եւ հետապնդուա՛, պատի՛ւ քեզի. յարգա՛նք քեզ նեցուկ կեցող ընկերնեւուա՛ ու համակիրնեւուա՛:

ՓԱ՛ՌՔ ԵՒ ԱՒԵԼԻ ՁՕՐՈՒԹԻՒՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ, ԵՒ ՔՈՒ ՅԱՆԱՁ ՍԵՐՄԵՐԷԴ ԾԼԱԾ ՈՒ ԾԱՂԿԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ.— Ընկեր Ե. Պահլաւունի ծնած է 1882 թուին, Բալու Նպրշի գիւղին մէջ: Ի քնէ եղած է խիստ ուսումնասէր եւ ազատատենչ: Գրքերը եւ թերթերը իր դպրոցը եղած են: Երիտասարդ հասակին մէջ մեկնած է արտասահման: Աղէքսանդրիոյ մէջ եղած է Հնչակեան: 1907–ին կուգայ Ամերիկա ու կը հաստատուի Տիթրոյթ, ուր կը վերակազմէ Մասնաճիւղը եւ կը նուիրուի աւետ ուժեղացման աշխատանքին: Ինֆլուենզայի համաճարակով տիրացած է գրելու շնորհին:

ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻՆ

Լիալուսինն է ցաթե՛ր, երկինքին մէջ աստղաշար՝
Համակ հարս մը սաթագերք ··· ան վռեր է իր նուրբ շա՛ր,
կանանչագեղ արտիդ վրան՝ արծաթ լոյսեր ցողելով ···:

Գեղջուկ եղբայր՝ արտ գնա, տես եգիերդ զուարթ-
հոն,
Ջոր խոզանիներ կ'որոնան, եւ սարէակները գեղօն
կ'երգեն, գարուն վարդագոյն, վառ լոյսերու յա-
րութեան ···:

Լիալուսինն է ցաթե՛ր, դալարագեղ արտիդ վրան,
Թարմ գեղիւռ մը նրբաթեւ, կ'օրրէ ծառերը բուրեան,
Որ հասունցնան պտուղներ, հունձիդ առատ, կենսա-
բեր ···:

Գեղջո՛ւկ եղբայր արտ գնա՛, ալ հոն չկան խլուրդ,
գող,
Հո՛ն է գանձն ու ապագան, վաճէ արտէդ ահ ու
դող,
Համբուրէ հողը գոհա՛ր, այդ վարդն անբիծ, սի-
րաշող ···:

Արիացի՛ր դու հուժկու, կաղնի ցեղին հիներէն,
Ծծէ աւիշը բազուկ, հողէն փրթող, խուրձ առ խուրձ,
Եղէգներուն անհամար, տատասկին դէզ ախտաւոր ···:

Լիալուսինն է ցաթե՛ր, դալարագեղ արտիդ վրան,
Թարմ գեղիւռ մը նրբաթեւ, կ'օրրէ ծառերը բուր-
հաճ,
Որ հասունցնան կենսաբեր, հունձիդ առատ՝ պտղա-
բեր:

Պ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

ՄԱՇԻՑ ԷԼ ՈՒԺԵՂ

Երկաթի բնառնէ գայլ կամուրջներն ամէնից հասած էր լեռնային ահեղասիպ գետը։ Այդ կամուրջներից մէկի վրայով անցնում էր խճուղին եւ մերձակայքի գիւղերի հետ միացնում էր կենտրոնը։ Դա մեծ ճանապարհն էր, որով երկրագործական համաբերքը տարվում էր եւ համապատասխան էին վերադարձնում Գերմանացիները։

Ջնայած Գերմանաց խոչընդոտներին, մեր առաքեալների կողմից կամուրջը ավերածուած էր, սակայն չէր յաջողուել պայթեցնել։ Գերմանացիներն ուժեղացրել էին կամուրջի պաշտպանութիւնը, պահակներ էին նշանակել եւ գնդացիրներ էին դրել։

Գիշերվայ ոչ հետ, կամիկաձեան առաքեալ գիշերով, հասել էին առաքեալ մարտիկները։ Ջուկայի պետ Գալդերեանցը չկամ ժամադրուած պրոցում էր նրանց հետ, թէ ինչպէս կարելի նշանակութիւն ունի այդ կամուրջների պայթեցումը Գերմանաց ուժերը չկասեցնելու համար։

Առաքեալները լուռ լսում էին նրանց ասելիք հրահանգները։

— Ընկերք մարտիկներ,— ասում էր նա,— այս գիշեր մենք պէտք է պայթեցնենք կամուրջը, դա շատ լուրջ եւ վտանգաւոր գործ է, դա մարտիկից մի յատուկ պրանք է, որը կատարելու համար պահանջւում է ծայր աստիճան զգուշութիւն, ճարպկութիւն եւ արհամարհանք դէպի մահը։

Հրամանատարը մի պահ լուռ, չկատ աչք հայեցք ձգելով իր մարտիկների վրայ, դէմքը բարձր պահած ասաց։

— Ուրեմն այդպէս, ընկերնե՛ր, դժուարին ու վտանգաւոր խնդիր, բայց ձեզ մէջ ո՞վ է այն հերոսը, որ պատրաստ է իր կեանքը ախոյեան նետարկել համայնքը պայթեցնելու համար:

Լսուեց մի խրոխտ ձայն.

— Ես ընկեր Տրամանատար:

Եւ սակրատար մարտիկներէն մէջէն ոտի կանգնեց կենսուրախ տեսակը մի երիտասարդ:

— Ձեր անո՞ւնը, հայրանո՞ւնը.

— Մեսրոպ Դպրեվի.

— Որտեղի՞ց է.

— Լեռնային Դարբասից.

— Պատրաստ է՞ս.

— Այո:

Յուզիչ հրաժեշտներէն երկար չտեւեց, Տրամանատարն ու կամաւորը պինդ սեղմեցին նրա ձեռքը, մանրիմ ընկերներ չեմ համբուրուելին հետը եւ նա արդէն պատրաստ էր մարտական առաջադրանքը կատարելու:

Դպրեվին իր հետ վերցրեց մի եղէգն, մացառուտների արանքով պոչը եւ անշշուկ սողաց դէպի դիտակէտը: Ապա ուղտուկ դեռ մէջ: Շնչելով եղէգնավոտով, նա հետզհետէ չարժուկ դէպի կամուրջը, անվտանգ բարձրացաւ կամրջակապի վրայ, միացրեց հնոցը, կրակ տուեց եւ նոյն րոպէին ուղտուկ ջրի մէջ:

Մթութեան մէջ յանկարծ բարձրացաւ մի վիթխարի բոցակէն լեզու եւ ապա լսուեց ուժեղ պայթիւն: Գետինը սասանեց դղրդուեց եւ կամուրջը յօդս ցնդեց: Երկաթ բետոնի բեկորները թափուեցին լեռնային գետի մէջ:

Թշնամիի թիկունքում կատարուած այդ պայթիւնից յետոյ, գնդամանոցները հարեւան կամուրջի վրայ նշանակեցին ուժեղացրած պահակախումբը: կամուրջանակեցին ուժեղացրած պահակախումբը: Կամուրջի եւ չի պաշտպանութիւնը յանձնուեց մի քանի սպանների եւ

ինուն ատամատոներն էր, նրանց տրամադրել չար Տաղտկալուր գնդապետ:

— Ընկեր սակրատներ,— Տրամանատարը նրանց անդամ գլխից մազերին,— Քշեմ ու Տաղտկանոցի մեծ ճանապարհը նրանց ետևից եւ ոչ մի գնդի չհանդիպեք: Զնդից ո՞վ է պատրաստ նրանց գլխի գալ:

— Ես, ընկեր Տրամանատար,— եւ մազերից մէկը առաջ անցավ:

Բոլորի առաջ կանգնել էր մշտապես Գևորգը, Թիմուրի եւ անհայ նոյն Զարտարապետի Տաճիճ Եկեղեցու արժանաւոր հետեւորդ անվեհեր Զարտարը:

Ուրիշները չանկացան այս անգամ հերթը խլել Զարտարից, բայց Տրամանատարն ու համերը ասացին.

— Զարտար, քեզ ենք վստահում այս մարտական խնդրի կատարումը եւս: Գնա՛:

Զարտարապետն ինքնակատարելիության չափանիշ Տրամանատարին էլեն չհետեւելուն համար, ոչխարանոցից մարտական ընկերների հետ եւ գիշերը պայթուցիկ նեխերով բեռնաւորած ոտքով գնաց երկաթգծային կամուրջը: Երկաթգծերի եւ շարժերի արանքով, ուրուականի թեթեւութեամբ, նա հասաւ նպատակակէտին եւ պատրաստուեց էր հետը վառել կամուրջը պայթեցնելու համար: Բայց նա մի րոպէ կանգ առաւ: Գերմանական պահակը շատ մօտ էր եւ մինչեւ հետը պրուելը նա անպայման կը նկատէր կրակը եւ կը հանդցնէր: Ի՞նչ անել արեմն: Մահից առել ազատ մի պատում վտանգից լինելու մեծ սէրը եւ նա ամուր կերպով կոչերից ամենածանր վճիռը, կտրճացրեց հետը եւ պռոնով իսկ վայրկենական գործնել պայթեցնել: Այս մտքից բոցավառուեցին նրա սեւորակ աչքերը: Նա մի վայրկեան կանգ առաւ, շուռ հանեց ծղատեռները եւ պրեց.—

«Մնաք բարով իմ սիրելյին հայրենիք, իմ ծնողներ, իմ մտերիմ ընկերներ, այլեւս երբեք ձեզ չեմ տեսնելու։ Կարճացրի ընթերը եւ իմ կեանքի թիւը։ Չեմ ափսոսում, ընկերներ. յաղթանակը մերը կը լինի, ինչէ ձեր ընկեր Մեսրոպ Դպրապետին»։

Նա շտապ կոպքից հանեց չրամանը, պրսկեցնեց պրեսի մէջը, պինդ փակեց բերանը եւ պզեց գեսի մէջ։

Ապա նա վերջին անգամ նայեց աստղապարզ երկնքին, ականջ դրեց լեռների վեհ խաղաղութեանը, յիշեց հայրենի լեռնային Դարտարապը, որը այլ եւս երբեք չէր տեսնելու... եւ կրակը տուեց ընթերին։

Ամրիտա ու ցնցոտ էր պայթեցնում լեռնային խոր ու խաղաղ գիշերուան մէջ։ Երկերը սառնուեց ցաւից։ Երկաթուղային կամուրջի կամարները վոտ եկան ապտակով եւ աւերուեցին գետի մէջ։

Մարտական առաջադրանքը կատարուած էր։

Չկար կամուրջը, չկար եւ ինքը Մեսրոպ Դպրապետը։

Բայց մեր ժողովուրդը արդարեւս կը պահի գիւղացի հերոսի անունը, որի մեծ արուեստ հայրենիքի սէրն աւելի ուժեղ էր քան մահը։

Գորիծոդ Բանիսակ

Ա. ՇԱՄԼԵԱՆ

ԴԱՍԵՐ ՄՕՏԻԿ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

Պատմական անտիկնակ դէպքերու նախօրեակը կ՚ապրինք:

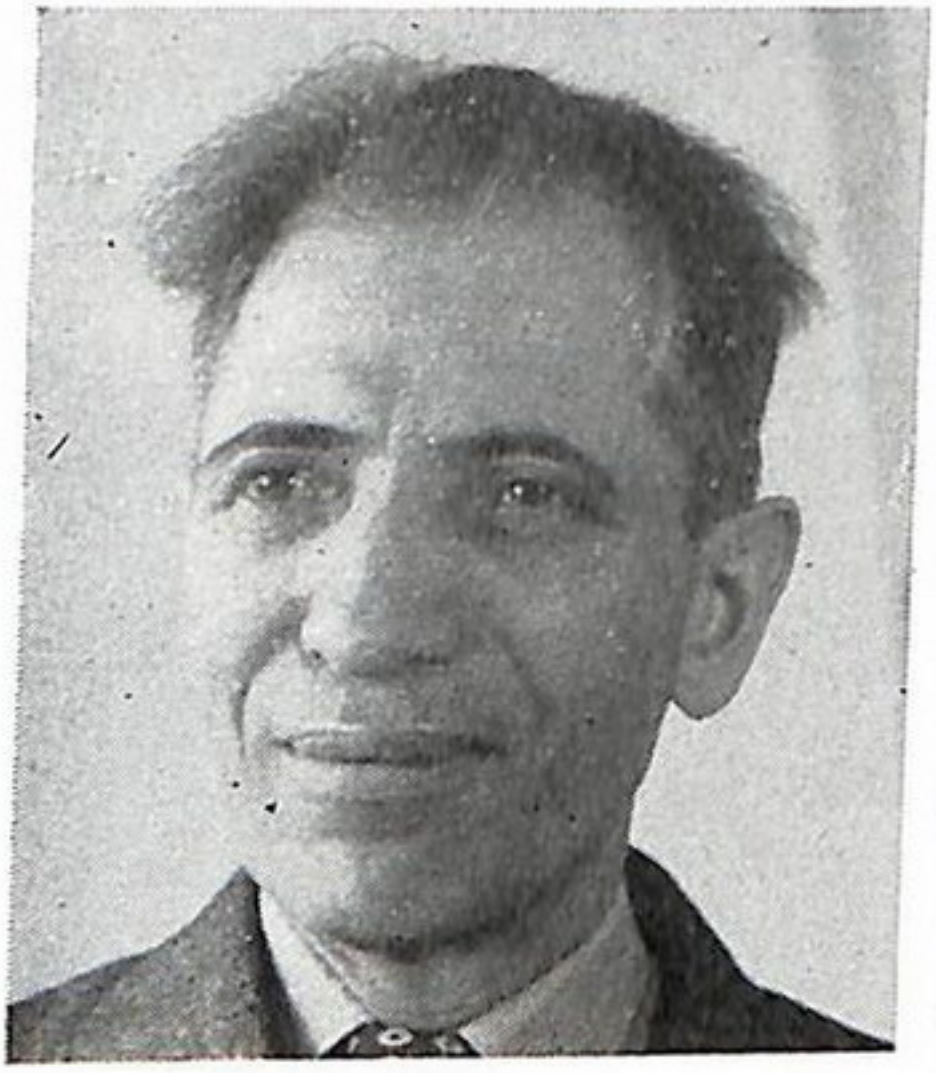
Ժամանակը արագավազ է եւ քմահաճ է:

Մարդկային կարճատես կեանքի ընթացքին շատ հազուադէպ է ընկերային եւ քաղաքական այսպիսի հսկայ փոխադարձութիւն մը պատահիլ:

Այս օրերուն մեծ եռուզեռներու մէջ է թուլամորթ աշխարհը:

Արեւելքէն արեւմուտք, հիւսիսէն հարաւ, ոտքերն ու գլուխները անդադար եռալէն, գործ են լծուած եռանդագին:

Ոմանք՝ կուտէ եւ մարսի աճել գաշտերուն մէջ, մեր օրերուն եւ մեր հարկադրութեան վրայ երեւացող մարդկային պատասխանատուութեան, մարդկային անկախ ու անկաշկանդ յառաջդիմութեան ապառնացող՝ նպատակի եւ գաղափարի անարատ բնութեան դէմ կը տանին քաջագործութեան եւ հերոսութեան վիթխարի պայքար: Ուրիշներ ալ՝ ճարտարարուեստի եւ արտադրողական ճա-

Ա. ՇԱՄԼԵԱՆ

կառնելուն վրայ, զեմոկրատիային ուժով կամքով ու մտադրութեամբ, կ'աշխատին օրն ի բուն պատրաստելու օգտնու, ոգեմտնելի եւ ոգեմտնու, վերջապէս ամէն ինչ, որոնց կարելին ունին մեր կառավար ուժերն ու մեր գաշնակիցները յաղթութեան վճռական գործին խլելու եւ նոր բերելու խաղաղութեան ոգուն, որ՝ նոյնան ատենակից տապանէն երթալէն առքին այսպէս չէր տեսած — ջրհեղեղի վտանգին, սրցունքի եւ սովուն հետեւով լեցուած աշխարհը:

Գալիք յաղթութեան եւ խաղաղութեան համար ազգերուն տարած այս կռիւներուն մէջ, ուրախութեամբ եւ հպարտութեամբ կը գիտնք որ, մեր հին երկիրը, Հայաստանն ալ, գոմի կապած եւ ուժասրուած, անխոխոչ կամքով եւ վճռականութեամբ, կրած է ազգերուն այս պայքարի կրկէսը, իր խոկ ծոցէն յառաջացնելով զօրավարներ, զինուորներ եւ օգոչուներ, որոնց հերոսական արարքները ոգեմտաչուներուն պիտեսի ճակատներուն վրայ՝ թէ չոհած են օտարներու համար եւ թէ լեցուցած են մեր արտերը անուշ մանրանքը

Ահա կատարած այդ հրաշքը:

Ու այս այն հրաշքն էր, որու իրականացմանը համար Հնչակեան կազմակերպութիւնը՝ իր կազմութեան եւ գոյութեան կէս դարու ընթացքին, ծրագրեց, նախագծեց, պատրաստեց եւ ամէն գնով ձեռնարկեց:

Այս այն հրաշքն էր, որու համար մեր հին եւ ազգասէր բնակիչները յեղափոխական մեծ պայքարներու մէջ, բանտային տանջանքներու եւ կախաղաններու ահեղ սեանքի մոխրելիներուն դիմաց, անխախտ հաւատքով՝ հրամցին եւ յուսացին:

Մեզմէ շատեր եւս, այս կազմակերպութեան կազմաւորման շարքերուն մէջ, մեր նահատակ ընկերներուն նըմանելու, մեր համեստ դիրքերուն մէջ, ամէնք քաշուելով, ուրիշներ կէս գործ եւ ատելի, աշխատեցան, պահեցին ու յուսացին այդ նոյն հրաշքին համար, որ այսօր իրականացել, կեանք եւ ոգի է առեալ շնորհիւ Կարմրավայրի Մխիթեանի:

Բայց մեր գործը, մեր պարտականութիւնը դեռ չի կնճռեր:

Ընդունելով որ՝ կատարեալ է այդ մեծ քաղաքական հրաշքը Հայկական Սոցիալիստ Կարմրավայրի Հանրապետութեան իրականացմամբ, սակայն՝ դեռ կայ եւ կը մնայ Արեւմտահայ երկու միլիոն ժողովուրդի ապրելու արդար դատը: Դեռ կայ Հայ ժողովուրդի մարդկային տարրական իրաւունքներուն դէմ կատարուած ոճիրի մը պատասխանատուութեան խնդիրը: Մեր գործը, մեր գիտակցական աշխատանքները պէտք չեն վերջացած: Ապահովմանի բոլոր Հայ գաղթականը, յուսով եւ մեծ ակնկալութեամբ, դէպի մեզ, Ամերիկահայերուս կը նային, որպէս ամենապատասխանատուները գաղթաշխարհի մէջ:

Այո՛, մենք դեռ ունինք շատ գործ եւ աշխատանք անոնց ակնկալութիւնները արդարի հանելու եւ պատնէշը յուսախաբ չընելու համար:

Սակայն՝ մեր ժողովուրդի այս արդար իրաւունքները միջազգային ատեան, կան մոռնալու եւ զոհելակիրքի երկու տարբեր հոսանքներ, երկու տարբեր ուղղութիւն: Մէկն է՝ ընդունել Հայաստանի նոր կառավարութիւնը որպէս այդ դատի իրաւատէրը, մեւնն է՝ անտեսել Հայաստանի կառավարութեան իրաւատէրի այդ հանդամանքները եւ դատի լուծման մէջտեղ նկատել լոկ ներքին քաղաքականութեան պատեհութիւն, ինչպէս եւ Միացեալ Նահանգներու դիմումի եւ մէջամտութեան խնդիրը:

Որպէսզի մենք կարողանանք շատ յստակ եւ պարզ դատողութեան մ'ընել քաղաքական այս երկու տարբեր տեսակէտներու նկատմամբ, մենք պարտաւորուած ենք պատմական ակնարկ մը նետել մօտիկ անցեալին վրայ: Տեսնելու համար թէ՝ ո՞ւրկէ եկանք եւ ո՞ւր կ'երթանք, քանի որ՝ շատ իրաւացիօրէն ըսած է անմահն Յակոբ Պարոնեան — պատմութեան նայիլ կը նշանակէ երթալով ճամբայ առնել:»

* * *

Իննիսունական թուականներն էին:

Սահնոյ ժողովուրդի կացութիւնը դարձեր էր անտանելի:

Հարստահարութիւն, բռնապետութիւն եւ տեւական դեմ սովորական բաներ էին եւ ժողովուրդը հասեր էր վերջին ծայր յուսահատութեան: Իրենց դիմումները պետական բարձր դատարաններուն, ներկայացուած բողոքներն ու աղերսագրերը միշտ կը մնային անպէտք եւ ապարդիւն: Ի հարկէ՝ եթէ դիւցազն ըլլային իրենց դաւթիւններն այսօրուան, անոնք առիթ աւելի բան մը չպիտի ակնկալէին, քանի որ պետութիւնը ինքն էր իր տիրապետութեան տակ գտնուող այլազան ազգերու մէջ տեղութեան սերմնացանը: Թէ ան կը գինէր իր ձեռքին տակ գտնուող ազգերէն մէկը միւսին դէմ, որ-

պէտք՝ անոնք պիտի կատարեն եւ ակտրանան ու ինքն ալ մնայ անոնց վրայ ակտապետ։

Այս ձեւին հետեւած են ոչ միայն Թուրքիոյ Սուլթաններն, այլ եւ Ռուսական Ցարերը, Պարսկական Շահերը եւ այլն։

Ռուսական Ցարերն ալ միշտ աչքառած են իրարու դէմ լարուած պահել իրենց ձեռքի տակ պահուած այլազան ազգերը, Լեհերը Ուկրանոցիներուն դէմ, Ուկրանոցիները եւ Լեհերը Հրեաներուն դէմ։ Զարհուրանք յիշել այսօր որ՝ Ցար Ալէքսանդր Բ.–ի օրով տեղի ունեցաւ կռիւ Լեհերուն եւ պետի ժողովուրդներու՝ Հայ–Թաթարական կռիւները։

Սոսկայ ժողովուրդը իր այդ անասնական կացութենէն ազատելու ուրիշ ճամբայ չունէր։ Ան՝ որ իր ծոցէն արտադրած էր Սասունցի–Դաւիթ հերոսական առասպելը, պիտէր այլեւս որ՝ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ ԱՌԱՆՑ ԿՌՒԻ ՉԵՌՔ ՉԻ ԲԵՐՈՒԻՐ, թէ՝ ասելի լաւ էր մեռնիլ քան ստրուկ լինել, ու կը բանէ ըմբոստութեան ճամբան պատրաստելով ապստամբութեան դրօշը։ Այս այն չարժումն էր, որու դլուխն անցած էին Մեծ Մուրատն ու Տամատը, պեկավարութեամբ Հնչակեան Յեղափոխական Կուսակցութեան։

Լուրը արդէն կայծակի արագութեամբ տարածուած էր ամէն դի։ Սասուն, հարստահարութեան եւ բռնութեան անասնական կացութիւններէն մղուած, պատրաստ էր ապստամբութեան դրօշը։

Կարմիր Սուլթանը վրդովուած էր թէեւ, սակայն ձեռնթափ չէր եղած։

Նա էրզրումի կայսերական Օմիներոր Զօրաբաժնի հրամանատար Շաքիր Փաշային ձէրման կը դրկէ, որ երթայ եւ արէ անցնէ Սասնոյ ամբողջ Հայ ժողովուրդը։

Վերին ասիճանի խորհրդաւոր պարագաներու տակ՝ Սուլթանական այս անարդ հրամայականին բռնավանդակութեան էութիւնը կը հատորդուի այն առնե-

ուան Պօղոս Շնչակեան կեդրոնասեղին: Բոլոր անյապճելի գործունեութիւնները նկատի ունենալէ վերջ, Շնչակեան յեղափոխական խորհուրդը կ'որոշէ՝ ձեռնամուխ կեցուցում մը պատրաստել եւ Սուլթանական հրամանը չեզոքացնել:

Որչափ ալ ժամանակին յաջողութեամբ գործադրուելու՝ կարծնէն Տրապիզոն երկարող լեռնային ժայռուտ ճանապարհին վրայ, Շնչակեան անձնուէր խումբ մը յեղափոխականներու հերոսական մէկ պատմական արարքով:

Յաջորդ օրն իսկ թղթատարը պարունակ եւ ձեռնամուխ ձեռք բերուած ըլլալու լուրը արձէն տարածուած էր քաղաքին դեկավար շրջապատին մէջ եւ յուսաչարուցած էր անօրինակ խանդավառութիւն:

Օտար պետութեանց հիւպատոսներն անպատ ոգեւորուած, մեծ գործունէութիւն ցոյց կուտային, մանաւանդ՝ քաղաքը պտուտ եւրոպական մեծ թերթի մը թղթակիցը, էմիլ Տրլօն, զաղտնապէս հեռագրով՝ իր ամսագրին հաղորդած էր ամէն բան:

Ոգեւորութիւնն ու խանդավառութիւնը ծայր աստիճանի հասած էր մանաւանդ այն առաւօտը, երբ ակնարկուած վտառաթուղթը Պօլիս, մեծ պետութեան մը դեսպանին ձեռքը ապահով հասած ըլլալու լուրը կը տարածուի:

Ամէն կողմ երդ, ամէն կողմ ուրախութիւնը, ձայնը կը հնչէր էրզրումի Հայոց լեռներէն, եւ ոգեւորութիւնը կը տառնուէր այն աստիճանի էր որ՝ Սթեփանը եւ վառարանը այն առտուն էր որ՝ Սուլթանին անպատ չմոռցաւ ակնարկել իր կառավարող Սրբազանին թէ՝

— Երկաթէ գոնեը պիտի բացուէին եւ Հայ ժողովուրդին համար պիտի հնչէր ազատութեան զանգը:

Եւ՝ ինչո՞ւ չպիտի ոգեւորուէին. ինչո՞ւ չպիտի խանդավառուէին, էհ՞ որ բռնուած էր սճրագործը իր թղթակիցը, էմիլ Տրլօն, զաղտնապէս հեռագրով՝ իր խակ պատրաստած թակարդին մէջ: Ալ քաղաքակիրթ

եւ խոչտոտիչ Եւրոպան պարզ աչքերով պիտի տեսնէր Քրիստոնեայ եւ անմեղ ժողովուրդի մը դէմ դաւով այն դիւային անձնատուրութիւնը իր սեւեռական մաքի դոյնե– րով, որ սովոր էր միշտ՝ ճարպկութեամբ յանցանքը նետելու այլ ժողովուրդին վրայ, որու մեղք յանցանքն էր եղած իր պատմական, իր պաղեստական հայրենիքին մէջ ունենալ ընկերային, քաղաքական եւ մշակութա– յին տարտ եւ անկախանալ յառաջդիմութեան բաղձանք, որը՝ ո՛չ ուրիշին հասն էր մտած, ո՛չ ալ աչք ունէր ուրիշ մէկուն ունեցածին:

Եւ իրաւի, չատ ալ պարտաւ եւ ունայն չէին անոնց յոյսերն ու ակնկալութիւնները, որովհետեւ՝ դրուած այլ վտանգներէ ետքը յառաջացուցած էր ժողովըր– դական հակոյական պայքար քաղաքակիրթ եւ խաչա– պաշտ? Եւրոպական երկիրներու ժողովուրդներուն եւ անոնց դիւանագիտական շրջապատին մէջ: Մինչ կա– րելի՞ էր այդպիսի բան մը այս լուսաւորեալ դարուն մէջ, այն ալ Եւրոպական մեծ պետութեանց քիթին առակ:

Այդ պետութեանց մէջն չատ բարեխիղճ եւ մար– դասէր մեծ վարչապետը, որ հանդիսացեր էր իր ժա– մանակակից դիւանագիտական անձնատուրութիւններուն էն կարկառուն դէմքերէն մին, որ իր ներքինապահ հատարակական գործերու առաքելութեան քաշ– ուած, հանգամանան էր կոչուած, այս խնդրին հիմունք– ներուն վրայ կրկին հրապարակ ելլաւ, կրկին հնչեցուց իր ձայնը անիրաւուած եւ տառապած Հայ ժողովուր– դին համար, առաջին անգամ իր կողմէն իսկ վաւերը– նելով այդ սճրագործին ճակատին իր արժանի — կար– միր Գազան — մակդիրը, ու մեր ժողովուրդի երապ– նեքը, մեր ժողովուրդի յոյսերը կը բարձրանային մին– չեւ ամպերը:

Եւրոպան այլեւս Հայկական հարցի լուծմանը մէջ տառամաքերու կարիքը չունէր, այլեւս հարցասիրաբար– նելու եւ քննութեանց ալ պէտքը չէր զգացուեր:

Անհերքելի փաստը մէջտեղն էր:

Այժմ վատահ էր մեր ժողովուրդը թէ՝ երեսաղէմը ապաստել համար Աջակրութեան սկսող Քրիստոնեայ Եւրոպան չպիտի ատամամէր նոր Աջակրութիւն մը սկսելու եւ ապաստելու Արեւելքի այս հնօրեայ եւ Քրիստոնեայ ժողովուրդը կոտորեան առջեւ վատնդէն:

Սակայն՝ ատոն եւ անխուսափելի իրականութիւն, շատ չանցաւ, մի քանի կատր արծաթի վոխարէն ծախուեցաւ Հայ ժողովուրդի արիւնը, որմէ յետոյ տեղի ունեցան ոչ միայն Սասնոյ, այլ եւ Հայկական վեց նահանգներու յաջորդական եւ սիստէմատիկ ջարդերը, որոնց կատարումէն յետոյ երբ բաղդ բարեբաղդին մեր ազգային պետականները Եւրոպայի այդ մեծ պետութեանց մօտ, յիշեցնելով անոնց օգնութեան համար ստանձնած եւ անպատճառ ըրած խոստումները, ստանալ հետեւեալ պատասխանը.

— Ի՞նչ կրնանք ընել, մեր նաւերը չեն բարձրացած Արարատի կատարն ի վեր:

Իսկ կարնոյ Առաջնորդ Սրբազանն ալ 96-ի ջարդերէն յետոյ, կատըր նահատ եւ դինեալ ոստիկաններով շրջապատուած... Երուսաղէմ աքսոր դնաց:

Պատմութեան շրջանի յիշողութեանս մէջ դեռ թարմ է անոր մեկնումի այդ օրուան պատկերը:

Այդ թուականէն առաջ եւ ասդին, շատ դիմումներ կատարուած են ազգային այլ եւ այլ կրօնական եւ քաղաքական անձնաւորութիւններու կողմէն, շատ խոստումներ եղած ու դաշնագրութեանց մէջ անցուած, Մայիսեան ծրագիրը, Պէրլինեան 61-րդ յօդուած, Լա Մայիսեան ծրագիրը, Պէրլինեան 61-րդ յօդուած, Լէի արդարութեան վեհաժողովի վճիռները, վերջապէս, լուսն ամենայնի, Իթթիհատեան Սահմանադրութիւն, Օսմանցիութեան եւ եղբայրութեան դաշինք, մի ցաւալի եւ ահռելի խաբկանք: Ճիշտ այն օրերուն էր, երբ միջազգային արդարութեան վեհաժողովներու կողմէն նշանակուած Հօֆն ու Վէսթէնէնկը Հայկական վեց մէն նշանակուած Հօֆն ու Վէսթէնէնկը Հայկական վեց

նահանգները անցած էին որպէս բարեկարգչական։

Ու կառավարեցաւ, ինչպիսի՛ բարեկարգութեան, ինչպիսի՛ ապառութեան եւ հաւատարմութեան...։

Սակայն՝ այս բոլորը բաւական չեղան հասկցնելու թէ՝ դիւանագիտութեան եւ կրօնական ըմբռնումներ չեն խառնուիր երբ հետ, ինչպէս ձէթն ու քարիւղը չեն խառնուիր ջրին հետ։

Նախորդ պառեզամին երկու մլլիոն հաւատալ մեր ահռելի կորուստներէն յետոյ, դեռ կը սպասէինք մեծամեծ պէտքերու, դեռ կը սպասէինք Խաղաղարար Դարու քաղաքական մեծ հրաշքին, մանաւանդ երբ մեր ժողովուրդի արդար դատը նկատի առած, նոյն իսկ՝ ապագայ Հայաստանի քարտէսը ծրագրել առած էր նախորդ Համաշխարհային Պառեզամի վերջաւար եւ մեծ մասը դատէր Նախագահ Վուտրօ Վիլսըն։

Մեր ապագային պիտի որոշեր ոչ միայն քանակը։ Անոնք՝ ծովերէ ծով, մեզմէ անկախ Հայաստան կ'ուզէին կիլիկիայով միասին, մանաւանդ այն առանձն, երբ յաւաջ եկաւ Սպիւրք Լիկայի մը կազմութեան ծրագիրը։

Փոքր ազգերը պիտի ապաստարուէին, բանաձեւեան եւ անկախութեան վերջ պիտի գանէր եւ աշխարհը ապահով հանգրուան մը պիտի գտնար պէմօկրատներու համար։

Սակայն՝ դժուն բարձրացուց յետադիմութեանը վիլսոնեան համաշխարհային խաղաղութեան այդ ծրագրին դէմ, ջուրը նետելով նախորդ պառեզամին կատարուած հսկայական զոհաբերութիւնները, պատրաստած պայմանները ու ծրագիրները, անոնց հետ նաեւ՝ ստացած ու չարչարուած Հայ ժողովուրդի գատը։

Ի զո՛ւր չանացին Դէմօկրատ կառավարութեան պետականներու ընտրատեղեակի պատգամաւորական ժողովին մէջ կրկին արծարծել այդ հարցը վիլսոնի օ-

ըոլ Պատերազմական Նախարար Ենվերն Թ. Պէյըէր եւ Սինէմթըր Փէթ Հարխըն:

Բայց, ինչպէս ըսինք յետադիմութիւնը պիրքատուած էր արդէն ամէն գնով պարտութեան մատնելու վէրջնական ծրագիրը, որու հետ գնաց նաեւ Հայ ժողովուրդի դառն ողբերգութեան բոլոր յոյսերն ու խանդավառութիւնները:

Այո՛, այդքան երկար չէր պետք, մահ կէս դարու քաղաքական յաջորդ խարկանքներէ եւ յուսալքումներէ յետոյ, ներկայ օրերուն, Թուրքիոյ պիտի վերադարձնէր պետականութեան նոյն տեսակի աշխարհաքաղաքականութիւնը, պիտի հաստատուն ընթացքով, անկախ Հայաստանի մը գոյութենէն երկարատեւ ազդեցութեան մթնոլորտին պետութեանց մթնամտութեամբ:

Ժամանակ է որ՝ ամպերէն վար իջնենք եւ կանգնինք երկրին եւ ամուր պետնի վրայ, եւ այս ժողովուրդը մնայ մը եւս չխանգարուելու անցեալի նման աներեւակայելի քաղաքական տեսլականներու սնի եւ ունայն երազներով, որոնց հետեւանքը պիտի ըլլայ դարձեալ յուսալքում, դարձեալ խարկանք:

Եթէ ճիշդ է Պարոնեանը, որ պատմութեան նայիլ երեսովը ճամբայ տեսնել կը նշանակէ, այն ատեն՝ քաղաքական այդքան ձախողանքներէ, այդքան ապիրատութիւններէ յետոյ՝ եթէ տակաւին կան մեր ժողովուրդին մէջ կուսակցութիւններ եւ գեկավարներ, որոնք կը մտածեն դարձեալ անցեալի նման, անոնք այդպէսով կը վտանգեն մեր երկրի քաղաքական կարճատեւութիւնը, եթէ չըսենք կուրութիւնը:

Ներկայի պետականութիւնը Հայաստանի ժողովուրդին սեւ մտքերուն եւ յոռետեսութեան չէր պարտուիր որ՝ հայրերուր գնտերնիր բերէր եւ գոհէր անոր ապագային համար: Այն, սեւ ատեն իր չահերը չէ գոհած պատերազմի օրերուն եւ չմոռնանք որ՝ չահն է գետնի տական բոլոր շարժումներու գլխաւոր պատճառը:

Ճիշտ է որ՝ Ազգերու Լիկայի ծրագրին անկումէն ետք քաւորդ դար յետոյ պրուած է ուրիշ ծրագիր մը, Աթլանթիք Զարթքըր մը այդ ուղղութեամբ, բայց մեր ժողովուրդը շատ հեռու է Ազգանուանէն եւ այդ Զարթքըրի չրջապատին մէջ չ'ելլնար եւ արդէն շատ ճիշտ եւ շատ հեռատես քաղաքականութեամբ, ինքզինքը կապած է Սովիէթական Զարթքըրին — Ռուսական Օրինակելին — բան մը որ մինչ քարոզած եւ պնդած են Հընչակեան առաջնորդ եւ հին ընկերները, ու այդ նոյն իսկ Ռուսական յեղափոխութեան ծոցէն առաջ, կասկածողները կրնան պրպտել Երիտասարդ Հայաստանի հին թիւերը:

Տեղն է կրկնելու որ՝ Հայ ժողովուրդը ամէն աւելի լաւ, ամէն աւելի ուղիղ քաղաքական աչխարհահայեացք չէր կրնար ունենալ: Թէ՝ մօտ կէս դարու քաղաքական պայքարներէ, զոհաբերութիւններէ եւ կրկնքներէ յետոյ այո՛, կատարելագոյն Քաոններորդ Դարու հրաչքը Հայաստանի Անկրկնելիութեամբ:

Այժմ կանգնած ենք անխուսափելի եւ անհրաժեշտ իրականութեան դիմաց, թէ՝ երբ Հայաստան ունի իր պետութիւնը, իր վարչական կազմը, ունի նաեւ իր պաշտպանութեան եւ արտաքին գործոց քմխարհիանները, այլեւս տեղ չէ մնացեր ունէ հոսանքի, կամ ունէ քաղաքական կազմակերպութեան համար մեր դատն առնելով օտար պետութեանց դռները ափ առնել:

Այո՛, եթէ Հայ ժողովուրդը ունի ունէ դատ եւ ունէ պահանջ, այդ դատի եւ պահանջի իրաւատէրն է միայն Հայաստանի Նորկայ կառավարութիւնը: ԱՅՍ ՏԵՍԱԿԷՏԻՆ ՄԷՋ ՃԻՇՏ Է ԵՒ ՈՒՂԻՂ ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ Վ.ՃԻՒՐ:

Ամէն դուրս, ուրիշ ունէ ճամբայ եւ ուղղութիւն պարտագ է եւ ունայն, ուրիշ ունէ ճամբայ համահաւասար է քաղաքական ինքնասպանութեան:

Պատմութիւնը տուած է այդ դասը:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ ·— Ընկ· Արշաւիր Շամլեան ծնած է կարին, 1884 թուին: կանուխէն հայրը՝ Պաղտասար Շամլեան, Ամասիացի, կորսնցնելով, կը մնայ իր մօրը՝ Մարիամի խնամքին տակ, իր եղբօրը եւ քրոջը հետ միասին:

Նախ կը յաճախէ տեղւոյն Մսրեան, Տէր Ազարեան եւ Արծնեան ազգային վարժարանները, յետոյ Ամերիկեան Մասեաց վարժարանը, ուր կը ստանայ գոլէճական կրթութիւն:

Տարիներով կը վարէ ուսուցչական պաշտօններ՝ խնուսի, կարինի, Զիթողի եւ այլն վայրերու մէջ:

1908–ին Հնչակեան կը մկրտուի Հնչակեան համբաւաւոր խմբապետ Նշան Զաքարեանի ձեռամբ:

1910–ին կը մեկնի Պոլիս, ուր խորխոռնցի Ընկեր Մուրատի թելադրութեամբ կը ստանձնէ Արսլանբէկի ազգային վարժարանի աւագ ուսուցչութիւնը:

1911–ին Ամերիկա է: կ'աշխատակցի Հնչակեան թերթերուն այլազան անուններով: կը վարէ տարիներով երիտասարդ Հայաստանի վարչական եւ խմբագրական պաշտօնները:

ՋՕՐԱՎԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԲԱՂՐԱՄԵԱՆ

Հայոց Զօրավար Յովհաննէս Բաղրամեան Սովիէտ Միութեան Զօրավարներու համառօտագրութեան մէջ վայրկեան առած մըն է, որուն կարծքը ամենաբարձր չգանչաններով պարուրած է և վարձատրութեան Պաղթիկեան առաքելովը վայր առած իր վայրկեան յաղթանակներուն:

ՋՕՐ. ՅՈՎՀ. ԲԱՂՐԱՄԵԱՆ

Հայութեան արժանաւոր, հպարտանք ներշնչող այս խոշոր Զօրավարը Գանձակեցի է:

Սովիէտ առաքին Միութիւնը ամբողջ աշխարհ ճանչցուց Բաղրամեան մը, որ Կարմիր Բանակին դասէն հեծելազօրայդ դառնալէ հրամանատար: Անկից ալ մարշալ եղաւ Կարմիր Բանակին

գլխուն հասցուց, այլ եւ հասցուց երկու անուանի զօրավարներ, յանձին Ս. Կաթապետեանի եւ Սլաւերոյեանի, որոնք այսօր կարմիր Բանակին փառքը կը կազմեն:

Զօրավար Բաղրամեան անընդհատ պինուտրական ուսանող մը եղած է։ 1935 թուին, հազիւ 35 տարիքը թեւակոխած, մտաւ պինուտրական ակադեմիան Մոսկուայի մէջ, յետոյ անցաւ Սպայակոյտի ակադեմիան, ուրկէ դուրս եկաւ մեծ պատիւներով։

Յանդուգն եւ խելացի այս Զօրավարը Ուքրանիոյ մէջ էր երբ պատերազմը ծագեցաւ։ Իր բանակը թէեւ յանկարծակիի եկաւ, բայց պահեց իր կորովը, կեցաւ ժայռի նման ու հարուածեց թշնամին անողոքօրէն ու այսօր ունի կորովապինդ՝ կը հարուածէ, պիտի հարուածէ մինչեւ որ անիկա ջնջուի երեսի յաւիտենականէ ուղղէ դէպի յաղթականը։

Սովիէտ բանակին մէջ թէեւ Զօրավար Բաղրամեան միակ Հայը չէ, իրեն նման մօտ երկու տասնեակ Հայ Զօրավարներ ալ կան, Հայ Մարտական ոգին լրիւ պրանեւորող, Հայ յանդգնութիւնն ու խելախոհութիւնը արտացոլացնող, բայց ինքը՝ Զօրավար Բաղրամեան պիտի մնայ այլ համառօտելիւթեան մէջ առանձինը։

Պատի՛ւ իրեն։

Պարծա՛նք Հայութեան։

ՎԱՀԱՆ ԴԱՓՍԵԱՆ

ԴԷՊԻ ԱՇԽԱՀՐՇ...

Օ՛, հեռո՛ւ...
Հեռու. ֆաղաքներէն բազմաժխոր,
Ֆապրիկներէն արիւնաբամ,
Բոլոր կարգի ճկուղներէն մուք ու խռնուաւ,
Հեռո՛ւ...
Հեռո՛ւ օրէնքներէն մահաբոյր,
Հաւատքներէն եղծանուած...

* * *

Ի՞նչ դրութիւն է այս...
Եւ ի՛նչ ահաւոր լուծ...
կապանք են դրած մարդու թոիչքին
Ընդարձակ բանտի են վերածած
Համայն աշխարհը...
Ո՛չ ոք ազատ է այս արեւին տակ,
— Բացի մասնաւորներէ —
Ամէն ինչ կաշկանդուած, կապանք է դրուած...

* * *

Օ՛...
ես շրջիլ կ'ուզեմ աշխարհը բոլոր,
Բոլոր վայրերը սաւառնիլ կ'ուզեմ,
Ծով ու ցամաք, լեռ ու դաշտեր,
Բոլո՛ր, բոլո՛ր ո՛ւր որ արեւ կը թափանցէ,
Ո՛ւր որ աստղեր շողք կը թափեն,
Ուր որ գեփիւռը կը փչէ...
կեանքը ես վայելել կ'ուզեմ,

Ապրիլ կ'ուզեմ մշտադալար,
Բնութեան բարիքները փարթամ:
Ձոխ ու անհատնում,
Այս բոլորը ըմբոշխնել կ'ուզեմ...

* * *

Ա՛հ...
վատ մարդիկ,
Օրէնք են դրած, սահման են գծած,
Շղթայ են դրած մարդկային կամքին.
Համայն մարդիկը ոչխարի նման
Արածել կ'ուզեն:
կաթ ընտու կովերու նման
Միշտ կթել կ'ուզեն...:
Աշխարհին տէր են դարձեր,
կ'իշխեն, կը ճնշեն,
Հրահանգ կուտան, կը դատեն,
վնի՛ռ կ'արձակեն...:

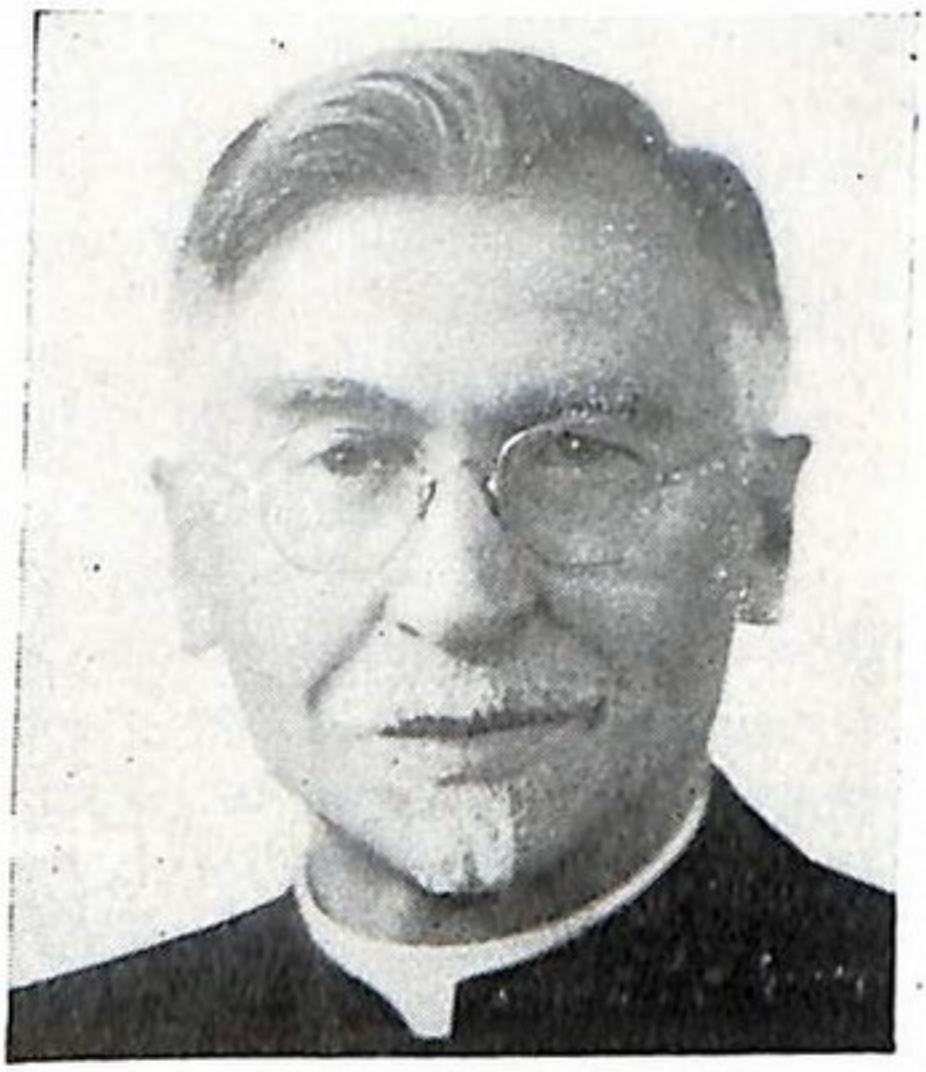
* * *

Օ՛...
փշըրուի՛ն, այդ շղթաները ժանգ,
Օրէնքները ահարկու եւ դաժան,
Սահմանները, բանտի կղպանքներ
Թո՛ղ չքանան, ընդ փոյթ, յար,
Թող ամէն ոք ազատ ապրի,
Անկաշկանդ, համարձակ,
Ու ամէն ոք սուառնի թո՛ղ,
Դէպի երկի՛նք, դէպի աստղե՛ր,
Դէպի աշխա՛րհ, դէպի ծովե՛ր,
Ինչպէս արծիւ պիտի ճախրէր...:

ԿԱՐ · ՓՀՆՅ · ԳԱԼՓԱՆԵԱՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԸ

Երիտասարդ Հայաստանի–ի Բառասնամեակը այսօր անգամ մըն ալ պիտ կը տանի Հայ–Մամուլի արդարան խորանին առաջ, որուն հիացում մըտի կը պարտիմ:

ԿԱՐ · ՓՀՆՅ · ԳԱԼՓԱՆԵԱՆ

Մամուլը բարեբար գերը ազգերու կեանքին մէջ, անուանած է · իսկ Հայ–Մամուլը գերն ու կեանքը՝ կենդանի նահատակութիւն է մըտի:

Այս երկրին մէջ Ամերիկեան մամուլը ամենէն հարուստ եւ չափազանց հասուն մտքերէն մին է, ասոր համար ալ հոս անհատներ եւ ընկերութիւններ յաճախ նպատակ թիւրքերէ եւ պարբերականներէ կը հիմնեն թէ՛ ծառայութեան, թէ՛ մանաւանդ չափու համար: Սակայն կարելի՞ է հոս ցոյց տալ Հայ թերթ մը, որ հարստութեան գաղջ ըլլայ: Ո՛չ: Անոնց բոլորն ալ կը հրատարակուին մխիթարի ի գին ահաւոր պահպանութեան: Առհասարակ գաղութահայ մամուլը բոլոր աշխատասէրները հալածուած, չարչարուած, անօթի՝ բայց միշտ պատ-

նէշի վրայ կանգուն հերոսներ են: Իսկ Երեւանատրէ Հայաստանի նման յառաջդիմական գաղափարներու պաշտպան թերթի մը աշխատակիցները՝ ինձ կը թուի թէ՝ ասելի պատն բաժակներ պէտք է լմնած ըլլան, բաժակներ՝ լեցուած ու պարպուած ցեխերէն: «Որ ուտէր ընդես, յաճախեաց առնել ինձ խարէութեան:» Ահա այսպէս պատնաշտան բաժակներ պարպելով Բառասւիֆի Գողգոթան հասնիլ իրական հերոսութեան է: Եթէ վատապահները կը չահուին վշտապահներու դերնոյ, այս թերթը այդ մէկ իրաւունքը չահած է քանքարը, վկայ՝ իր տիգաւոց կողերը:

«Մամուլը ժողովուրդի լեզուն է», բսուած է, մանգամայն վարսոը այն ժողովուրդին, որուն ծառայութեան կոչուած է: Կ'արժէ ուրնան, քննել եւ տեսնել թէ ի՞նչ ժողովուրդ ենք մենք հոս, Ամերիկայի մէջ եւ ի՞նչ կը պատանք մեր մամուլէն:

Հոս մենք ունինք, յարանուանական, կուսակցականի եւ չէզոք հասուածներ: Մամուլը հոս կամ յարանուանական բնոյթ է, կամ կուսակցական, չէզոք հասուածը որ կը ներկայացնէ մեծագոյն մասը պակասութիւնն՝ չունի իր սեպհական մամուլը: Գաղութներու մէջ առհասարակ այսպէս է եղած: Չէզոք — անկուսակցական կոչուած հասուածը՝ հակառակ ամէն տեղ ալ իր թուականութեան՝ տեղ ունեցած չէ մամուլ եւ եթէ երբեմն այդ տեսակ ձեռնարկներ ալ եղած են, անոնց կեանքը աննշմար անցած է, «ի բուականին չորացուց»: Ուսոի մամուլի ծանրութիւնը առաւելապէս կայն երթը արհամարհելի պէտք չէ նկատել չէզոքներու օժանդակութիւնը: Եթէ ներսէն ինձ օրինակով մը բացատրել, պիտի ըսեմ, որ Հայ համայնքի մարմինը կը ներկայացնէ չէզոք հասուածը, իսկ չնչերը՝ կուսակցականները: Չէզոք եւ կուսակցական մասսայի յարաբերութիւնը կենսունակութիւնը յար եւ նման է տրուած օրի-

նակին եւ անբաժան իրարմէ : Մարմինը իր աճումը կը բարմաղաղակէ՝ եթէ չզայլին դրութիւնը խանգարուած է, վոխադարձաբար չկրնար լաւագոյն կերպով դէրը կը կատարեն, եթէ մարմինը առողջ է : Այս է յարաբերական արժէքը էկզօք եւ կուսակցական հաստատելու : Ըստ որում Ամերիկահայ մամուլը մեծ դեր ունի կատարելիք էկզօք հաստատծին մէջ ալ :

Մեր յարաբերութիւնները ալ ունին իրենց մամուլը, ինչպէս են Հայաստանի կոչնակ–ը, Հայաստանեաց եկեղեցի–ն եւ չատ մը եկեղեցական թերթիկներ : Ատոնց բոլորն ալ կը մատակարարուին իրենց ծանրութեան ուղղութեան համաձայն եղող Հայերու տուբերով : Ի տարիէ իրեւ ապրուստի աղբիւրներ, ատոնց ամէնքն ալ կ'արժէ քաջալերել :

Մամուլի մարդին մէջ չատ կարեւոր դեր վերապահուած է նաեւ գրական թերթերու : Ատոնց դրականութեան մամուլը արթիւր է մեզի, մինչդեռ դրական թերթն է Հայ մտքի հայելին : Հո՛ն է որ Հայ ծխածանի դոյները կերպար կ'ողջունեն : Անշուշտ դրական թերթեր ալ հրատարակուեր են հոս անցեալի մէջ եւ հիմա ալ կը հրատարակուին : Ամէն Հայու պարտք է դանոնք քաջալերել, բայց հոս ալ այդ թերթերու մշակներ կը դղան իրենց շուրջ ամայութիւն մը : Երբ հայերէն դիւցազներ ներուժ չունենանք, ո՞վ պիտի օգտուի այդ հրատարակութիւններէն :

Ապրիլ տօնին ունիմ Նոր–Դիր–ը, պատուական թերթ : Անոր ժամադրավայրն է հին եւ նոր սերունդի վարպետներուն եւ սկսողներուն : Բայց դայն հասկցողները քիչ են : Ըստ իս ամէն դնով պէտք է պահել եւ տարածել դրական թերթ մը, ուժերը խտացնելով անոր շուրջ : Անոր մէկ մասը յատկացնել Հայաստանի եւ Սփիւռքի Հայ մտքին, մէկ մասը աւցգեալի արժէքներու եւ որ կարեւորն է թերթին ապահովել նաեւ աւցգիներէն կարեւոր բաժին մը, որ ընտրուի եւ թարգ–

մանավանդ Հայ մխոքը պէտք է ծանօթացնել նոր սերունդին, նաեւ օտարներուն, իրենց հասկցած լեզուով:

Իսկ երբ կը մօտենանք կուսակցական թերթերու, հոն ծաւալութեան չափանիշը աւելի կը բարդանայ: Մեր քաղաքական կուսակցութիւնները իրենց կազմակերպութեան թուականէն սկսեալ, իրենց բեմերով, ցոյցերով, յեղափոխական եւ մշակութային գործունէութեամբ, մանաւանդ իրենց մամուլով շատ պատասխանատու գործեր ունեցած են: Ճակատագրական շարժումներ գլխաւորած են, որոնց արդիւնքը այս ժողովուրդին համար, յաճախ շահաւոր ալ չէ՛ եղած: Բայց բնական է, որ այդպէս ալ պէտք է ըլլար, ան որ կը քալէ՝ կ'ինթայ ալ: Ո՛վ որ լսել կ'ուզէ, ջուրը պիտի մանէ: Այդպէս եղած է մեզի բաղդատելից ուրիշ ազգերու ազատագրական շարժումներու ընթացքն ալ: Արդիւնքը, այսօր որչ է: Թո՛ղ պատմութեան անպահանջութիւնը դատէ մեր անցեալը եւ ի հարկէ շատ պիտի ըլլայ այդ պէտք է պղջայ: Իսկ ի՛նչ կը ապահովենք այսօր մեր կուսակցականներէն եւ իրենց մամուլէն:

Սովետ Հայաստանի իրողութենէն ապին, ինչպէս բոլոր դաշնութիւններու, նոյնպէս Ամերիկահայ գաղութի քաղաքական ուղեղիծը երկու որչ հաւասարժէք է: Սովետ Հայաստանի բարեկամ եւ Սովետ Հայաստանի դէմ եղող հոսանքներ:

Եթէ դէմ եղողներ *ապացուածքը* կը գործածեմ, նկատակս չէ՛ Դաշնակցութեան անունը ծածկել, այլ դէմ եղողներ կ'ըսեմ, անոր համար որ Սովետ Հայաստանի դէմ եղողները՝ մինչեւ այսօր՝ միայն Դաշնակցականներ եղած են: Դաշնակցութիւնը գլխաւորած է այդ հոսանքը, այլապէս կուսակցութեան չհաւատացող շատ մը Հայեր խոկ, պահպանողական, յեղափոխական, ազգային խաւերու Դաշնակցութեան հետ: Այժմ վերաւոր իրողութեան մը ալջեւ կը գոնուինք: Այսօրուայ աշխարհաքաղաքական

պատերազմը եկաւ, վասնզի ոչ Հայաստան եւ Հայ ժողովուրդը երբեք բաղդը անդամանալիօրէն կապած են Սովետ Միութեան հետ, եւ այդ անգին բաղդատութեան մը պէտք է նկատել: Եթէ աշխարհը հետզհետէ եւ յարգանքի պարտադրող այս բարեփոխման երազը ոտքի չեռանողներ կան, անոնք յաւերժական անուղղայներ են: Անոնց մասին ալ երբեմն հետ կը մնայ նայ նոյն ուղեգիծին մէջ: Հաւատացողներ կը հետեւին անոնց: Մեր մամուլին, ըսել կ'ուզեմ, Սովետ Հայաստանի բարեկամ մամուլին պարտականութիւնն է յառաջանալ հաստատակամութեամբ եւ խոտան վտանգներ եւ պատասխանատուութեամբ:

Կարեւոր պարտագայ մը, որ կ'արժէ նկատի առնել: Այն թէ, մեր Հայ ընթերցողները բարեխղճութեամբ ընթերցողները թերի գնահատած պիտի ըլլան, որովհետեւ հայերէն գիրքերը պիտի ըլլան: Հայ գրքոյ չունենք, եղածներն ալ անուանական են եւ բաւական չեն Հայ գիրքը եւ Հայ մամուլը պահպանելու համար: Ուստի այս իրողութեան մեր մամուլը կը պնդէ հարկադրանքի մը առաջ: Համապրել — կեդրոնացնել մեր ուժերը եւ մօտենալ նոր սերունդին ալ՝ իրենց հասկցած ընդունակ, անդրեւելեկնով:

Երազով չեմ, բայց կը տեսնեմ որ անհրաժեշտ է Ամերիկահայ Մամուլի միութիւնը: Իմ խօսքս ընդհանուր մամուլի մասին է: Ես կը տեսնեմ որ վաղը մօտ-հասնելին անգամ համբոյր պիտի գան, եթէ կ'ուզեն տալ: Սուրբ Գիրքի մէջ Անառակ–Որդին անգամ խոստովանէլէ ձանձրացաւ, գտնի եկաւ. «Մեղա՛յ յերկինս եւ առաջի քո» գոչե՛ց, եւ իննակաւ հօրը գրկերուն մէջ: Ես ան եղաւ ան առնին, երբ խոստովանին վշտալ չմնաց ուսելիք: Իսկ եթէ այդ ճամբան հաճելի է իրենց եւ իրենցիններուն, բարի՛ ճանապարհ: Մենք կը տեսնենք գիրենք ալ, իրենց գործերն ալ:

Ամերիկահայ Հայաստանցի բարեկամ մամուլը այդ վաղուան պետն չսպասէ, այլ այսօր պետն դարձէ։ Այսօր ունինք Միացեալ Ճակատ, թերեւս այսօր այդ ճակատին մէջ կան մարդիկ որ Հայուն վերակենդանութեան կ'երազեն ծիածանի գոյներուն մէջ, բայց մեր գոյնը գօրաւոր է, մեր հայրենիքի, ազգով Հայաստանի գոյնն է այն։ Սթալին կը խօսի, «Մեր կարմրութիւնը առողջութեան նշան է։» Գիտեմ, որ այսօր դեռ Միացեալ Ճակատի, այսպէս ըսենք, յառաջդիմական տարրերու մէջ խոչ ցրտութիւններ կան։ Բայց առանք Հինգ Ուխտի պատմութիւններ են։ Ես կը հաւատամ որ անկեղծութիւնը կրնայ այսօրուայ դարձակցութիւնը մեզ առաջնորդել վաղուայ Միութեան։ Եւ այս անհրաժեշտութիւն է, կոչերու համար ալ, երկոց մամուլին համար ալ։

Սակայն Հայաստանը կը սպասէ, որ իր բարեկամները արդէն Միութեան նորօրեայ իր ճակատին եւ դարձեալ հոգեկան ալեաքները ուղղեն, դէպի հո՛ն, դէպի Բեւեռային Աստղը։ Ամերիկահայ մամուլի սխրանքը այդ հարթել պետն բացատրեն։

Ամերիկահայ դպրութիւ եւ իր մամուլին մասին խորհելու առեն չենք կրնար անտեսել ուրիշ երկու դարձած ազգակներ ալ, որոնք, թէ՛ չէզոք են եւ թէ՛ կուսակցական, կարծես երկակեցցաղ։ Այդ դարձած ազգակներն են Հայ Բարեգ. Միութիւնը եւ Հայրենակցականներ կամ ընկերութիւնները։ Ինչպէս ծանօթ է բարեգործականն ու չատ մը Հայրենակցականներ ալ ունին իրենց անպահական մամուլը։ Ինչ պետ ըլլար անոնց հանդէպ մեր եւ մեր մամուլը դիրքը։

Շա՛տ պարզ։ Եթէ անոնք Ազգասահման Մարմիններ են, թող իրենց ազգասնները խնամեն մինչեւ երբ որ կ'ուզեն։ Իսկ եթէ հայրենակցական հաստատութիւն է, անոնք մեկի հետ եւ մենք իրենց հետ, ամէնիս

ալ Հայաստանի հետ, պետք ըլլանք: Ո՛վ որ մեզի հետ չ՚ուզեր համակրական չի կրնար ըլլալ:

Թո՛ղ յոյները Հռոմպատրոնին, երբ յոյները կ՚ապրին:

Հայ մամուլը պետք հնչէ այսօր երբեք ցնծութեան առաւօտեան Հայուն, որու վերնիվերջին վերածնուած Հայ Աստիներ, որպէս հրեղէն կաղնիներ ահ ու մահ կը սփռեն Թշնամւոյն, Մուրմանաքէն Թամաո, Ուրալէն՝ Կարպաթ:

Տեսէ՛ք Աստղը, որ սեանել ցանկացան ու չտեսան Քննէ–ատէկիներ, Աստղը՝ ծագեալ յԱրեւելից որ երեք մոգերը առաջնորդեց Թէհրան: Տեսէ՛ք ու ցնծացէ՛ք, հոն պարզուեցաւ Աստիւտ Եղբայրութիւնը, որ կը հնչէ՝ Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն: Ես կը ցանկամ Երիտասարդ Հայաստանի Քառասունքով ողջունել լրումը Ելից, մեր անապատի ճամբորդութեան: Երիտասարդ Հայաստան հպարտ է անով, որ այսօր Թշնամիներն անգամ կը խոնարհին այն Աստուածային առաջ, որ իրն էր, որ Հայուննէր· «Որ Հայը մեռաւ, որ Հայը Աստի:» Հանգի՛ստ, Հայ Գողգոթային:

Հպա՛րտ է, Երիտասարդ Հայաստանը, որ քառասուն տարի առաջ սեաւ եւ ողջունեց Հնչակով, այսօրուայ Երիտասարդ Հայաստանը, ընկերվարական Հայաստանը, Սուրբ Եղբայրութեան մէջ:

Իսկ ես, Քարեր Լերան վրայ եմ այսօր, որպէս մէկ նոր Մովսէս, աչքերս յառած եմ Աւետեաց Երկիրը, հոն պիտի կը թրմռայ Անոյշ: Այլ հոգի չէ, որ հոս եմ, հերի՛ք է որ Եղեմ եմ: Այլ ի՞նչ փոյթ թէ հոս դերեզմանես իսկ Հնայ անծանօթ: Հերի՛ք է ալ: Ես տեսայ մի նոր հրաշք: Հրա՛շք դերբնական: Յորդանա՛ն ճեղքուած, հրեղէն էակներ կ՚անցցին անկէ.... ՅԵՍՈՒ ԱՐԵՒԸ ԿԵՑՈՒՑ, ՇԱՄՓՈՒՐՈՒԱԾ Է ՆԵՌԸ — ԱՄԱՂԷԿ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏԵՐ.— կարապետ Բհնյ. Գալֆեահեան ծնած է Կեսարիոյ Էվէրէկի Զոմախլու գիւղը: Իր հայրը եղած է բահանայ, բայց հովիւ մը իր բեւհին: Գիւղին ծխական դպրոցը լրացնելէ վերջ՝ ուսանած է Ս. Գաւիթ վանքին մէջ: Հասարակական գործունէութեան սկսած է 1900 թուականէն սկսեալ: 1904–էն ընկերակից աւետարանական ուսուցիչ է Կեսարիոյ, Թալասու, Ֆէնէէէի, Զոմախլուի, Առանայի, Տարսոնի, Բոֆիճիայի, Ֆիֆսի վարժարաններուն, եւ Նիր Իսթի որբացոցիչներուն մէջ:

1908–ին մտած է Հնչակեան շարքերուն մէջ եւ ունեցած է կուսակցական բեղուն գործունէութիւն: Բանւոր, չարչարանքի եւ աֆսոր ճաշակած է որպէս Հնչակեան, որուն իր մէջ խորացուցեր են Յոյսն ու Հաւատքը Ապրող Սուիէտ Հայաստանին:

Ամուսնացած է Զոմախլուի բահանայ Տէր Ներսէս Ներսէսեանի աղջկան Բաղդիկի հետ:

1938–ին բահանայ ձեռնադրուած է:

1939–ին հասած է Նոր Աշխարհ ու հաստատուած Եգիպտոսի մէջ:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ «ԿԱՅԾ» ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Իրմէն անկախ կեանք ունի Յունաստան տպատանող Հնչակեան ընտանեքարնեու տատիճեր ուսուցչ Ընկեր Սրբոս Գալֆասեանի տաչնորդութեամբ կազմեցին Ս. Գ. Հնչ. ԿԱՅԾ երիտասարդական Միութիւնը, ո-

ՎԱՐԶՈՒԹԻՒՆ Ս. Գ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ «ԿԱՅԾ» ԵՐԻՏ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Փօֆիւիա, Նոյ. 22, 1930

Ձախէն աջ՝ կարապիս Պետրոսեան, Մկրտիչ Հէֆիմեան, վահան Դագէսեան, Օնիկ Անդրէասեան եւ Նշան Պիկեան

բոնցմէն մեր ձեռքը հասած է միայն Փօֆիւիայի (Բուլղարիա) վարչութեան խմբանկարը:

Յունաստանի մէջ կայծ երիտասարդական Միութեան ծաւալման բարձր թափի ընթացքին, ուրախ հասաւ նեղկայ պատերազմը եւ խառնեց կազմակերպութիւնը:

ՄԱՐԳԱՐ ԱՂԱՅԻ ՏԷՈՕՐԸ

(Վիպակ)

Տասնըմեկերորդ դարու վերջին տարիներն էին։ Կիլիկիոյ Հարաւ-արեւմտեան ջրջանին մէջ, լերան մը կողին վրայ բնանկարի մը պիպեցկութեամբ վոտաձ էր Ֆ... գիւղը, իր ցանցառ ու պարտուճակ տնակներու եւ պէսպէսուն պարտէզներու տաճկահայ գեղջկական տարբերութիւնով։

Գիւղին կեդրոնը վարդ ապրիլը, գիշեր ու ցորեկ կը հոսեցնէր իր պաղ եւ պուլակ ջուրը, որուն կարկաչը յաւիտենական ու անոպատ երգի մը պէս կը հնչէր անընդհատ։

ԱՐԴԱՐՈՒՆԻ

Աքանչելիօրէն պիպեցկէ էր Ֆ... գիւղը հեռուէն վիտակի մը համար։ Բայց երբ անոր նեղլիկ ու պրպտապատ փողոցներէն ներս մտնէիր եւ ծանօթանայիր հոն ապրողներու կենցաղին, հասկըցայիր անոնց կեանքի ժխտակ պայմաններէն, այն աստիճան չտառապիլու համար՝ թէ այս գիւղին ներ-

քին պատկերը, հակառակն է անոր արտաքին գեղատեսիլ երեսոյթին:

Գիւղին ակն ու ախթականը, մեծատարած կալուածատէրը Մարկար Ալան էր, որ երբ ձիով կամ հեծեալ, տպաւ տանիկ մը խանութներ անցկացնել տէրէն չուկային անցնէր, հոն եղողներուն ամէնն ալ պէտք էր որ անմիջապէս ոտքի ելլէին: Եթէ պատահէր որ մէկը այս սովորութեան չհետեւէր, Մարկար Ալան գոյն բանի կերպով բնել կուտար ու կը նեղէր իր տան մօտ գեղի մը մէջ եւ տակալի ձեռք կ'ենթարկէր: Այս պարմաններուն տակ, ալ ո՞վ կրնար անոր անցած գործառնութեան դէմ խօսիլ եւ անոնց դէմ ելլել չգտնուիլ:

Մարկար Ալա թէեւ յուսն տրեւանին հասեր էր, բայց դեռ չէր ամուսնացած ու եթէ իր դէմքին նայէիր, կը կարծէիր թէ՝ հազիւ քառասուն մը կայ: Այն շուայտութեան ու ցոփութեան մէջ կ'անցնէր իր օրերը եւ իր վերպատանեկան մէջ մեղք ալ մնացած էր:

Գիւղացիները չատերը հոգտրուկ էին: Անոնք քրոնաչան աշխատանքով Մարկար Ալայէն ալեւորները, պարտէզները ու արտերը կը մշակէին ի գին կտոր մը հող հայի եւ մինչեւ երեկոյ մոտը, պարտական կը մնային անոր:

Գ... գիւղին մշակները ու պարտիզպանները, կարելի է ըսել թէ՝ պարտքով կը ծնէին ու պարտքով կը մեռնէին եւ այնտեղ Մարկար Ալայէն ամէն մէկ խօսքը օրէնք էր ու իր հրամանները պէտք էր առանց ամենափոյն ընդդիմութեան, վայրկեանական կերպով գործադրուէին:

Օր մը, երբ Մարկար Ալա գիւղին չուկային կ'անցնէր իր սովորական գոռոզ նայուածքները չորս կողմ պտտցնելով, յանկարծ կանգ առաւ խանութի մը մօտ հաւաքուած երիտասարդաց խումբի մը առջեւ, երեսնոց, քսանց անոնցմէ մին իր գիրքը ու բարեմեամբ

մը թթենիով անոր կենաին, պատանուին ձայնով մը պո–
սաց.

— Վա՛յ, չա՛ն լակոտ, դուն ո՞վ ես որ այդ նոր կո–
չինները հագնիս եւ այդ դեղերուն դուլպանները մինչեւ
ծունկերդ քաշես: Զի՞ս ամչնար: Պեհլեվի ալ առանկ
պարեզոցներ, պարեզոցներ ու ծայրերը արծիւ էս: Որո՞ւն
ոգան ես դուն: Անօթի փորիդ չե՞ս նայիր: Հայրդ երբ
մեռաւ, տակաւին ինծի քանի ոսկի պարտական էր եւ
այդ պարտքին մէկը դուն ես հիմա, որը պիտի վճարես
արեանդ մէջ ամէն օր աշխատելով: Ցրուէ՛ առ պե–
հլեվդ. դուն իրաւունք չունիս պէս պրծնելու եւ պառե–
լու, երբ պարտքի տակ ես: Շո՛ւտ, դնա արօրը առ եւ
սկսէ արտս հերկել: Եթէ ո՛չ, ձեռքէս չես կրնար ազա–
տել. քեզի չա՛ն առատ կ'ընեմ:

Աբշակ, որուն պլուզն վրայ այս խօսքերը կարկու–
ռի պէս կը տեղային, անշարժ ու լուռ մնաց, իր ընդուն
կտրճես քար դարձաւ եւ իրեն այնպէս կուզար՝ թէ աշ–
խարհը մէկէն խուռներեայ եւ իր աչքերը ալ բան չէին
տեսներ...: Արիւնը առատօրէն երակներուն մէջ եւ ար–
ձանացած ձեռքերը չկրցաւ վերցնել ու իր կոկիկ կեր–
պով չակուռած պեհլեվուն առնել որ գանդաք ուրշակէ:

Աբշակին լռութիւնը ա՛լ աւելի առատկացուց Մար–
գար Ազային կատաղութիւնը, որ երկու ուժգին ար–
ատականներ իջեցուց խնձոյ տակ երեսներուն, ուրկից անոր
պեհլեվուն յարդարուած ձեւը եւ ամենապակիր լու–
սանկարով անտրտնջելի կեցուածը պատճառական
չէշաներով արտասց.

— Եթէ վարը առաւ կանուխ չհերկես արտս հեր–
կել, մարմինդ կտոր կտոր կ'ընեմ եւ չունեցածդ ալ
կը նեամ. հասկցա՞ր:

Ա՛լ չխօսեցաւ Մարգար Ազա եւ Աբշակին դէմ դէմ
սկնարկ մըն ալ նետելով, անցաւ ու գնաց:

Անմիջապէս, Աբշակին ընկերները, որոնք վտղոյին

մէկ անկիւնը կծկուեր էին, եկան ու վորձեցին անոր ցաւը մեղմացնել:

— Վնաս չունի, Արշա՛կ, ըսաւ մէկը, դուն տակաւին քսանըմէկ տարեկան տղայ ես, կը մեծնաս ու կը մոռնաս ամէն ինչ:

— Հա՛, ըսաւ մեւսը, մինչ ալ ծեծ կեր ես ինչ, ի՞նչ կայ որ:

Բայց ծեծը չէր որ Արշակը կը նեղէր. այլ կ'ես մտահաւ իր հօրը մահին յառաջ անարդար պրպտուելիքնե՝ թէ հայրը քսան տակի պարտք էր ձգեր, որը հնամա իրմէն կը պահանջուէր եւ Մարդար Աղային այն տկնամբութիւնը՝ թէ տղքատի մը դաւակը իրաւունք չունի նոր տաճեր հաղնելու եւ պեխերը ոլորելու, ծանր կապարի պէս կը ճնշէին իր սրտին վրայ: Ան իր ընկերներէն եւ ո՛չ մէկուն չպատասխանեց ու հոգեկան խռովայոյզ վիճակով ուղղուեցաւ դէպի իր կեսախարխուլ խրճիթը, ուր դեռ տարի մը առաջ մեռեր էր իր ալեւոր հայրը եւ ուր կ'ապրէին հնամա ինքն ու իր վաթսուն տարեկան մայրը՝ Վարդեր Տատուն, չափազանց հոգեառ ու տղքատիկ մթնոլորտով:

Արդէն մութը կոխեր էր երբ Արշակ, երեսը կապած, խրճիթէն ներս մտաւ եւ դեռինը փռուած վոխաթին վրայ ծալապատիկ նստաւ, առանց իր մօրը ուշադրութիւն դարձնելու:

Մայրը՝ Վարդեր Տատուս, սեղանի տեղ ճերմակ լաթի կտոր մը վոնց Արշակին առջեւ եւ անոր վրայ չոր հացն ու պանիրը դնելէ յետոյ, նստաւ իր աչքին լոյսը եղող իր մէկ հատիկ զաւկին դիմացը եւ ապա, անուշութեամբ մը հարցուց.

— Ի՞նչ է պատահեր, որդի՛, ինչո՞ւ նեղուած ես:

— Ոչի՛նչ, պատասխանեց Արշակ:

— Տղայմէ մէկուն հե՞տ կռուեցար:

— Ո՛չ մայրիկ, բան չկայ:

— Հապա ինչո՞ւ այլափոխուած ու յուզուած է պէտք։

— Ոչի՛նչ, մայրիկ, հանգարտէ, ըսաւ Արշակ եւ ուռանց բան մը ուտելու, քաշուեցաւ խրճիթին մէկ անկիւնը ու խորասուզուեցաւ երկար մտածմունքներու մէջ...։

Առաջ վրայ մայրը քանիցս փորձեց հասկնալ իր որդուն արտասովոր պատճառը, բայց ամէն անգամին ալ լակոնական պատասխաններ առանալով, ձախողեցաւ եւ յուսահատած՝ ինքն ալ երկնցաւ իր սովորական տեղը։

Ամբողջ գիշերը ոչ մայրը կրցաւ քնանալ եւ ոչ ալ որդան, թէեւ երկուքն ալ իրար խաբելին եւ այնպէս մը ձեւացուցին՝ թէ անո՛յշ, անո՛յշ կը քնանային։

Արշալոյսին, երբ աքաղաղը դեռ նոր սկսեր էր կանչել, Արշակ կամացուկ մը երաւ իր տեղէն, քանի մը օրուան պաշարի համար հաց ու պանիր ծրարեց եւ յետոյ մօրը պառնալով ըսաւ.

— Մայրի՛կ, գիտեմ թէ այս գիշեր քնաւ չքնացար ու մտահոգուեցար թէ՝ ինչու համար նեղուած էի։ Ես յուզուած ու պայրացած էի անոր համար, որ ողբմած հոգի հայրս Մարտար Ազային քան ոսկի պարտական է եղեր եւ այդ պարտքը պէտք է ես ինքս վճարեմ եղեր անոր արտերը հերկելով, կալերուն մէջ ցորենը կամնելով, պարտէզները ջրելով, ջրհիներուն վերայ բեռները բեռցնելով եւ այլն, եւայլն։ Այս կը նշանակէ թէ՝ ես պէտք է մինչեւ կեանքիս վերջը Մարտար Ազային համար ձրիարար աշխատիմ, յոգնիմ ու քրտնիմ։ Դուն գիտես թէ եղածը զրպարտութիւն է, գիտես թէ խեղճ հայրս մինչեւ իր խոր ծերութիւնը եւ ապա մինչեւ իր մահը, Մարտար Ազային ծառայեց եւ վոխանակ պարտական ըլլալու, առնելիք պէտք է ունենար անկէ։ Բայց հոս արդարութեան մասին կարելի չէ երեւակայել։ Ես որոշեցի հեռանալ այս գիւղէն եւ ե-

Թալ օտար երկիր բաղդս որոնելու: Որչեցի հետանալ Մարզար Ալայի բռնաւորութենէն...:

Ծերուն մայրը, որ մինչեւ այդ առեն արդէն տարի կը ելլէր, յանկարծակի նիհաց Աբշակին այս կերպ արտայայտութիւններէն, արմատախիլ ծառի մը պէս կրճկեցաւ իր մեակ տեղին, տարիներէ ի վեր իր շունչին տակ անոյշ ու մեծցած իր ամենասիրելի պաուկին ծոպին հասակին առաջ եւ պահ մը չկրցաւ ինքզինքը տաշտանել անկէ բաժնուելու գաղափարին հետ: Բայց քանի մը վայրկեան յուզմենէ մը յետոյ, ուշքի եկաւ եւ արցունքոտ աչքերով վոխձեռնելով անոր, բաւ.

— Երթաս բարով, տղաս, գնա՛, պատառէ՛, առ անիծեա՛լ Մարզար Ալայի ձեռքէն, որուն անառակութեան կիրքերուն, անկուսութիւններուն ու հոգւոյին բռնադրուածները պատճառ են դարձեր, որ մեզի պէս շատ մը խեղճ ընտանիքներու տուները քանդուին ու անհետանան: Թո՛զ ըզգուն չորնայ, թո՛զ չանիմանայ այդ դաշտանը, որ երբ կը դրկարտէ մեզ եւ կ'առնէ որ բաժնուինք երամէ:

Ժամանակը շատ կարճ էր: Տակաւին չլուսցած, պէտք էր պիտի հետանար Աբշակ: Եւ ան, վերջին անգամ ըլլալով համբուրելու իր հեծկլտացող մօր կնճռոտած այտերը եւ արագ քայլերով ճամբայ ինկաւ դէպի Ալեքսանդրէթի նաւահանգիստը, ուրկէ Եգիպտոս անցնելու՝ եւ այնտեղէն ալ մինչեւ Ամերիկա հասնելու մտածումները արդէն էր ամրողջ պլչելը: Այն վախէ թէ՝ իր համակրելացնելէն առնք, Մարզար Ալայի ամարդի բռնութիւններուն եւ Թուրք կառավարութեան հալածական քաղաքականութեան հետեւանքով, ձգիր, հետքեր էին իրենց ծննդավայրին, որոնց մի քանիները հաստատուն էին Ալեքսանդրիա, Եգիպտոս եւ մեանները ալ պատիր էին Ամերիկա:

Եւ Աբշակ վանդակէն ազատած թռչունի մը արագութեամբ կը սուրար դէպի Ալեքսանդրէթ...:

Արեւը հետզհետէ ծագելու եւ պիչերուան խոր լռութիւնն արթնցնել բնութիւնը՝ իր կանաչազարդ պուրակներով, իր մեծ ու պզտիկ թռչուններու համբոյրով, իր վարդերուն բանկնելուն ու հեզասահ առուակներուն, ցնծագին ոգեւորելու նոր առաւօտը, նոր օրը…:

Աղջիկ արդէն իր պարզն այնքան մը հեռացեր էր, որ ալ չէր կրնար զայն նշմարել եթէ իր առին նայէր, բայց ան այդ ալ չէր ըներ եւ արտասանքով կը քալէր, քանի որ տակաւին երկու օրուան ճամբայ ունէր կատարելիք:

Մինակ մնացած խնձոր մայրը՝ Վարդիթ Տատու, ո՛րպէսզի օրը լայով անցուց: Գրեթէ մինչեւ երեկոն բան չճոխաւ: Իր միակ մտածումը իր Աղջիկն էր, ո՛րուն կիսատառանքը իր երեւակայութենէն չէր հեռանար եւ երբեմն երեւ այնպէս կուզար թէ՝ իր տղուն հետ կը խօսի եւ նայինակ անոր ձայնը կը լսէ:

Վարդիթ Տատուն հոգեկան այս դառն վիճակը տեւեց ամիսներ եւ երթալով աւելի առաւելացաւ: Խարխ պատկիները փորձեցին մխիթարել զինք իրենց այցելութիւններով, չանացին մոցնել առ իր վիշտը. բայց անոնց բոլոր փորձերը ապարդիւն անցան: Արտաբեկ կինը լացաւ փողոցին մէջ, լացաւ տան մէջ, լացաւ պրիւրին քով եւ հեկեկաց նկնգնցաւ խորանին առջեւ: Արտաւուեց իր պանդուխտ զաւակին համար ու մաչեցաւ, հալեցաւ անոր նոհանքն…:

Օր մը, Վարդիթ Տատու, ձանձրանալով իր տան մխրճնակ չքնաղատեսէն, ելաւ գնաց իր փոքր պարտէզը, որ անմշակ ու խոպան վիճակի մէջ իր բաղդին ձգուած էր եւ կը պտուղր զինուն մէկ ծայրը, ճամբուն ճիշտ եզերքը: Այնտեղ տակաւին կային քանի մը ասլորիներ, նռներ եւ թզիներ, որոնք չէին չորցած եւ դեռ անոնց վրայ կը նշմարուէին սիրտ ու դարուկ պատուղներ:

Վարդիթը Տուտուս հատաքից իր ոյժերը, փարելցաւ ցածկենկ ծառի մը մէկ ճիւղին եւ սկսաւ հառիկ հառիկ քաղել հասուն պտուղները: Այս մինչդեռ, չկարողացաւ պահել իր յուզումները, արցունքները յորդեցան իր վառացած աչքերէն եւ լալահառն, խեղդուկ ձայնով մը ու իրեն յատուկ եղանակով, հետեւեալ տողերը երգեց Արշակի մասին.

Այս ծառերուն շուքին տակ,
Ես մեծցուցի քեզ Արշակ·
Արդեօք ո՞ւր ես, ո՞ւր հասար,
Ա՛հ, միշտ կուլամ քեզ համար···:

Գարնան աւոյշ հովերուն,
Երբ դեռ մանկիկ մ'էիր դուն,
Կ'օրօրէի քեզ այստեղ·
Կը թուչըտէր շուրջդ աւիծեղ···:

Մարդար Աղա, որ իր դեղեցիկ ձիուն վրայ հեծած դիւղ կը վերադառնար, յանկարծ, լսելով Վարդիթը Տուտուսին լալահառաչ երգը եւ ճանչնալով անոր ինքնութիւնը, կանգ առաւ ու ձիէն վար իջնելով, երաւ ուղղակի պարտէզին մէջ եւ վայրենիի մը նման պոռաց·

— *Հէ՛յ, պառա՛ւ, ի՞նչ կ'ընես հոս· չե՞ս գիտեր որ այս հողը իմ սեփականութիւնս է: Ի՞նչ համարձակութեամբ եկեր ես ու այս ծառերուն պտուղները կը գողնաս: Աւարտա՛կ, չո՛ւտ, հեռացիր ասկէ:*

Վարդիթը Տուտուս պահ մը այլայլեցաւ եւ տարտնքի մէջ մնաց թէ՝ արդեօք եղածը իրականութիւ՞ն էր, թէ ոչ երեւակայութիւնն, բայց անմիջապէս իր այս կասկածը փարատեցաւ երբ Մարդար Աղա առատիկ բարկութեամբ մը կրկնեց·

— *Շո՛ւտ, պառա՛ւ, հեռացիր ասկէ:*

— *Ի՞նչ կ'ըսես, Աղա, չէ՞ որ այս պարտէզը ամուսինս ժառանգ ձգած է ինծի, հարցուց Վարդիթը Տուտուս հարիւր լանլի ձայնով մը:*

— Ցնդա՛ծ, խոֆա՛ծ, դուայ Մարդար Ալա, չե՞ս դիտեր որ ամուսնդ երբ մեռաւ, քանի ոսկի պարտական էր ինձ եւ ես անոր փոխարէն այս չերտ մը հողը պատնդի, որ հինդ ոսկի անգամ չ'արժէր: Ծոյլ ալաղ փախաւ որ չօրը պարտքը իր աշխատանքովը չվճարէ: Եւ ասկաւին դուն կը յանդգնիս ընդդիմանա՞լ ինձ...:

Ասոր վրայ, Մարդար Ալա ասասկի գայլացած, ամպարտանքով քովի նռնենիէն ճիւղ մը կտրեց ու այնպիսի ուժգին հարուածներ իջեցուց խեղճ կնկան թեւերուն, կռնակին, գլխուն եւ մարմնի ամբողջ մասերուն, որոնց հետքերը անմիջապէս ուռեցան ու կաս կապոյտ եղան եւ վարդեր Տատոս կիսամեռ վիճակի մէջ թողլու ու փոսերդաւ գետնի կանաչութեան վրայ:

Մարդար Ալա, յագեցուցած իր գազանային անդամի կիրքերը, գոհունակ սրտով եւ ոգեւորային յոխորտանքով մը քաշուեր էր ձիու քամրէն վրայ եւ ուրախ դէպի իր չքնդ ապարանքը, ուր ի'սպասէր իրեն համով ուտելիքներով պատրաստուած ճոխ սեղանը, որուն վրայ դիզուած տայն ու խորոված հաւերը, վարդեր Տատոսի նման խեղճ կիզջուհիներու արիւն քրտինքով չահուած էին...:

Իսկ անդին, պարտէզին մնուքեանը մէջ, սիրուն եւ գեղնորակ թռչուն մը, մեղմ եւ ողբաձայն գեղգեղանք մը արձակեց վարդեր Տատոսի անշնչացած մարմնոյն վրայ, որ սիրուր եւ յուզիչ մահերգի մը պէս հընչեց ու տարածուեցաւ հոլի ալիքներուն հետ...: Հէք կինը, անկարող ըլլալով տակաւ ծնծղի տարտահիլի հարուածներուն, իր վերջին շունչը փչեր եւ հոգին ասանդեր էր...:

Երեկոյեան, գիւղ վերադարձող հովիւներուն չունները, կատաղօրէն հաչեցին ու կանգ առին վարդեր Տատոսի փոսուած դիակին առաջ: Բարի հովիւները վերցուցին գայն ու տարին գիւղին գերեզմանոցը, կանչեցին իր քանի մը բարեկամներն ու դրացիները,

բերին քահանան ու ասիկաւագը եւ կարճ աղաւթք մը ընել մը վերջ, Թոպճեան պարն հագնեցով բացուած վառի մը մէջ:

Յաջորդ օրը, պետին մէկ ծայրէն մեռաւ, բերնէ բերան հետեւեալ պրոյդը չրջեցաւ.

— Ինչ վարկեր Տուռան որոկ ցաւէն մեռաւ է:

Չէ՞ որ ոչ ոք սկանատես եղած էր Մարկար Ազայի հրէշային բարբարոսութեան եւ ևթէ սեանպներ ըլլային անգամ, ո՞վ կը համարձակէր չխոսիլը խօսել: Մանաւանդ որ Մարկար Ազա Թուրք վաշխանեու բարեկամն ու սիրելին էր եւ ևթէ իր անձնական վերցնելով չկարողանար իր հակառակորդները ճմլել, այն առեն կը դիմէր սարսնաքարչ մահուան եւ բոլորովին անմեղ մարդիկ պրպտելով կ'ամբաստանէր որպէս կառավարութեան դէմ ապստամբող «կեղտոխականներ» ու Թրքական բանտերուն մէջ, ծեծով ու չարչարանքով մեղցնել կուտար: Ազգային մարդու մը դէմ ո՞վ պիտի կրնար վկայութիւն ընել, սանոյ ինքնինքը կործանման վտանգին ենթարկելու...:

Ահա այս ընկերային օրէնքներու անարդար պայմաններուն տակ, չարաչար խոչտանգուելէ ու պոռնկեալ վարդեր Տուռու եւ իր մեկ որոհատորը, իր ամենասիրելի Արշակը կրկին անգամ տեսնելու յոյսին հետ խառնելու ու գնա՛ց խնդճ կինը եւ քանի մը տարեկն, իր յիշատակն ալ բոլորովին մոռցուելու պատրաստուէն...:

Սակայն՝ ոչ տարիներու բաժանումը եւ ոչ ալ հարատար պտոներու հետաքրքրութիւնը կարող էին Արշակին մոռցնել տալ իր ծերունի մայրը, որմէ բաժնուելէն ի վեր լուր չէր առած, հակառակ այն իրողութեան, որ իր նամակները չարունակաբար պրկեր էր անոր, յաճախ պրամական վտխ պէր մըն ալ նեղութեամբ իր պրուեանը հետ:

Բայց Մարկար Ազա բոլոր նամակներն ալ պատռե

էր եւ պիտուած պոմպոկան գումարները ալ, իր սովորութեան համաձայն, խոստացեր էր: Ինչու որ պետրոնի սուբհանդակը պարտուր էր նախ Մարզար Ագային տունը բնակիլ ամէն թղթածրար եւ ան՝ ազատ էր իր ուզածին պէս վարուելու այլոց նամակներուն հետ: Մարզար Ագա իր յանցանքին մէջ բռնուելու վախն ալ չունէր, քանի որ ան գիտէր թէ՝ արտաքսմանէն նամակներ պիտոյ անձերը, Թուրքիայէն վախած էին եւ ալ չէին կրնար ազատօրէն իրենց հայրենիքը վերադառնալ ու նամակներու խնդիր հանել իրեն դէմ: Ան գիտէր նաեւ բոլոր նամակներն ալ կը կարդար ու կը ծանոթանար անոնց պարունակութեան:

Ալչակ, թէեւ տարիներէ ի վեր Նիւ Եօրքէն իր ընտրած նամակներէն եւ ոչ մէկուն պատասխանը առացեր էր, բայց չէր յուսահատած: Ան կը հաւատար թէ իր մայրը ողջ է տակաւին: Զօրաւոր կամքի տէր այս տղան, յուսահատել չէր գիտեր: Ան հինգ տարի առաջ յաջողեր էր Եգիպտոսէն Նիւ Եօրք հասնիլ, ուր հանդիպեր էր իր հայրենակիցներէն՝ կարապետ Փանոսեանին, որ գինք առաջնորդեր էր իր աշխատած դործատեղը, հօչակաբերութեան արտնաւոր սովրեցուցեր էր իրեն:

Նիւ Եօրքի մէջ Ալչակ մօտէն ծանօթացեր էր նաեւ Հայ դատին, նիկոյ եղեր էր Հրատարակային ժողովներուն եւ տպագին հաւաքոյթներուն: Հայ Յեղափոխութեան այդ տաք շրջանին, անդամակցեր էր Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան Նիւ Եօրքի Մասնաճիւղին: Մեծ հետաքրքրութեամբ եւ անհուն խանդավառութեամբ կարդացեր էր «Երիտասարդ Հայաստան»ի առաջին թիւը, որ լոյս էր տեսեր ճիշտ այդ օրերուն:

Յետագային, Ալչակ թրծուելով Հնչակեան կուսակցութեան մէջ, ի՛նքզինք անոր սոցիալիստական դաղափարաբանութիւնը եւ անհատական հակառակութեան ըմբռնումը, իր մէջ կը դտնայ դասակարդային հակառակութեան ըմբռնում, որով ի՛նքնին պայքա-

րել ու կտուել ըսլոր Ալանները բռնադրութեանց դէմ, ըլլան անոնք Հայ՝ թէ օտար: Առ վրայ Արշակ փոխած կը յայտնէ Հնչակեան Վերին Մարմիններուն՝ թէ ինք կ'ուզէ Կիլիկիա վերադառնալ եւ Թրքական Ջարդերուն դէմ Հայերու ինքնապաշտպանութիւնը կազմակերպել Հնչակեան Յեղափոխականներուն միջոցով եւ այդ պրոպան գործին համար իր կեանքը զոհաբերել: Կը պատմէ նաեւ իր պետին եւ Մարզպետ Ալայի դաշնութեանց մասին: Կ'որոշուի այդ վտանգը օր առաջ Արշակին ձեռքով ետեղի նետելու:

Վերջապէս, օր մը Արշակ, իր ճամբորդութեան բոլոր կորզածները վերջացնելէ ետք, նիւ Եորքէն Անգլիական նաւով մը ուղեւորեցաւ դէպի Եգիպտոս, ուր հասնելէ յետոյ, քանի նախապէս եղած կարգադրութեան մը, իրեն ընկերացան նաեւ երեք Հնչակեան կամաւորներ, որոնք յաւ վարձատրութիւն ունէին Կիլիկիոյ Հայերուն պատմօրէն պէտքը վտանգուած գործին մէջ:

Արշակ Եգիպտոսի մէջ երկար առեն չմնաց: Ան չուռով իր քոջ ու յոյժ փափուկ բնութիւնով, նախ ծովային՝ եւ ապա լեռնային ծածուկ ճանապարհներով անցաւ Կիլիկիա եւ իրիկուն մըն ալ երբ հասաւ իր սիրելի ծննդավայրին՝ Ք... գիւղին վրայ հսկող սեպ սարերուն քարքարուտ բարձունքները, ա՛լ իր ուրախութիւնը չափ ու սահման չունէր: Ան մինչեւ անդամ իր հրճուանքէն լացաւ ու համբուրեց իր շուրջի թուխերն ու ժայռերը եւ այլ գիշեր, ինքն ու իր ընկերները, իրեն ծանօթ հին քարայրի մը մէջ հանգստացան:

Առաւօ կանուխ, դեռ արեւը չծագած, կամաց կամաց լեռան դէպի գիւղը, ուր մտնելէն առաջ, հանդիպեցան հին, բարի հովիւներուն, որոնք պատմեցին Արշակին թէ՝ ինչպէս իր ծերուկ մայրը պարտէզին մէջ մեռած պառած էին եւ պոյն գիշերմանոյ տանելով թաղած էին, թէ՝ Մարզպետ Ալան մինչեւոյն բռնութիւննե-

ըլ կը չարտահայէր եւ թէ՝ վերջերս տասնըչորս տարեկան աղջիկ մը բռնաբարեր էր ու պատժապարտել տրտնջող հայրն ալ սեղն ու տեղը ապաններ էր:

Այս խիստ հետաքրքրական տեղեկութիւններն իմանալէ յետոյ, Ալշակ դարձաւ իր պէնքի ընկերներուն եւ ըսաւ.

— Աճապարե՛նք տղաք, ժամ առաջ երթանք այդ ժլի ծնուած Մարկար Ագային հաշիւը մաքրենք...:

— Շտապե՛նք, բայց ընկերները եւ ակնթարթի մը մէջ իմբռովին սկսան չարժիլ:

Ալշակ այնպիսի արագութեամբ մը կ'առաջնորդէր իր ընկերները, որ կարծես թէ չէր քալեր, այլ կաքաւի պէս թռուիներուն վրայէն կը թռչէր:

Մինչեւ երեկոյ սկսանները պնուած Հնչակեան յեղափոխականները, երբ գ... գիւղը մտան, արեւը արդէն իր լոյսը վառքերովը բացուեր էր պայծառ հորիզոնին վրայ: Անոնք, չտեսնուելու համար գիւղացիներուն, ուղիղ ճամբաներէն չքալեցին, այլ անցան արտերու եւ այգիներու մէջէն ու երբ հասան Մարկար Ագայի մամարաչէն ապարանքին առջեւ, տունձին առանձին ծառերուն տակ պահուելով դիրք բռնեցին:

Ներսը, պզիկ լամպիներու եւ գեղի ու շոայլ կեանքի ճոխութեանը մէջ յղփացող Մարկար Ագա, որ քառ իր սովորութեան, պատրաստուեր էր իր առօրեայ պտոյտն ընելու, օղիի քանի մը գաւաթներ եւս պարպեց եւ ապա՝ ուղղուեցաւ դէպի իր բակին մէջ կապուած ձին:

Ալշակ չկրցաւ երկար համբերել: Իր սիրտը սկսաւ ուժգնօրէն բարախել եւ անմիջապէս ծառին տակէն դուրս նետուելով, բացագանչեց.

— Հէ՛յ, Մարկա՛ր Ագա, գաւառ՛ն, եկեր եմ քեզի քառն ոսկի պարտքս վճարելու...:

Մարկար Ագա, անակնկալի մը առջեւ եկած, պահ մը այլայլեցաւ ու չխօթեցաւ, բայց Ալշակը ձանձնա-

էն յետոյ, ինքինքին նկատ ու կատաղօրէն գոռաց։

— Վա՛յ, չա՛ն լակոտ, դուն տակաւին ո՞ղջ ևս. մայրդ ծնծելով սառկեցուցի, հիմա կտրիչը քեզի՛ ևկաւ...։

Այս խօսքերէն վերջ, Մարտար Ալա փորձնց ամպարտանքով իր տարածանակը մէջքէն դուրս քաշել, բայց Արշակին կրակելու պատրաստ հրացանը կացնակի արագութեամբ մը գոռաց ու անկէ արձակուած գնդակը մխուեցաւ Մարտար Ալայի գլխին մէջ, որ զգեստած վարդի մը հանդիսաւորութեամբ վտանգաւ գետին։

Գիւղացիները, իմանալով այս լուրը, ցնծութեան ու խրախճանքի արտասուախառն պահեր ապրեցան։ Շատեր իրենց ուրախութենէն համբուրուեցան եւ ողջագուրուեցան։ Անոնք իրենց անհուն զոհունակութիւնը յայտնեցին, թէ ալեւոր ապառաժ էին անիծեալ Մարտար Ալայի անգութ լուծէն...։

Արշակ եւ իր ընկերները, Մարտար Ալայի յօշոտ մէռօրէն յետոյ, ձգեցին Ֆ... գիւղը եւ կիլիկիոյ հայկական շրջաններուն մէջ, ինքնապաշտպանութեան համար ժողովուրդը պինդ յեղափոխական աշխատանքներուն լծուելու։

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԳԾԵՐ.— Ըմկեր Արդարուհի (Զաբել Հաճեան) ծնած է Սուէտիոյ Եօդուն–Օլուգ Գիւղը, Մուսա Լեռ։ Իր մանկական շրջանին յաճախած է տեղւոյն Հայ Բողոքականաց դպրոցը։ 1915–ի տեղահանութեան օրերուն՝ Սուէտիոյ հերոսական ժողովուրդին հետ ազատագրուած եւ փոխադրուած է Եգիպտոս, ուր նախ Բօրթ–Սայիտի Գաղթականայանի Սիսուան վարժարանը՝ եւ ապա Գահիրէի Գալուստեան Ազգային վարժարանը երկուական տարի յաճախելով, ստացած է իր հայեցի դաստիարակութիւնը։ 1921–ին գաղթած է Ամերիկա։ Աշխատակցած է «Երիտասարդ Հայաստան»ին, «Հնչակ»ին եւ այլ թերթերու։

ՅԱՒԷԹ ԻՍՓԻՆՏԷՐԵԱՆ

ՀՐԱԺԵՇՏ

Կ'երթաւիք ահա... խառնուրդին մէջ ներտուելու,
Ուր յաղթաւնակն մահուան խոցէն արիւնոտ՝
Կենսապարգեւ իր արիւնը կը հեղու,
Ազատութեան ոտքերուն տակ շառաւոտ:

Խառնուրդին մէջ անվնաս օրէն սուլելով
Հո՛ն, մրրիկներ սեւ մահերգներ կը հիւսեն:
Նուիրումի վսեմութեամբ մեծ գինով
Կ'երթաւիք ահա, պայծառով մը հրեղէն:

Երազ չունի՛ք: Հաւատով ներշնչուած
Մեր սրտին մէջ ազատութիւն կը ծաղկի,
Ազատութեան Հայ արեւով շաղախուած
Բոսոր հունձքը ամբողջ ցեղին կը ժպտի՛...:

Ո՛հ, ա՛լ հերիք, վերջումն օտար աստղերուն:
Դէպի երկի՛ր... ուր արշալոյս մը կ'այրի՛:
Մնա՛ք բարեա՛ւ: Սիրտս խանդով մ'անանուն՝
Դէպի երկի՛ր, դէպ' հայրենիք կ'երկարի՛...:

1918 *Օգոստոս* 1
Բոսթ–Սայխա

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՆՀԱՒԱՏԱԼԻ ԴՊՐՈՑԻ ՄԸ ՄԱՍԻՆ

Պատանեկան երազկաս օրերն էին:

Նոր էի վերադարձեր Ատանա անապատէ ապէտն հետքերուս:

Տարբեր էր հիմա իմ ծննդավայրս, որ մանկութեանս մատոյց տարիներուն պարտէզը եղաւ կանանչաւէտ ու բերրի:

Չկար այլեւս Թրքական ապրումը, որուն տակ կը դողայինք՝ մեր ակռաններուն մէջ անդմելով մեր մօթիս ցաւն ու հոգիին ազատակը:

Դաշնակից պատասխար բանակներ պրաւած էին Կիլիկիան, պատրաստեան մատնելով երկրաւոյ յոխորտ թշնամին:

Անգլիական եւ Ֆրանսական պահակտօրթներուն հետ կը պատէին նաեւ Հայկական կամաւորներ, որոնք եկեր էին մինչեւ հեռաւոր Ամերիկայէն՝ Կալիֆոռնիան ու Սուրիան տեսնելէ յետոյ, ուր ձգեր էին լրիւ տարեան կարմիրը:

Կիլիկիան քաղաքական երտնեղուս արկածախնդիր աշխարհ մը կը ներկայացնէր:

Եւ Հայ քաղաքական կուսակցութիւնները պոծկի վրայ էին:

Դաշնակները Հայաստանի մէջ լրիւ ազդեցութիւնը կորնցուցած ըլլալով, դիշեր եւ ցորեկ Պալշեվիկեան-ուն դէմ կը հայհոյէին եւ նոր ազգեր կը փնտռէին:

Ռամկավարները, վերակազմեալ Հնչակեաններն եւ

Սաղ. Դէմ. Հնչակեանները կը խօսէին Հայաստանի եւ Հայ ժողովուրդի անունով:

Հրապարակային ժողովներու մէջ ճառախօսները միշտ իրենց բերանը կը բանային Հայ ժողովուրդ կոչականով եւ կրցածնին չափ բարձրաձայն կը խօսէին վերապրող Հայութիւնը չքայքայող վտանգներու մասին եւ պահպանի ձգտումներ կը մշակէին անոր ապագային համար:

Հրապարակախօսութիւնը մտած գաղջ էր նաեւ դպրոցներու մէջ, ուր ուսուցիչներն անգամ Հայ ժողովուրդի վախճանի գաղափարը:

Ընդհանուր տրամադրութիւնը վարակուած էր եւ մինչ՝ Արդարեան վերժարանի ուսանողներս: Ուսուցիչներու բացակայութիւնն օգտուելով կը նետէինք սխռոնները, գրասեղաններու եւ նոյնիսկ իրարու ուսին վրայ եւ գաղտնիք կը լացնէինք Հայ ժողովրդով: Անմիջապէս որ ուսուցիչը ներս մտած գոչէր Հայ ժողովուրդը կամ մեր կոկորդին մէջ խեղդամահ կ'ըլլար եւ կամ չորս տախտակի մէջ կը ցրուէր:

Արդարեան դիտակցութեամբ լուռ մը թրծուելէ յետոյ, ժամանակը եկած էր ընկերային հարցերու մէջ ալ մտնելու: Մեր Հնչակեան երիտասարդ ուսուցիչը օր մը մեզի խօսելու Կորհրդային Հայաստանէ, դասակարգերու, սոցիալիզմի եւ կապիտալիզմի մասին: Ասոնք ճառէն բան մը չհասկցանք: Բայց երկրորդ եւ երրորդ դասաւանդութիւնէն յետոյ, այն եղրակացութեան եկանք, որ սչխարհ մեր դիտցածին չափ դեղեցիկ տեղ մը չէ եղած բնակութեան համար եւ թէ մենք բաւական սխալ պատկերներ ունեցած ենք մարդոց եւ հասարակութեանց չարժառիթներուն ու յարաբերութեանց մասին:

Մեր Հնչակեան ուսուցչէն առանձին անգամ բլլալով լսեցինք, օրինակի համար, որ Հայ կեանքին մէջ դասակարգեր ունին բարձր կառավարութիւններ եւ թէ

Դաշնակները թշնամի են Հայաստանին: Այլ խոսքով՝ Հայաստանի վրայ Դաշնակները մեզ համար դարձան Հայութեան թշնամի:

Դաշնակներու չափ եւ անոնցմէ քիչ մըն ալ աւելի սկսանք ատել կապիտալիստները, երբ մեր Հնչակեան ուսուցիչը, օր մը դասարանէն դուրս, բացատրեց թէ՝ կապիտալիստները ինչպէ՛ս բանուորները կը շահագործեն:

Ուսուցիչներուն մէջ կար մէկը, որուն համար կ'ըսէին թէ Դաշնակ հակումներ ունի: Զի կրցայ երբեք հանդիպիլ առանց դասի մը տալով եւ իրմէն վրէժ լուծելու համար իր մասին չարաբերութիւն մը ընելու եւ կարգադրի դասարանին առջեւ: Զինքը նմանցուցի ես ու ճարպիտ կապիտալիստի մը, որ խիղճ ու բարոյական ըմբռնումին կորնչացուցած է եւ խեղճ ուսանողներուս միամտութիւնը կը շահագործէ: Եզրակացուցի որ անիկա հակամէտ է վաղը կամ մեւս օրը մինչեւ անդամ մեր արիւնը խմելու, քանի որ Դաշնակ կապիտալիստ մըն է:

Ընթերցանութիւնս քանի մը անդամ ծանրութիւնով ընդհատուեցաւ եւ վերջն ալ դասընկերներս դիս չնորհաւորեցին ինքնատիպ նմանութեանս եւ կծու բառերուս համար: Հնչակեան ուսուցչս սակայն դիս մէկ կողմ քաշեց եւ ըսաւ որ սեսութիւններս իրաւացի եւ ճշդիւտ էին, բայց դպրոցը յարմարատեղն տեղը չէր զանոնք պարզելու համար: Քաջալերեց դիս իմ անկեղծութեանս եւ յանդգնութեանս համար ու թելադրեց, որ իմ կարողութիւններս զարգացնեմ դրելու ուղղութեամբ, քանի որ իմ մէջս ապագայ խոշոր կարեւորութիւններ կը տեսնէր:

Այդ թելադրութեան վրայ էր որ մեծցայ նոր կապմուած Սոց. Դէմ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան եւ սկսանք ժողովներ դումարել կուսակցութեան սկզբունքին մէջ:

Պատմութեան հանդէպ հաւատարմութիւն յայտ-

նաց կ'ըլլամ երբ ըսեմ որ Հնչակեան Ազանդական Միութիւնը ինծի համար եղաւ դրական եւ ընկերային ճշմարիտ դպրոց մը:

Դրական ժողովներուն մէջ կը կարդայինք մեր պատանեկան չարադրութիւնները եւ մեզի ականջ կուտային կուսակցութեան պատասխանատու ղեկավար անդամներէն Վահան Ժամկոչեան, Բենիամին Ժամկոչեան, Ազատ եւ Նուարդ Ազգեա եւ ուրիշներ, մեզ քաջալերելով ապագային փոքրիկ կայծերուն համար, որոնք հոս ու հոն կը չոլային վարանոտ ընթերցումներու ժամանակ:

Մանաւանդ մեր ճարտասանական նիստերուն մէջ անոնք մեր քովը կը նստէին, չունչ ու ոգի կուտային մեզի, երբ ահ ու դողով կը փորձէինք կցկտուր բաններ մը ըսել մեր նոր սովրած սոցիալիզմին մասին: Անոնք մեզի օգնութեան կը հասնէին, ամէն անգամ, երբ, բեմական վախէն անգամալոյծ, բոլորովին կը կտրանցնէինք մեր լեզուն, բերանը, աչքը, ղլուխը, մարմինը, մէկ խօսքով՝ երբ սրահը եւ հանդիսականները մութ կէտի մը կը վերածուէին եւ ի'անհետանային մեր առջեւէն, մեզ ձգելով ահաւոր պարապի մը մէջ: Հնչակեան այդ դործիչներն ու կուսակցական առաջնորդները եղան մեր ուղեցոյցներն եւ ուսուցիչները:

Հետզհետէ մեր ընկերային հասկացողութիւնները խորացան եւ մեր պրպտումներուն պատասխանները վինաւել սկսանք «Հնչակ»ի, «Կայծ»ի եւ «Երիտասարդ Հայաստան»ի էջերուն մէջ, որ Ամերիկայէն կուգար խուշտ ծրարներով եւ որ ձեռքէ ձեռք կը յիշատակէինք: Անցած ծարաւով կը կարդայինք անոր խմբագրականները եւ մանաւանդ սոցիալիզմի ու դասակարգային պայքարի մասին դրուած յօդուածները ծանօթ դրիչներու կողմէ:

Ատանայի Սոց. Դէմ. Հնչակեան Ազատական Մխութիւնը դարձած էր գաղափարական դպրոց մը, որ մեզի առաջին անգամ ծանօթացուց socialism *բառին նշանակութիւնը:*

Յետագային մենք ունեցանք մեր սեփական դրամատունն ու համարատիպ հրատարակութիւնը, որուն մէջ ըրինք մեր դրական առաջին փորձերը:

Աւելի տաղանդաւորները սկսան կարճ նկարագրականներ ու փոքրիկ բանաստեղծութիւններ տարածել «Տաւրոս»ին մէջ, որ կուսակցութեան պաշտօնաթերթն էր:

Անոնք, որ ճարտասանական ընդունակութիւն կ'ցոյց բերին դարձան կուսակցական բեմախօսներ եւ առաջնորդներ: Հեմալականներու կողմէ կ'ըլլային վերադրաւումէն յետոյ Հայութիւնը ցնցուցած եղաւ:

Անոնք, որ ըմբռնած էին սոցիալիզմ բառին նշանակութիւնը տարբեր երկիրներու տակ չարունակեցին ծառայել Հայ ժողովուրդին: Ոմանք նոյն կուսակցութեան շարքերուն մէջ, ուրիշներ՝ տարբեր տեղ վիճաւեցին իրենց դարձունէութեան առարկէրը, բայց բոլորին ալ տեսիլը նոյնը մնաց եւ առաջնորդուեցան նոյն հայրենասիրական ու համամարդկային դաղափարներով:

Փիլատէլփիա

ԶՐՎԱԾ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՋԱՏՈՒԹԻՒՆՆ Է ՍՈՎԻԷԹՆԵՐՈՒ ՋՕՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄԸ

Մէկ կողմէն Հիթլէրի հպարտաւոր պնդութիւնը ապանպանոցը պարծող, իսկ մեա կողմէն Սովիէթ Սոցիալիստական Հանրապետութիւնների պնդութեան ցուցադրած քաջութեանց, անձնազոհութեանց եւ յաղթանակին վառը կտրող Ստալինկրատի համաշխարհային պատմական նշանակութիւն ունեցող զիմաղրական եւ յարձակողական անվեհեր ճակատամարտը բովանդակ աշխարհի ապաստանիչ մարդկութեան հիացումին եւ բարձր գնահատանքին արժանացաւ: Ամանք այդ յաջողութիւնները քոմանիք-իէական հայրենասիրութեամբ կը ջանան բացատրել, ինչ որ սխալ է՝ զնութեան կամ դասակարգային ոյժերի պատմական զարգացման տեսակէտէ:

Հայ Ռամկավարներու տեսաբանները կը ջանան Սովիէթ բանակին եւ ժողովուրդներու կուռ օրութիւնը եւ զրծած հրաշքը զուտ հայրենասիրական մեթոտով լուծել:

Անոնք կը նկարագրեն Հիթլէրի թերդնահատումը Սովիէթ բանակներու ռազմական ոյժի, բարոյական կորովի, ճարտար ռազմավարութեան ինչպէս նաեւ Անգլիական եւ Ամերիկեան մամուլի մէջ երեւցած քաղաքագէտներու կամ զինուորական հեղինակաւոր տեսաբաններու նախատեսութիւնեան յուեւս կարծիքները Սովիէթներու ունեցած ոյժի մասին: Ասկէ զատ, անոնք կուտան ճշդիւ պատկերը Գերմանի զօրաբաժիններու

բնաջնջման եւ Սովխճական բանակներու չախչախիչ հակայարձակողականներու։ Ցետոյ կ'ըսեն որ Սովխէթ բանակին եւ ժողովուրդներու կուռ զօրութիւնն ու զոհ– ծած հրաշքը գուտ հայրենասիրական զգացումի արդիւնք է· *Թէեւ տնտեսական ու քաղաքական յեղաշրջումներու պատմութիւնները խոլոպոնին ուսումնասիրող անձի մը համար այլպէս չէ։*

Կ'արժէ նմանալ Թէ՝ այդ ի՞նչ տեսակ հայրենասիրութիւն է, որ հրաշք գործել կուտայ։

Որքան մենք ծանօթ ենք պատմութեան առանց տնտեսական ոյժի տակաւին ո՛չ մէկ հայրենասիրական կռիւ այլպիսի հրաշք գործած էր։

Մենք պիտի ջանանք վերլուծել այդ հրաշքը գործող հայրենասիրութեան տղպակները։ Բայց նախ, անհրաժեշտ է մէջբերել անոնց խօսքը որպէսզի կարելի ըլլայ թափանցել անոնց բուն մտքին։

«Սովիէք բանակին ու ժողովուրդներու կուռ զօրութեան եւ գործած հրաշքին համար ամէն տեսակ բացատրութիւններ կը տրուին։ Ոմանք, ըստ սովրականերին, Սովիէք-ներու անպարտելի ոյժն ու յաղթութիւնները կը վերագրեն, տիրող կարգերու ներքեւ անոնց ժողովուրդին, մասնաւորաբար երիտասարդութեան տրուած բնակերային դաստիարակութեան։ Եատեր սակայն, աւելի շիտակ ու խոր տեսութեամբ դիտել կուտան որ տարիներէ ի վեր Սովիէք Միութեան մէջ բնակերային ու տնտեսական գաղափարաբանութեան ու խնդիրներու զուգընթաց, յատուկ ոյժ կը տրուի հայրենասիրութեան զարգացման ու ամրացման։ «Նիւ Եօրք Թայմզ» իր Դեկտ· 20, կիրակի օրուան շահեկան մէկ խմբագրականով կը ծանրանար այս իրողութեան վրայ, եւ կը յիշէր, որ ներկայ պատերազմին առթիւ, Ստալին եւ Սովիէք վարիչներ ընկերային սկզբունքներու եւ համաշխարհային յեղափոխութեան խօսք չեն ըներ, միշտ կոչ կ'ընեն ժողովուրդին ու զօրքին հայրենասի-

թութեան եւ այդ է որ անոնց բաջութիւնն ու եռանդը կ'արծարծէ եւ հրաշք գործել կուտայ իրենց: Մոսկուա– յէ լուր տրուեցաւ որ Ալեքսանդր Նեւիսքիի անուամբ շքադրամ մը հաստատուած է, որ պիտի տրուի պատե– րազմի մէջ բացառիկ արիութիւն ցոյց տուող զինուո– ւներու: Նեւիսքի Օրթոտոքս եկեղեցւոյ սուրբ մըն է, ազնուական ծագումով: Նշանաւոր է 13–րդ դարուն Գերմանիներու դէմ տարած յաղթութեամբ, եւ հայրե– նասիրութեան տիպար կ'ընդունուի: Հա՞րկ է ըսել որ Հայաստանի մէջ ալ 22 տարիէ ի վեր շատ բաներու մա– սին կը խօսուի, բայց Հայ հայրենասիրութիւնն է, որ կը մշակուի ու կը զարգանայ»:

Յայտնի է որ Հայ Ռամկավարները չեն հաւատար թէ Սովխոզական, սոցիալիստական պատմութեան ու ոչրով անոնական ապատութեան կենսատու հուրն է, որ հրաշքը գործել կուտայ, մի հրաշք, որ դարերով անոնական դերութեան շղթաներու տակ մահացող աշխատաւոր անդունդները պատմութիւնը կրկ'ը արձանագրած չէ: Սովխոզ Միութեան աշխա– տաւոր ժողովուրդները շատ լաւ սերտած ըլլալով թէ կրնոց այժմու ապրած անոնական ապատութեան հա– ստատակերպը (որ կրնոց թշուառ հայրերու եւ նախա– հայրերու խոէալն է եղած դարերով) երբ խորտակուի կամ կորսուի, կրնոց պիտի բերէ տաժանելի շղթաներ· ա'յս մտածումը միայն կը բաւէ, որ անոնք գտնեան մէկ մէկ ուխտներ՝ պրոհելու կրնոց ապատութիւնը խորտակել ուզող թշնամիին վրայ:

Անշուշտ Ռամկավար դրոշներ բազմաթիւ օրինակ– ներ կրնան բերել ժողովուրդներու քաղաքական կե– նսախոհութեանց մէջ նոյնքան ուժեղ հայրենասիրու– թիւն ի յայտ բերող հերոսներու եւ մարտիրոսներու կեանքէն, ապացուցանելու թէ՝ հայրենասիրութիւնն է որ քաջութիւն կուտայ· այո՛, ճիշտ է, բայց կայ տար– բերութիւն մը, այն է, թէ՝ անոնական ապատութիւն

վայելով ժողովուրդներու մէջ հայրենասիրութիւնը ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ է, հայրենիքը ԲՈԼՈՐԻՆ համար մեծնոյն արժեքին արժանի է. ոչ մէկը չի մտածեր թէ «երբ կտաւիկ եաք տուն վերադառնամ արիւնօք գործ պիտի ունենա՞մ», եւ կամ «ես որ կը կտաւիմ այժմ ի՞նչ շահ ունիմ անոր մէջ» եւ կամ «կտաւէն եաք երբ տուն վերադառնամ դարձեալ տորուկ ծառայ մը պիտի ըլլամ հարուստին գործատրանին կամ արտին մէջ», եւ կամ «արիւնօք ընտանիքս ու պատիկներս թշուառության ու վտա՞նգն ինկան անոնուն եւ անոնէր». եւ ա՛սպէս ասոնց եթեան կտրած ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ զգացումն ԽԱՐՈՒԽՄ : Մեծ կոմիկ անհատական սպառողութեան ատոմ բաներնին վայելով եւ այդ հատարակարգի վանմ զաղափարներով անած ու մեծցած Սոմիկի երեսոասարդութեան մեջը երբ տեսաւ ի անհատական բռնակալութեան, չահագործման տէրերուն յուսահատիչ եւ անբարոյացուցիչ մտածումներէն, մի այլպիսի վիճակի հողին կարծես պատրաստուած է, ու այսպիսի պիտանութիւնը ՀԱՄԱՊԱՐփԱԿ, ԳԻՏԱԿից մխանակատնութեան մը պատճն էր որ արձանագրուց Սոմիկէրտոսը պատմութեան էջերուն մէջ :

Դարձեալ կրնայ չատ անգամ պատահիլ որ Թշուառ ընտանիք մը մտածէ. «Հայց չունիմ ուժերս պէնքի կամ կտաւի վրա՞յ պիտի մտածեմ». մեծ կոմիկն հարուստ պատակարգի մի ներկայացուցիչ վաճառական կը մտածէ. «եթէ ես կտաւի մտնակցիմ իմ վաճառականական ամրողջ կառուցուածքս հիմնայատակ կը խորտակուի» :

Այսպէս ուրեմն, դասակարգեր պտնուած տեղը հատատած հայրենասիրութիւն չկայ : Մինչ Հայկական Յեղափոխութեան պատմութիւնը չա՞ր ձանապարհ իր վատասանձ էջերուն մէջ անձնական չահն ու վտանգը ազգի չահերուն պերպատող դատապիրներու, պահպանողականներու, ամիկալներու, «ինչո՛ւս պէտք է

յեղափոխութիւնը» բառին անունները: Յետոյ, Մեծն Թրանան որ Նարոլէոնի ռազմագիտութեան վրայ հաստատուած գինուորականութիւնով եւ հակայական ռազմամթերքով կը վայելէր աշխարհի մէջ ինչ պատճառով քանի մը շաբթուան մէջ պարտուեցաւ, ինչ պատճառով հոպարտուր ռազմական լաւագոյն զօրքին իրենց ռազմական դիրքերուն մէջ ամրութեան զառաջարկեցան,— զոմհեռս դասակարգին նեղսիտ չահն եւ հակազդեցութիւնները խրտնած կը բախէին եւ միանական ճակատ չկար Թրանան պաշտպանելու համար, թէեւ Թրանայի մէջ հայրենասիրութեան քարոզութիւնն ու պրոպականդը իր ամենաբարձր աստիճան կը ճախրէր: Արդարեւ, գրելով, բանելով, քարոզելով, պատրաստ, հրաւէր կարդալով, հեռուանալու անուն յիշելով հայրենասիրութիւն կ'ըլլա՞յ, եթէ ըլլայ նաև պատրաստութիւն մը զօրամասնութեան ռազմաթիւական ռեսով աստիճան հասցնելու: Այսպէս կարճ բացատրութիւն մը:

Մեզ այնպէս կը թուի, որ Հայ կեանքի մէջ դեռ կան մարդիկ, որ «տնտեսական ազատութիւն»ը չեն ըմբռնած: **Տնտեսական ազատութիւն** ըսելով պէտք է հասկնալ մարդու աշխատանքի չահագործման օրինականացած պետքի վերացում: Որքան տնտեսական ազատութիւնը անհատի եւ ազգի տնտեսական պետքները անկաշկանդ տարածումն է: Միայն Սոցիէթական երկիրներու եւ Հայաստանի մէջ աշխատանքը կը վարձատրուի ամբոյ չահագործման: Տնտեսական ազատութիւնը ոչ մի ժամանակ ազգային ինքնապահպանութեան ձեւը, երանգը, պատմա-անհատականութիւնը, անոր հերոսական անցեալը երբէ՛ք չէ տորպեդահար կամ թերգնահատած, հապա, ընդհակառակը ազգերը ճանչցած երբեւ անբռնաբարելի պատմա-անհատականութիւններ, ա՛լ աւելի ազատ եւ անկաշկանդ զարգանալու, յառաջ

ատնելու ազգային կուլտուրան, մշակոյթը, տեսանձնայատուկ ոճը, երանգը, եւ այսպէսով զարձնել այդ ազգը թէ՛ նիւթական եւ թէ բարոյական մարզերու մէջ ուժեղ եւ անկախ, ինչպէս որ այսօր նման օրինակը կը տեսնենք Ի. Հայաստանի մէջ: Յայտնի պէտք է ըլլայ, մանաւանդ այս կոչնանարար պատերազմի օրինակով, որ տնտեսական պատուհասներն է միայն որ կուտայ անհատի մը եւ ազգի մը կատարեալ երջանկութիւնը, ուժեղացումն ու անոր յառաջդիմութիւնը: Հայ կեանքի մէջ Սոցիալ-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը Ռուսաստանի, Կովկասի, Թրքահայաստանի, Պարսկաստանի եւ արտասահմանի այլեւայլ երկրամասերու մէջ տնտեսական պատուհասնան եւ այլ ճանապարհով Հայ ազգային կուլտուրայի, դրի, գրականութեան, պատմութեան պահպանման ու զարգացման համար հսկայական ոգորում, կռիւ, պայքար մղած, արիւն թափած, մեծագին գրականութիւն է տուած: Հայկական Յեղափոխութիւնը ուրեմն Հնչակեան Կուսակցութեան միջոցով է միայն որ կ'առանոյ քաղաքական եւ տնտեսապետական արժէք մը:

Ազգային Մխութեան ժողովուրդներու եւ ռազմիկներու հայրենասիրութիւնը զասակարգային գաղափարախօսութենէ արծարծուած հայրենասիրութիւն է եւ ոչ թէ Ռամկավար գրողներու կամ «Նիւ Եորֆ Թայմզ»ի տեսութենով «ընկերային ու տնտեսական գաղափարաբանութենից ԶՈՒԳԸՆԹԱՑ հայրենասիրութիւն»: Մեր վտանգը ապացուցանելու համար տեսնենք թէ անոնք (ըլլալով Ռամկավար եւ հակառակորդ սոցիալիստական տնտեսական հասարակարգին) այս օրերուն Մոսկուա երթան եւ պարտադրուին կռուիլ հայրենիքի պաշտպանութեան համար. արդեօք այդ պատճառն անոնց հայրենասիրութիւնը պետք պիտի չըլլա՞յ քան թէ սոցիալիզմի գաղափարակամով տոգորուած մի Ռուս կամ Հայ երիտասարդը: Այս օրինակով

մենք կ'ուզենք ցոյց տալ թէ՝ Սովետը հայրենասիրութիւնը առաւելապէս ազատ-անտեսական դաղափարականի հայրենասիրութիւնն է, եւ ոչ թէ մի անջատ հայրենասիրութիւն, ինչ որ անոնք կը փորձեն ներկայացնել: Թերեւս հոս անոնք պիտին որ վերջապէս հայրենասիրութիւնն է նպատը. այո՛, բայց խոչընդոտ մը կայ նորուն հայրենասիրութիւնը եւ ոչ թէ այդ խոչընդոտը ՋՈՒԳՆԹԱՅ մի այլ հայրենասիրութիւն, ինչպէս որ ինք կ'ըսէ. «...տնտեսական խնդիրներու գուգընթաց յառուկ ոյժ կը տրուի հայրենասիրութեան...», որը պիտի ըսենք եւ մեր մեկնութիւնն է: Տակաւին աւելի խորը թափանցելով անոնց մտքին, կրնանք երեւան հանել, որ անոնք կը փափաքին ապաւորել ընթերցողը, որ իբր թէ հայրենասիրութիւնը *սամկամարտական* մի պատմութ է որ Սովետներէն պէտք ունենայ են իրենց «տնտեսական ու բնակերային խնդիրներուն» դուգընթաց դործածել. որքա՜ն անհիմն տրամարանութիւն: Եւ յետոյ «Հին ապստալին հերոսներու քաջագործութիւնները պիտի արծարծէ». այո՛, չափով մը միայն, մակերեսային հայրենասիրութիւն եւ ոչ թէ այնքան խոր հայրենասիրութիւն որ հրաշքը դործել տայ: Հրաշքը դործել տուողը տնտեսական ապատութեան արբատան դաղափարականի հանդէպ Ռուս, Հայ, Վրացի, եւայլն աշխատաւոր ժողովուրդի խոր սէրն ու նուիրումն է: Եւ Սովետի կառավարութեան կողմէ Նիւխաքի անունով հանուած չքաղրամի նպատակը կրօնա-սամկավար դաղափարներուն կառչած մարդոց բուռնիթիական հայրենասիրութիւնը արծարծել է միայն, մինչեւ որ ժամանակի ընթացքին այդպիսիները ըմբռնեն թէ Նիւխաքի անունն ու դործը չէր Սաալինկրատի դիւցազնութեան հրաշքին բուն պատճառը, հապա տնտեսական ազատութեան մարդավայել կեցցաղի հաստատած գոյավիճակէն յառաջ եկած բարեմասիլիան քաջերու միաս-

նական պրոն, որպեսի պետականության անմար հուրով հրահրուեցան Արեւմտեան Մասին բոլոր ժողովուրդներու հոգիները:

Ձենք ուզեր բնագիտութեան մէջ մխրճուիլ վտանգելու համար թէ նիւթական այժելու խաղցումը, կեղրոնաձիգ շարժումը լինչ հակայական այժ կ'արտադրէ. մեզի մէկ չատ ծանօթ օրինակով պիտի բաւականանանք: Առէք մէկ մատնաչափ մեծութիւնով ապակի պրիսմակ մը, բռնեցէք արեւի ճառագայթներուն առջեւ ու կեդրոնացուցէք այդ թափանցիկ ճառագայթները կարտ մը դիւրավառ նիւթի վրայ եւ ահա այդ նիւթը պիտի սկսի այրիլ: Այսպէս ահա, Սոլիդթական սոցիալիստական քաղաքա-տնտեսական պետական սխեմէմը յար եւ նման է վերեւի օրինակին, ուր, նիւթական, տնտեսական այժերէ յառաջացած եւ այդ այժերու վրայ կառուցուած հոգեկան եւ բարոյական վիճակի այժերու մասնակցութիւնը հրաշքը գործել կուտայ:

Քաղաքա-տնտեսական (սոցիալիստական) Սոլիդթական սխեմէին դէմ դրէք պուրժուազական, համկուալարական քաղաքա-տնտեսական սխեմէը եւ տեսէ՛ք, թէ այս վերջին սխեմէը ի՞նչպէս կը գործէ: Համկուալարական տնտեսական սխեմէին մէջ գանազան դասակարգային շահադիտութիւնները եւ դասակարգային պայքար ըլլալով, այդ պետական սխեմէին մէջ մասնաւոր սեփականութիւն բնաւ չկայ: Զարմանալի շահը, որ բախտը հոգեկան եւ բարոյական մասնակցութեան եւ չարժուած չեն կրնար առնգել, եւ հետեւաբար տրուած համկուալարական պետութեան մը ընտանեկան այժին մէջ չկա՛յ այն բարոյա-հոգեկան բարձրացումը յառաջացած ընտանեկան այժին մէջ: Եւ դեռ աւելի խորթաթափանց ակնարկ մը երեւան կը հանէ այն իրողութիւնը որ համկուալար պետութեան մը զամական տնտեսութիւնը երբէք չէ կարնլի համեմա-

ատելան եղբն դնել Սովետ–սոցիալիստական պետութեան մը ռազմական անտեսութեան: Առաջինին մէջ դարձեալ կան դասակարգային չահերէ յառաջացած չահագործական նկատումներ, խոչ թշնամութիւններ, իսկ Սովետական ռազմական անտեսութեան մէջ կայ անխտրան կեղրոնաձիգ չարժում եւ բարոյական կենսունակութիւն (յիշեցէք Սովետներու երեք անգամ ապրած հինգ տարուան ռազմական լայնածաւալ յառաջդիմութիւնները) եւ այս կեղրոնաձիգ չարժումն ու բարոյական վիճակութիւնն էր որ աչխատին դիմադրական վիթխարի ոյժ մը երեան բերաւ ու վերջիս Գերմանական անսահմանից չանգռածիգ հակայ մեքենական ոյժը Լենինկրատի, Մոսկուայի եւ վառապանծն Սաալինկրատի առջեւ ու այսպէսով վրկեց աչխարհը վտանգաւոր պերութենէ մը:

Եթէ Սովետ Միութեան տեղ ռամկավարական մը կառավարութիւն լինէր եւ որուն ռազմական անտեսութեան ալ կախուած լինէր քարոզութիւններով պաւուեր դնել կամ հայրենասիրութեան յորդորներ կարդալ, արդէն Մոսկուան եւ Լենինկրատը չառնոց լինած կ'ըլլային խոյացող Գերմանական ահարկու մխիթարիչէ կրունկներուն տակ: Շատք մը ռամկավար ռազմագէտներ արդէն ընդունած են, թէ եթէ Բրիտանական երկրամասը ծովերով բաժնուած չըլլար Եւրոպական յամրաքամասէն՝ լինած էր Ցրանատլի նման:

Գալով այն հարցին թէ Սովետ վարչներ այլեւս «համաշխարհային յեղափոխութեան խօսք չեն ըներ», ասիկա կը բացատրուի այն հանգամանքով որ Սովետ Միութիւնը ըլլալով սոցիալիստական հասարակարգով մի երկրամաս իր խորքին մէջ կարմիր ռուսք մըն է աչխարհի հնագոյն տնտեսական կառուցուածքը պայթեցնելու համար. ասկոյն այդ ռուսքի պայթումը կապուած է չարք մը միջպետական–տնտեսական վոխ–յարաբերութիւններու հաստնացումին եւ այդ պատճառով

ալ այդ մասին պրոպագանդայի դաշտերում յեղափոխական պրոցեսին մասն է բարեշրջման պրոցեսի մէջ: Համաշխարհային սոցիալիստական յեղափոխութեան խօսք եւ խնդիր չէր կրնար ըլլալ մի այնպիսի ժամանակ երբ մի միայնակ սոցիալիստ երկրամաս պաշտուած կապիտալիստական տնտեսական ու քաղաքական մրցակցութենով մխրճուած էր հակայական պատերազմի մը մէջ. պատերազմ մը, որ անուղղակիօրէն ուղղուած էր այդ սոցիալիստ երկրամասին դէմ:

Սովետ Միութեան երկրամասին մէջ նախապէս արդէն երկու տնտեսական կարգեր համաշխարհային յեղափոխութեան խօսք ընել կամ չընելու մասին. այս պարագան տակայն երբէ՛ք կապ չունի տնտեսական ապառնութեան վայելքով մեծցած եւ այդ վայելքին մէջ երեսը հողին խոթը այդ հասարակարգի համդէպ տնտեսական սէր ունեցող երիտասարդութեան հայրենասիրութեան հետ:

Իսկ պատասխանելով այն հարցին, թէ՝ «Հայաստանի մէջ ալ 22 տարիէ ի վեր շատ բաներու մասին կը խօսուի բայց Հայ հայրենասիրութիւնն է որ կը մշակուի ու կը զարգանայ», մենք աւելի քան հպարտ ենք եւ ուրախ, որ Ռամկավարները կը վկայեն այսօր սոցիալիստներու հայրենասիրութեան, ռամկավարնե՛ր, որ յիսուն տարի պայքար մղեցին թէ՝ սոցիալիզմը հայրենիքի սրբութիւնները կ'անարգէ, ժողովուրդի հոգին կ'ապազգայնացնէ...: Անշուշտ անոնք հիմա կրնան լաւ կերպով դանապանել Դաշնակցական կառավարութեան ռամկավարական ձեւով Հայաստանի պետական սիստէմին եւ այժմու Խորհրդային Հայաստանի սոցիալիստական սիստէմին տարբերութիւնները եւ իւրաքանչիւրին ի յայտ բերած իրայատուկ հայրենասիրութեան չափը. մէկին մէջ՝ իր ցպատակներուն համար, միւսին մէջ բոլորին համար. ահա՛ թէ ուր է ռամկավարական եւ սոցիալիստական հայրենասիրու-

ֆինանց տարբերութիւններէ: Հայ Ռամկավարները ալեմտ է ըմբռնեն որ ազգայնատիրութիւնը եւ ռամկավարական տարբերութիւնները երկու տարբեր բաներ են: Ռամկավարական տարբերութիւնով ազգայնական կամ անոնական ոգւոյ համատարած չի կրնար լլլ. ռամկավարական տարբերութիւն մէջ, ընդհանրապէս, գաղափարական հակադրութիւն եւ քաղաքական բնոյց նպատակներ կան, իսկ ազգայնատիրութիւնը բնական տարբերութիւն է: Ռամկավարական հրահարբեր բանախօսներէ ոմանք քաղաքական տարբերութիւններ կ՚ընդունին եւ պատրաստ են ժողովրդային անոնական եղբայնեանց տանելու: Հայաստանի մէջ ի յայտ եկած Հայ հայրենասիրութիւնը «ձեռք ազգային եւ քաղաքական» տարբերութեամբ ազգայնատիրութիւն է, որ իր խոլքին մէջ չո՛ր կը տարբերի ռամկավարական Հայ հայրենասիրութենէն: «Ձեռք ազգային եւ քաղաքական ազատութիւն» ըլլալով ազգային կեանքի բոլոր ոլորտներուն մէջ ազատ գործունէութիւն կ՚ընդունի, ինչպէս Ազգային Ժողովրդավարութեան կառավարութիւնը, գաղափարական ազատութիւն մը, որ պիտի ունենայ համաշխարհային ծաւալ եւ նշանակութիւն եւ անոր յետ գաղափարական ազատութիւն ալ կամ կանոն պիտի չունենայ ռամկավարական պետական սխեմէին:

Եզրակացութիւն.— Առանց անոնական ոյժի՝ հայրենասիրութեան գործադրման ոյժ չի կրնար տրուիլ: Առանց անոնական ազատութեան՝ ազգային վերխաղի անոնական ոյժ չկայ, եւ առանց ազգային պետականացած անոնական կեդրոնաձիգ վերխաղի ոյժի՝ հրաշալի յաղթութիւն չկայ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԿԱՐ ՄԸ

Խմբանկարուած 121, Սեպտ· 15–ին Ատանայի Մէջ

1· Ըճիկ· Գոլոզ, 2· Կրպտ· Փհճյ· Գալֆեանեան, 3· Տէրտճի, 4· Եշաճ Զոպանեան, 6· Աբգար Խաչատուրեան

Ա· Յ· ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Հայերը պարիսպ ի վեր պտղած եւ չինցուցած են Եւրոպան, մանաւանդ Արեւմտեան Եւրոպան: 15 տարիներ ասկի բանասիրական աշխատանք կը կատարեմ, եւ տեսակցութիւն կ'ունենամ բարձրագոյն ուսումնականներու եւ ուսուցչապետներու հետ, այլեւայլ համալսարաններու, պալճներու եւ հասարակութիւններու մէջ, մասամբ ալ թղթակցութիւնով: Շատ հետաքրքրութիւն տեսայ, եւ ինձ ասիկա ցոյց, որ Լոնդոնի մասնաւոր Հայկական բառարաններ ատեն, որ երկնք կընան ժամանակի ընթացքին, բազդատական լեզուաբանութեամբ, առնել յայս առանձին Հայագիտութիւնէն: Պարտաւորուեցայ ապրուստի բարեկեցիկ պրպտումիս 75 տոկոսը լքել, որ կարենայի հետազննական աշխատանքս շարունակել: Այս ժամանակի ընթացքին, ունեցայ բարձրագոյն պրպտման մը, մօտ 2,000 հատորներով: Տարիներէ ի վեր ուսումնասիրած լեզուները ինձի յոյժ

Ա· Յ· ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

օգտակար հանդիսացան: 1912–14 թուականներուն, Նիւ Եորք քաղաքին այլեւայլ պիւրոյին պարոյնները յաճախելով — Լատին, Իտալերէն, Սպաներէն, Գերմաներէն, Հայերն, լեզուները տարրալուծած էի, կարծ մը մեռնալ լեզուներով մխտիլ, նաեւ հետեւած էի կարծ մը պետական ճեպերուն, որոնց մէջտեղ եւս, մթնած էի անոնց յաւուրէ բառապաճ մը: Այդ մէջտեղին նկատած էի, որ Հայերէն եւ Մերձաւոր Արեւելեան կարծ մը լեզուներ, բառական սերտ ազգակցութիւն կ'ունենային, մա՛նաւանդ Արեւմտեան Նիկոյ լեզուներուն հետ: Տիպաններուն եւ Յաւուրէ Անուններուն առաջադրանքին բաղդատութիւնը, Հայ պատմական անձնանուններուն եւ անուններուն հետ նմանութիւն մը երեւան բերին: Այս բոլորին հետեւանքը, երեւան եկաւ, որ Հայերէ առաւել քան Եսան պարերէ ի վեր, պարթած են իրենց դրացիներով, եւ չէնցուցած են Արեւմտեան Եւրոպան: Նախապէս՝ 50,000–է աւելի պատմական Հայատառանի անուններ գտայ անդ: Ապա՝ անոնց ձգած բառերը, որոնց 80 տոկոսը վերադրած են Յոյն, Լատին, Գերման, Արաբ ու Հոնդ լեզուներու: Գիտնականները երէկ մոքէ անցուցած չէին, որ Փոքր Ասիոյն, Հայը կրնայ պարթել, եւ չէնցնել Արեւմտեան Եւրոպան, սակայն չէին խորհած, որ անոր գրոյքի — Գոթացիք, Գաղատացիք, Հրեայք, Արաբներ եւ Հոներ գացած էին անդ, եւ հետքեր ձգած էին,— ինչո՞ւ Հայը պանդուխտ ծայնն գարթած չըլլայ անոնց հետ: Գերմաններու, Գոթացիներու առաջնորդներուն անուններն — Ամէն, Էրմէն, արդէն կը մատնեն անոնց Հայ ըլլալը: Կ. Կոստանեանց կէս դար առաջ — «Ինչո՞ւ Բնաւեր Եղանք» — գրութիւններով մատամբ նկատրած էր, Հայոց մեծ գարթերը դէպի Արեւելեան Եւրոպա, լքելով իր հայրենի երկիրը, նեղխուժող Մանկոլներուն: Վերջին 30 տարուան մէջ արեւնարրու Թուրքին կատարած Հայ տարադրութիւններն ու ջարդերը — նիկոյ պատճ-

բոլոր ապրող՝ Հոլկը, Մուսոլինի, Հիտլերի, օբինոկ ծաղայած էին, որ իրենք յիշած էին, որ անկէ վառը պիտի գոծադրին իրենց «անպարձալի հարեւանների» վրայ։ Թուրքը անպատիժ մնաց, եւ նեղկայիս ալ ի պառուի է։ Հայերս՝ նախանձէ տարուած, իրարմով պրպտուած ենք, եւ Հայկական գործն եւ ուսումն ալ՝ ցաւալի ուսած ենք։ Ամենամեծ կորուստը պիտի հետեւի, գաղութներուն ինքնութիւնը կորնցնելովը։ Նոր սերունդը ընդհանրապէս, հայրապետական բառարան չունէր, որ իր ծնողներէն ստիպած բառերու վրայ ուսումնասիրութիւնն եւ վերծանութիւնն կատարելով, պաշտօնէն նեղկայացնէր իր ծագումը, առանց ամչնալու։ Հնչակ վաղորդայնէր պարզապէս կ'ըսէին։ Յիշենայի Պետական Գոլէճին վերջին պատարանի փոխխտորը, պրիւտլ ցեղերու մասին խօսած առեն, յիշեց, որ Հայերը աւազին պետական Քրիստոնեայ ցեղերն են, եւ ուելին համառօտ համար, հարց տուաւ Հայ ուսանողուհի մը, որ երեսով յարեց, «այդպէս համացած եմ ծօրմէս» եւ վերջացուց։ Անգլիատառ «Հայերէնի Անգլ. եւ Անգլիերէնի Հայերէն» բառարանը (նման Անգլիատառ Հայ Եկեղեցիի երգերուն) պատրաստ հետաքրքիր պիտի պահէն, իրենց ժառանգած Հայ լեզուով, եկեղեցիով եւ աւանդութեամբ։ Քանի՛ քանի՛ Հայ ուսանողներ գոլէճական ատեճաններ ատած են, Հայերէնի վրայ ուսումնասիրութիւններ նեղկայացնելով, որոնց կը տպատէ Արեւմտեան Քաղաքակրթութիւնը, իր կորուստ Հայաբոմեայ պատմութեան թեզը պահելու։ Օ՛ն, նո՛ր սերունդ, հերթը ձե՛ր է հետաքննութեան։

Լոս Անճելըս

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ ·— Ատուր Յ· Եաղուպեան ծնած է Այնթապ, 1883 թուին: Եղբայրն է աւուտանի Հնչակեան կարապետի, ծանօթ Սիսակ աւետեան: Յաճախած է Ադեւական–վարդանեան եւ Ամերիկեան վարժարանները: Ուսուցչութիւն ըրած է 1908–1909 թուականներուն: Ամերիկա եկած է 1909–ի վերջերը: Ապրած է Նիւ Եօրք, Նիւ Ջըրսի եւ տարիներ վերջ հաստատուած Գալիֆորնիա: Աշխատակցած է «Կոչնակ»–ի, «Նոր Օր»–ի, «Երիտասարդ Հայաստան»–ի եւ այլ թերթերու: Լեզուաբանական, պատմական եւ հնագիտական շարք մը արժէքաւոր յօդուածներ հրատարակած է զանազան թերթերու մէջ: Հրատարակած է Անգլ· Հայերէն եւ Հայ· Անգլիերէն բառարան յօգուտ Հայ ներ սերունդին եւ օտարներու: Գիտուն միտք մըն է եւ անխոնջ աշխատող:

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՕՀԱՆՆԵԱՆ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Բառաւեւտակին Առիթով

Մեր ազատ կեանքի ճամբէքին խաւար,
Միշտ լոյս ընծայեց ըո ջահը պայծառ,
Եւ մենք,
Զրահուած կրուի, պայքարի ոգւով,
Յաղթանակեր ենք ամրակուռ կամքով...
Բառասուն ամեակդ փայլուն, անսասան,
Երիտասարդ Հայաստան:

Մեր գաղափարի իտիալի ճամբան,
Դուն մեզ առաջնորդ, պատուական օրկան.
Անմար, բոց վառի ջահդ յաւիտեան,
Ողջոյն ըեզ կտրիճ, մեծ յաղթական,
Բառասուն ամեակդ յաղթ, անսասան,
Երիտասարդ Հայաստան:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ — Ամենուհի Օհանեանը ծնած է Մարաշ։ Սկսած է Զէյթունի եւրոպական եւ կամէրգեական իշխանական դիպլոմանոցին։

Ուսած է Մարաշի Ամերիկեան Գոլէճը։

Նախապէս պատանեկութեան Թրքական վայրագութիւններէն ծնողքովուած Ամենուհին 1922 թուականին կուգայ Ամերիկա։

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՕՀԱՆԵԱՆ

Շատ յաճախ իր բանաստեղծ ա կ ա ն դերձիններով աշխատակցած է «Երիտասարդ Հայաստան»ին։ Այժմ նաեւ եօթքի մէջ կ'պրպտուի ուսուցչութեամբ եւ գայն արդ էնտ տէօրէյթինկով։

ՄԷԿԸ

Երիտասարդ Հայաստան–ի
Փաղդուն Մարտագիր–Աշխատակիցներեն

Քառասնամեակին նուիրուած Տասրին համար ինձմէ պրպիճեն մը ունենալու բաղձանքը յայտնած էր Տասրը խմբագրող ընկերը։

Անձանօթ մը չեմ Երիտասարդ Հայաստան–ին եւ ո՛չ ալ պայն խմբագրակներուն, որոնցմէ ինձ հեռ ծանօթ մէկի տարիներու անոթաս աշխատանքները հետաքրքրով դիտած եմ։

Այդ մէկը առնէ քան 30 տարի անընդհատ գրիչ չարժած է պանապան ծանկանունելու տակ, ու այսօր խակ կը պահէ այդ կտրուկը, որու մասին քանի մը տող գրել կը նկատեմ ընկերական պարտականութիւն եւ թէ յարմարագոյն ժամանակը, որպէս տարեյական վարձատրութիւն, քանի որ Տասրը նուիրուած պիտի ըլլայ Երիտասարդ Հայաստան–ի նուաճումներուն, նուաճումներ՝ որոնք կատարուած են այդպիսի նուիրուած խմբագիրներով եւ ձեռնհաս աշխատակիցներով։

Երբ կը փորձեմ քանի մը տողերով ներկայացնել այդ Մէկը, չեմ կարող չի յիշել Ռասրի մէջ մեր անցուցած սկզբնական մէկ երկու տարիները, որ ժամանակ ևս ալ նոր սկսած էի հետաքրքրուիլ Հնչակեանութիւնով եւ Երիտասարդ Հայաստան–ով։

Մօտ 30 տարի անցած է այդ թուականէն։ Նոր եկած էր այդ Մէկը երկրէն — Խարբերդէն, դեռ շատ երիտասարդ, պատանի ըսուելու չափ երիտասարդ։ Անմոռանալի Ժիրայր Յակոբեանի առորդութենէն պատմի այլ առորդութիւն սկսած էր երեւիլ Երիտասարդ Հայաստան–ի մէջ, փոքր հետաքրքրական պատմուածք–

ներու տակ: Հեղինակին անծանօթ էն: Կը բաղձայի ծանօթանալ: Օր մը, այն առենի հանրածանօթ Հընչակեաններ Զալին եւ Հաճի Բարսեղը, Թամըս Սբրիքի սրճարանին մէջ, ականջիս տակ վարտացին՝ ցոյց առլով մի քիչ հեռուն կանգնած մէկը.

— Այսօր հետաքրքրութեանդ դոհացում պիտի տանք: Ահա՛ Երիտասարդ Հայաստան–ի մէջ կարճ, սիրուն պատմուածքնիր առորպդողը:

Անմիջապէս չի հաւատացի. խորհեցայ որ կատակ կ'ընեն. տակաւին երբ լրջօրէն պնդեցին՝ հաւատացի: Ծանօթացուցին զիս ամօթխած եւ անհամարձակ երեւոյթով կանգնած երիտասարդին:

Աչքի ես խօսեցայ քան թէ լեզու: Հարցումներուս պատասխանները կ'ըլլային շատ կարճ: Երբ իր վէպին ներու մասին դիմեցայ խօսեցայ, ան պատասխանեց.

— Դուք շատ շատյլ էք ձեր դիմեաններուն մէջ: Սկանակի մը հասցէն այդպիսի դիմատանքները չեն արդարանար:

Այս պատասխանով ապացուցեց իր չափազանց համեստութիւնը: Այդ համեստութիւնը, պարզութիւնը այսօր ալ դեռ կը պահէ հակառակ կուսակցութեան ամենաբարձր պաշտօններ վարելուն:

Մեր այս ծանօթութենէն մէկ տարի վերջ, երբ անմոռանալին Ընկ. Պանդուխտ Ասատր այցելեց, անիկա արձանագրուեցաւ Հնչակեան ու մենք եղանք այլեւս սերտ բարեկամներ, ընկերներ՝ հոգ չէ թէ յետոյ իրարմէ բաժնուեցանք:

Ասատրի դրեթէ մեռած Մանուճիւղը վերակենդանացուց անմիջապէս. հին ընկերներէն շատեր գործակցեցան ու անցան հոսուն աշխատանքի:

Մանուճիւղի վերակազմութիւնը Երջանին աւետող առաջին չրջաբերականը՝ դոր ինք գրեց ու միմէօկրաֆի վրայ տպեց, այսօր պատմական փաստաթուղթ մը կրնայ նկատուիլ եթէ կը պահէ իր դոյութիւնը:

Անոր ատենաբանական վերելքը այդ թուականին կը սկսի Հնչակեանութեան մէջ, եւ որուն անկեղծ ու հոգեւին նուիրումը Հնչակեանութեան եւ երիտ. Հայաստան–ին՝ Ուսումի ընկերներէն զատ նաեւ Ինկլէնտի Շըրջանի Մանուածիւղերուն եւս յայտնի եղաւ շուտով, այնպէս որ անոնք 1911 թուին Շրջանի մէջ յատկացած պաշտօնութեան մը համբաւի աշխատանքը անոր վստահեցան: Շրջանը իր այդ հաւատքի մէջ էի յուսախաբուեցաւ: Կարճ ժամանակէն հարթել պաշտօնները ու ընդհատուած երիտասարդ Հայաստան–ը իր համրաւութեամբ սկսաւ վերահրատարակուիլ Փրավիտենի մէջ:

Տարիներ ձեռնհասօրէն համրաւրեց թերթը: Քանի՞ շրջանի Մանուածիւղերուն այցելեց իր մեխայնին մէջ լրիւ յաջողելով: Բարձրացումը կանոն չատաւ: Տարիներ վարեց Հնչակեանութեան Բարձրագոյն Մարմնի քարտուղարութիւնը եւ կենդրոնական օրկանի Հնչակ–ի համրաւրութիւնը: Յաճախակի եղաւ պատգամաւոր Շրջանային եւ Կուսակցութեան Գնդապետի Ժողովներուն: 1934–ին արձակ Հնչակեան Պատուիրակ այցելեց Մանկաւա եւ Խարհրդային Հայաստան:

Հնչակեանութեան, երիտասարդ Հայաստանի–ի եւ Հնչակեան բոլոր հրատարակութեանց հանդէպ չատ մեծ է իր սէրը, այնպէս որ պատասխանատու մարմիններու անդամ ըլլայ կամ ոչ, գործէ, գրէ, խօսի էի պարբեր: Եւ այս ատեն քան 30 տարիներ անընդհատ, անապատ խանգամ, իր գրիչը, խօսքը եւ նիւթականը (հարուստներու բարեհաճութիւն) Հնչակեանութեան միջոցաւ տրամադրած է Հայութեան:

Հնչակեան բոլոր շրջաններէ անխափ յարգուած է ու սիրուած: Այլեւս կենդրոնական դէմք մը դարձած մեր այս անդուլ գործիչը մասին Պէյրութի մէջ հրատարակուող ԱՄԵՆՈՒՆ ՆՈՐ ՏԱՐԵՑՈՅՑ–ի մեծայարգ հեղինակը խանգամաս տպեր ունի 1939 թուի հատո-

բեն մէջ, ատյով նկարին հետ անոր գրական եւ հասարակական գործունէութեան ամփոփ գիծերը, որմէ կ'արտագրեմ՝ որպէս վերջաբան՝ հետեւեալ տողերը.—

Ե. ՍԻՐՎԱՐԴ
Մարսէյլի կայարանի Պարտէզին Մէջ
Օգոստոս, 1934–ին

«ՍԻՐՎԱՐԴ Ամենայնհայ գրականութեան յառազոյն ներկայացուցիչներէն է: Անոր ճորավէպերը՝ գրուած հասկնալու ներթափանցութեամբ եւ գրքերու մէջ՝ հասկացողութեամբ փիլտռուած եւ կարդացուած են:

«Սիրվարդ հաղորդակիցն աւանդէն գատ յաճախ կ'ստորագրէ Գեղամ Վարդեան, Ն. Լուսինեան, Արա–Ոսկեանց, Ե. Նայիրեան, Մարքսիստ, Ժան–Վալժան, Արածանի, եւ այլն, եւ այլն անուններով:

«Սիրվարդ մի հանի տասնեակ տարիներ առաջ ինչ թափով որ ներտուած է հասարակական եւ գրական մեր ասպարէզը՝ նոյն թափով կը շարունակէ այսօր ալ, իր կոչումին հաւատարիմ ուխտաւորի մը նման:»

ԱՄԵՆՈՒՆ ՆՈՐ ՏԱՐԵՑՈՑՔ–ի տպագրութիւնը հնինակի անուշթիւնը չատ ճիչտ է մեր ընկերոջ մասին: Անոր հանդէսը անապատ է, ի սրտէ կը բաղձամ որ այլեպէս ալ մնայ:

ՅԵՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

Պատմութիւնը մեզի ցոյց կուտայ, որ մարդկութիւնը երբէմն բարձրած է խաղաղութեան չքնաղ, երբեմն պատերազմական, յամենայն դէպս մարդ անհատին կեանքը պայքար մ'եղած է միշտ, պայքար վտանգներու, պայքար դժբաղդութեան դէմ, պայքար մահուան դէմ:

ՎԱՐԴԱՆ ՏԻՐԱՑ

Այդ պայքարը, վտանգը, կռիւը՝ չէ մղուած, որպէսզի անհատը ուզած է սիրանալ արուեստն, կամ իշխել երկնքի անհունութեան, այլ այդ պայքարը եղած է ա'յս երկրագունդի վրայ իր ոտքը հաստատ ունենալ ու դնելու եւ իր օրական հացը ճարելու համար:

Շատ անգամներ լսուած է թէ՝ կեանքը պայքար է եւ պայքարը անհրաժեշտ, օգտակար՝ մարդկութեան բարգաւառման յառաջդիմութեան համար:

Մենք չենք բաժներ կեանքի մասին այդ կարծիքը թէօրէտիք, վերացական ճշմարտութիւններու վրայ հիմնուած մտածելակերպ–մշակութիւն:

Գեանքի նպատակը պայքար, կռիւ չէ, այլ առնչուած աշխատանք ապրելու խաղաղ, երջանիկ եւ հանդիսաւ՝ բնութեան ծոցին մէջ, վայելելով բնութեան առատ հարստութիւնը, հողը, ջուրը, օդը, արեւը, որոնք անհրաժեշտ են մարդկութեան համար:

Բայց մարդ անհատին ձեռքով առնչուած միջավայրը, ակնյայտ դրութիւնը եկած են փոխելու կեանքի բնական նպատակը, եւ զայն դրած են արուեստական հարթակի մը մէջ, որով մարդը ակնյած է մարդուն, մարդը դարձած է մեքենայ արտադրութեան, մարդը սկսած է ի հաշիւ նիւթի՝ չհատուցնել իր ընկեր մարդուն, որով յառաջ եկած է քաոսային, անբնական կեանք, ուր խշնած է անարդարութիւնը, դերեվարութիւնը, սովկութիւնը, ապքաղութիւնը եւ համատարած թշուառութիւնը:

Եւ եղած են սակնառ փիլիսոփաներ, չհամնդնող ուսուցիչներ, որոնք յայտարարած են թէ՝ «մէկը պէտք է որ խշխէ խոկ մնացը դաշնալու է դերի. մին պէտք է որ աշխատի, խոկ մնացը վայելէ:»

Այո՛, այս կարգի տեսութեան ի գործնական ընկերային դրութիւնն է, որ սակայն է մարդուն պայքարիլ, կռուիլ իր արդար իրաւունքին, իր անձի գոյութեան պահպանման համար: Ցկրող, չհամգրծող գաղափարի վարձկան ուսուցիչները երբեմ մարդ խնդայտաւակէն դուրս բերած են այն անհնարին, անբնական տեսութիւնը, թէ «կեանքին նպատակը պայքար է, խոկ պայքարը ընդհնին կեանք»:

Պայքարը, որ համամնիշ է կռիւի, մենք հարց տանք թէ՝ ի՞նչպէս կռիւը կարող է կեանք նկատուիլ, երբ կռիւը ընդհնին մահացուցիչ դարձգութիւն մըն է, կըռուի ընթացքին մարդը կը վնասուի, ի՛ սանոնց մահացու հարուած, իր մարմնոյն վրայ կը կրէ տեսական վէրք, կը կտրի իր դիւխը, կամ թեւը, կամ ոտքը եւ

կամ կը դառնայ կիսամեռ մարդ, կինդանի մեռնիլ, մինչեւ որ նա հոդ էր եւ կը դառնայ հոդ:

Ո՛չ, մենք երբէ՛ք չենք ընդունիր, թէ կեանքին նպատակը պայքար է եւ պայքարին կը ծնի կեանքը:

Բայց, ընդունուած պատմական իրողութիւն է, որ նիւթական ոյժի կեդրոնացումով մարդկութիւնը բաժնուած է երկու դասակարգերու, մին տիրող կամ մեռնող, մին չտնտղուծող կամ մեռը չտնտղուծուող, մին ոչխր կամ մեռը տրուող, մին հարուստ կամ մեռը տպքատ, մին վայելող, կամ մեռը պիտուած վայելքի առանձնաշնորհումներէն: Այս կեղտ անբնական դրութիւնն է որ առեղծած է անդադարելի կենցաղ եւ մղած է կեանքը դէպի կռիւ, դէպի պայքար եւ քանդիչ պատերազմներ՝ մէկը մեռի համեմն, որով մարդկութեան պրոլը միշտ նիթակայ է եղած վոխադրելի եւ ալեկոծումի:

Թէ ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ տիրողը ուզած է միշտ տիրել, կամ տիրողը չկանգնած է ինքինք ապահով տիրոջի բռնութեան ճանկերէն:

Այս է եղած պատմութեան ցոյց տուած դասը, իրերու դրութիւնը:

Ընկերային կեանքը եւ կեանքի բնականոն ընթացքը կ'առնչին հետ ժողովուրդի, որպէս զի իր ապրելակերպը, իր քաղաքական եւ տնտեսական դրութիւնը օրէ օր վոխուի եւ յարմարցուի տիրող այժմէական պահանջներուն:

Այդ մը, կամ նոյնիսկ մարդկութիւնը, այսօր անկարող է ապրելու ա՛յն ձեւով, որ նա կ'ապրէր երէկ, կամ ամէն երկու տասնեակ տարիները առաջ:

Եւ ահաւասիկ, հակասակ կեանքի մէջ առեղծուած ապրելակերպի, կենցաղի դժուարութեանց, կրկին պէտք է ըսել, որ մարդիկ կը յառաջդիմեն, քաղաքակրթու-

թեան անիւը կը շարժի դէպի յառաջ եւ ա՛յ երկեք դէպի ետ:

Մենք կը քալենք դէպի յառաջ, հանդիսակով շատ մը քաղաքական, տնտեսական եւ ընկերային դժուարութեանց, բայց մեր մտքին մէջ կայ միայն մէկ մտածողութիւն, ա՛յն է, երբ դրութիւն մը, միջավայր մը, կը հիննայ եւ անկարող կ'ըլլայ համապատասխանելու ժողովուրդի մը կեանքի պահանջքին, եւ կամ պայն երջանիկ ընելու համաձայն կեանքի վերլուծութեան, այլ կերպի դրութիւնը, միջավայրը պէտք է փոխել. եւ որ պիտի փոխուի անպայման ուղինք թէ չուզինք:

Այսօրուայ սերոց դրութեան մասին պրն. խօսքցաւ եւ երթակցուց երկրի վերլուծման, բայց քիչ մնաց մոխի ըրին, որովհետեւ շատեր անկարող եղան հասկնալու պինքը եւ կամ չուզեցին հասկնալ երկնց անձնական շահերուն համար, մինչեւ որ կեանքը նկատ արդարացուց այդ վերլուծութիւնը:

Մօտ մէկ դար առաջ կարլ Մարքս՝ մարդկութեան առաջ գիտական սոցիալիզմ վերլուծութիւն–մտադաստութիւնը, հիմնուած միջպատմական սկըզբունքներու վրայ:

Մարքսը մեռաւ, բայց իր մտրդաստութիւնը մնաց կենդանի, իր թեւերը տարածեց աշխարհի չորս կողմերը, ուր կար շահագործուող, կեղեքուող, ոտնձգուող, զրկուող, ազգաս դասակարգ:

Մարքսէն յետոյ գրուեցաւ Մարքսի կեանքի մասին եւ բոլոր հեղինակները ալ անկեղծօրէն խոստովանեցան եւ կը խոստովանին, որ իրենք շատ սահմանափակ ծանօթութիւն ունին այդ մեծ իտէալիստի մասին:

«Պատմութիւնը ուրիշ ոչինչ է, եթէ ոչ պատմութիւնը դասակարգային կռիւներու» , ըսաւ կարլ Մարքս:

Կռիւներ տեղի ունեցած են դերեվարութեան եւ աստուածաւոր դրութեանց ատկ, մինչեւ ներկայ կա-

պետականական դրութեան չըջանին: Կուռ, պայքար մղուած է միրոզ եւ միրուող, չահադործող եւ չահադործուողի մէջեւ, եւ որովհետեւ Լրատուզուրկ դասակարդը եղած է անկազմակերպ, Մարքսի տեսութիւնն էր՝ որ այդ դասակարդը կրնայ ի՛ուղէր ազդանալ իր ազդայ իրաւունքին, ու պէտք էր որ միանար, կազմակերպուէր, ինչպէս որ կազմակերպուած այժ կը ներկայացնէր պրոլետարիատին դէմ կանգնող Թշնամի դասակարդը:

Անհրաժեշտ էր դասակարդային գիտակցութիւն եւ հրապարակ դրուելու «Պրոլետարնե՛ր բոլոր երկիրնե՛ր՝ մի՛ացէ՛ք»ի կոչունդը:

Պրոլետարիատը միացաւ, թէեւ ո՛չ մեծ այժով, բայց օրէ օր այդ այժը աւելցաւ, բազմապատկուեցաւ: Եկաւ Յրանսական Յեղափոխութիւնը, այդ յեղափոխութեան արդիւնքը եղաւ, որ կապոյտ արեան տէր դասակարդը տարբեր մարդիկ չէին, անոնց երակներուն մէջ հոսող արիւնը, անոնց կրունկներուն տակ ճմռսուող դասակարդի արեան նման կարմիր էր եղած: Մարդը՝ մարդ էր եւ անդամ նոյն մարդկային մեծ ընտանիքին:

Այդ ընկերային փոփոխութիւնը տեղի տուաւ չատ մը տղերոց մէջ Թագաւորական դահերոց կործանման: Միապետական ոգին սկսաւ անցնիլ հնութեան դիրկը եւ մարդկութիւնը խուժեց դէպի միջազգային դէմոկրատին:

Բայց այդպէս խոկ կանգ չառաւ քաղաքակրթութիւնը: Ծագեցաւ Համաշխարհային Պատերազմը 1914 Թուին, Ամերիկայի Նախագահ Վուտրօ Վիլսըն յայտարարեց, որ այդ պատերազմը անտեսական ազատութեան պատերազմն էր,* եւ որպէս ապացոյց այդ մեծ մարդասիրութեան, ահա՛, ծնաւ Ռուսական կարմիր Յե-

---

*Սէնթ Լուիզ Թաղաթին մէջ խօսած ճառը, Սեպտ. 5, 1919:

զափոխութիւնը, տապալեցաւ ձախըմբը, իսկաւ ոխրոց, չահագործող դասակարգը, եւ հաստատուեցաւ պրոլետարական վարչաձեւ՝ հակառակ անոր որ Ալեւմտեան Աշխարհը դիրք բռնեց այդ վարչաձեւին դէմ, չուզեց ճանչնալ զայն:

Ի՞նչ եղաւ արդիւնքը:

Գրուեցան դրքեր հակասովիէտական պրօքի հովանաւորութեան տակ, խօսեցաւ մեծ մամուլը ընդդէմ Խորհրդային Իշխանութեան, որովհետեւ այնտեղ ծագած ասպետը նոր վարպետութիւն մը, Մարքսի քարոզած վերլուծութիւնը կը ներկայացնէր, բայց Խորհրդային Միութիւնը օժանդ իր ժողովուրդը պրահանութեամբ, կուլտուրայով, գեղարուեստով, մտաւոական պարզացումով, ուր ամէն մարդ աշխատեցաւ, ամէն մարդ առաջաւ իր աշխատանքին արդիւնքը եւ ամէն մարդ գործաւ ընկեր մեռ մարդուն՝ Թիւրքը, Թաթարը, Հայը, Վրացին, Ատրպէյճանցին, Ռուսը, բոլորը միասին ներկայացուցին հաւասարութիւն մը, որ երբէք տեսնուած չէր աշխարհի պատմութեան մէջ:

Այդ Միութիւնը միջազգայնական սկզբունքներու վրայ էր հիմնուած եւ ո՛չ ազգայնական:

Այդ Ազգերու Ֆէտէրացիան երթականութիւն դարձաւ, որովհետեւ այնտեղ չէր խօսէր չումէն ազգայնականութիւնը եւ ո՛չ ալ պրամատիրական չահախնդրութիւնը:

Բնական էր որ այս կարգի նոր գրութիւն մը՝ ազգայնական, պրամատիրական եւ իմպերիալիստական ազգերու համար անմարսելի վերլուծութիւն մըն էր:

Միջազգային յառաջադէմ տարրը, գործաւոր դասակարգը, օրէ օր վարկեցաւ Խորհրդային Միութեան:

1933–էն վերջ Նախագահ Րուզվէլթ ճանչցաւ Խորհրդային Միութիւնը եւ այս երկու մեծ պետութեանց միջեւ վերահաստատուեցան դեսպանները:

Այդ տարու Հինգշաբթին՝ Ցաչխատ-Նայի պատարագեն առաջ, միջադային քառս, գալիք Զատիկը, բացակաները ազատելու խնդիրը, Հինգշաբթի պիտի էր որ պատառեր, երկրի սիրած Հինգշաբթի գործառ առնէր, երկրի առաջ Սթամբոնը սկսաւ ժողովական բերելու սիրոյն եւ յարգանքին:

Ինչո՞ւ, ի՞նչ պատահեցաւ: Ինչո՞ւ այդ տարի վտիտ-վտիտ մարդիկներ շատ կարճ ընդմիջումի մը մէջ:

— Որովհետեւ միջադային առաքոնները, շոշկն ազգայնական դառն եւ չհանդուրժող պատկերով մը մեզմով պատառած էր, մարդերը բացած եւ միջադային խորհրդարանները ազատական աշխատանք ընդհատ մարդիկ, ամէն տեղ, ամէն երկրի մէջ սկսան տեսնել բացարձակ ճշմարտութիւնը:

Մարդկութեան ընդհանրին, միջադային դէմոկրատիան առաջ, կրօնական գործ հետաքրքիր չէին Սթամբոնն ու Հարեցրային Մխիթիները, այլ Հինգշեր եւ Հինգշերական պատառանշաններով գործարուած հրէշներն էին, որոնք հրեղէնային ամբողջ աշխարհը եւ պատճառ գործան միլիոնաւոր տեսիլ գոհեր:

Այս պատերազմը անխուսափելի էր, միջադային ճակատը հասած էր եւ պէտք ունէր մաքրագործման:

Այս վտիտներին յետոյ անպատմանօրէն կուզայ խաղաղութեան շրջանը, վարուց արեւածագը որուն միջադայնական ճառագայթները պիտի տարածուին ամենուրեք, աշխարհի չորս կողմերը, ու լուսաւորեն բոլոնդակ մարդկութիւնը:

Պիտի լինայ հինը՝ տեղի տալով նոր գրութեան:

Հինգշերի հետ պիտի վերջանան ազգայնականութիւնները, եւ անոր պիտի յաջորդէ միջադային համերաշխութիւնը:

Այսօր, ոչ միայն Հարեցրային երկիրներու մէջ կը քարոզուի եւ կը գործադրուի միջազգայնական վարդապետութիւնը, այլ ամբողջ աշխարհը կը յառաջանայ

դէպի այդ ուղղութեամբ: Անոյշ է որ մարդկութիւնը պիտի վերկուի, չահախնդրութիւնը պիտի վերջ դանէ ու ազգերը պիտի եղբայրակցին՝ հոգ չէ ի՛նչ անուան տակ, ըլլայ այդ խորհրդային կամ այլ մակդիրով, քանի որ անոնց մէջ պիտի, հովանաւորող ոյժը պիտի ըլլայ սէրը, յարգանք եւ վստահութիւն իրարու հանդէպ, եւ այդ նորադոյն դրութիւնը բաւարարութիւն պիտի տայ մարդկութեան խաղաղ կեանքի պահանջքին:

Մէկ աշխարհ, մէկ մարդկութիւն, մէկ գաղափարը առանց կռիւի, առանց պատերազմի, այսպէս ուխտեցին Բուդդէլթ, Զըբչիլ եւ Սթալին Թէհրանի մէջ:

«Մենք կը յայտնենք մեր վճռակամութիւնը որ մեր պատկան ազգերը պիտի գործեն միասին պատերազմի առնեն եւ խաղաղութեան չըջանին՝ յետ պատերազմի»:

Այսպէս մարդկութիւնը կը քալէ երկրի խաւարէն դէպի վաղուայ լոյսը, երկրի ազգայնականութենէն դէպի միջազգայնական աշխարհը, կապիտալիստ շահախընդրական դրութենէն դէպի սոցիալիստական միջազգային դէմոկրատին:

Միութիւն պատերազմի առեն, եւ միութիւն յետ պատերազմի:

Հալիվուտ, Քալիֆորնիա

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ.— Ընկ. Վարդան Տիրատ ծնած է Բալուի Խօշմաք գիւղը: Շատ փոքր հասակէն կ'անցնի արտասահման, Ֆրանսա եւ յետոյ՝ Ամերիկա: Կ'անդամակցի Հնչակեան Կուսակցութեան 1913 թուին: Կ'ուսանի նախ Փրավիտէնսի Հօփ Հայ Սգուլ–ի մէջ եւ յետոյ կը մտնէ Պօսթօն Եունիվըրսիթի, որպէս իրաւաբանական ուսանող:

Որպէս Հնչակեան մտաւորական, Ընկեր Տիրատ տարիներ կը վարէ գործիչի պաշտօն արդիւնաւորապէս:

1927–ին կը հաստատուի Նիւ Եօրք, ու կ'ամուսնանայ Օր. Մէյրի Կիւտէնեանի հետ:

Ընկ. Տիրատ տարիներ որպէս երեսփոխան եւ Ազգ. կեդր. վարչութեան անդամ, կ'ունենայ արդիւնաւոր գործունէութիւն, մասնաւորապէս Դուրեան Սրբազանի սպանութեան տարիներուն:

1939–ին կը փոխադրուի Գալիֆօրնիա:

Ընկ. Վ. Տիրատ մնայուն աշխատակիցը եղած է «Երիտ. Հայաստան»ի, իսկ մերթ ընդ մերթ գրած է Ամերիկահայ այլ թերթերու, ինչպէս «Փրավիտէնս Ճըրնըլ»–ին ու «Նիւ Եօրք Թայմզ»–ին:

Ընկեր Տիրատ հեղինակ է կարգ մը գրքերու, որոնց մէջ ուշադրութեան արժանի են «Սօցիալիզմի Պատմութիւնը» եւ "Tomorrow's Horizon" անգլիերէն երկը:

Մ. ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»Ը ԵՓՐԱՏ ԳՕԼԷՃԻ ՄԷՋ

Եփրատ Գօլէճը Ամերիկեան միսիոնարական հաստատութեան մ'է, հաստատուած Խարբերդ քաղաքին մէջ։

Խարբերդ քաղաքը ունէր աշխարհագրական բլրային դիրք մը, եւ այս պատճառով նաեւ մաքուր օդ եւ ջուր։ Քաղաքը երկու դպրոցներ ունէր, վերի եւ վարի թաղ անուններով։ Եփրատ Գօլէճը իր այս աշխարհագրական նախանձելի դիրքով հաստատուած էր վերի թաղի ամենաբարձր բլրատափին վրայ շրջապատուած պարիսպներով, որոնք երբեմն բարձրութեամբ խոկ անկարող էին ծածկել, վարը տարածուն դաշտերու բնական դեղեցկութիւնները եւ դիւղերը, Գօլէճի բարձր չինքներէն դիտող աչքերէն։

Եփրատ Գօլէճ ըսելով՝ պէտք է հասկնալ ուսումնական երկու հաստատութիւններ — իգական եւ արական ճիւղերով, քանի որ co-educational *դրութիւնը, հակառակ ապատական դրութիւն մը երբեւ, անժամանակ նկատուած էր Գօլէճի կրօնա-միսիոնարական վարչութեան մտածողութեամբ եւ որոշմամբ։*

Հետեւաբար, իգական եւ արական ճիւղաւորութեամբ, Եփրատ Գօլէճը ունէր, երկուական շէնքեր երկու ճիւղերու համար. այսպէս, երկու «մանկապարտէզ»ներ, երկու «կրթարան»ներ, երկու «վարժարան»ներ (հայ սգուլ), երկու դօլէճներ, երկու «Փէքըլթի»ներ (պարտադիր վարչական մարմիններ)։

Այս երկու դօլէճներու չորրորդ տարին կամ սինիըր

կարդը յաջողակ ուսուցող ապջկան կամ մանչին կը տրուէր վկայական (տիփլօմա), Ամերիկայի օրէնսդրութեան վկայականին համաձայր, մանաւանդ երբ վերջին տարիներբը, ընթացատարանէրուն կը տրուէր **B.A.** *կամ* **Bachelor of Arts** *անուամբ:*

Եվրոպա Գօլէճը, այսպէս լինելով կրօնա-մխիթարեան հաստատութիւն մը, կրօնական դասախօսութիւնից (լէքչըրներու) տպաւորութիւնը մեծ անգ կը դրաւէր երկաս աշակերտներու մտքին վրայ բնականօրէն: Ապջկանց եւ տղայոց գօլէճներէն ընթացուցող մանչը կամ ապջիկը պարտաւորուած կը դրաւ լինելու ուսուցիչ կամ պաշտօնեայ, եթէ մանաւանդ կամ առեւտրական ճիւղի մը հետեւելու նիւթական կարողութիւնը չունենար:

Բարեբախտաբար Հայկական յեղափոխական չարժումը մուտք գտնելով գօլէճի երկաս աշակերտութեան մէջ, կրցաւ մասամբ հակազդել կամ չեզոքացնել վերոյիշեալ կրօնական դրօշմը, տղոցելով աշակերտութեան մխքը եւ սիրտը, հայրենասիրական-յեղափոխական աշխատանքներ կատարելու:

Եվրոպա Գօլէճի մէջ յեղափոխական չարժում առնել ունի դժուար գործ էր, վերոյիշեալ պատճառներով, քան որ Թրքական բռնակալութեան տակ ճնշուող Հայ կեանքին կամ ժողովրդական լայն խաւերուն մէջ: Գօլէճի ուսանողները պարտաւոր էին դպրոցանալ, ոչ միայն Թուրք բռնակալներու խիստ քննութիւններէն եւ խուզարկութիւններէն, այլ նաեւ գօլէճի Հայ, Ամերիկացի, Ֆրանսացի եւ Անգլիացի ուսուցիչներու եւ ուսուցչապետներու (փրոֆէսօր) խիստ քննարկութիւններէն:

Եւ սակայն Հնչակեան Կուսակցութիւնը, իր տասնամեակական դրութեամբ՝ յաջողած էր մեծ չարժում առնել երկաս աշակերտութեան մէջ, որքան կ'իմա-

նամ 90–ական թուականներէն ի վեր պէտ մինչեւ իմ ընթացարտութեան տարին, այսինքն 1912–ին:

Ես իմ պատանեկական չրջանիս մեացայ Հնչակեան կուսակցութեան, որ առնն ատենապետական պրութեամբ յառաջ կը տարէր Հնչակեան–յեղափոխական գործը: Դժբախտարար ճիշտ թուականը անկարող եմ յիշել: Կարծեմ Յարէթ–Յակոբի դլխատման տարին էր, որ Հնչակեան ատենապետական խումբերէն մէկուն պատկանեցայ:

Այն օրերուն, Հնչակեան ընկերները պիտի չէին ճանչնար իրենց ատենապետական խումբերու անդամներէն դատ:

Մեր ատենապետներէն մին էր Յարութիւն Շէքէրճեան, որ կարծեմ այժմ Գալիֆօրնիա կը գտնուի: Հնչակեան կուսակցութեան ոդիեցութեամբ՝ այս ընկերը, Յարութիւն Շէքէրճեան, ոդացոյց գօլէճի պրոդրամին պրինտալեա կարդուած էր:

Շատերու չատ ծիծաղելի պիտի թուի, ինչպէս այն ժամանակ մենք կը ծիծաղէինք, երբ դպրոցի տեսչութեան, մանաւանդ մխիթարիներու եւ կրօնամոլ մէկ քանի ուսուցչապետներու կողմէն Յարութիւն Շէքէրճեանը ճանչցուած էր չատ լաւ Քրխտոնեայ մը: Այս Հնչակեանը մեծ Սուրբ Գիրք մը բռնած՝ կարդալով եւ կամաց քայլերով կը դիմէր դպրոցի դասարաններէն մին, ջանալով Մր. Պարնուամի ուչադրութիւնը դրաւել: Մխիթարիները այնպէս հաւատացած էին որ, այն Սուրբ Գիրքէն դասեր կ'առնէր աչակերտներուն, որոնք նոյնպէս մէյմէկ Սուրբ Գիրքեր ձեռքերնին առած կը գիմէին նոյն դասարանը, հետեւելով իրենց ատենապետին: Մեր ուսերուն վրայ առած Սուրբ Գիրքը, ազատութիւն ընձեռած էր յեղափոխական կանոնաւոր ժողովներ ատրքելու: Երբ մեր ժողովատեղին կը հասնէինք՝ հոն կը գտնէինք մեր ընկերները մխրճուած Հնչակեան–յեղափոխական գրքերու եւ թերթերու մէջ,

որոնց մէջ ուշագրաւ էր նաեւ «Երիտասարդ Հայաստան»ը:

Հնչակեան դաստիարակութիւնս կը պարտիմ, առյն օրերու մեր այս ժողովներու ընթացքին կարդացած Հնչակեան գրքերու եւ թերթերու: Երեք թերթեր, որոնք կը լսէի առաջին էջէն մինչեւ վերջին էջը, էին «ՀՆՉԱԿ», «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» եւ Պօլսոյ Հնչակեան ուսանողներու հրատարակած «ԿԱՅԾ»ը:

Գօլէճի դրական դասատւութենէն ընթացքին, երբ մեր Հայ դրականութեան ուսուցչապետ Փրոֆ. Տօնապետ Լիւլէճեան, կը պարտադրէր դրական ուսումնասիրութիւններ ընել, իմ Հնչակեան ընկերներս, Սուրէն Ալպուլեան (այժմ Գլխլէնոս), Վարդան..... (այժմ Յիլատէլֆիոյ բժիշկներէն մին), Սարգիս Գրիգորեան (այժմ Սինսինաթայի Համալսարանի փրոֆեսորներէն մին), Լեւոն Պօյաճեան (որուն եղբայրը Տօքթ. Պօյաճեան, Գալիֆօրնիա) եւ ուրիշներ, որոնց ուր ըլլալը չեմ գիտեր ներկայիս, ինձ նման մեծ ուսումնասիրութիւններ կը պատրաստէին օգտուելով վերոյիշեալ Հնչակեան թերթերէն եւ մէկ քանի ուրիշ յեղափոխական գրքերէն:

1910–ին եւ 1911–ին որոշ չեմ յիշեր, ուսումնասիրութիւն մը պատրաստեցի: Այս ուսումնասիրութեանս նիւթն էր «Իգական Սեռի Ազատագրութիւնը», որ յաճախ գրուած է մեր Հնչակեան բոլոր թերթերուն մէջ «Ֆէմինիզմ» վերնագրերով:

Գրականութեան դասատուն Փրոֆ. Լիւլէճեան՝ այս աշխատասիրութեանս մասին, դասարանին մէջ մեծ գնահատանքով խօսելով՝ թելադրեց ինձ, որ Պօլսոյ թերթերուն ուղարկեմ:

Սակայն, որպէս Հնչակեան, եւ քաջալերուելով իր գնահատանքէն դրկեցի «Երիտասարդ Հայաստան»ին: Այն ժամանակուան «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագիր Սօկրատ Ման Գէլօֆեանցէն ալ առատօրէն գնահա-

ական նամակ մը, հրաւիրելով ինձ չարունակել այս աւագին յօդուածին նման յօդուածներ ուղարկելով «Երեսատարը Հայաստան»ին:

Պէտք է մատնանշել, որ այդ տարինեաւն բոլոր ընկերվարական թերթերը, Անգլիական, Ֆրանսական եւ Ամերիկեան թերթերն ալ Հնչակեան թերթերու հետ կ'ըրտղուէին հնոչակեան կամ իւրական անձի տրտատրութեամբ, երբ անոնք ընտանեկան, տնտեսական եւ քաղաքական տրտատութիւններէն դուրս կ'ելլէին պատ: Անոնց քաջ տալու եւ տանելու իրաւունքներն ու մարդուն հատատ ճանչցուելը շատ նոր է, թէ Ամերիկայի եւ թէ Եւրոպական քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ:

Հետեւաբար, Եւրոպական քաղաքակիրթ երկիրներու, ինչպէս նաեւ Ամերիկայի մէջ, իւրական անձը իր բացարձակ տրտատութիւնը (համարօր մարդուն) որ պրտած է այժմ կը պարտի նաեւ «Երեսատարը Հայաստան»ին:

«Երեսատարը Հայաստան»ը հնոչ տրտատրական բոլոր պահանջներուն եւ չարժումներուն տատարած է, թէ իր ժամանակի խմբագրականներով եւ թէ պահպանի գրողներու շուրջ ուսումնասիրութիւններով, որոնց համար շատ մեծ գործ մատրաստած է, քանի մը տարիներ տանեւորատար կին գրողները:

Ազատատրական ամէն կարգի չարժումնց այժ տատած է «Երեսատարը Հայաստան»ը, իւրատրանով տնտեսական եւ քաղաքական տրտատութեանց խմատը, գիրկ գաղափար մըչտ, տնտեսական տրտատութիւնը, որ թէ Հայութեան եւ թէ ընդհանուր մարդկութեան, իւրական տրտատութեան հիմունքը կը կազմէ:

Ազգային եւ համամարդկային տրտատրական բոլոր չարժումներուն համար, մաքառած է, կը մաքառի եւ պատրաստ եմ որ պիտի մաքառի «Երեսատարը Հայաստան»ը, քանի դեռ մարդկային տրտատրութիւնը կիսատատար է եւ իտատրեալ գործնականա-

ցած չէ, որուն քառանամեակին առթիւ այժմ կ'ոգեկոչեմ ուժգին բառերով եւ հպարտ ձայնով մը — Թող հպարտ ապրի «Երիտ. Հայաստան»: Կեցցէ՛ն անոր հին եւ նոր խմբագիրներն ու աշխատակիցները:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏԵՐ.— Ընկեր Միսաք Ժամկոչեան ծնած եւ իր նախնական ուսումը առած է Բոլիթէմրան գիւղը: Ուսումը լրացուցած է Խարբերդի Եփրատ Գօլէճը, ընթացաւարտելով 1912–ին:

Մի քանի տարի ուսուցչական պաշտօն վարելէ յետոյ՝ 1913–ի աշնան կ'ուղեւորի եւ կը հասնի Մ. Նահանգները, եւ կը հաստատուի առժամապէս Իսթ Սէյնթ Լուիզ:

Ընկ. Սաֆօյի «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրապետութեան ժամանակ, վարած է օգնական խմբագրի պաշտօնը: Գրած է նաեւ իր եւ ծածուկ անուններով զանազան յօդուածներ Հնչակեան զանազան թերթերու մէջ:

Ընկ. Սիրվարդի խմբագրապետութեամբ հրատարակուած «ՀՆՉԱԿ»ին մէջ, 1935–36–37 տարիներու ընթացքին, վարած է քաղաքական բաժնի խմբագրութիւնը, գրելով «Միջազգային կեանք»ը:

Ընկ. Ժամկոչեան ուսած է օրէնագիտութիւն Տիքրոյթի Օրէնագիտական Գօլէճին մէջ եւ ընթացաւարտած է Շիգակօյի Լասալ Եունիվըրսիթիի Օրէնագիտական ճիւղը, 1920–ին: 1944–ին յաջողութեամբ լրացուց մէկ տարուան դասընթացքը «Նիւզփէյփըր Ինսթիթիութ ավ Ամերիքա»ի Գրական ճիւղը:

ԳԵՂԱՄ ՎԱՐԴԵԱՆ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ԱՒԱԳ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԸ

Սկիզբն Հայութեան՝ ինչպէս նաեւ Հայ Յեղափոխութեան հրատարակութեանց մէջ երիտասարդ Հայաստան–ը հնարաւորութիւնն է, որ ձգտած է որոշ նպատակի մը, քալած է անշեղ ուղիէ մը առաւելապէս ի խնդիր Հայութեան անկախութեան, պատմական իրաւունքներու վերստացման, պաշտպանութեան:

Անոր քայլը թէեւ մերթ դանդաղած է, մերթ կասած նիւթական եւ այլ պատճառներով, բայց ան իր նպատակէն երբէ՛ք չէ շեղած, կորովի եւ յեղափոխական ոգիով օծուն պայքարէն չէ հրաժարած, պայքար մը որ եղած է ապրիլ, շինարար եւ ստեղծագործող:

Ան հաւատարիմ մէկ անգամը եղած է Հնչակեան համառօտ վերլուծումին, եղած է քարոզիչը Հնչակեանութեան դաշնակցականութեան՝ անոպատ ոգով:

Եղած է ժամանակ մը որ Ան եղած է պաշտօնական Հնչակեանութեան պաշտօնական արտայայտիչը երբ ՀՆՋԱԿ–ը՝ բոլորովին ակամայ՝ լռած է: Այսօր իսկ Անիկա այդ վերլին մէջ է: Եւ այս անոր համար որ պէտք համարեր ընկերները երբեմն կորովի անհատականութեանց հետ յայտնաբերած են եւ Հնչակեանութեան դաշնակցականութեան ուժեղ վիճակութիւնը, Հայութեան շահերուն հաւատարմօրէն ծառայելու պատրաս–

տակաւ տակին եւ պայծառանայ մխիթ մը Հայ հոգիին լուսաւորելու։

Երիտասարդ Հայաստան իր հմայքը, ազդեցութիւնը, անապատ կոչումը կը պարտի իր համրաձիններուն եւ պիտոյր աշխատակիցներուն։ Մեր հասկացողութեամբ անոնք հաւատարմութեան արժէքաւոր են մեզի մը որեւէ առաքելու համար, պիտոյ լրացնող, պահանջող անվախաձիններ ատրպէտ։ Մտահաւատութեան վերջիններուն ատրճներով անվճար նուիրումը մեզի, որ կը պահանջէ նիւթական, մտաւորական եւ ֆիզիքական պահպանութիւն, առաքինութեան, հայրենասիրութեան եւ պարտաճանաչութեան մեծագոյն եւ անջնջելի վառոն է եւ արժանի խոր երախտագիտութեան։

Այս հասկացողութեամբ Երիտասարդ Հայաստան–ի քաղաքամեակին նուիրուած այս հատորին մէջ կը վերածնիք, որքան որ հնարաւոր է այժմ եւ պայմաններ թոյլատու, համրաձիններուն եւ Գլխաւոր Աշխատակիցներուն, որոնց բարոյական վարձատրութիւնն, նուիրել մի քանի դնահատական տողեր, ընդարձակը տալու խոստումով՝ ապրի նպատակաւոր օրերու մէջ։

Սա ալ բանը որ մեր ձեռքին տակ չունենալով Երիտասարդ Հայաստան–ի *ամրողջական հաւաքածոն, ապահովելով մեզի մեր յիշողութեան, անխուսափելի կրնան ըլլալ վրիպանքներ, որոնք պէտք չէ վերագրել համոզման անհաման։*

Երիտասարդ Հայաստան–ի հարիւրաւոր աշխատակիցներէն շատ շատեր պրած են ծածկանուններով, ու մենք անոնց շատերու իսկական անունին անծանօթ մնացած ենք. մեր պրպտումները այդ ուղղութեամբ չի դադարեցին մեզ դժրատպատար, լրիւ արդարութիւն ընելու համար բոլորին ալ հաւատարիմ։

Ա.

ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ

ԸՆԿԵՐ Ս. ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵՍԱՆ.— Երիտասարդ Հայաստանի–ի հիմնադիրն ու առաջին կոթողի, տաղանդաւոր եւ հանճարեղ խմբագիրը, որուն դրած խմբագրականները այսօր եւս իրենց այժմէականութիւնը կը պահեն, կարծես նոր դրուած ըլլան, որոնց ընթերցումը հաճելի ու կրթիչ է մխանգամայն:

Ընկեր Սապահ, առաջին խմբագիրը, թերթի անունն եւ իր մտքի յղացումը, ամենէն շատ աշխատած, քրտնած է, նիւթական շատ անճոռնի պայմաններու տակ դրիչը չարժած է Երիտասարդ Հայաստանի–ը որակաւորելու համար, եւ յաջողած է լրիւ:

Ընկեր Սապահ ծնած է Կովկասի մէջ, աւարտած է Թիֆլիսի Ներսէսեան Վարժարանը ու ապա Բարիզի Քաղաքական Գիտութեանց Համալսարանի փայլուն ընթացաւարտն հանդիսացած: Որպէս հոչակաւոր ընկերատեան–անտեսագէտ, իր ուժեղ ու տրամաբանող գրչով ու լեզուով Երիտասարդ Հայաստանի–ի շուրջ համախմբեց Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ յայտնի գրողներէն շատեր: Ընկեր Սապահ ոչ միայն աւարիներ եղած է խմբագիրը, այլ եւ թերթին աւագ աշխատակիցը պատասխանատուներով:

ԸՆԿԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԿԵԱՆ.— 1906 Յուլիսին ընկերը Ընկ. Գրիգոր Եղիկեան, Պարսկաստանէն, կը հրաւիրուի Երիտասարդ Հայաստանի–ի խմբագրական աշխատանքին՝ Ընկեր Սապահի ՀՆՉԱԿ–ի խմբագիրը ընտրուելուն համար:

Ընկեր Եղիկեան, Տիվլիսի դաւառի, Կրասն դիւ-

ըլլի մէջ ծնած եւ Հնչակեան անուանի գործիչներ Անտոն Պէշտիմալճեանի եւ Թէոդիկ Վասակունիի շունչին տակ մեծցած, Թրծուած Հնչակեան գաղափարապահութեամբ, ձեռնհասութիւն կը վարէ եւ պիտաապրդ Հայաստան–ի համապատկերը եւ մեծնալու կ'սկսի գրել ՍԱՒԻՒԻ անդադար Հնչակեաց վէմը որպէս թերթող, որ մեր յեղափոխական վերաշնորհքեան մէջ անմոռնալի է եւ հեղինակի վիպակը արտագրելը

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԿԵԱՆ

նպատակ :

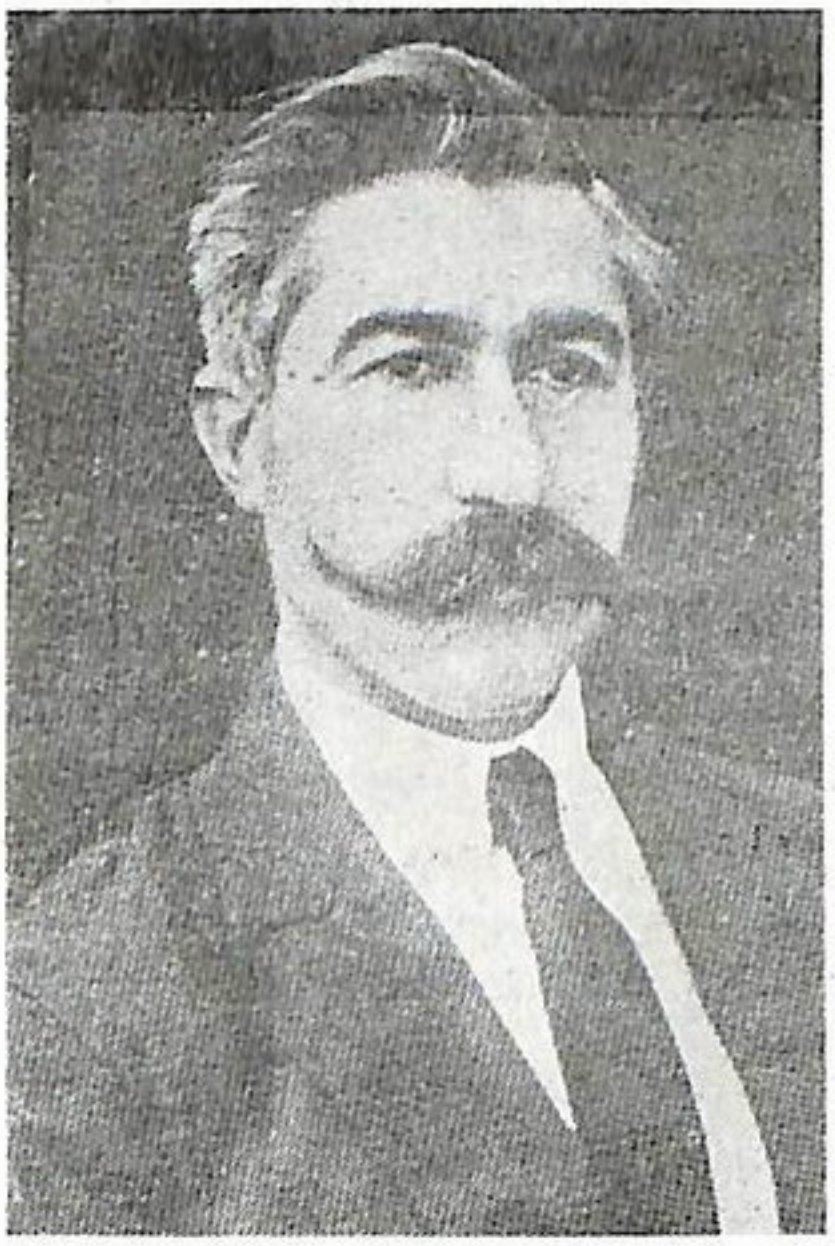
Ընկեր Եղիկեան Հայկ մկ տարի կը վարէ համապատկերութիւնը, 1907–ին կը մեկնի, աւելի պատրաստուելու պաշտօնով, Բարիզ, Պարսկաստան եւ Կովկաս : (*)

(*) Դժբաղդաբար մեր այս տաղանդաւոր ընկերը Հայաստանի խորհրդայնացումէն յետոյ սայթաքեցաւ, ինկաւ հակախորհրդային տարրերու մէջ :

ԾԱՆ. ԽՄԲ.

ԸՆԿԵՐ Ս. ՇԱՀՈՒՄԵԱՆ.— Ընկեր Եղիկեանի կը յաջորդէ Ընկեր Ս. Շահումեան, Իրանէն, որ իր կարճ, Ջրաւ խմբագրական–նեռով, մանաւանդ իր բեմական լաւագոյն ձիրքերով թեւթի եւ Ընչակեանութի ե ա ն տարածման մեծապէս կը նպաստէ: Ընկեր Շահումեանի խմբագրութեան շրջանին կը պատրաստի Ընկ. Մարտուն Ամերիկա այցելութիւնը, այցելութիւն մը որ տուի հանդէս համայն Ամերիկայի Հայութիւնը անդուլական հետաքրքրութեան առարկան եղաւ:

Ս. ՇԱՀՈՒՄԵԱՆ

Ընկ. Շահումեանի իսկական անունն է Ալեքսան Տէր Վարդանեան. բազմավաստակ ուսուցիչ մըն է ան, որ մանկավարժական, հասարակական, հրապարակախօսական եւ յեղափոխական գործունէութեան 25–ամեայ յոբելեանը տօնուեցաւ 1927, Փետր. 22–ին Ղարսի մէջ (Պարսկաստան) խանդավառ եւ արժանավայել կերպով:

ԸՆԿԵՐ Բ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ.— 1909–ին Ընկ. Շահումեան կը մեկնի Իրան, որուն կը յաջորդէ Ընկ. Բ. Վարազդատ, կեսարացի: Երիտասարդ Հայաստան–ի համակիրներուն մէջ Ընկ. Վարազդատ կը նկատուի ամենէն Համառօտ վարչական բաժնին մէջ, որու աշխատանքին շնորհիւ Թէլթէ ուելի բնդարձակ չրջաններ կը տարածուին ու կ'ամենատ կեդրոնական Հատուածներ պրեսթնե: Ընկերը Վարազդատ 1910–ի ամենայրբ կը մեկնի Բաղեշ, Հնչակեան կեդրոնի գործերը վարելու, որուն կը յաջորդէ Ընկ. Սակրատ Խան:

Բ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ

ԸՆԿԵՐ ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆ ԳԵԼՕՑԵԱՆՑ.— Բարձրագոյն կրթութեան ուրացած Ընկ. Գելօֆեանց, Իրանցի, Ընկերք Սոպահէն յետոյ, Հնչակեանութեան գաղափարապանութեան ուժեղ արտայայտիչը կը Համարուէր Եղիսաւ. Հայաստան–ի խմբագրութիւններով եւ այլ ծածկանուն յօդուածներով: 1911–1912 չրջաններուն Ընկերոջ

Ս. ԽԱՆ ԳԵԼՕՑԵԱՆՑ

խմբագրութեամբ Հրատարակուած եւ Ընկերք Ա. Մել–

տոնեանի վարչական գործակատարութեամբ Երիտասարդ Հայաստան *ամենամեծ տարածում կ'ունենայ «ահմանապրական» թերթերի մէջ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ օրաթերթեր կ'ետայ, որուն խմբագրապետն էր մեր տաղանդաւոր Ընկեր Ս. Սապահ-Գիւլեան:*

ԸՆԿ. Ե. ՍԻՐՎԱՐԴ.— Որքան մեզ ծանօթ է, Երիտասարդ Հայաստան-ի խմբագրութեան մէջ ամենէն եռանտարըն ու գործերն պատմութեան մէջ պատշաճ տանձնողն է նշած Ընկ. Սերվարդ:

Ծնած Խարբերդ Մօրէնիկ գիւղը, հազիւ 17 տարեկան, Ամերիկա եկած է 1908-ի սկիզբը ու ընթացքը պատմելով նկատելի այժ մը դարձած է Հնչակեան շրջանի մէջ՝ նախապէս իր գրած վէպերովը:

Ազատանդի առեղծած աքանտալին հնարելու Ամերիկայի Հնչակեան շրջանը 1911-ին գործունեութեան մատնուած էր, որու հետեւանքը կ'ըլլայ Երիտասարդ Հայաստան-ի դադարումը եւ մատնաճիզներու քայքայումը:

Այսպիսի գործերն պատմութիւն տակ է որ Ընկ. Սերվարդ գործն կ'անցնի:

Այդ թուականէն կ'սկսի Ընկ. Սերվարդի Հնչակեան բեղմնաւոր եւ յարատեւ գործունէութիւնը եւ անընդհատ աշխատակցութիւնը Հնչակեան գրեթէ բոլոր հրատարակութեանց՝ խմբական եւ այլազան ծանձկանուններով:

ԸՆԿ. Ե. ՍԱՖՕ.— 1914-ի սկիզբը Ընկ. Ե. Սաֆօ, Սանոյ հետ Մուրատի գրչեգիրը, Բարիզէն Ամերիկա կը ժամանէ գրչէս-խմբագիր Հնչակեան կեդրոնի կարգադրութեամբ:

Ընկ. Սաֆօ, բարմակազմանիօրէն գարգացած երիտասարդ, անկեղծ ու նուիրուած Հնչակեան, արդէն Թիֆլիզ ատացած եւ այժ մը գործած շրջանը աւելի կ'ոգեւորէ եւ կ'ուժեւորէ իր օրը յուզող հարցերու լուծ եւ գրամագրանական վերլուծումներով:

Ընկեր Ե. Սաֆօ, գժբաղդաբար, մեկուկէս տարի վերջ, տկտկումին ակամայ, կը քաշուի կամաքաղաքական պաշտօնէն իր մէջ վարուց ի վեր անոր բանող հետանդութեան մը պարզանալուն պատճառաւ, որու կը յաջորդէ կրկին Ընկեր Սիրմաքէշ, մինչեւ 1917 Յունուարը, որ ժամանակ Թեքիր Շէքաւօ վտխատրաւելով եւ Ընկեր Սարգիս Ամերիկա ժամանած ըլլալով կը առանձնէ Թեքիր գեկավարութիւնը:

Ե. ՍԱՖՕ

ԸՆԿԵՐ ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ.— Ծնած Մէկրէի մէջ եւ չրջանաւարտած Մէկրէի կեդրոնականէն, կանուխէն եռիտասարդ Հայաստան–ին իր պատ յօդուածներով ուշադրու կը պառնայ: Տարիներ կը վարէ ուսուչական պաշտօններ: Սահմանադրութենէն մի քանի տարի վերջ իր մօր հետ Ամերիկա կուգայ: Կանգամակից Հնչակեան շրջանի գեկավարութեան: Տարիներով կը վարէ դպրեվի եւ պրօպականտիսթի պաշտօնները:

Շէքաւօյի մէջ կ'առանձնէ եռիտ. Հայաստան–ի խմբագրութիւնը: կը գրէ պանսլան ծածկանուններով մարքսիստական յօդուածներ: Ունի մէկէ աւելի տըպուած եւ անտիպ երկեր:

ԸՆԿԵՐ ՊԵՏՐՈՍ ՊՈՆՏԱՑԻ.— Ծնած է Փոքր–Հայքի պատառականէն Նէքտարի մէջ: Տարիներով վարած

է ուսուցչական ու մնաչական պաշտօններ նէթոլի, Թօզատի եւ Կ. Պօլսոյ մէջ։

Կանոնախէն եղած է Հնչակեան եւ ազնատակցած է Հնչակեան թերթերու ալլպան անուններով։ Զինադադարէն յետոյ Պօլսոյ մէջ գործօն մասնակցութիւն է ունեցած «Երկիր» օրաթերթի վերատարադրութեան մէջ՝ ըլլալով նաեւ անդամ անոր խմբագրական մարմնին։

1920 Թուին Ամերիկա գալով կը նախերտի Հնչակեան պրօպականտին եւ կը վարէ ամենաթարմ պաշտօնները։

1924–28 կ'առաջնորդէ Երիտասարդ Հայաստան–ի խմբագրութիւնը՝ մի քանի ընդմիջումներով, երբ կը վարէ կառավարել ձեռնհասութեամբ։

Ընկեր Պոնոպցի ունի մաքուր գրիչ, պատկերաւոր ոճ եւ հասուն մխք։ Գաղափարուած Հնչակեան՝ Ընկ. Պոնոպցիի գրած լուրջ, կուռ եւ արդարանական խմբագրականները ու յօդուածները հաճոյքով կարդացուած են։

ԸՆԿ. ՍԱՐԳԻՍ ՍԻՄՈՆԵԱՆ.— Ծաթելով Խոյլաւ գիւղին մէջ ծնած ու Մէղրէի Գիմնանական գպրոցը կրթուած Ընկ. Սարգիս Սիմոնեան առաջին համաշխարհային պատերազմի վերջ Ամերիկա եկած է։ Հնչակեան շարքերուն մէջ մտած տարիէն իսկ կ'սկսի աշխատակցիլ Երիտասարդ Հայաստան–ին եւ Սօցիալիստ Հայաստան ամսագրին։ Իր յօդուածները ուժեղ գաղափարաբանութեամբ լեցուն են միշտ։ Ոճը յստակ, ուժեղ եւ կարուկ է, բոլորովին գերծ աւելորդաբանութիւններէ։

Դաշնակ մեծագոյն ոճերի տարին (Դուբնան Սըրբազանի Հայ Եկեղեցւոյ խորանին առաջ սպանութիւնը) Ընկ. Ս. Սիմոնեան, խմբագիր Երիտասարդ Հայաստան–ին, գրեց խորտնող խմբագրականներ, յօդուածներ, որոնք արտաստպուեցան այլ թերթերէ, որ–

պէս յիշատակութեան մը մատուցանելու՝ արտասանութեան, ոտանաւորութեան եւ մարդկային իրաւունքներու պաշտպանութեան ուժով արտայայտութիւններ։

ԸՆԿԵՐ ԱՐՇԱԻԻՐ ՇԱՄԼԵԱՆ.— Ծնած է Կարին։ Բարձրագոյն կրթութիւնը ստացած է Ամերիկեան Մասնաց Վարժարանը։ Տարիներով վարած է ուսուցչական պաշտօններ։ 1910–ին կը մեկնի Պօլիս, իսկ 1911–ին կուգայ Ամերիկա։ Երիտասարդ Հայաստանի–ի իր աշխատակցութիւնը ուշագրաւ կ'ըլլայ առաջին օրէն իսկ իր բանաստեղծական արտադրութիւններով եւ այլ իմաստալից յօդուածներով պատասխանատուութեամբ։

Ընկ. Շամլեան պէտք է ըսել որ պրօֆեսսորական բանաստեղծ է, այլ իմաստը իր մէջ խոր է եւ յաճախ արտայայտած է իր յանգաւոր եւ խոր իմաստալից պրտութիւններով։

Ընկ. Արշ. Շամլեան տարիներով վարած է Երիտասարդ Հայաստանի–ի խմբագրութիւնը։ Անոր գրած առաջնորդողները եղած են լուրջ, չափաւոր, պարզ եւ համոզիչ։

Ընկերը Արշ. Շամլեան ունի բնական պրիչ, արտասրելու եւ Հնչակեան գաղափարի ջերմ պաշտպան ոգի մը։

ԸՆԿԵՐ ՍԵԴՐԱՔ ՇԱՀԷՆ.— Երիտասարդ Հայաստանի–ի խմբագրութեան եւ Հնչակեան ապրող գործիչներուն մէջ Ընկ. Ս. Շահէն ամենէն երկար տարիներ նուիրուողն է եղած խօսքով, գրչով ու ֆիզիքական աշխատանքով։

Ընկ. Ս. Շահէն, ծնած է Պլնի Օրօր գիւղը։ Նարբիլի Եփրատ Գօլէճի ուսանողութեան չրջանին իսկ Հնչակեան գաղափարներու ակտիւացանը եղած է Թլըքահայաստանի չորս կողմերը։

1912 Թուականներուն Ամերիկա գալով կը նուիր-

ուն Հնչակեանութեան աշխատանքին: Տարիներ եղած է բեմական գործիչ, խմբագիր Երիտասարդ Հայաստան–ի, յօդուածագիր եւայլն, սիրայօժար ատրած է իրեն յանձնուած կուսակցական ոեւէ աշխատանք հնչեան վարձատրութեամբ մը:

Ընկ. Ս. Շահէն իր գիւրահատորդ բնաւորութեամբ, շատ պարզ, անանձնական կեցուածքով, գրիչով, բեմական արուեստով գիւրահասկնալի գործիչ մ'է բանւորական–«խոնարհ» դասին համար:

Ընկերը Ս. Շահէն, Երիտասարդ Հայաստան–ի ոյժմեան խմբագիրը, հնգինակն է եւ կարդ մը թատերգութեան գործերու, առաւելապէս Հայկական Յեղափոխութեան հերոսական դրուագները արուեստագիտօրէն, ուրկէ մէկ քանին եղած ժամանակաւրէպ կրնան նկատուիլ ամանց կորմէ, սակայն մնացեալները առկաւին կը պահեն եւ դեռ պիտի պահեն իրենց ոյժմէութիւնն ու արժէքը:

* * *

Պաշտօնապէս տարիներով Երիտասարդ Հայաստան–ը խմբագրող մեր այս ընկերներէն դառ եղած են ընկերներ եւս, որոնք առժամեայ կերպով, մէկ քանի ամիսներ խմբագրական աշխատանք ատրած են վճարովի կամ անվճար կերպով. այդ ընկերներն են՝ Ս. Նազարէկ, Ս. Մելոնեան Յ. Բալեջանեան, Տոքթ. Ս. Իշնաոհանեան, Մ. Զապելեան, Վ. Տէրտէր, Զրվէժ եւ այլն:

* * *

Բ.

ԱՒԱԳ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ իր քառասուն տարիներու անչեզ, լուսաճառանչ ճամբորդութեան ընթացքին իրեն ոչակից ունեցած է հաւատարիմ աշխատակիցներ, որոնք, ինչպէս նշեցինք այս յօդուածի նեղրագրականին մէջ, արժէքաւորած են գայն, որոնցմէ չատերու օ–

ժանգակութիւնը տեւած է երկար տարիներ, իսկ ամանցը մէկ կամ երկու տարի: Այսուհետ կ'արձանագրենք միայն տասնչին կարգին մէջ ընկողնելու անուններըը, որոնք որ կրցինք քաղել մեր արամադրութեան տակ ունեցած ներուսապար Հայաստան-ի թերթերն: Ակամայ մոռցումներու համար ներողութիւն կը հայցենք այժմէն:

Անոնց այդ արժէքաւոր աշխատակիցներու անուններըը ժամանակագրական կարգով:

Ս. Տատան-Գրիգեան, Յ. Բարեջանեան, Ա. Մելանեան, Կ. Մարտիկեան, Յ. Մարգարեան, Բ. Ռուբինեան, Ինդիժեան, Ս-Ալպ Վարդեան, Տիկ. Ն. Տատան-Գրիգեան, Պատր. Գասպարեան, Հ. Գիմաքեան, Բօսպէրթ, Ատրպետ, Հ. Ալամեանց, Վ. Վասակունի, Սաօ, Ս. Տաղաւնի, Ա. Անդրանիկ, Ա. Բիւզանդ, Նշիկ Երկդ, Զինանչեան, Վ. Մանգակունի, Ատար, Հաչանեցի, Մալխասեան, Սիրուան, Ս. Հ. Գրասասեան, Ծաղօ, Տ. Կիրկիկեան, A. H. R. Նար-Ալը, Վ. Ալասեան, Լեռնապնակ, Հրանդ Կեսարուս, Բ. Վարդապետ, Տոքթ. Յ. Շէքէրճեան, Ժ. Յակոբեան, Լ. Մարտիրոսեան, Լայըն Մարտ, Ա. Մ. Գևորգեանց, Արծրունի, Ն. Զապարեան, Մարտիկ, Բանասէր Հայկ, Շահնազ, Սապուհն, Գրիգոր Եղիկեան, Հ. Մ. Մանկասարեան, Սիրվարդ, Ա. Տաւրիկեան, Ե. Սահակեան, Շահումեան, Արտէմիուս, Ա. Գլտրեան, Ա. Ոսկեանց, Ս. Փայլակ, Արամ, Օր. Մ. Ամատունեան, Վահէ Արծրունի, Գ. Ասատուրեան, Ե. Սաֆօ, Մ. Հայկունի, Ա. Կիւլեան, Ժանվալժան, Վ. Մօրլեան, Ա. Ամիրխանեան, Ս. Շահէն, Ա. Շամլեան, Ե. Ադամեան, Յ. Մեսրոպեան, Փարամազ, Պ. Շէքէրճեան, Վանիկ, Արթիւռ, Ա. Եղիկեան, Ն. Լուսինեան, Վ. Զուզասըղեան, Մ. Զապիկեան, Վէնեա, Յ. Զապիկեան, Ե. Մխիթարեան, Յ. Մ. Խաչէնաչքեան, Ե. ձիւհէրեան, Գ. Թահմազեան, Դաւիթ Պէկ, Վ. Իշխանեան, Կ. Բ. Կիւլէնկեան, Ատան,

Տոքթ. Ա. Իշնատխոսեան, Տոքթ. Պապատոպուլեան, Սեպա, Դանիէլ Վարպապետ, Ս. Մ. Ծոպիկեան, Մ. Մազմանեան, Երկաթ, Տոքթ. Ս. Տաշէր, Լոպօ, Վ. Մարտ, Սխենիք, Տխրունի, Վ. Տօնոպեանեան, Մ. Քէլպաշճեան, Պ. Պոնոպոպի, Յ. Պօղոսեան, Վանիկ, Վ. Արտաշանի, Սխուռան, Բ. Տ. Յակոբեան, Ա. Կէնճեան, Ա. Տ. Վարպանեան, Գ. Վարպետ, Վ. Տիրատ, Ա. Ամպեռ, Ս. Սիմոնեան, Շանթարպել, Ա. Մաժոլ, Հին Ընկեր, Ոսկի Պլպուլ, Նաւնիկ Տ. Գևեոնդեան, Վարդ Մեխակ, Ա. Թորիկեան, Ժենիա, Արտաւազդ, Ե. Նալչեան, Ա. Ճէվիկ, Յ. Մ. Նալպանեան, Ա. Վասիլ, Գ. Նալպանեան, Ամենուհի Օհանեան, Զրվէժ, Ա. Նուպար, Կրակոտ, Հնչակեան, եւ այլն եւ այլն:

* * *

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ իր սեւական եւ ժամանակաւոր աշխատակիցներէն պատ ունեցած է եւ արժէքաւոր թղթակիցներու ցանց մը, որոնք տեղական կամ հասարակական բնոյթ կրող հարցերը վերլուծելով ներկայացուցած են Երիտասարդ Հայաստան–ի մէջ, որով քիչ նպաստած չեն թերթի տրակտատման, հետեւաբար ընթերցողներու մտաւոր պարզացման, ընդլայնման:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ իր այս բոլոր աշխատասէրները, Հայութեան եւ մարդկութեան մեծագոյն ծառայութիւնն մատուցանողները չէ մոռցած, եւ պիտի չի մոռնայ, դուրգուրանքով եւ երախտապարտութեամբ կը յիշէ զանոնք, որոնք բաժնեկից եղան իր պատասխանատուութեանց եւ իր ուրախութեանց, եւ առանց վհատելու քալեցին իր հետ եւ այսօր հասած են հանգրուան մը, ուրկէ հպարտութեամբ կը դիտեն Հայութեան կատարած նուաճումները, վաղուան դեղեցիկ ապագան, որու կեանքին մէջ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ խոշոր գործօն դերը ունեցաւ:

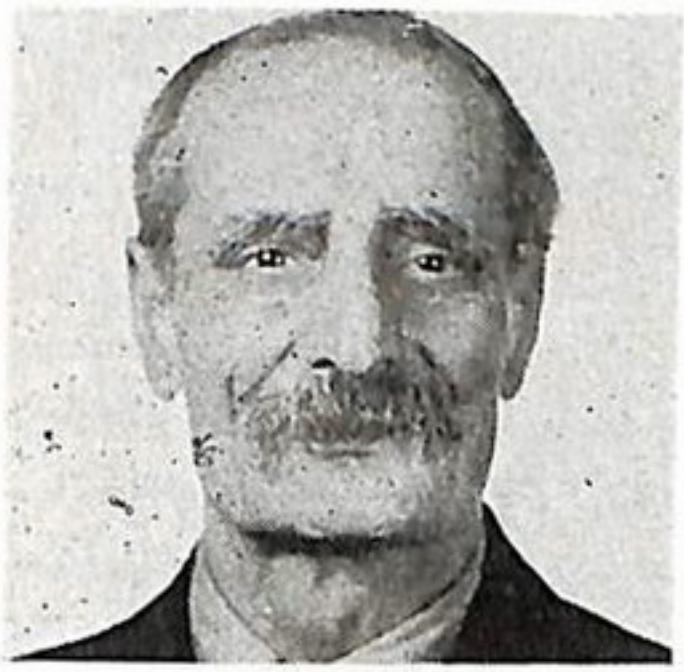
Փա՛ռք ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ին:

Պատի՛ւ անոր բոլոր աշխատաւորներուն:

Ա. ՄԵԼՏՈՆԵԱՆ

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ԽՕՍՔ ՄԸ

Սոց. Դէմ. Հնչակեան Կուսակցութեան պարկեշտ ու համեստ գաղտնապահութեան հետեւորդ մը պիտի ուզէի մի քանի պարզ խօսքեր ըսել «Երիտ. Հայաստան»ի Գաղտնամեհանին առթիւ:

Ա. ՄԵԼՏՈՆԵԱՆ

Մայր Հայաստանի ոտնակոխի եւ քաղաքական ստրկութեան ի խնդիր, Հնչակեան կեդրոնը հետաքրքրեց եւ շըրջահայեաց ուշգրութեամբ իր պատրաստած Ծրագիր-ին կէտ, որուն մէջը պրօպագանդի անհրաժեշտ նեղ իմաստը:

Հնչակ-ի, Ազատակ-ի եւ Գաղափար-ի չրջանը տեւեց մինչեւ 1903: Ձեռք այս թուականէն կ'ակսի՝ պարտաւորիչ պայմաններու բերումով, Ամեր. Սոց. Դէմ. Հնչակեան Կուսակցութեան կիսապաշտօնական օրկան «Երիտասարդ Հայաստան»ի հրատարակութիւնը:

«Երիտասարդ Հայաստան» անչեզօքն ընթացաւ իր նախորդներու չափիններով: Թէեւ յաճախ անոր հրատարակութեան վայրը, ինչպէս նաեւ խմբագիրները փոխուեցան, բայց ամէն պարագայի նեղքեւ նա՝ «Երիտասարդ Հայաստան», գաղափարով եւ առաջա-

դրամ հեռաւոր եւ մօտակայ նպատակներով մնաց միշտ անփոփոխ:

Այսպիսով, «Երիտասարդ Հայաստան» 1903–1944, իր այս հատատրիմ ուղղութեամբ, պատիւն ունեցաւ ոգեշունչ նորակոչը Սովետական Հայաստանի վտառապած Հանրապետութիւնը, որուն կերտումին հանդիսացաւ անվերապահ գործակից:

Որպէս պատմական իրապարեզն հոս կ'արժէ յիշատակել անուններն այն Հնչակեան պաշտօնական մարմիններու, մասնաճիւղերու եւ պատգամաւորներու, որոնք մեծ թիւով հրատարակութեան ժողովներուն մէջ մաս ու բաժին ունեցան:

Այդ թուականի գործադիրի կազմն էր. Յակոբ Բալընճեան, Սամուէլ Սամուելեան, Թադեոս Քիւրքճեան, Յարութիւն Տէր Ղազարեան եւ Ա. Մելոնեան:

«Երիտասարդ Հայաստան»ին ծնունդ տուող պատմական Պատգամ. ժողովին ներկայ Մասնաճիւղերն էին. Լին, Պոսթըն, Նիւ Եորք, Ֆոլ Րիվըր, Փրովիտէնս, Ուսթր, Լօրէնս, Նէշուէ, Հէյվրհիլ, Սէյլըմ, Քլիվլէնտ, Փորթլէնտ, Միլֆըրտ, Վայթինսվիլ, Վօքէկըն, Շիքակօ, Ի. Սէնթ Լուիս, Սէնթ Լուիս, Կրէնիթ Սիթի, Պրէնոֆօրտ, Սէյնթ Քաթարինս, Կօլտ, Րէյնին, որուն մասնակցեցան հետեւեալ պատգամաւոր ընկերները. Յակոբ Բալընճեան, Ա. Մելոնեան, Եփրեմ Կաճարեան, Թ. Քիւրքճեան, Օհան Գասպարեան, Տօնասկեան, Ս. Շամլեան, Յակոբ Թոլմաճեան, Բարսէղ Ռուբէն, Պօղոս, Պօղիկեան, Տաւէխեան, Ս. Խաչիկեան, Ա. Թաշճեան (Չէրքէզ), Աբրահեան, Փիլիկեան, Մ. Պապիկեան, Գարագէօզեան, Մ. Աբօեան, Ս. Տէր Գալուստեան, Փ. Շէքէրճեան, Օվօեան, Աւետեան, Յովհաննէսեան, Տապէսեան, Կօշկարեան, Մուրատեան, Յ. Զիչէկեան, Մուրատեան (խոհարար), Ճինիօղեան, Նշան Ամուն:

Պատի՛ւ Հնչակեան մամուլին ընդհանրապէս, եւ «Երիտասարդ Հայաստան»-ին եւ զայն խմբագրող եւ ժամանակով ընկերանեան մասնաւորապէս:

Ահա՛, Հնչակեանութիւնը. ահա՛ անոր պոծանկութիւնն յառաջացած ԱՐԴԻՒՆՔԸ՝ պատկառած Սօցիալիստական Հայաստանով:

Ցիչպըրկ, Մէսս.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ.— Ընկ. Ասատուր Մելտոնեան ծնած է Խարբերդի Հիւսէյնիկ գիւղը: Ցուսարութեամբ եղած է ըմբոստ, խառնուածքով յեղափոխական: Շատ կանուխէն մեկնած է երկրէն Ամերիկա: Հընչակեան այս շրջանի սկզբնական աշխատաւիֆին մէջ ունեցած է մեծ բաժին, խօսած, գրած ու կատարած է կազմակերպչական բեղուն աշխատաւիֆ: Եղած է «Երիտասարդ Հայաստան»-ի հիմնադիր անդամներէն: Իր դրամով գացած է Լոնտոն, Հնչակեան կեդրոնը, մասնակցելու անոր աշխատաւիֆներուն: Վերադարձած է Ամերիկա եւ նորէն լծուած աշխատաւիֆի: Եղած է տարիներով Ամերիկայի շրջանի դեկավարութեան անդամ, վարած է «Երիտ. Հայաստան»-ի վարչական գործերը ու շրջած է Մասնաճիւղերը կազմակերպչական աշխատաւիֆներու համար:

Ընկեր Ա. Մելտոնեան իր յառաջացած տարիքին պատճառաւ տարիներէ ի վեր գործօն մասնակցութիւն չունի շրջանի գործերուն մէջ, բայց կը պահէ իր խոր հաւատքը Հնչակեանութեան առաքելութեան մասին, կը հրճուի անոր նուաճումներով, մանաւանդ խորհրդային Հայաստանի գոյութիւնով ու վերելքովը կը հպարտանայ ու գայն կը նկատէ Հայկական Յեղափոխութեան — Հնչակեանութեան գաղափարական ու հերոսական գործունէութեան արգասիքը:

ԿՐԱԿՈՏ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՀՆԱԴԱՐԵԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՋԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Փոքրիկ Հատուած Մը Ամառուկան Յարկի Մասին

Մեր նպատակն է՝ վերեւի խորագրին նեցուկ փաստական տուեալներ մը տալ մարդկային քաղաքակրթութեան ծագումին ու զարգացումին ակնարկութեան մասին:

Աշխարհի մէջ ամենուրեք գտնուող, աշխատասէր ժողովուրդներու բազմաստիճան տարիներով՝ մեր կամքէն անկախ, տարած ենք կրօնքի տիպերու անուն:

Մեր կամքէն անկախ կ'ըսենք, որովհետեւ մարդին անունն ալ չար եւ նման է մարմնական անունին, այսինքն, ինչ որ մասնակարասէր մեզ՝ ան կ'ուտէ, քան ալեմ ալ կը կարմրէ մեր մարմնոյն կարմն ու ուժը: Եւ ինչ որ ուտողն է՝ ան կը տրվինք, քան ալեմ ալ կը կարմրէ մեր մարդին ու հոգիին հանգստութիւնն ու բարեկեցիկը:

Ուտելուն կեղծ, ու սխալ մեկնուն է պատճառը, որ մարդկութիւնը պահած է մարդին տիպերուն, ու հոգիկան խաւարի մէջ: Փա՞ռք. մօտիկը որեւէ տիպի կամ ցեղի դաւանութեան, եւ պրպտէ, պիտի գտնես որ, ամէն մէկը կը յաւակնի բանալ թէ՝ երկնից կրօնքն է չիտակը. եւ կրօնքով է որ սկսած է աշխարհի քաղաքակրթութիւնը, մեւ ապրելը որպէս առաքելանոր պէտք է որ երկնց հետեւին:

Այս յաւակնոտութեան մէջ՝ ճերմակ ցեղը պատ անցած է մեւ բոլոր տիպերն ու ցեղերը: Ամէն մի բարեկեցիկ, աղնուացուցիչ, առաքելի ու մարդասի-

բանան պատմեր իրեն վերագրած է. հակառակ անոր որ հին, հին պատաչքաններուն, ձեռքակ ցեղին առաջնորդները եղած են պետերուրար ասիանքի եւ արեւելեան առասածներ մեկն:

Ընտանեկան յարկը կը կոչէ աշխարհի քաղաքակրթութեան հիմը:

Ձեմարանները վնասող բոլոր ուսումնասիրանքը կը համաձայնին թէ՝ հինէ, բարեկարգութենէ, ազնուացնէ եւ ընտանեկան սխալ յարկ մը կազմելու բոլոր պատճառները, արեւելքին թափանցած են ձեռքակ ցեղին մէջ՝ մանաւանդ Հնդկաստանին: Հնդկաստանը կը կոչեն մայրը վերիմաստութեան. վերիմաստութեան մը՝ որուն ամէն մէկ էջին վրայ կը վայելեն բնակիչներուն մտքերը ու պահանջները:

Այժմ տեսնենք թէ՝ հնագոյնն Հնդկաստանը ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս սկսած է իր քաղաքակրթութենը, եւ թէ՝ Հնդիկ վերիմաստները ինչպէ՞ս կ'ուսուցանէին իրենց ժողովուրդին՝ կինը յարգել, պատուել ու պաշտել՝ հասարակ մարդուն, եւ ընտանեկան յարկին սրբութիւնը անարատ պահել:

Այժմ թարգմանարար մէջբերում մը կ'ընենք հռչակաւոր Բապըրի Ինկլըսոլի «Ազատութիւն Մարդուն, Կնոջ եւ Մանկան» գրքէն, որ առած է Հնդկաց «վէտա»ներէն:*

«Գերագոյն Պրահման մարդ մը ստեղծեց, եւ անունը դրաւ՝ ԱԴԱՄ. յետոյ կին մը՝ եւ անունը դրաւ ԵՒԱՅ, եւ բնակեցուց զանոնք Սէյլան կղզիին վրայ, ու պատուիրեց անոնց որ՝ այդ կղզիէն դուրս չելլեն:

«Օր մը, ԱԴԱՄի մխայնակ, կղզիին մէջ պտտած պահուն՝ ջուրին մէջ երկարած նեղ պարանոց մը տեսաւ: Գալեալ դէպի այդ նեղ ու երկար ցամաքի ծայրը,

---

*Հնդկաց «վէտա»ները,— սուրբ գիրք — գրուած են Սանսկրիտէն 4,000 տարի առաջ:

պատ. որ Սատանան — սատանան հոն ալ պոծ ունէր — մեծ, ու պեղեցիկ հայելի մը դրած էր այդ պարտեզին վրայ:

«ԱԴԱՄի նայելով այդ հայելիին մէջ, կզակին հանդիպակաց կողմը մայր ցամաքը տեսաւ: Գեղեցիկ մարդաբոյսեր, ծառեր, վարդեր, ծաղիկներ, մանուշակներ, շուշաններ, պեղատեսիլ անասուններ, պեղապարփնիսներով թռչուններ՝ բնութեան բոլոր պեղեցկութիւնները պարզարուած:

«ԱԴԱՄի՝ զմայլած, պղխած, աքանչացած դնաց եւ իր կնոջ ԵՒԱՅի–ին բաւ. Եւայի՛, նէտ ըլնայ հետ, եւ տե՛ս մեր կզակին հանդիպակաց կողմը գտնուող մայր ցամաքը, ի՜նչ գաղնիլի, ի՜նչ թովիչ երկիր մըն է: ԵՒԱՅի, հետեւելով իր ամուսնոյն, երկուքը միասին նայեցան հայելիին մէջ եւ տեսան պեղեցկատարփ մայր ցամաքը, բաղդատեցին իրենց չոր, ցամաք եւ անդրապոյր կզակին հետ:

«ԱԴԱՄի, չի կրցաւ զսպել ինքզինք կանչով այդ հրապոյրին. հրաւիրեց իր կինը անցնիլ մայր ցամաքը, եւ վայելել առեղծագործ բնութեան այդ պեղեցկութիւնը:

«ԵՒԱՅի առաջին բառ՝ «Ադամի յիշէ՛, որ Գերագոյն Պրահմանի պատուիրեց մեզի, որ այս կզակէն դուրս պէտք չէ որ ելլենք»:

«ԱԴԱՄի բառ՝ «Եւայի՛, ես պիտի երթամ, եթէ դուն իմ կինս ես՝ հետեւէ ինծի»: ԵՒԱՅի, որ չատ կը սիրէր իր ամուսինը, չուզեց բաժնուիլ անոմէ, եւ երկուքը միասին քալեցին: Յանկարծ ահռելի պղպեղեան մը, ճարճատիւն մը լսեցին երկնէ հոսէն, դարձան հոսիկին նայելու եւ տեսան որ կզակին այդ մասը անյայտացած էր, ու երկնք վերնք մայր ցամաքին վրայ պատն:

«Քիչ առաջ, ինչ որ հայելիին մէջ տեսած էին, ատոր ձիշտ հակառակը պատահած էր. մարդպեղեանի ու

հասել պակիկի առուակներու տակ՝ չոր, աւազուտ ելեւէջներ մը, ծառերու վրայեն՝ ցցուն ու սրածայր ապառաժներ, պտղաններ, օձեր, կարիճներ, վուշեր ու առատաւոր մխայն կայծեր հոն:

Աւա՛, այդ մէջտեղն Գերապատիւ Պրահման եկաւ, ու պոչից: ԱԴԱՄԻ՛, ի՞նչ ըրիր: ԱԴԱՄԻ քայլ մը հանգիստ պաչպանելով իր կինը՝ կը պատասխանէ: Ո՛վ Գերապատիւ Պրահմա, եթէ պիտի պատժես, պատժէ՛ զիս, բայց նեղէ կնոջս, վասնզի ան յանցանք չունի:

«Իսկ ԵՒԱՅԻ ապաշաւելով բառ՝ Ով Գերապատիւ Պրահմա, եթէ պիտի չի նեղես իմ ամուսնոյս, մի նեղեր նաեւ ինծի, որովհետեւ ես առանց անոր սիրոյն վայրկեան մը անգամ չեմ ուզեր ապրիլ:

«Գերապատիւ Պրահման նայեցաւ իրարու նուիրուած այս զոյգին վրայ, բնկրկեցաւ, համեցաւ, նեղեց անոնց, եւ բառ՝ ես կը նեղեմ, եթէ քեզի եւ եթէ քու ամուսնոյդ: Գնացէք, վայելեցէք աշխարհը, ուրախացէք եւ աճեցէք:»

Վերեւի այս պատմութիւնով մենք կը տեսնենք ամուսնացող զոյգի մը սիրոյ, հաւատարմութեան ու անձնուիրութեան օրինակը, որ կ'ակռի Գերապատիւ Պրահմա-ի առեղծած աստիճան զոյգէն: Իսկ նեղման, պիտութեան, բարութեան ու ողորմութեան աստիճան օրինակը՝ Գերապատիւ Պրահման ինքը կուտայ:

Ընթերցողը այժմ թո՛ղ բաղդատէ անձիդ ու ամարդի Ադամը, որ իր կաշին փրկելու համար՝ իր կինը մատնեց բանտի, «Եւան խաբեց զիս»: Եւան ա՛լ իր կարգին, վախնալով իր ամուսնոյն կողքին կենալու, բաւ, «Օձը խաբեց զիս»:*

Հնդկաստանի վիշտերը՝ նուիրական ընտա-

---

*Անուններու նոյնութիւնը՝ ընթերցողին ուշադրութեան կը յանձնեմ:

նիքի* մը կապմութեան առաջին օրինակը կառուան իրենց նախամարդով: Այժմ տեսանենք թէ՝ բազմահազար տարիներ առաջ, Հնդկաստանի հնադարեան դասախարհութեան դրութեամբ՝ ինչպէ՞ս կը գնահատէին կինը, եւ գործեալ ընթերցողին կը թողունք որ բաղդատէ արդի հասկացողութեան հետ: Առաւել կը թարգմանենք Լ. Առամա Պէքի «Պատմութիւն Արեւելեան Փիլիսոփայութեան» գրքէն, որը նայնպէս թարգմանութիւն մըն է Հնդկաց Սուրբ Գիրքէն:

«Ան ու կնոջ ամբողջ պարտականութիւնը իրարու հանդէպ՝ պէտք է ըլլայ՝ չի բարկացնել մէկը կամ մեռնիլ: Եւ պէտք է որ անոնք խորհուրդով, խօսքով կամ գործով, իրարմէ անջատ թափառումներ չունենան մինչեւ իրենց մահը:

«Անոնք, որոնք իրենց այս պարտականութիւնը արդարութեամբ կը լրացնեն անոնց կը խոստացուի, որ իրենց մարմնական մահով իրարմէ չի պիտի անջատուին, այլ անոնք իրարու հետ պիտի ըլլան մահուանէ վերջն ալ:

«Թո՛ղ այրին հետեւի պրահմինական ուսուցումին, պարտացնէ իր հոգին ու մարմինը՝ ուսանելով ու ծառայելով ծերունեաց: Թո՛ղ նէ յաղթանակէ իր մարմնոյն վրայ, եւ քալէ անարատութեան ճանապարհներուն մէջ:

«Եթէ կնոջ հոգին ալեհեր ըլլայ, իսկ ամուսնոյնը անարդ, եւ պիտի կրնայ այրի մեռնիլ իր ամուսնոյն սիրոյն համար, յետոյ նէրա հակայ աչքն ու պոհոգութիւնը իր ամուսնոյն հոգին, մեղքն ու խաւարն խորութենէն դուրս պիտի քաշեն՝ դէպի՛ լուսոյ թագաւորութիւնը:

«Մայրը, հարսր հաս հայրեր կը դեբապանիչ յար-

---

*Օտար բռնապետներու ներխուժումով վատասեռած է Հնդկաստանի ընտանեկան կեանքը:

դանքի իրաւունքին եւ դատախազական պարծանէութեան մէջ: Պատուական կինները պէտք է որ պատուուին, ու պաշտուին աստուածներու պէս: Ճըշմարիտ կինելու բարութեան ու ուժին չնորհիւն է որ՝ բարձր ու կանգուն կը մնան երեք աշխարհները:»

Այսպէս, ըստ Հնդկական փիլիսոփայութեան, ամուսնի եւ կնոջ հոգիները պէտք է որ ըլլան երկուրեակ բոցավառութեան մը պէս՝ լուսաւորելու համար իրենց ամբողջ էրջատառը: Ամիկա հաւատարմութեան հարց մը չէ անոնց միջեւ, այլ նոյնութեան:

Հետեւեալ նկարագրութիւնը քաղուած է Վինու Փուրանա,** եւ Վիղնա Պակավաթա-էն՝ որը մեծ բանաստեղծութիւն մըն է, ինչպէս նաեւ մեծ ճշմարտութիւն մը:*

կինը՝ լեզու է, ամուսինը՝ խորհուրդ:
կինը՝ խոհեմութիւն է, ամուսինը՝ օրէնք:
Ամուսինը՝ տրամաբանութիւն է, կինը՝ դատողութիւն:
կինը՝ պարտականութիւն է, ամուսինը՝ իրաւունք:

---

*Հնդկաստանցւոց աստուածն ալ՝ կազմուած է երեք անձ եւ մի աստուածութիւնէ՝ Գերագոյն Պրահմա՝ ըստեղծող Վիշնու, պահպանող՝ Սիվա, խորտակող եւ կամ չարերը պատժող: Այս ապացոյց է թէ աստուածային երրորդութեան գաղափարն ալ Հնդկաստանէն ելած է հերմակ ցեղին մէջ: Նոյնպէս, Քրիստոնէական բարի վարդապետութիւնը, Քրիստոսի ծնունդեան, նաեւ Բեթլեհեմի մանկանց կոտորածի պատմութիւնը Հնդկաստանէն եկած է:

**Փուրանա, եւ Պակավաթա, սրբազան տաղասացութիւններ են: Նուիրուած Վիշնու-ին եւ մաս կը կազմեն Հնդկաց Սուրբ Գիրքին, որը ամբողջութեամբ բանաստեղծութիւններ են, գրուած տասը հազար տարի առաջ:

Ամուսինը՝ հեղինակ է, կինը՝ գործ:
Ամուսինը՝ համբերություն է, կինը՝ խաղաղություն:
Ամուսինը՝ կամք է, կինը՝ բաղձանք:
Ամուսինը՝ կարեկցություն է, կինը՝ պարգեւ:
Ամուսինը՝ երգ է, կինը՝ երաժշտություն:
կինը՝ վառելանիւթ է, ամուսինը՝ կրակ:
կինը՝ փառք է, ամուսինը՝ արեւ:
կինը՝ շարժում է, ամուսինը՝ հով:
Ամուսինը՝ տէր է, կինը՝ հարստություն:
Ամուսինը՝ ճակատամարտ է, կինը՝ զօրություն:
Ամուսինը՝ լապտեր է, կինը՝ լոյս
Ամուսինը՝ ցոյեկ է, կինը՝ գիշեր:
Ամուսինը՝ արդարություն է, կինը՝ գութ:
Ամուսինը՝ ջրանցք է, կինը՝ գետ:
կինը՝ գեղեցկություն է, ամուսինը՝ ուժ:
կինը՝ մարմին է, ամուսինը՝ հոգի:

Ահա Հնդկաստանի հնադարեան դաստիարակչական սխեմէն նմոյշ մը:

Հնդկաց ուսուցիչ–փիլիսոփաները իրենց ժողովուրդին կ'ուսուցանէին «լաւ կինները պատուել ու պաշտել աստուածներու պէս»: Անոնք՝ այրն ու կինը իրարու հետ կը նոյնացնէին, որովհետեւ հաւասարութիւն բարը կարծես անբաւական կը նկատէին կնոջ արժանիքն ու կարեւորութիւնը չեշտելու՝ ընկերութեան ու ընտանեկան յարկի մէջ:

Տասը հարիւր տարուան հեռաւորութենէն մինչեւ Մարքսեան Սոցիալիզմը խորհրդաւոր պիծ մը կը նշմարենք, որ դուրահար կ'ընթանայ եւ կարծես թէ կը շաղկապէ՝ մարդուն ու կնոջ եւ մանկան փոխ–յարաբերութեանց, ինչպէս նաեւ ընտանեկան սրբութեան Հնդկական դարաւոր ըմբռնողութիւնը Սոցիալիզմի սրտխանական տեսակէտին հետ:

ԱՐՍԷՆ ՏԷՊԱՂԵԱՆ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԹԱՏԵՐԱԽՈՒՄԲԸ

ԵՐԿՐԷՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

Ճիշդ է ըսել թէ՝ Եւրոպան Սկիզբն ՓԱՐԱՄԱՋ թատերախաղերուն կատմուճներ սկսաւ է 1909 թուականն ի սկիզբներ Տէտրոյնաքիւթի մէջ։

Մինչեւ այդ յատկանշական թուականը, Թրքաց յատուկ բմբռնումով թատրոնը «թիաթրօ» դարձեր էր ֆաթէնեաւ մէջ Հայկազի ճնկրաւոր զարնող ազգինեաւ խաղարկութեամբ, ուրկէ սկսած անոանոնական կրնայ ալիքը վոճմոճիլ էր Թուրք ու Հայ արուեստագէտ մը եւ հանրութեան յուզչ հաստատը լարեր էր թատրոնին եւ թատրոնէն դալիք գեղարուեստին եւ գաղափարին դէմ։

Հնչա չէր հրապարակ ելլել, բեմը արժեքաւորել, թատրոնին հանդէպ յառաջացած վատահուն պատնէշները խորտակել եւ բնորոշ չինիչ թատերգութիւններով ապնուացնել ժողովուրդի սիրտն ու հոգին։

Տէտրոյնաքիւթի Հնչակեանները արուեստին թատրոնի գեղափայլ տաճարը նամոցնող նախապաշարումները բեկել եւ ճանապարհ բանալ գեղարուեստի անկեղծ աստծոյն։

1909 փետր. ամսոյ մէջ Տէտրոյնաքիւթի Հնչակեան Մասնաճիւղը Անգլիական Հիւպատոսարանի ընդարձակ բակին մէջ բեմադրեց «Սասնդունայ կոյս»ի կրօնա-բարոյական-ազգային տրաման։ Թատերախաղի ընդարձակ տարածութիւնը բռնող Հայ, Թուրք,

Սուրենի, Գիլտանի եւ Ֆելլահ համայնքները ներկայացումէն մեկնեցան դոհունակ տպաւորութեամբ:

Ժողովուրդի պահանջքին վրայ արաման կրկնուեցաւ կանանց համար: Ոգեւորութիւնը բուռն էր եւ հպարտացնող:

Յաջորդ արաման էր «Անմահն Ժիրայր»ը: Կը զբաղուէինք կինոն բեմ հանել: Այս ծանր նախատաշարման չղթան քակեց Օր. Յանտոնեանը, բայց իր մինակութիւնը կանանց բաժիններու կարիքը չէր լրացներ: Կանանց բաժիններն ալ վերցնէին աւելով պատանի ընկերները:

Տիգրանակերտի Հնչակեան թատրոնին հիմնադիրներն եւ դերակատարներն էին, Արտ. Տէրտէրեան, Կարապետ Զրաճեան, Ս. Շահէն, Տիգրան Գալանճեան, Խաչով Զրաճեան, Յովսէփ Տէրտէրեան, Տիրան Վարժապետեան, Արմէն Վարժապետեան, Յակոբ Տէրտէրեան, Գաբրիէլ Ենովքեան, Յարութիւն Թունամեան, Խոսէն Մարտիրոսեան, Յակոբ Բրուտեան, Սուրէն Դելբարեան:

Մեծ Յեղափոխականը, «Անմահն ժիրայր» արամայի պատրաստութեանց հետ՝ Հնչակեան կեդրոնը յարմարցուեցաւ ներկայացման: Որուն զուգակից կազմուեցաւ Տիգրանակերտի Հնչակեան անուանի «Պանտա-Միւզիքը» — նուագախումբը:

Շատ կարճ ժամանակէն Հնչակեան նուագախումբը եթէ լաւ հռչակ ստացաւ ամբողջ քաղաքին մէջ, չեմ սխալիր: Թրքական կառավարութիւնն իսկ իր պետական տօնակատարներուն համար կը դիմէր Հնչակեան նուագախումբին:

Նուագախումբը ընկերացաւ Հնչակեան բեմին. բեմը վերացուց նուագախումբը եւ երկուքը միասին հրաւիրեցին ժողովուրդի պատգամաւորները եւ դայն մղեցին դեպարուեանի թովչութեան:

Հարց կ'ըլլամ յիշելու թէ՝ Հնչակեան Թաւերթա-
խումբը իր ներկայացուցած կառոյնեբու իւրաքանչիւր
պարտուածը պրօլեթան պահանջքներուն կը յարմար-
ցնէր տեսարաններով, հոգեւաններով եւ կահաւո-
րումներով: Հնչակեան բեմէն կ'արտացոլար չքնղու-
թիւն, կարգապահութիւն եւ լրջութիւն:

Ընկեր Շահէնի մեկնելէն յետոյ Ընկեր Փարամա-
ղը Տիգրանկերտ մոտաւ եւ կուսակցութիւնը հասաւ իր
բարձրութեան գագաթին: Այդ օրերուն շարաթը երկու
անգամ ներկայացումներ կը տրուէին. իրիկունը ա-
րեւուն, իսկ ցորեկը կիներուն:

Ներկայացման ևկող հոծ հանդիսատեսներուն կը
ծանօթացուէր օրուայ քաղաքական կացութիւնը, ա-
պային եւ մէջպետային խնդիրները եւ ժողովուրդին ը-
նելիքը:

Հնչակեան Թատրոնը իր կրկնակ օգտակարութեամբ
դարձաւ դաստիարակչութեան լաւագոյն եւ եզակի մի-
ջոցը:

Կ'ըլլամ, որ անկարող եմ նկարագրել երկրին մէջ
Հնչակեան բեմին տուած մեծ ծառայութիւնը Տիգրա-
նակերտի Հասարակութեան: Դաստիարակչութեան
այն թաւիզը, որ կ'ընթացնէին Հնչակեանները, կը մը-
նայ անմոռաց եւ յաւէտ յիշատակելի: Փա՛ռք անոնց
անուան, որոնք այժմ մեզի հետ չեն եւ անդարձ մեկնած
են:

* * *

Թրքական Սահմանադրութեան մեծագոյն չարիքը
Հայոց կինուորագրութեան խնդիրն էր: «Հաւասարու-
թեան եւ եղբայրութեան» կեղծ լօզունգներով թուր-
քերը սկզբակալ կուսակցութիւն իթթիհատը Հայերը
կինուորագրելու հարցը մէջտեղ նետած էր, որուն կը
հակառակէր Հնչակեան կուսակցութիւնը: Ընկեր Փա-
րամազը իթթիհատը կ'որակէր Հայոց դաւիթը եւ կ'ըսէր
ալ թէ՝ «Թուրք ազգայնականութիւնը իր բեղուած Սահ-

մանաւանդ թաւքիաւք ներքինապէս կ'աշխատի թրքահայաստանի մէջ պահել թրքահայութիւնը, եթէ ներկայանայ հաղաքական յարմարագոյն մոմեհնտը, պիտ, զինուեցէք եւ արթուն կեցէք»:

Որքան ինձ ծանօթ է, Հնչակեան երեսփոխանները,— որոնցմէն մէկը Սահակեան էֆ. Զոհրապն էր,— Թրքական Փարլամէնթին մէջ ընդվզմատան Հայոց պինտարտրութեան օրէնքին, բայց Դաշնակցութեան երեսփոխանները ատոր ձեռքով քաշուելին իթթիհատին հետ եւ պատճառ եղան բանտարկ Թրքահայոց դերիներուն...:

Երբ Հայոց պինտարտրութեան օրէնքը անցաւ, Տիրանակերտի Հայ երեսփոխութեան մէկ մասը Ամերիկայի ճամբան ձեռք առաւ: Հնչակեան երեսփոխութիւնը պիտի չըլլայ այս չարժումէն, որով ըստ բաւականի թուրցաւ Տիրանակերտի Հնչակեան բեմը, նուագախումբը եւ նոյն իսկ Մանուճխաղը:

Ծանօթ է վերապրող Հայութեան թէ՝ Իթթիհատը պինտարտրուած Հայ պինտարնները կոտրել ճակատներու վրայ, իսկ անոնց պարտականները ենթարկել ատոյի եւ չարչի մահապիճ ճամբաներուն մէջ: Տիրանակերտի Հայութիւնը միւս նահանգներու Հայութեան հետ վճռացաւ:

* * *

ՓԱՐԱՄԱԶ ԴԵՐ. ԽՈՒՄԲԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ

Ամերիկա մեկնած, վերապրած ընկերներէն չերսաՀը, որ Տիրանակերտի մէջ կուսակցական վիտքը ապրած էին, կ'որոշեն Եունիըն Սիթիի մէջ կազմել «ՓԱՐԱՄԱԶ» գերատանական խումբը եւ ընթացնել պատմական գործը գաղթահայոց մէջ: Խումբի հիմնադիրներն են.— Յովսէփ Տէպաղեան, Տիրան Վարժապետեան, Յարութիւն Թռնամեան, Արմենակ Նաճարեան, Մելքոն Տէյիրմէնճեան եւ Թոմաս Գահվէճեան: Այս չրջանին Ընկ. Ս. Շահէնը Ամերիկա ժա-

Ս. Գ. ՀՆՉ. ԵՈՒՆԻԸՆ ՍԻԹԻԻ «ՓԱՐԱՄԱԶ» ԴԵՐԱՍԱՆԱԿԱՆ ԽՈՒՄԲԸ
«ԿԱՐՄԻՐ ԱՂՋԻԿ» ՏՐԱՄԱՅԻ ՄԷՋ

մանելով՝ կը պոծակցի «Փարամազ» դերասանական խումբին հետ եւ խումբին առաջին ներկայացումը կ'ըլլայ Ընկ. Ս. Շահէնի հեղինակութիւններէն «ԿԱՐՄԻՐ ԱՂՋԻԿ»ը:

Հայոց հայրենասիրական ոգին հպող «կարմիր Աղջիկ» դիւցազներգութիւնը, որ առնուած է Սասնոյ հերոս Մեծն Մուրատի ըմբոստութեան յուղիչ անցքերէն, խորապէս կը տպաւորէ հանդիսականները եւ առիթ կ'ապահովէ հիանալի յաջողութիւն մը նորակազմ «ՓԱՐԱՄԱԶ» Դերասանական Խումբին:

Խումբը բեմադրեց Ընկ. Ս. Շահէնի «Զէյթուն» եւ «Մացակ Բիձա» յեղափոխական ցնցիչ տրամաները եւ շահեցաւ մեծ ժողովրդականութիւն: «Փարամազ» Դերասանական Խումբը խաղացուցին Ընկերներ եւ Ընկերուհիներ՝ Սրբին Փինէճեան, Պօղոս Բեռնայեան, Աւետիս Գալաճեան, Յ. Մելքոպեան, Կ. Ասլեան, Գ. Ներսէսեան, Մ. Տուզճեան, Տ. Պօյաճեան, Անի Մարտիրոսեան, Հայկանուշ Տէպաղեան, Յակոբ եւ Նշան Վէրպիրեան, Կարապետ Սթամպօլեան, Պետրոս Տէլլաքեան, Արսէն Տէպաղեան, Լօժէնի Տէպաղեան, Սրապ Թիւֆէնքճեան, Թ. Փէնիրճեան, Սեզար Պօյաճեան, Թադէոս Նուբիկեան, Յ. Վարդեան, Յ. Պէրպէրեան, Յակոբի Սթամպօլեան, Վ. Թօփճեան, Խ. Պարմաղեան, եւ ուրիշներ:

Հնչակեան Թատրոնը, մեր խաղացած ներկայացումներով ազգային եւ կուսակցական պրօպականդայի լաւագոյն միջոցը հանդիսացաւ ճըրպիւի Հայ պատմութիւնէն մէջ: Եւ «Փարամազ» Դերասանական Խումբը, որ կոչուեցաւ նաեւ Ս. Դ. Հնչակեան Ընտիլըն Սիթիլ ՓԱՐԱՄԱԶ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ, նիւթական մեծ օժանդակութիւն ընձեռեց Ամերիկայի Հնչակեան Կուսակցութեան, անոր օրկան «Երիտասարդ Հայաստան»ին, հայրենակցական եւ կրթասիրաց մխիթարներուն:

Ուժաւորուած, անուն եւ համբաւ ձեռք ձգած «Փարամազ» Դերասանական Խումբը բեմադրեց Շիրվանզադէի հեղինակութիւնները, Ընկ. Ս. Շահէնի նոր պիեսները — «Տանջուածներ», «Կարկառուն կամարներ», «Հերոսուհին», «Սարսափի Սաներ», «Թալաթի Անկումը», «Հայաստանի Հարսանիքը» եւ ուրիշ շատ մը դասախօսական ոգեմաններ ոչ միայն Եռանկեան Սկիզբի, այլ եւ ընդհակայ Հայ գաղութներու մէջ:

Հաղարներ եկեր ու նեղընչուեր են գործաւոր Հընչակեան Թատերախմբի պատկերած հոդեթով ոգեմաներէն եւ գնահատած «ՓԱՐԱՄԱԶ» Խումբի չինարար ոգին:

Ամերիկայի Տիգրանակերտցի ընկերները ընթացուցին երկրի գիծը այնպէ՛ս՝ ինչպէս որ թելադրած էր անմահն ՓԱՐԱՄԱԶ: Մենք փորձով գիտենք բեմի արժէքը: Դժրախտաբար մեզմէն ամանք մեկնեցան անդարձ, շատեր տարեցութեան եւ գործաւորական կեանքի դաժան ապրեցութեանց ենթարկուած են թէեւ, բայց գիտ խումբը կը պահէ իր գոյութիւնը եւ պատրաստ է ընթացնել ներկայացումները շարքը:

«ՓԱՐԱՄԱԶ» Դերասանական Խումբը Հնչակեանի կողմէ ոգիով ներշնչուած՝ մինչեւ 1944 թուականը բեմադրած է աւելի քան 50 մանր թէ մեծ ոգեմաներ: Խումբին 30 տարուայ բեղմնաւոր աշխատանաց արդիւնքը ծանօթ է Հայ Հասարակութեան եւ Ամերիկայի Շրջանի Հնչակեան Կուսակցութեան:

Կը սիրենք յուսալ թէ՝ Ամերիկայի մեւս Հայ գաղութներու Հնչակեան դերասանական խումբերը՝ «Արծիւ», «Հնչակ», «Մուրատ», «Աւշարեան», «Պանդուխտ» եւ մեւսները ժեսը կ'ընեն վերակազմուիլ եւ ուժաւորիլ երկրորդ գալոց թատրոնը, որու մասուցած թանկագին ծառայութիւնը անցեալին մէջ եղած է մեծ եւ է մեծ ներկայիս:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏԵՐ ·— Ընկ· Արսէն Տէպաղեան ծնած է Տիգրանակերտ: Պատանի հասակին պանդխտացած է Ամերիկա: Սկսեալ երկրէն Ընկ· Արսէն իր բոլոր կեանքով նուիրուած է Հնչակեան գաղափարին: Բանիցս անգամներ Ամերիկայի Շրջանի վարիչ Մարմնոյ պատասխանատու պաշտօնը տարած է գնահատելի նուիրումով:

Նուիրեալ Սիրիի «ՓԱՐԱՄԱԶ» Դեր· խումբին անդրկուն սիւներէն մէկն է Ընկ· Ա· Տէպաղեան:

Ընկ· Տէպաղեան իր բանկագին ծառայութիւնները միշտ ալ տրամադրած է կուսակցական եւ ազգային գործերուն, որոնց հետ անյագ երկրպագուն ըլլալով գեղարուեստին, կ'ուժաւորէ Հայ թատրոնը իր ուժեղ բոլոր թափով:

ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

	էջ
Սրտաձօնի	5
Երկու խօսք	9
Երիտասարդ Հայաստան (Երիտասարդ Հայաստանի» Առաջին Թիւի Հրատարակութիւնը, 1903, Մայիս)	12
«Երիտասարդ Հայաստանի»ին (Ձօն)	16
Լուսաշող 40 Տարիները Երիտասարդ Հայաստանի–ի	18
Ե. Հայաստանի–ի Բառասնամեակի Առիթով	45
Տաճկահայութեան Իրաւունքները Ճանաչումը	57
Կանանց Շարժումն ու Երիտասարդ Հայաստանի–ի Դերը	58
Երիտասարդ Հայաստանը եւ Իր Դերը	73
Այսպէ՞ս Քալեցինք Հնչակեան Ուղիէն	80
Ազգային Հարցը Մեր Ծրագրում	115
Սթալինին	130
Յայտնութիւն Հայրենիքի	131
«Երիտասարդ Հայաստան» եւ Իր Միսիոնը	133
Նամակ Մայրիկիս	141
Անտիպ Էջեր	144
Սովետական Հայաստանի Մշակութային Վերելքը	157
«Երիտասարդ Հայաստանի»ին	160
Հայ Գեղջուկին	167
Մահից Էլ Ուժեղ	168
Դասեր Մօտիկ Անցեալէն	172
Ջօրավար Յովհաննէս Քաղրամեան	184
Դէպի Աշխա՛րհ...	186
Ամերիկահայ Մամուլը	188

էջ

Յունաստանի «կայծ» երիտասարդական Միութիւնը 196
Մարգար Աղայի Տէօրը 197
Հրաժեշտ 211
Յիշողութիւն Անհաւատալի Դպրոցի Մը Մասին 212
Տնտեսական Ազատութիւնն է Սովիէթ-ներու Ջօրութեան Հիմը 217
Հայագիտութիւնը եւ Նոր Սերունդը 229
երիտասարդ. Հայաստանին 233
Մէկը 235
Յետ Պատերազմի 239
«Երիտասարդ. Հայաստան»ը Եփրատ Գօլէճի Մէջ 248
Երիտասարդ. Հայաստանի Խմբագիրներն ու Աւագ Աշխատակիցները 254
Յարգանքի Խօսք Մը 267
Հնդկաստանի Հնադարեան Գաստիարակչական Դրութիւնը 270
Հնչակեան Թատերախումբը Երկրէն Ամերիկա 277

ՀԱՅԿԱԶՆՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

[2n.]

Ա 11
57258

ԳԻՆ՝ 3·00 ՏՈԼԱՐ